Kuram / Siyaset

Haluk Yurtsever

tarihten günceliğe sınıf savaşları ve devlet

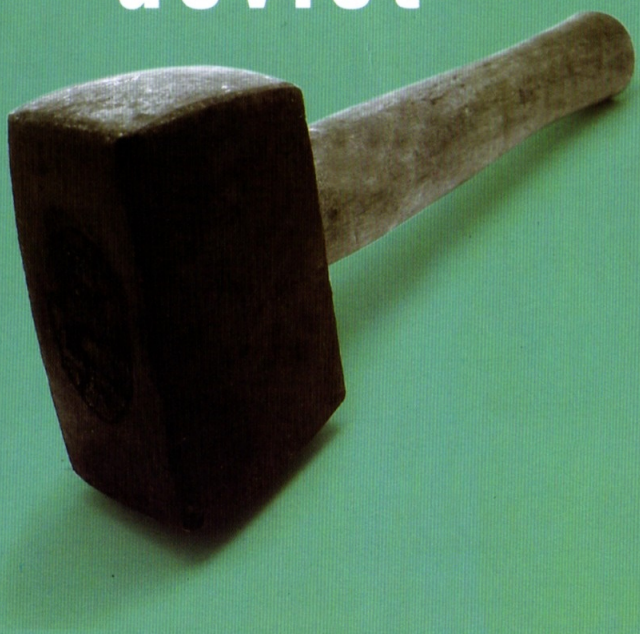

Yordam Kitap

Haluk Yurtsever

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Siyasal, düşünsel ve pratik eylemliliği 1968'de başladı. 1973 yazında yurtdışına çıktı. 1974'te TKP üyesi oldu. O tarihten bu yana aktif örgütlü sol siyasetin içinde. 1980 Aralık ayında ikinci kez yurtdışına çıktı. İngiltere, Fransa ve Almanya'da bulundu. 1992'de Türkiye'ye döndü.

Yayınlanan kitapları:
Küçük Burjuvazi ve Devrim Savaşımı (Broşür), Temmuz 1984, Londra, İşçinin Sesi Yayınları; *Sınıf ve Parti*, NK Gelenek Dizisi, Haziran 2004 (Üçüncü Basım); *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, El Yayınevi, Mart 2002 (2. Basım); *Türkiye'nin Dönemeci, Emperyalizm mi? Sosyalizm mi?*, Etki Yayınevi, İstanbul, Mart 1993; *Marksist Bakış Açısından Program Yöntemi*, Sorun Yayınları, İstanbul, Ocak 1995

Katkı yaptığı ortak kitaplar:
Birinci Emek Sempozyumu, İşçi Konseyi, NK Yayınları, Ekim 2003; *Marksist Metin Analizleri*, Gelenek Sempozyumu 2005, NK Yayınları, Ağustos 2005; *Türkiye'nin Sosyalist Seçeneği*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006; *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006.

Yordam Kitap: 10 • Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet • Haluk Yurtsever
ISBN-9944-5688-6-4 • Düzeltme: Mehmet Tayak • Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Şendoğan Yazıcı • Birinci Basım: Kasım 2006
Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan • © Haluk Yurtsever, 2006-Yordam Kitap, 2006

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Nuruosmaniye Caddesi Eser İşhanı No: 23 Kat:1/105 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

Baskı: Ayhan Matbaası
Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
5. Cadde No: 47 Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 629 01 65

Tarihten Güncelliğe

Sınıf Savaşları ve Devlet

Haluk Yurtsever

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

GİRİŞ
ERKEN VE ANTİK DEVLET ÜZERİNE NOTLAR 14
1. Erken Devlet *14*
2. Antik Köleci Toplumda Devlet *22*

BİRİNCİ BÖLÜM
FEODAL DEVLETTEN TEKELCİ DEVLETE

BİR: FEODAL DEVLET 35
1. Feodalite *35*
2. Kapitalist Ulus-devletten Bir Önceki Adım: Mutlak Monarşik Devlet *48*
3. İdeolojik/Düşünsel Boyut *53*
4. Feodal Demokrasi *63*

İKİ: KAPİTALİST DEVLET 68
1. Kapitalizm *68*
2. Burjuva devrimleri *71*
Alexis de Tocqueville'nin "Eski Rejim ve Devrim"i üzerine 92
3. Ulus-Devlet ve "Ulus" *107*
4. Kapitalist Devlet, Ekonomi, Emek Süreçleri *114*
5. Kapitalist devlet: Teorik Tanımsal Çerçeve ve Sorunlar *116*

ÜÇ: OLAĞANÜSTÜ DEVLET 134
1. Bonapartizm *139*
2. Faşizm *153*

DÖRT: EMPERYALİST-TEKELCİ DEVLET 194
1. Büyüyen Devlet, Eriyen Demokrasi *194*
2. Devletle Tekellerin Tek Bir Mekanizmada Kaynaşması *201*
3. Yeniden İlkel Birikim *203*
4. Ulus-Devlet/Devlet Diyalektiği *207*
5. Değişen Ne? Ulus-Devlet Ne Oluyor? *209*
6. Devlet İktidarının Görünmez Eli *218*
7. Kapitalizmin Sınırı Sorunu *221*
8. Gerici Ara Dönem *225*

İKİNCİ BÖLÜM
KOMÜNİZM VE DEVLET

BİR: KAPİTALİZMDEN KOMÜNİZME DEVRİM VE DEVLET 239
1. Siyasal devrim/toplumsal devrim ve restorasyon üzerine giriş notları 239
2. Geçiş dönemi, proletarya diktatörlüğü: Kavramsal çerçeve
"Geçiş" döneminin toplumsal/ekonomik karakteri 250
3. Proletarya diktatörlüğü: Sorunlar 253
4. Toplumun yeni biçimde örgütlenmesi 268
İKİ: KOMÜNİST TOPLUM VE DEVLET 285
2. "Sosyalizm", meta, sınıflar 290
3. Komünizm ve devlet 300
4. İsimler ve tanımlar 303
ÜÇ: SOVYET DENEYİMİ 308
1. Ekim Devrimi 308
2. Pratiğin teorileştirilmesi 316
3. Sovyetler Birliği'nin çözülüşü üzerine notlar 337

ÖNSÖZ

Haluk Yurtsever

Devlet, hem son derece somut, elle tutulur bir maddi ilişkiler toplamı, hem de soyut ve yapıntı (*fiktif*) bir kavramın adıdır. Yerleşik bir kurumsallık olarak modern toplum yaşamının merkezinde yer alıyor. Asker, polis, tahsildar, yargıç ve gardiyan vb devletin insanda cisimleşmiş suretleri olarak aramızda ve tepemizdeler. Yasal şiddet, vergi toplama, yargılama ve cezalandırma işlevleri devletin tekelinde. Kurumlarıyla, mal varlığıyla, görevlileriyle devlet, insan toplumunun yarattığı en büyük, en güçlü organizasyon.

Öte yandan, devlet milyonlarca insanın gözünde "hakem"dir; "baba"dır; "kamu düzeni"dir; gözleri bağlı adalet dağıtıcısıdır... Bir kutsallık halesidir. Bunlar devleti, ideolojik ve siyasal mücadelenin de kritik konusu ve alanı durumuna getiriyor.

Farklı tanım ve kavramlardan hareket eden onlarca devlet teorisi var. Çıkışından işlevlerine, neleri içerdiğinden kurucu öğelerine kadar başkalaşan bu teoriler arasında çoğu kez terminoloji ortaklığı bile yoktur.

Adına "teori" denilebilecek tek bütünsel ve bilimsel devlet teorisi Marksist devlet teorisidir. Marksist devlet teorisi, devleti tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde anlayıp açıklayan temel önermeleri ortaya koyduğu, sınıf mücadelesi-devlet-devrim ilişkisini kurduğu, kapitalizmden komünizme geçiş sürecinde devletin rolü üzerine tezler ürettiği, devletin sönümlenmesini ve "devletsiz toplum"u düşünme çevrenine aldığı için teori alanındaki her türlü geliştirme ve aşma çabasının da temelini oluşturuyor.

Marksist siyaset ve devlet teorisinin tam ve tamamlanmış olmadığı çok sık tekrarlanan ve yanlış da olmayan bir saptamadır. Bunun nedeni, Marx'ın devlet konusuna ayırdığı *Kapital*'in son cildini yazamaması değildir tek başına. Teoride ve bilimde bir "son nokta" yoktur. Teori vahiy, adı geçenler de peygamber olmadığına göre, teorideki eksiklik ve boşlukların, bu gerçekten büyük insanların kişisel yetenekleriyle aşamayacakları tarihsel-dönemsel nedenleri olduğunu görmek, ayrıca kişisel bilgi, ilgi, dikkat ve bakış eksikliklerinin de doğal, hatta bir ölçüde kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekir.

Ayrıca, devlet tarihin bir uğrağında donup kalmış bir olgu değildir. Üretici güçlerin derinliğine geliştiği, evrimci öğeleri ağır basan, yavaş, ancak derinden işleyen toplumsal süreçler bir yönde, tarihin hızlandığı altüst oluş, sıçrama ve devrim dönemleri başka bir yönde devleti dönüştürüp, yetkinleştirmiştir.

Kısacası devlet konusunda hem teoriden hem de pratikten kaynaklanan bir dizi sorunla karşı karşıyayız.

Teorik devletle, somut devlet arasında bu ikisinin belki de hiçbir zaman tümüyle örtüşemeyeceği bir uzaklık var. Bu, yalnızca devlet teorisine özgü bir sorun değil. Teori ile somutluk, eşyanın doğası ve tanımı gereği aynı şey değiller. Teori, genelleştirdiği, soyutladığı ölçüde teoridir; doğası gereği soyut ve hipotetiktir. Bilimin amaçlarından biri olguları ve ilişkileri anlaşılır kılmaktır. Teorik model bunu, somutun tek tek özelliklerinden uzaklaşarak yapar; model bu nedenle "aslına" benzemek durumda değildir. Öte yandan, tek tek pratiklerden oluşan toplamı kapsamayan, vektörel yönelişleri açıklayamayan, kendisini sorgulayan pratikleri algılayıp sentezleyemeyen teori yaşayamaz.

Devlet problematiğinin sorunlu birçok başlığı var.

Erken devletten kapitalist devlete ilerleyiş süreci teorik içeriği ve amprik bilgileriyle bütünsel biçimde konulup geliştirilmiş değildir. Modern kapitalist devleti doğuran antik köleci-feodal-kapitalist gelişme çizgisi daha iyi biliniyor; "Asya tipi üretim tarzı" ya da yukarıdaki çizgiyi izlemeyen öteki devlet oluşumları, bu oluşumların dünyanın

kapitalistleşmesi sürecinde uğradıkları dönüşümler ise teorinin az gelişmiş alanları olarak kalmaya devam ediyor.

Doğunun mutlakiyetçi despotik devleti, faşizm gibi tarihin belli dönemlerinde ve belli yerlerinde gerçekleşen, "olağanüstü devlet" de denilen devlet biçim ve işleyişlerinin teorileştirilmelerinde ek zorluklar vardır.

Devlet konusundaki Marksist literatür, Marksistler arasında önemli görüş ve ekol farklılıkları olduğunu göstermektedir. Devleti, sistem, yapı ve işlev öğelerinden birine belirgin, hatta belirleyici bir vurgu yaparak açıklayan sistemci, yapısalcı ve işlevci (araççı) okullar zaman zaman indirgemecilik, ya da kimi öğeler açısından yadsımacılık yanlışına düşmekte, Marksizmin en önemli üstünlüğü olan bütünsel bakış açısını yitirmektedirler.

Başka bir güçlük Marksist teorik model ile, Marksizm adına gerçekleştirilen pratikler arasındaki aykırılıklardır. Marx'ın deyimiyle "devlete karşı devrim" olması gereken proleter devrimlerinden sonra, işçi sınıfı tarafından denetlenemeyen ve yönetilemeyen merkezî devletlerin eşlik ettiği sosyalizm denemeleri, somut yaşanmışlık ve tarihsel kalıt olarak ortada durmakta; "devrimden sonra devlet" Marksist devlet teorisinin sorunlu alanlarından birini oluşturmaya devam etmektedir. Sovyetler Birliği'nin bütün dünyayı sarsan çözülüşü nedeniyle belleklerde taze olan bu problemin varlığı "sınıf mücadelesi-devrim-devlet" konusunu önemsizleştirmemelidir. Kapitalizmden kurtulmak bugün insanlığın öncelikli hedefidir. Bu önceliği arka plana iten bir devlet tartışması devrimci olamaz. Öte yandan, kapitalizmden kurtulmanın zorunlu aracı olan devletin her eylemi kendinden meşru ve eleştiri dışı değildir. Özellikle Sovyet deneyinin değerlendirilmesinde bu nokta son derece önemli ve kritiktir. Kitaptaki ana yaklaşımlardan biri, Sovyet deneyinde, kimi zaman zorunlu ve haklı sayılabilecek pratikleri teorileştirme noktasında ciddi ve yaşamsal önemde hatalara düşüldüğü biçimindedir.

Elinizdeki kitap, akademik bir dürtüyle yazılmadı. Bu çalışmada devlet teorileri ile ilgili kapsamlı bir döküm yapmak, devlet oluşumunun zamandizinsel tarihini yazmak türünden amaçlar gütmedim. Devleti, bütünsel teorik bakışla somutun zenginliğini

aynı anda gözeten bir yöntemle, teori ile pratiğin ilişki ve etkileşimi içinde incelemeye çalıştım. Teori ile pratiğin birliği ise, algılanabilir, çözümlenebilir bir veri olarak en çok tarihte var. Böyle düşündüğüm için, üretim biçimleriyle devlet ilişkisine ışık tutmaya, bir üretim biçiminden ötekine geçişte devletin gerçekte öne çıkan rolünü kitapta da öne çıkarmaya çalıştım.

Devletin tarihi yalnız üretim biçimlerinin değil, sınıf mücadelelerinin tarihidir. Olabildiğince çok somut bilgi ve veri aktararak bunu göstermeye çalıştım.

Her kitabın olduğu gibi, bu kitabın da amacını belirleyen, yolunu çizen önemli etkenlerden biri yazarının konumu ve önceliklerdir. Her konuda olduğu gibi devlet konusunda da birikmiş teorik ve deyim uygunsa deneysel malzeme, sorular ve sorunlar kataloğu herkes için aynıdır. Çalışmanın yapısını kurgularken izlenen amaca bağlı olarak, bu katalog içinden kullanılan malzeme, seçilen sorular, bunlara bağlı olarak öne çıkarılan başlıklar, kurgular, vurgular, varılan sonuçlar ise, başka başkadır. Ve bu başkalık, durulan yerle, bakış açısıyla doğrudan ilişkilidir.

Bu çalışmada, insan soyunun yarattığı en gelişmiş, en yetkin kurumlardan biri, ama aynı zamanda ayakları üzerinde dikildiği andan başlayarak toplumun üzerine çıkan, sömürü, baskı ve ezginin en büyük güç aracı olan, sömürü ve baskıyı kaldırma mücadelesinde onsuz yapamayacağımız, ondan kurtulmadan ise özgür olamayacağımız devleti, devrim ve toplumsal kurtuluş perspektifleri ekseninde irdeledim.

Bu çerçevede, erken devlet bağlamında devletin kökenindeki ve oluşumundaki asli kurucu öğeleri ayıklamaya; önce feodal, sonra da burjuva ya da kapitalist devletin Batı Avrupa'da ortaya çıkışının kendine özgü dinamikleriyle, Doğu'daki devletlerin orijin farklılığını ve süreç içinde ikincinin, birincinin, bir bakıma evrensel olanın modelini izlemesinin mantığını açıklamaya; bunlardan hareketle devletin teorik tanımsal öğelerini yeniden bilince çıkarmaya; feodal devlet, kapitalist devlet, tekelci devlet oluşum-geçiş süreçlerini incelemeye, "olağanüstü devlet" ile ilgili saptama ve tezler formüle etmeye; devrim-proletarya diktatörlüğü ve devlet-

sizliğe geçiş sorunları üzerine yaşanmış en önemli tarihsel örnek olan Sovyetler Birliği deneyimini ve çözülüşünü konu edinen eleştirel görüşler geliştirmeye çalıştım.

Sovyetler Birliği'nin çözülüşü ve ulus-devletin neye, nereye doğru evrilmekte olduğu tarih açısından taze, deyim yerindeyse dumanı üstünde konulardır.

Sovyetler Birliği'nin çözülüşü, bu tarih evresi için sonuçlanmış bir süreç olmakla birlikte anlaşılması, teorik çalışma, analiz ve sentez gücü kadar, "olayın" üstünden zaman geçmesine, yaranın soğumasına da bağlı bir süreçtir. Hayat önce yaşanıp sonra anlaşılıyor ve yaşananların teorik bilincine erişmek, nesnel yaşanmışlıkla, onu çözümleyen öznellik arasında belli bir uzaklık istiyor. Sovyet deneyiminin tarih içindeki yerinin ve anlamının zamanla ve yoğun teorik çabalarla daha iyi anlaşılacağına kuşku yok. Öte yandan, devleti konu alan bir çalışma, Sovyetler Birliği'ndeki büyük denemeyi yok sayamazdı. Böyle düşündüğüm için, başlı başına bir teori ve tarih konusu oluşturan, çok etmenli, çok yönlü, çok boyutlu ve "dünya-tarihsel" Sovyet deneyimini devleti merkeze koyan bir yaklaşımla değerlendirmeye çalıştım.

Reel sosyalizmin kapitalizm ve kapitalist devlet üzerindeki etkisi, üzerinde titizlikle durulması gereken bir başka kritik başlıktır. Bir cümleyle özetlemek gerekirse, kitapta "reel sosyalizm"in var olduğu dünyada kapitalizmin de "reel kapitalizm" olduğu tezini öne sürüyorum. Kanımca, bu kavram yalnız söz konusu dönemi değil, bugünkü kapitalizmi ve devleti anlamakta da son derece işlevlidir. "Tekelci", "emperyalist" devletin de tarihsel-hukuksal var oluş biçimi ve kavramı olan "ulus-devlet"in ne yaptığı, nereye evrildiği, tek dünya pazarı ve "küreselleşme"nin, nesnel-ekonomik temel anlamında kapitalist dünya devletini işaret ettiği bir tarih döneminde emperyalist-kapitalist devletler arasındaki bütünleşme ve çatışma eğilimlerinin neden, nasıl ve hangi yönde ilerlediği sorularına da yanıtlar vermeyi denedim.

Bu kitabı, yukarıdaki satırlarda özetlediğim tema yoğunluğuna, bunların önemli bir bölümünün çok işlenmiş, çok yinelenmiş sorunlardan oluşmasına rağmen heyecanla yazdım. Tarihe, dünü silmeyen

ama artık yadsınamaz sonuçları da görmezden gelmeyen eleştirel bir yön duygusuyla yaklaşmaya, yeni olgu ve gelişmeleri ise ayırtetmeye, çözümlemeye çalıştım. Bunu ne ölçüde başardığımı kendi kendime bilemiyorum. Ama çabamın boşa gitmeyeceğini, ortaya ilgili okuyucuyu sıkmayacak bir metin çıktığını sanıyorum.

Her çalışma gibi, elinizdeki kitabın da bir öyküsü var. Kısaca şöyle: Bir öbek arkadaşla ilk sayısını 1996 kışında çıkardığımız *Marksist Eleştiri* dergisinin ikinci sayısında devlet konusunu ele almaya karar vermiştik. O sayı için "Erken Devletten Devletsizliğe" başlıklı bir yazı hazırlamayı üstlenmiştim. *Marksist Eleştiri*'nin ikinci sayısı çıkamadı. O yazı da, öyle kısmen yazılmış, kısmen notlar halinde kaldı. Geçtiğimiz yıl, bu kez *Gelenek* dergisinin 85. sayısında, bu sayıdaki tartışmaya çerçeve oluşturmak üzere "Proletarya İktidarı ve Devletsizliğe Geçiş Problemi" başlıklı yazım ve o yazı üzerine eleştiri yazıları yayımlandı. Bu tartışmanın devamı olarak *Gelenek*'in Ocak 2006'da yayımlanan 86. sayısında "Komünizm, Devlet ve Çözülüş Üzerine Tezler"i yazdım. Tartışmanın, insanı daha çok soru sormaya, kendisinin ve muhataplarının söyledikleri üzerine tekrar tekrar düşünmeye, daha derin araştırmaya özendiren sihirli bir mantığı var. Bu tartışma, çalışma ve yoğunlaşma süreci beni de devlet konusunun çeşitli yönleriyle ilgili yeni soru ve düşüncelere ulaştırdı; bunları yazmaya başladım ve çok geçmeden dillendirmek istediklerimin dergi yazısı boyutlarına sığmayacağını gördüm. Bu süreci yakından bilen bir arkadaşımın önerisi ve özendirmesi üzerine çalışmayı kitaplaştırmaya karar verdim; planladığım öteki çalışma ve işleri erteledim; günlük yaşamın dışına, "kimsesizliğe" çekilerek çalışmaya koyuldum. Daha önce yazdığım tartışma yazılarını, o tartışmada öne gelen sorunları, birikmiş notları kitap kurgusu içine emdirerek, yeniden yazarak değerlendirdim. Bunu yaparken, metni polemiklerden arındırdım.

Kitabın yazımını 2006 Şubatı'nda tamamladım. Bir yandan düzeltmeler yaparken, bir yandan da, yayınevleriyle ilişkiye geçtim. İlk yazımın tamamlanmasıyla, kitabın yayınevine teslimi arasındaki 5-6 aylık zaman, bana metni yeniden gözden geçirme, ekleme, çıkarma ve düzeltmeler yapma, kimi verileri güncelleştirme olanağı verdi.

Sevgili Gökhan Atılgan ve Hayri Erdoğan'ın kuruluş aşamasında olan Yordam Kitap adına kitabı yayımlamaya talip olmalarıyla, aradığım yayınevini de bulmuş oldum. Yazar-yayınevi ilişkisinin ötesine geçen bir yakınlıkla çalıştık. Kitabı okumakla kalmayıp, eleştiri ve önerileriyle de katkı yaptılar. Yordam Kitap emekçileri, yakından biliyorum, özveriyle, özenle çalıştılar.

"Kitap" yazarından editörlerine, grafikçisinden düzelticisine, baskıcısından ciltçisine emeğin, birikimin, gizil gücün ortak bir amaç için bir araya getirildiği son derece kolektif bir ürün. Birlikte üretmenin heyecanını tatmak çok güzel.

Borçlanmadan yaşanamıyor ve üretilemiyor. Şükran ya da teşekkür, insanın yaşarken ve yaparken başka insanlardan gördüğü iyilik ve destek karşısındaki gönül borcunun, hoşnutluğun anlatımıdır. Bu kitabın dünyaya gelmesine, yazarının dışında pek çok kişinin emeği geçti. Bunları sıralamaya ve teşekküre, ne yazsam hep eksik kalacağını bildiğim için girişmiyorum. Borçlarımın arttığını biliyorum.

Yoğunlaşmak kimi zaman göreli, kimi zaman mutlak yalnızlık, kimsesizlik istiyor. Bir ayrımcılık yapıp, kitaba yoğunlaştığım kimsesizlik günlerinde varlıkları, sesleri, dayanışmaları, nefis ot yemekleriyle çalışma istencimi çoğaltan, yaşamı kolaylaştıran köy evindeki sevgili komşularıma ve sevgili çocuklarına teşekkür ediyorum.

İstanbul, Haziran 2006

haluk.yurtsever@gmail.com

ERKEN VE ANTİK DEVLET ÜZERİNE NOTLAR

Erken ve antik devleti konu alan bu girişin iki amacı var. Birincisi, devlet teorisinin kitap boyunca işlenecek tanım ve kavramlarının ilk devlet oluşumlarındaki embriyonik öğelerinin izini sürmek; ikincisi, bugünkü tekelci-kapitalist devletten geriye doğru bir bakışla antik devletten feodal toplum ve devlete geçiş dinamiklerini belirlemek.

1. Erken Devlet

Erken devletle ilgili somut bulgu ve bilgiler son derece sınırlı. Hem bu nedenle hem de devletin olgunlaştığı dönemlerden geriye doğru yürütülen anlama ve çözümleme çabalarının dayandığı farklı varsayımlar nedeniyle, bu alanda da birçok farklı yaklaşım var.

"Erken devlet"le kast edilen, eski, antik ya da kapitalizm öncesi devlet değildir. Erken devlet kavramı, ilkel komünal toplumun çözülüşünün hemen ardından gelen ilksel (*pristine*) siyasal örgütlenme biçimi için kullanılıyor. Erken devlet, devlet örgütlenmesinin daha yüksek bir aşamasını temsil eden antik devletten de, çağdaş devletten de ayrıdır. Antik çağın oldukça gelişmiş devletlerinin yerlerini Ortaçağ Avrupası'nın erken devletlerine bırakması, erken devleti belirleyenin zaman sıralanışı değil, kendine özgü, "asli-kurucu" denebilecek dinamikler olduğunu gösteriyor.

Çağdaş devleti devlet yapan öğeler tek tek, gelişmemiş, ilkel biçimleriyle erken devlette bulunmaktadır; ancak bu öğelerden

hiçbiri ötekiler üzerinde üstünlük kuramamış, "devlet"i yaratamamıştır. Bir siyasal örgütlenme vardır; ancak bu henüz kesin biçim ve kurumlara sahip olmayan bir örgütlenmedir. Toplumsal ilişkiler belli kurallara bağlanmaya başlamıştır; ancak devlet öncesi toplumsal ilişkiler henüz silinmiş değildir. Kısaca söylemek gerekirse, *erken devlet embriyonik devlettir.*

Erken devleti yaratan çeşitli etmenler arasında, coğrafi konum, nüfus, dış ilişkiler, ekolojik koşullar sayılıyor.

Örneğin, fizik çevrenin, devletin özgül gelişme koşullarını oluşturduğu, erken devletin su kanalları yapmayı zorunlu kılan coğrafi koşullarda ortaya çıktığı savunuluyor. Nüfus baskısının, nüfus yoğunluğunda artışın, kentlerin ortaya çıkışının, devlet öncesi siyasal kuruluşlar arasındaki karşılıklı ticaret, alışveriş, savaş ilişkilerinin devletin koşullarını hazırladığı, özellikle sonuncusunun ordu örgütlenmesi yoluyla devletin öncülü olduğu, ordu içinde itaat ilişkisinin topluluk içinde itaat ilişkisine götürdüğü belirtiliyor. Ekolojik değişiklikler, verili teknoloji, din gibi kültürel sayılabilecek etmenler sıralanıyor.[1]

Bütün bunlardan erken devletin tek değil, çok nedenli bir sürecin ürünü olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Söz konusu etmenlerin her biri ya da birkaçı bir kez doğup geliştiğinde, öteki etmenleri harekete geçiriyor, etkileşim içinde gelişme gerçekleşiyor.

Bu etmenlerden birini ya da birkaçını devletin doğuşunu açıklayan esas teorik anahtar olarak öne sürmek kanımca yanlıştır. Bunlar, devletsiz toplumdan devlete geçişin kimi genel, kimi özgül birikim süreçlerini anlamaya yardım eden, ama *nitelikçe* yeni bir aşama olan devletin doğuşunu açıklayamayan teorilerdir. Bunlardan ikisi üzerinde biraz duralım.

Birincisi, kısmen Marx'ın Asyatik üretim biçimi ile ilgili açıklamalarına dayandırılmaktadır. Asyatik üretim tarzının Doğu toplumlarında devletin özel karakteri vb ile ilgili önemli tartışmalara yol açtığı biliniyor. Bu sorunun bizi ilgilendiren yanı, devlet oluşu-

1 Henri J. M. Claessen-Peter Skalnik, *Erken Devlet*, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Y. Ankara Ocak 1992 içindeki Ronald Cohen'in "Devletin Kökenlerini Yeniden Değerlendirme" başlıklı makalesi, s. 43-112.

munda şu ya da bu ölçüde rol oynayan dinamiklerle, bunlar içinde sonuç belirleyici ağırlık taşıyan ana öğeleri ayırt etmektir. Marx, Asya toplumlarındaki sömürü ilişkisinin toprak üzerindeki özel mülkiyete değil, kişiliğinde devleti cisimlendiren despotik bir yöneticiye bağlı olduğunu ileri sürerken, devletin bir sömürü mekanizması olarak işleyen vergi ve haraç toplama işinin toplulukların, ticaretin korunması, sulama sistemlerinin örgütlenmesi gibi kamu görevlerinin karşılığı olduğunu ya da öyle gösterildiğini söylüyordu. J. H. Steward ve Karl Wittfogel, inceledikleri erken devletlerin sulama sistemleri kurmayı gerektiren çorak bölgelerde oluştuğundan çıkarak, devlete giden süreçte sulamanın belirleyici öneme sahip olduğunu ileri sürdüler. Çünkü sulama, eşgüdüm, büyük çapta insan yoğunlaşması ve örgütlenmeyi zorunlu kılıyor, böyle bir örgüt bir kez çıkınca da işbölümü kaçınılmaz oluyordu.[2] Marx ile Engels'in ilk mektuplarında ve Marx'ın Hindistan üzerine yazdığı bir makalede benzer görüşlere yer verilmişti. Marx'ın 10 Haziran 1853'te *New York Daily Tribune*'de yayınlanan "Hindistan'da İngiliz Egemenliği" başlıklı yazısında şöyle deniyordu:

> Çok eski zamanlardan beri Asya'da, genellikle üç hükümet bakanlığı olagelmiştir: Maliye, ya da iç yağma; Savaş ya da dış yağma; ve nihayet bayındırlık. İklim ve coğrafi koşullar, özellikle Büyük Sahra'dan başlayıp Arabistan'dan, İran'dan, Hindistan'dan ve Tartari'den geçip Asya'nın en yüksek dağlık yerlerine kadar uzanan engin çöl alanları, kanallar ve su şebekeleri ile yapılan yapay sulamayı Doğu tarımının temeli yapmıştır. ... suyun bu biçimde ekonomik ve ortaklaşa kullanılması zorunluluğu, gönüllü işbirliğini harekete geçirmekte uygarlığın çok düşük düzeyde kaldığı ve coğrafik boyutların çok geniş olduğu Doğu'da, hükümetin merkezi gücünün müdahalesini zorunlu kılmıştır.[3]

Yukarıdaki alıntı, Marx'ın daha sonra *Grundrisse*'de geliştirdiği çözümlemeyle birlikte alınmadığı zaman, Doğuda devlet oluşumunda sulamanın rolü ile ilgili abartılı ve yanlış izlenimlere yol açа-

2 Agy. s. 15

3 K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, Çev. Mihri Belli, Üçüncü Baskı, Eylül 1992, s. 146

bilir. *Grundrisse*'de Doğu toplumlarının temel niteliği, "manüfaktür ile tarımın kendine yeterli birliği"ne dayanan ve "üretimin ve artıüretimin bütün koşullarına sahip bulunan" köy komünü ya da ortak mülkiyeti olarak konulmuştur.[4] Komün artıemeğinin bir bölümü, sonuçta bir *kişi* olarak görünen üst topluluğa aittir. Bu artıkemek, ya haraç ya da despotun kişiliğinde komünün işlerine ortak emek harcanması biçimlerinde gerçekleşebilir. Marx, aynı pasajlarda "Sulama sistemleri, ulaşım araçları, emek gibi fiili mülk edinme süreçlerinin alt toplulukların üstünde yer alan despotik hükümetin eseri olarak belireceğini"[5] söylemektedir. Sonuç olarak, sulama sistemlerinin ve öteki kamusal işlerin örgütlenmesini sağlayan temel etmen, *ortak mülkiyet ve despota kişisel bağlılığın yol açtığı toplumsal işbölümüdür.* Sulama sistemleri, ortak mülkiyet ve işbölümüne yol açmamıştır. Sulama sistemlerinin bazı özgül erken devlet oluşumlarında çok önemli bir rol oynadıkları kesindir; ancak bu Doğu toplulukları için olsun genelleştirilip teorileştirilecek bir ilke olmaktan uzaktır. Ampirik veriler de, sulama sistemlerine sahip olmayan birçok erken devlet örneği bulunduğunu göstermektedir.[6]

Savaş ve fetihlere de, erken devletin oluşumunda başat bir rol yükleyenler var. Bu görüşün en gelişkin temsilcisi, "fetih teorisi"ni savunan Oppenheimer'dır. Oppenheimer, toplumsal yaşamın sürdürülmesinde "ekonomik yollar" ile "siyasal yollar"ın ayrıldığını, başkasının çalışmasına karşılıksız el koymak demek olan siyasal yolun devleti gerektirdiğini, devletin toplumsal eşitsizliği onaylama amacıyla oluşturulan bir baskı aracı olduğunu söylemektedir. Ancak Oppenheimer'a göre bu eşitsizlik, bir halkın ötekini sömürmesine olanak veren fetihlerin sonucuydu. Çoban topluluklar, etkili vurucu güçleriyle, daha hareketsiz tarımcıları yenilgiye uğratarak onları haraç ödemeye mecbur etmişlerdi. Bu haracı elde etmek için gerek duyulan örgüt, devletti.[7]

4 Agy. s. 64

5 Agy. s. 65

6 *Erken Devlet*, agy. s. 15

7 Franz Oppenheimer, *Devlet*, Çev. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997

Fetih ve savaşların devlet oluşumundaki rolü karmaşık bir problemdir. Savaş ve savaşın gerekli kıldığı askeri örgütlenmenin merkezi yönetim oluşturma ve güçlendirme yönünde bir eğilim yarattığı, oluşmuş bir devlet örgütlenmesinin savaş eğilimi taşıdığı, fetih ve savaş ile devlet arasında birbirini gerektiren bir ilişki olduğu açıktır. Gerek antik köleci oluşumlarda, gerekse barbar Cermen örgütlenmesinde fetih ve savaş eğilimi nesneldir. Hobsbawm'ın belirttiği gibi, ilkel komünal toplumu çöküntüye götüren nedenlerden biri köleliktir. Toprak mülkiyetini fatih topluluğun üyelerinin tekelinde bırakma zorunluluğu, doğal olarak, fethedilenlerin köleleştirilmesine neden olmuştur.[8] Cermen sisteminde de "Savaş, hem mülkiyetin savunulması hem de edinilmesi için bu türden her ilkel topluluğun uğraşlarından birisiydi."[9] Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde barbar halklarda savaşın yaşamın başlıca ereklerinden biri olduğunu yazmaktadır. Bu halklarda, komşuların serveti tamah uyandırmış, savaş giderek yalnızca yağma amacıyla yapılan sürekli bir sanayi kolu durumuna gelmiştir. Yağma savaşları, askeri önderliğin iktidarını artırmıştır.[10]

Bütün bunlar savaş ile devlet arasındaki birbirini yetkinleştiren karşılıklı ilişkiyi anlatmak açısından önemlidir. Ancak bunu, tek yönlü bir ilişki olarak algılamak, son çözümlemede devleti yaratan asli öğenin savaş olduğunu söylemek, doğru değildir. Görüldüğü üzere, bu ilişki devlet oluşumundan önce değil, *sonra*, en azından oluşum süreci *içinde* kurulmaktadır. Sorun, fetih ve savaşı da kapsayan daha geniş bir kavram olan "tarihte zorun rolü" bağlamında ele alınabilir. Marx'ın ünlü sözleriyle, "zor yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir." Onun için Marksistler, Engels'in tartıştığı Dühring gibi, tarihte zorun rolüne ahlak kategorileriyle yaklaşmazlar. Ancak bu başka, devlet örgütlenmesinde zoru neredeyse tek, başlıca ve belirleyici bir öğe olarak almak başkadır. Engels'in sözleriyle:

8 E. J. Hobsbawm, "Kapitalist Üretim Öncesi Ekonomi Biçimleri'ne Önsöz", K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, Çev. Mihri Belli, Üçüncü Baskı, Ankara, Eylül 1992, s. 35

9 Agy. s. 81- 82

10 F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, Çev. Kenan Somer, Eylül 1974, Ankara, s. 229

> ... zor para yapmaz... paranın sonunda ekonomik üretim ile sağlanmış olması gerekir; demek ki zor, bir kez daha kendisine silahlanma ve aletlerini koruma araçları sağlayan ekonomik durum tarafından belirlenir... Silahlanma, bileşim, örgütlenme, taktik ve strateji, her şeyden önce, üretim ve ulaştırma olanakları tarafından, her durumda ulaşılmış bulunan düzeye bağlıdır.[11]

Siyasal zor, toplumsal ekonomik bir göreve dayanır. Üretim ve artıüretim, buna el koyma işlemi zoru gerekli kılmaktadır.

Aslında, devleti devlet yapan koşulları ayırt etmek o kadar zor değil ve bu konuda büyük bir tartışma da yok. Belli sayıda insan (beşeri öğe), sınırları belirlenmiş belli bir toprak parçası (teritoryal öğe) ve yönetim (siyasal öğe), devlet örgütlenmesinin asgari koşullarıdır. Sorun bu koşulların *nasıl* oluştuğu ve esas işlevinin *ne* olduğu noktasında düğümleniyor. Erken devlet ve genel olarak devlet oluşumuyla ilgili tartışmayı bir sonuca bağlamak için bu sorulara yanıt vermek gerekiyor.

Üretici bir ekonomi, toplumsal işbölümü ve yönetim erki devlet oluşumunun olmazsaolmaz koşullarıdır.

Devletten, devletli bir toplumdan söz edebilmek için *üretici bir ekonomi* ilk temel koşuldur. Avcılar, balıkçılar ve yiyecek toplayıcılarından ibaret topluluklar hiçbir zaman ve hiçbir yerde devlet örgütlenmesine ulaşamamışlardır. Erken devletlerde görülen üretim biçimleri, kuşkusuz geçici tarla açma tarımından göçebe çobanlığa kadar uzanan büyük bir çeşitlilik göstermektedir.[12]

İkinci olmazsa olmaz koşul, üretimin emeğin toplumsal çapta bir işbölümü için gerekli olan asgari fazlayı, *artıürünü* sağlayacak düzeyde olmasıdır.

Üçüncü koşul, toplum bireylerinin davranış seçeneklerini kesin biçimde sınırlayan ve belirleyen bir *yönetici erkin* oluşmasıdır. Yöneten-yönetilen ilişkisi ve yönetim gücünü merkezileştiren siyasal bir örgütlenmenin varlığı zorunludur. Erken devlet örneğinde

---

11 F. Engels, Anti-Dühring, Sol Yayınları, Çev. Kenan Somer, Ankara, Mart 1977, s. 277-278

12 Anatoli M. Hazanov, "Erken Devlet Konusunda Çalışmanın Bazı Kuramsal Sorunları", *Erken Devlet* içinde s. 117

bu koşul ve dinamikler iç içe ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindedir. Örneğin, devlet önceden biçimlenmiş bir yönetici sınıf tarafından kurulmuş değildir. Böyle kurulamaz, çünkü yönetici sınıftan ve kendine özgü çıkarlarından, ancak *yönetici sınıf devlet tarafından kurulduktan* sonra söz edilebilir.

Bu değinmelerden sonra devleti oluşturan süreci özetleyebiliriz.

İlkel toplumda insanlar esas olarak kişisel ihtiyaçları için üretiyorlardı. Değişim, rastlantıyla ortaya çıkan fazlalıkların yol açtığı ayrık bir durumdu. Üretimin, barbar halklar örneğinde hayvancılığın, kişisel ihtiyaçları aşan bir büyüklüğe ulaşması, artıürünün süreklilik kazanmasını getirdi. Bu artının belli kişilerde birikmeye başlaması özel mülkiyete ebelik etti. Çoban halklarla sürü sahibi olmayan geri kalmış kabileler arasındaki işbölümü ve değiş tokuşun koşulları bu temelde doğdu. Tarımla sanayi arasındaki işbölümü, üretimin sürekli olarak artan bir bölümünün artık doğrudan değişim için üretilmesine yol açtı. Yeni bir işbölümü gerçekleşti: Artık, üretimle değil, yalnızca artıürünün değişimiyle uğraşan, böylece, tarihte ilk kez, üretime herhangi bir biçimde katılmadan onu yöneten ve üreticileri ekonomik bakımdan egemenliği altına alan *sömürücü bir sınıf* oluştu. Sömüren-sömürülen, yöneten-yönetilen ilişkileri ile devlet aynı süreçte var oldu. Devleti zorunlu kılan ve kendisinden önceki örgütlenmelerden ayıran, toplumun ekonomik bakımdan zıt çıkarlara sahip sınıflar arasındaki çatışmayı sistematik zorla bir "düzen"e bağlamasıydı. Engels'in sözleriyle:

> Devlet, ... toplum gelişmesinin belli bir aşamasındaki ürünüdür; bu, toplumun önlemekte yetersiz kaldığı uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğü için kendi kendisiyle çözümlenemez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıt ekonomik çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu, verimsiz bir mücadele içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan, çatışmayı yumuşatacak, 'düzen' sınırları içinde tutacak bir erk ihtiyacı kendini kabul ettirdi; işte toplumun içinden doğan, ama onun üstünde yer alan ve gittikçe ondan yabancılaşan bu güç, devlettir.[13]

13 F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara Eylül 1974, s. 235'ten düzeltilmiş çeviri.

Devlet, sistematik baskı uygulayıcısı olma özelliğiyle birlikte, kurallarını kendisinin koyduğu "düzen" ve istikrarın da güvencesi olarak biçimlendi.

Toplumsal üretim ilişkileri, sömürü ve uzlaşmaz karşıtlık ilişkileridir; bu nedenle bu ilişkilerin yeniden üretilmesi için özel bir organ gereklidir. Devlet bu gerekliliğin ürünüdür. Üretim araçlarına bir azınlık tarafından el konulması artıürünün eşitsiz bölüşümünü, eşitsiz bölüşüm sınıf farklılaşmasını ve sömürüyü doğurur. Marx'ın *Kapital*'de belirttiği gibi, üretim birleşik bir iş olduğu ölçüde yönetimi gerektirir.

Devletin belki de ilk eylemi, ilkel toplumda var olan ama bu toplumun çözülmesiyle dağılan toprağa bağlılık ilişkisini yepyeni bir biçimde tanımlamak oldu. Devlet, klan-kabile-toprak bağımlılığını ortadan kaldırarak, kendisine ait topraklar üzerindeki insanları yeni kamusal hak ve ödevler temelinde, yerleşmiş bulundukları yerde örgütledi. Böylece ülke ve uyruk kavramları yeniden tanımlandı.

Devlet, aynı zamanda bir kamu gücü (zoru) organının oluşumudur. Sınıflara bölünmüş bir toplumda, halkın özerk silahlı örgütlenmesi olanaksızdır. Silahı edinme ve kullanma tekeline sahip silahlı adamlardan, hapishane ve ceza kurumlarından ve eklerinden oluşan bu kamu gücü her devlette vardır. Ve bu kamu gücü, bir sınıfın ötekiler üzerinde baskı aracı işlevi görür.

"Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenlemek ihtiyacından doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışmasının ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasi bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir."[14]

Bu kamu gücünün masrafları ise toplum tarafından vergilerle karşılanacaktır. Vergi koyma ve tahsil etme tekeli de artık devletindir.

14 Agy. s. 237-238

2. *Antik Köleci Toplumda Devlet*

Marx ve Engels, çoğu kez iddia edildiğinin tersine, toplumsal ekonomik biçimleri, birbirlerini sırayla izleyen doğrusal bir çizgiye oturtmadılar. İşleri ve sorunları kapitalizmle olduğu için, toplumsal evrim çizgisinde bugünden geriye doğru kapitalizmin kök izlerini sürdüler.

Doğrusal bir tarih anlayışına sahip olmadıklarının en somut kanıtı, ilkel komünal toplumdan dört ayrı ilerleme yolu öngörmeleridir. Bunlardan her biri önceden var olan, ya da komünal sistemde örtük olarak bulunan bir toplumsal işbölümü biçimini temsil etmektedir. Bunlar *Doğu, Antik, Cermen ve Slav* biçimleridir. Doğu ve Slav biçimleri, tarihsel bakımdan daha direngen, Antik ve Cermen sistemleri ise tarihsel evrime daha elverişli olmalarıyla birbirlerinden farklılaşmaktadır.

Bu farklı yollar, aslında özel mülkiyetin evrimsel adımlarını ve tiplerini temsil etmektedir. Doğu ve Slav topluluklarında sınıfsal ayrışma tam olarak biçimlenmemişti; toplumsal yapı doğrudan komünal mülkiyete dayanıyordu. Antik ve Cermen biçimlerinde ise komünal mülkiyet çelişkili ve sınıflı bir temel üzerinde yükseliyordu.

Antik ve Cermen toplumları, ilkel komünal toplumdan ayrılış ve değişimi temsil etti. Cermen sistemi, aslında özel bir toplumsal-ekonomik biçimlenme değildi, farklı gelişmelere uyum yeteneği deyim yerindeyse "sistem" olmamasından kaynaklanıyordu. Antikite, uzun ve yaygın yaşanmış, başta özel mülkiyet ve toplumsal katmanlaşma olmak üzere içinde dönüştürücü çelişki ve dinamikler bulunduran bir toplumdu.

Antik sistem, "daha dinamik bir tarihsel yaşamın ürünü olan" kenti yaratan; kent aracılığıyla yayılan, dinamik, ekonomik bütünlüğü olan toplumu, site devletini oluşturan biçimdir. Yerini önce daha esnek ve verimli bir sömürme biçimi olan feodalizme, oradan da kapitalizme bırakmıştır.[15]

15 K. Marx - F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara Eylül 1992, s. 65-73

Antik sistemin köleciliğe, toprak sahipliğine ve tarıma dayanan site devleti; esas işi savaş olan bir toplumsal örgütlenmeydi. Antik tarih, "sitelerin tarihidir, ama toprak sahipliğine ve tarıma dayanan sitelerin."[16] Toplumsal işbölümünde ilk önemli ilerleme, ticari ve sınai emek ile tarımsal emeğin birbirinden ayrılmasıyla gerçekleşti. Bu, kent ile kır arasında farklılaşma ve karşıtlığı doğurdu. Mülkiyet ilişkileri ikinci tarihsel aşamaya vardı: *Antik komünal mülkiyet ve devlet mülkiyeti.* Komünal site mülkiyeti (yurttaşların köleleri üzerindeki mülkiyeti de içinde) burada başlıca mülkiyet biçimidir, bununla yan yana özel mülkiyet de belirmiştir. İlk önce, başta köle olmak üzere taşınırlar üzerinde, sonra da taşınmazlar üzerindeki özel mülkiyet gelişmiştir.[17] Gelişmenin, dağılmanın, yeni bir toplumun (feodalite) ve devletin (feodal devlet) serpildiği antik uygarlığın onu bütün bu uğraklardan geçiren sırrı, iç çelişkileridir: *Toprak ve köle üzerinde komünal mülkiyet-özel mülkiyet, kent devleti-kırsal ekonomi, köle emeği-savaşçılık arasındaki çelişkiler.*

Helenik *Polis*'in, site devletinin, Roma Cumhuriyeti'nin göz kamaştıran parlaklığı, kent siyaset ve kültürünün doruğunu temsil etmesinden geliyordu. Felsefe, bilim, şiir, tarih, mimarlık, heykeltıraşlık; hukuk, yönetim, para, vergi; oy kullanma hakkı, tartışma... Bütün bunlar bu dönemde emsalsiz bir güç ve yetkinlikle ortaya çıktılar. Ama bu kent kültür ve siyasetinin arkasında onunla uyumlu bir kent *ekonomisi yoktu.* Tersine, entelektüel canlılığı ayakta tutan maddi zenginlik esas olarak kırdan çekiliyordu. Klasik Antikite, kentin kendisini kuşatan bir kırsal ekonomi içindeki orantısız üstünlüğünü temsil ediyordu. Bu, onu izleyen erken feodal dünyanın antiteziydi.

Her somut toplumsal formasyon her zaman farklı üretim biçimlerinin özel bir kaynaşmasıdır. Antikite de bunun dışında değildi. Ama yerel ekonomilerin karmaşık eklemlenmesinin bileşimi olan, kent-devlet uygarlığına damgasına vuran Antik Yunan'da da, Roma'da da egemen üretim biçimi *kölecilikti.* Bir bütün olarak ba-

16 K.Marx-F.Engels, agy, s. 71

17 E. Hobsbawm, agy. s. 25

kıldığında Antik Dünyaya baştan sona ve sürekli olarak köle-emeği damgasını *vurmamıştır*. Ama onun antik uygarlığın serpilip geliştiği büyük *klasik* çağında (Yunanistan'da Milattan Önce beşinci ve dördüncü yüzyıllarda ve Roma'da Milattan Önce ikinci ve Milattan Sonraki ikinci yüzyıllarda) öteki emek sistemleri içinde kitlesel, genel ve egemen olan kölecilikti. İçeride ne ölçüde sınıfsal bölünmüşlüğe uğramış olursa olsun, bu toplum, tüm biçimini ve esasını köleleştirilmiş bir emek-gücünden alıyordu.

Köle, en başta, *özel mülkiyetin başat bir konusu olması yönüyle* önemliydi. Köleciliğin, sonradan barbarlara taşıyarak tarihsel gelişmeyi hızlandırmaya katkı sağlayan en önemli özelliği buydu.

Köle, bir yandan en temel üretici güç, "konuşan alet", bir yandan da, "kendi kendini taşıyan" bir metaydı. Bu ikinci özellik en önemli ekonomik darboğazın ulaşım olduğu bir tarih döneminde köle emeğine çok önemli bir üstünlük sağlıyordu.

Köle, aynı zamanda Antikitenin kendine özgü kent-kır çelişkisinin emek üzerindeki yeniden üretiminin anlatımıydı: Köle emeği bir yandan, emeğin düşünülebilecek en kesin kentsel ticarileşmesiydi; öte yandan, sayıca ağır basan tartışmasız biçimde tarım köleciliğiydi.[18]

Köle emeğinin, antik toplumda oynadığı önemli rolü zihnimizde canlandırmamıza yardım edeceğini düşündüğüm iki somut örnek vereceğim. Birincisi köle ücretleriyle ilgili. Köle, Antikite'nin uzun bir döneminde çok ucuz bir metaydı. Örneğin, Antik Yunan'da çoğunlukla Trakya, Frikya (şimdiki Kütahya ve Afyonkarahisar yöresi) ve Suriye'den edinilen köleler için bir yıllık iaşe bedeli ödeniyordu. Dolayısıyla istihdam edilmeleri bütün yerli Yunan ekonomisinde genelleşti; küçük üreticiler bile köle edindiler.[19]

İkinci örnek Roma'dan. Roma el ustalarının (artizan) yüzde 90'ı köle kökenliydi. MÖ 225'te İtalya'da 4 milyon 400 bin özgür insan, 600 bin köle vardı. MÖ 43'te ise 4 milyon 500 bin özgür, 3 milyon köle... Köle sayısı 5 misli artmıştı.[20]

---

18 Roma'nın son dönemlerinde, birinci yüzyılda ilk biçimleri görülen toprağa bağlı kolonlar (colonus) beşinci yüzyılda yaygınlaştı. Kolon, köleden kişisel olarak özgür olmasıyla ayrılıyordu.

19 Perry Anderson, *Passages From Antiquity to Feudalism*, Verso, London 1988, s. 36

20 Agy. s. 62

Antik köleci toplumun, onun içindeki herhangi bir kent devletinin tipik gelişme ve genişleme yolu ekonomik ilerleme değil, askeri işgaldi. Tüm dönem boyunca teknik ilerleme olağanüstü sınırlıydı. Bu eski uygarlık sonuç olarak *sömürgeci* karakterdeydi. Askeri güç ekonomik gelişmeye belki de başka bir üretim biçiminde olduğundan çok ket vuruyordu. Temel üretici güç köle emeği, köle-emeğinin biricik kaynağı ele geçirilen savaş tutsaklarıydı; kent silahlı birliklerinin güçlendirilmesi içeride köleler tarafından yapılan üretimin sürmesine bağlıydı; "savaş tarlası mısır tarlası için insan gücü sağlıyordu ve vice-versa [tersi-HY] tutsak edilen emekçiler yurttaşlar ordusunun yaratılmasına katkı yapıyordu." [21]

Roma Cumhuriyeti'nin büyümesi ilk dönemlerde klasik site-devletin yolunu izledi: Karşıt sitelerle yerel savaşlar, toprak ilhakı, "bağlaşıklara" boyun eğdirme, sömürgelerin kurulması. Yine de Roma yayılması Greklerinkinden farklıydı. Kentin anayasal evrimi aristokrat siyasal gücü muhafaza etti ve kent uygarlığının klasik dönemine taşıdı.

Roma Anayasal düzeni, yalnızca biçimde oligarşik değildi; içerikte de çok daha derinden aristokratikti; çünkü arkasında Roma toplumunun çok farklı ekonomik katmanlaşması vardı.

Roma yayılmasının esas yeniliği ekonomikti: Antikite'de ilk kez köleci büyük toprak sahipliği (*latifundium)* oluşuyordu. Öte yandan savaş. Bu iç ve dış faktörler Roma köylülüğünün çöküşüyle sonuçlandı. MÖ 200'den 167'ye özgür Roma yetişkinlerinin yüzde onu askere alınıyordu. Bu gerekliydi; çünkü bu büyük ölçekli tarımsal üretim muazzam bir köle gücü gerektiriyordu.

Roma Cumhuriyeti'nin askeri yağmacılığı ekonomik birikimin ana manivelasıydı. Savaş toprak, ganimet ve köle getiriyordu; köle, ganimet ve toprak savaşın *maddesini* sağlıyordu.

Antik köleci toplumun bir başka önemli özelliği kentlilik ve kent devletleridir.

Altıncı yüzyılın ortalarında Helen dünyasında 1500 kent vardı. Kent devletleri türdeş değildi. Örneğin, Antik Yunan'da Atina

21 Agy. s. 28

ve Sparta devletleri, farklı devlet biçim ve işleyişlerine sahiptiler. Sparta ilk savaşçı site devletlerinden biriydi; Sparta'da öteki Yunan sitelerinden farklı olarak monarşi tümüyle hiçbir zaman yok olmadı. Sonradan "Atina demokrasisi" adıyla anılan siyasal örgütlenme de "tipik" değildi.

Kölelerin hiçbir biçimde insan ve yurttaş sayılmadıkları köleci antik toplumlarda egemenlik büyük ailelerin elindeydi. Atina'da *Cleistenes* denilen bir devlet adamları kliği asıl yönetimi elde tutuyor, Konsey ve Halk Meclisi ise temsili organları oluşturuyordu. Konsey üyeleri seçimle değil kura ile belirleniyordu. Konsey başlarda yalnızca bir danışma meclisi gibi çalışırken, sonraları karar veren, üst meclise gündem ve taslak hazırlayan bir kurum işlevi üstlendi. Tüm yetişkin ve erkek yurttaşlardan oluşan Yurttaşlar Meclisi ise yine başlarda yalnızca dinleyen/onaylayan bir konumdayken, sonraları temel konularda karar veren ve daha önemlisi Site içi iktidar savaşlarında tarafları saflaştıran bir meclis haline geldi.

Beşinci yüzyılın ortalarında, Konsey, Beşyüzler Konseyi adını aldı. Yine tüm yurttaşlar arasından kura ile seçiliyordu. Devlet içinde seçimle gelinen en büyük görevler, kent üst yönetimini oluşturan on askeri generallikti. Konsey, Yurttaşlar Meclisi'nin önüne tartışmalı/karşıt karar tasarıları koymuyor, yalnızca karar gerektiren kilit konuları gündeme getiriyordu. Yurttaşlar Meclisi, ortalama 5-6 bin kişiyle yılda 40 kez toplanıyordu. Bütün önemli siyasal konular onun tarafından tartışılıp karara bağlanıyordu. Yargı sistemi kura ile çekilen jüri üyelerinden oluşuyordu.

Atina Site devleti "demokrasi" ile "oligarşi"nin tuhaf bir karışımıydı.

Atina demokrasisi, temsiliyete değil doğrudan katılıma dayanıyordu. İmparatorluk işlerini yürütebilecek, sürekliliği olan bir bürokratik makine, hükümet yoktu. Bu sistem, sıradan yurttaşların dışında resmî görevlilerden oluşan –askeri ya da sivil– özel bir organ tanımıyor, "devlet" ile "toplum"u iki ayrı şey olarak algılamıyordu.

Roma İmparatorluğu'nun siyasal örgütlenmesi monarşik, aristokratik ve demokratik öğelerden oluşan üçayaklı bir sistem üze-

rine kurulmuştu: Konsüllük, Senato ve Halk Meclisi. İki konsül seçiliyor, bunların yetki ve çalışma koşulları sıkı kurallara bağlanıyordu. İmparatorluk yönetiminde boşluk olmaması için iki konsülün de Roma'da bulunamayacağı zamanlarda 17 günden 6 aya kadar sürelerle "diktatör" atama yetkileri bile vardı. Roma düzeninin en sürekli organı Senato'ydu. Üye sayısı 300'den 900'e kadar çıktı. Monarşinin sona ermesinin ardından Senato konsüllerin danışma organı olarak çalıştırıldı. Konsüllerin görev süresi bir yıldı. Senato ise sürekliydi. Kooptasyon yoluyla edinilen senato üyeliği ömür boyu sürüyordu. Senato üyeleri yerel devlet birimi olarak işlev gören Magistrate'ler arasından belirleniyordu. Daha sonra senato üyelerinin listesini beş yıllığına seçilmiş iki Censor hazırlamaya başladı. İlk iki yüzyılda senato küçük *patrici* klanlar grubu tarafından kontrol ediliyordu. En üstte iki konsülün olduğu yönetici çekirdeği (*Magistrate*) yer alıyordu. Magistrate'leri Roma'nın tüm yurttaşlarının katıldığı, ama her durumda mülk sahibi sınıfların çoğunluk sağlayacağı bir güçler dengesi üzerine oturan "Halk Meclisi" seçiyordu. Zamanla zengin *plebler* de magistrateler oluşturmaya, yönetimde yer almaya başladılar.[22]

Yoksul yurttaşların aşağıdan basıncı sonunda, bir çeşit resmî sıfatlı halk temsilcisi (avukatı/yargıcı) olan *pleb tribunes*'leri oluşmaya başladı. Bunlar her yıl "kabile" meclisleri tarafından seçiliyordu, kabileler akrabalık ilişkilerine göre değil, bölgelere göre belirleniyordu. Bu temsilcilerden oluşan kurul (*tribunete*) yoksulları zenginlerin baskısından koruyan ikincil ve paralel yürütme işlevi üstleniyordu. Üçüncü yüzyılın başlarında bu halk temsilcilerini seçen kabile meclisleri yasama gücü kazandılar, kendilerinde konsüllüğün kararlarını ve senato kararnamelerini veto etme yetkisi görmeye başladılar. Cumhuriyetteki aristokrasi üstünlüğü şiddetli biçimde sarsılmaya başladı.

Son olarak, Roma uygarlığının insanlık birikimine yaptığı en önemli katkılardan birinin hukuk alanında olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Köleci Roma toplumunda bu yetkinlikte bir hukuk sisteminin geliştirilebilmiş olması gerçekten ilginçtir. Anayasa hukukundaki, devlet örgütlenmesindeki düzenlemelere kısaca de-

22 Agy. s. 54

ğindim. Roma hukukunun benzersizliği ve üstünlüğü, kamu ya da ceza hukukundan çok, medeni hukuk (yurttaşlık hukuku) alanındaydı. MÖ 300'den itibaren, ekonomik etkinlikler, işlemler, alışveriş, satış, trampa, kira, ariyet, miras, vasiyet konularında oldukça ayrıntılı ve gelişmiş bir özel, ticari hukuk sistemiyle karşılaşıyoruz. Roma hukukunun en önemli katkısı, "mutlak mülkiyet" kavramını geliştirmiş olmasıdır. Ondan önceki hiçbir hukuk sistemi koşulsuz bir özel mülkiyet kavramına sahip değildi.

Çözülüş ve Geçiş

Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde toplumsal işbölümü oldukça gelişmişti. İşbölümü yalnız kent ile kır arasında ve bazen de kentin çıkarlarını temsil eden devletler arasında değildi; kentin içinde de sanayi ile deniz ticareti arasında ve özgür insanlarla köleler arasında işbölümü vardı. Roma toplumunun temeli siteydi.[23]

Toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlayan, fazla zamanlarını komüne, savaş hazırlıklarına veren, kendi kendine yeterli köylülerin varlığıydı.[24] Bu topluluğun esas işi savaştı; varlığını tehdit eden tek tehlike toprağına göz dikmiş olan öteki topluluklardı ve nüfus arttıkça yurttaşlarına yeni topraklar sağlamak bir zorunluluk durumuna geliyordu.[25]

Atina toplumsal formasyonu bir noktadan sonra Yunanistan çapındaki emperyal öncelikler için yetersiz kaldı. Bu yetersizliği dengeleyen iki özellik, zengin gümüş madeni ve bu kaynak sayesinde finanse edilen deniz kuvvetleriydi. Çok geçmeden Atina'nın dış gücü sınırlarına vardı.

Roma İmparatorluğu'nun son iki yüzyılında da, tek bir kentin oligarşisinin büyük imparatorluğu tek bir siyasal birim olarak bir arada tutması zorlaştı. Roma soyluluğunun bölgelerde egemenliğini yürütürken içine düştüğü dar çıkarcılık, atalet ve keyfi yönetim giderek kozmopolitan imparatorluğu çekip çevirmesini olanaksız

23 Agy. s. 28

24 Agy. s. 68

25 Agy. s. 65

hale getirdi. Roma'nın son yüzyılında toplumsal gerginlikler döngüsel bir karakter kazandı.

Tarih, biri yükselişte, öteki düşüşte farklı iki uygarlık ya da üretim biçiminin birbirleriyle ilişkilendikleri dönemlerde, az ya da çok sürecek bir denge durumu yaşandığını, etkileşimin arttığını gösteriyor.

Roma İmparatorluğu yükseliş döneminde barbarları da ezerek yayılırken, stabilizasyon döneminde barbarlarla uzun zaman istikrarlı ve dengede bir ilişki sürdürdü. Çevredeki barbar kavimlerin baskısı Roma ordusunun gücünü bir noktadan sonra dengelediği için, İmparatorluğun askeri yayılması önce durdu ve sonra tersine döndü. 180'i izleyen yüz yıllık kargaşa ve huzursuzluk dönemi boyunca, Roma sürekli olarak güç yitirdi. Askeri başarısızlıklar, bir yandan ucuz köle kaynaklarının daralmasına, diğer yandan. büyük çaplı köleci üretimin kaynaklarını oluşturan Akdeniz pazarının bütünlüğünün parçalanmasına yol açtı.

"Tırmanan köle fiyatları karşısında köle emeği verimsiz hale geldi. *Gerek emeğin verimliliğini artırmak, gerekse üretici sınıfın devamlılığını sağlamak için, üretimden kölenin de kendisine bir pay ayırmasına olanak vermekten başka çare yoktu.* Bu ise pratikte yeni bir üretim ilişkisi demekti, çünkü bu olanaklara kavuşan köle, artık köle olmaktan çıkıyor, başka türlü bir emekçi haline geliyordu... İkinci dürtü ise, Roma'nın son yüzyıllarında merkezi otoritenin zayıflaması ve istikrarsızlığın, kargaşanın hâkim olması sonucu, o ana kadar ayakta kalabilmiş olan küçük ve orta büyüklükteki toprak sahiplerinin bir mahalli himaye ihtiyacını duymaya başlamalarıydı."[26]

Roma İmparatorluğu'nun ve köleciliğin çözülüşündeki birinci etmen, Cermen varlığının İmparatorluk düzenini işlemez hale getiren basıncıydı.

İkinci etmen, Roma kent devletinin toprağa dayanan aristokrasisinin, zamanla hem toprak sahibi, hem köle sahibi, hem de tüccar ve tefeci bir sınıf haline gelmiş olmasıydı.

26 Halil Berktay, *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1983, s. 238-239

Roma'nın Cermenler üzerinde çok önemli bir etkisi oldu: *Roma köleci düzeni Cermenleri ileri derecede gelişmiş bir özel mülkiyet düzeniyle tanıştırdı.*

Öte yandan, güçlü askeri örgütlenmelere dayanan Cermen toplulukları Roma İmparatorluğu'nu kesin bir yenilgiye uğrattılar. İtalya'daki barbar paralı askerlerin şefi Odoakr'ın MS 476'da Batı Roma'yı yıkmasıyla imparatorluk geri dönmemek üzere tarihe karıştı.

Batı Avrupa için ilk bakışta büyük bir felaket sayılan bu durum, sonradan Batı'nın en büyük talihi olarak değerlendirildi. Batı Avrupa feodalizminin yerel, kendi kendine yeten o çok parçalı yapısı önemli ölçüde bu koşullar nedeniyle oluştu. Çünkü, Roma'yı yıkan ve eski İmparatorluk topraklarını ele geçiren Cermenler birçok kavim ve sayısız kabileden oluşuyorlardı. Merkezi bir örgütlülükleri yoktu.

Çöken Roma İmparatorluğu ile saldıran Cermen barbarlarının buluştuğu uğrakta yeni bir toplumun, feodalitenin mayası atılmış oldu.

Bu mayalandırmada, Hıristiyanlık ve Kilise çok önemli bir ideolojik işlev üstlendi. Sona eren Roma'nın yeni bir toplumsal oluşuma aşı yapabilmesinin zorunlu koşulu, geliştirilmiş üstyapısal mirasının, en azından kimi uzlaşma ve eklemlenmelerle yaşamaya devam etmesiydi. Bunun için klasik Antik kurumlardan yeterince uzak, ama onun içinden oluşup çıkmış özel bir kanal gerekiyordu. "Kilise objektif olarak bu rolü üstlendi. Belli kilit konularda Antikitenin üstyapısal uygarlığı bir bin yıl feodalizme üstün kaldı. ... Kilise feodalizmden kapitalizme geçişin gerçekleştiği iki çağı, iki üretim biçimini birbirine bağlayan kesintisiz köprüydü."[27]

Hıristiyanlık, bir yandan kölelerin, yıkıma uğramış köylü ve zanaatkârların, sınıf dışı ve düşkünü öğelerin protestolarını dillendiren, öte yandan, çıkış arayan egemen sınıf kesimlerinin gereksinmelerine yanıt veren bir din olarak doğdu.

"Ortaçağ'da Batı Avrupa feodal aristokrasisinin hiyerarşik düzeninin ideolojisi haline gelecek olan Hıristiyanlık, bu ilk döneminde

27 P. Anderson, Agy. s. 137

sadece zenginlere, kudretlilere ciddi ihtarlarda bulunmakla ve alçakgönüllülüğü, kurtuluşu ahrette aramalarını öğütlemekle kalmıyordu. Aynı zamanda, sistemli ve belirgin bir şekilde, *emeğe değer verilmesini,* çalışan insanların hor görülmemesini telkin ediyor ve bu anlayışı sadece yoksullara değil, aynı zamanda belli ölçülerde hâkim sınıflara yaymayı da başarıyordu. Bu yüzden Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ... yeni bir toplumun ideolojik-kültürel mayasının oluşturulması bakımından önem taşıyordu."[28]

Kapitalizm, Batı Avrupa'da feodalizmin bağrından doğdu. Kapitalizmin ve kapitalist devletin neden Doğu'da değil de Batı'da ortaya çıktığı, "Asya tipi" de denilen, Doğu'daki üretim tarzının nasıl bir şey olduğu, köken farklılıklarının iki tip devlet arasında ne gibi başkalıklar yarattığı ve bunların sonradan hangi toplumsal-siyasal sonuçları doğurduğu türünden sorular, bir dizi tartışmayı kışkırttı.

Marx, kapitalizmin kökenlerinden çok, kendisiyle ilgilendi. Marx ve Engels'in yazılarından oluşan "*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*" başlıklı derlemeye önsöz yazan E. Hobsbawm'ın belirttiği gibi, Marx feodalizmin *neden, nasıl ve başka yerde değil de Batı Avrupa'da* kapitalizme dönüştüğünü açıklayacak bir "genel yasa" geliştirmedi.[29]

Modern kapitalist, aynı anlamda "ulus-devlet"e gelmek için feodal devleti ve onun kapitalist devletten önceki biçimi olan mutlak monarşileri incelememiz gerekiyor.

28 Halil Berktay, agy. s. 242

29 E. Hobsbawm, agy. s. 38

BİRİNCİ BÖLÜM

FEODAL DEVLETTEN TEKELCİ DEVLETE

BİR

FEODAL DEVLET

1. Feodalite

Feodal üretim biçimi, feodal toplumsal ekonomik formasyon ve feodal devlet üzerinde yoğun tartışma ve farklı çözümlemeler var. Nedensiz değil. Modern devletin kalıpları feodal dönemde döküldü. Tarihçilerin üzerinde görüş birliğinde oldukları ilk modern devlet, II. Friedrich'in (1194-1250) Sicilya krallığıdır. Modern devlet, önemli ölçüde Avrupa'da 1100 ve 1600 yılları arasında ortaya çıkan modele dayanmaktadır.[30] Bunları inceleyeceğiz.

Ancak bundan önce, "Ortaçağ", "Feodalite", "Rönesans" kavramları ve ait oldukları bağlamlar üzerine bundan sonra yazacaklarımın doğru anlaşılmasına yardımcı olacak kısa bir değerlendirme yapmak gerekiyor.

Birincisi bir çağa, ikincisi bir toplumsal formasyona, üçüncüsü bir ideolojik kültürel atılım ve yenilenmeye adını veren bu kavramları ait oldukları zaman, mekân ve kavramsal çerçeve içinde yerli yerine oturtmadan hiçbiriyle ilgili duru bir kavrayışa varmak olanaklı görünmüyor. Bu kavramların çoğu kez rastgele, tanımlanmadan, her birinin içerdiği olgu ve süreçlerin zaman, mekân ve nitelik farklılıkları dikkate alınmadan kullanılması önemli sorunlar yaratıyor. Kaldı ki, sözü edilen tüm bu noktalarda titizlik gösterilse bile tarihsel sürecin kendisi, her genelleme ve soyutlama

30 Joseph R. Strayer, *On The Medieval Origins of the Modern State*, Princeton U.P 1970-1973, s.12, aktaran Yalçın Küçük, *Tekeliyet* 2, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 36

çabasının önüne birçok engel dikecek kadar karmaşık ve çetrefil.

Önce, tarihsel dönemlendirme referanslarını, mekân farklılıklarını dikkate almayan genel ve zamandizinsel bir özet: Ortaçağ'ın 476'da Roma'nın düşüşünden 1500 yıllarına kadar sürdüğü; kökleri VIII. yüzyıla kadar inen feodalizmin egemen ve yerleşik bir düzen durumuna gelmesinin XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan 400-500 yıllık bir zamana yayıldığı; 16. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar olan döneme feodalizmin krizinin ve çözülüşünün damgasını vurduğu; Rönesans'ın 15. ve 16. yüzyıllarda yaşam bulduğu *genel olarak* kabul ediliyor.[31]

Bu özet, Ortaçağ, Feodalite ve Rönesans arasında tam bir örtüşme olmasa da, *zamansal bir çakışma* olduğunu gösteriyor. Sorun da buradan çıkıyor.

Tarihsel süreci dönemlere ayırma, tarihçilerin onsuz yapamadıkları bir şeydir; ancak herkes için geçerli sabit ölçütleri olmadığından, tarihçinin durduğu ve baktığı yere göre farklı dönemlendirmeler söz konusu oluyor.

İkincisi, hiçbir tarihsel süreç, dünyanın her yerinde, hatta Avrupa örneğinde olduğu gibi bir kıta ölçeğinde bile aynı zamanda, aynı sırayla yaşanmamıştır.

Üçüncüsü, aynı tarihsel zaman kesitinde yaşam bulan toplumsal/tarihsel olgular, aynı değil, farklı referanslara, farklı ele alınış düzeylerine göre farklı biçimlerde soyutlanabilmektedirler.

Sonuç olarak zaman çakışması, dönemlerin de çakışması, özdeşlemesi anlamına gelmemekte; söz konusu zamandaş olguları birbirlerine göndermelerle anlaşılır ve açıklanır kılmak mümkün olamamaktadır.

"Ortaçağ" ve "Rönesans", adlarını, gerçekleştikleri dönemler-

31 "Genel olarak", çünkü Ortaçağ, feodalizm, Rönesans, yalnızca Batı Avrupa esas alınsa bile her yerde aynı zamanlarda başlayıp bitmedi. Ayrıca, farklı okullardan farklı tarihçilerin dönemlendirmeleri, bu kavramlara yükledikleri anlamlar farklı farklıdır. Birkaç örnek: Ortaçağ tarihçisi Pirenne'ye göre Ortaçağ Charlemange dönemiyle (VII-VIII. yüzyıllar) başlamıştır. Server Tanilli, Ortaçağı "yukarı", "asıl", "aşağı" diye alt bölümlere ayırmakta Aşağı Ortaçağı XVII. yüzyıl ortalarına kadar uzatmaktadır. Rönesans'ı ilk örneklerine XIII. yüzyılda rastlanmasından çıkarak bu tarihlerden başlatanlar da vardır. Ben, olguların, en azından Batı Avrupa'nın tamamı için egemen eğilim olduğu tarihleri esas almaya çalıştım.

de değil çok sonraları kazandılar. Ciddi bir ansiklopedi "Ortaçağ" adını ve anlamını kendilerini önceki dönemden ayırmak isteyen İtalyan Hümanistlerinin kıskançça bir güdüyle icat ettiklerini yazıyor.[32] Mehmet Ali Kılıçbay, "Ortaçağ, Rönesans düşünürlerinin kendi dönemleri ile Antikite arasında bir ara dönem (*medio evo*) olduğu varsayımına dayalıdır" diyor.[33] Rönesans'ın Antikite'ye dönüş anlamında bir "yeniden doğuş" mu, yoksa kendisine Doğu üzerinden gelen (Doğu Bizans ve İslam) Antik kültürden kopuş mu olduğu soruları haklı tartışmalara yol açıyor. Konumuz açısından daha önemlisi, feodalite ve feodal devlet konusunda da, yukarıdakilere benzer tanımlama, dönemlendirme sorunları, ayrıca sözünü ettiğimiz üç olgu için ve bu çalışmada izlenen yöntem için de öne sürülebilecek "Avrupa merkezcilik" eleştiri ve tartışmaları var. Bu nedenle, feodalite ve feodal devlete dönmek üzere burada "Avrupa merkezcilik" üzerine bir parantez açmam gerekiyor.

"Avrupa", Urallar'dan Atlantik'e kadar olan coğrafya olarak biliniyor. Tarihsel ve siyasal bir terim olarak ise değişmez bir coğ*rafyayı değil, ekonomik, toplumsal, kültürel bir süreci, oluşumu* anlatmak için kullanılıyor.

Böyle yaklaşıldığında "Avrupa" esas olarak Avrupa kıtasının batıya açılan bölümünü, "oluşum" ise uzun bir tarihsel süreci, daha çok da Rönesans, Aydınlanma ve belli bir tarihten itibaren kapitalizmi anlatıyor.

Avrupa, feodalitenin ve kapitalizmin doğduğu, gelişip dünyaya yayıldığı merkezdir. Kapitalizm, doğası gereği alanını genişletmek, yayılmak zorunda olan dünya-tarihsel bir formasyondur ve kapitalizmin ulusal pazarı ve giderek dünya pazarının oluşturmasıyla, bu formasyonun beşiği olan Avrupa, kendini dünya tarihinin ve uygarlığının modeli olarak algılamaya, bu modele uymayan öğeleri "sapma" saymaya yönelmiş; Avrupa dışındaki tarihsel oluşumlarda ise kendi tarihlerini söz konusu modele göre yeniden kurma eğilimleri baş göstermiştir. Avrupamerkezcilik denen şey de budur: Dünya ta-

32 *The New Encyclopaedia Britannica*, 15. Basım, 1988, c. 8, s. 107

33 Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, Gece Yayınları, Ankara, Haziran 1992, s. 21

rihini Avrupa tarihi olarak anlayan, anlamlandıran ve kurgulayan yaklaşım.

Kapitalizm, kendi modelini dünyaya yalnızca ticaretle, dünya pazarını oluşturmakla vb değil, ateş ve barutla, zor ve şiddetle, sömürgecilik ve emperyalizmle dayattı.

Marksizmin Avrupamerkezciliği üzerine tartışmalar esas olarak yukarıda kısaca özetlenen bu olgu ve gelişmeler üzerinden yürütüldü ve yürütülüyor. Marksizmin de, dünya tarihini kapitalizm tarihi, ama sonuç olarak Avrupa tarihi olarak algıladığı, Avrupa aydınlanmacılığına, Avrupa'daki kapitalist gelişmenin dinamizmine ilişkin saptama ve önermeleriyle Avrupamerkezci bir konumda olduğu ileri sürülüyor.

Marx ve Engels'in, *Komünist Manifesto*'da açıkça dile getirdikleri gibi, kapitalizmin ve burjuvazinin ilerici, devrimci bir rol oynadığını düşündükleri açıktır. *Manifesto*'nun, "Burjuvazi tarihte son derece devrimci bir rol oynadı" diye başlayan ve bunu nasıl yaptığını anlatan pasajlarını uzun uzun aktarmaya gerek yok. *Manifesto*, "Burjuvalar ve Proleterler" başlıklı birinci bölümünde çok açık ve yalın bir dille, burjuvazinin feodal, ataerkil ilişkileri nasıl yıktığını, "üretim aletlerinde ve dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde devrim yapmadan" var olamayacağını, "tüm geçmiş kuşakların yarattığından daha kitlesel ve daha büyük üretici güçler" yarattığını vb anlatıyor.[34] Bu anlatımın abartılı ve gereğinden fazla coşkulu olduğu söylenebilir ve bu tartışılabilir. Ancak, bu pasajlardan çıkarak Marksizmin "Avrupamerkezci" olduğunu söylemek, Marx ve Engels'in kapitalist gelişmenin yol açtığı yıkım ve acıları onayladıklarını öne sürmek, ya da temelsiz bir iyimserlik içinde olduklarını tekrarlayıp durmak kesinlikle doğru değildir.

En başta, *Komünist Manifesto*'da ve başka metinlerde Marx ve Engels, kapitalizmin yol açtığı yıkım ve acılara karşı olan duygularını aynı keskin dille ifade ettiler. Kapitalizmin getirdiği, "vicdansız ticaret özgürlüğü", "açık, utanmaz, doğrudan ve kaba sömürü",

34 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Çev. Erkin Özalp, Gelenek Yayınları, 3. Basım, İstanbul Mart 2003, s. 14-15

"işin iğrençliği arttığı oranda ücret düşüyor", "fabrikaya doluşturulmuş olan işçi yığınları askerler gibi örgütleniyor... her gün her saat köleleştiriliyorlar. Bu despotluk, hedefinin kazanç olduğunu ne kadar açık bir şekilde ilan ederse, o kadar bayağı, kin ve öfke uyandırıcı oluyor"[35] ve daha bunlara benzeyen pek çok anlatım *Manifesto*'da ve başka metinlerde yer almaktadır.

Çok daha önemlisi, Marx ve Engels'in kapitalizmin ve burjuvazinin devrimci rolüne ilişkin vurguları, *aynı kapitalist gelişmenin kendi karşıtını, antitezini yarattığı düşüncesinden ayrı ele alınamaz. Manifesto*'nun yukarıda sözünü ettiğim bölümü, burjuvazinin eski toplumu yıkan, üretici güçleri geliştiren rolünü anlattıktan sonra, "Burjuvazinin feodalizmi yıkmak için kullandığı silahlar şimdi kendisine çevriliyor. Ama burjuvazi yalnızca kendisine ölüm getiren silahları üretmekle kalmadı; bu silahları kullanacak olan insanları da yarattı, modern işçiler, yani proleterler" diye devam ediyor ve "Burjuvazi her şeyden önce kendi mezar kazıcılarını üretir. Burjuvazinin çöküşü ile proletaryanın zaferi eşit derecede kaçınılmazdır"[36] diye bitiyor.

Bunlar dikkate alındığında, Marx ve Engels'in burjuvazinin ilerici rolüne ilişkin vurgularının, coşkulu anlatımlarının aslında nesnel koşullarının oluşmakta olduğunu düşündükleri proleter devrimden duydukları heyecandan kaynaklandığı anlaşılıyor.

Marx'ın *Kapital*'de o tarihin en gelişmiş kapitalist ülkesini temel alması, Marx ve Engels'in toplumsal formasyonların tarih içindeki oluşum çizgi ve sıralamasını belli bir model üzerinden geliştirmeleri Avrupamerkezcilik değil midir? Hem evet, hem hayır!

Çalışmaya, incelemeye koyuldukları temel sorunlar kapitalizm; kapitalizmden geriye ve ileriye doğru toplumun hareket yasaları ve ileriye doğru bir toplumsal devrim stratejisiydi. Ve o tarihlerde yalnızca Avrupa kapitalistti! Bu anlamda seçtikleri konu bakımından "Avrupamerkezci" olmaktan başka çareleri yoktu. Marx ve Engels, güçlerini kapitalizmin incelenmesi üzerinde yoğunlaştırdılar; dünya tarihiyle de esas olarak kapitalizmin kökenlerini ve gelişmesini

35 agy, s. 17-19

36 agy, s. 16, 21

açıklamak üzere ilgilendiler. Doğal olarak, kapitalizm öncesi üretim biçimlerini aynı yoğunlukta çalışamadılar. Öte yandan, Marksist "tarihin hareket yasası", üretim biçimlerinin birbirini izlediği, izlemeye zorunlu olduğu düşüncesini içermekte, ancak belli biçimlerin önceden belirlenebilecek bir sıra ve düzen içinde birbirini izleyeceği türünden bir kural koymamaktadır. Marx'ın 1857-58'de yazdığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital*'e hazırlık notlarında, özellikle de bu notların *Formen* diye bilinen *Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri* başlıklı bölümlerinde "Asya tipi üretim tarzı"na, ya da "Asyatik tarz"a ilişkin çözümlemeleri, Rus köy komününden komünizme geçişle ilgili olarak *Manifesto*'nun *1882 Tarihli Rusça Baskısına Önsöz*'de yazdıkları, Marksizmin üretim biçimlerinin birbirini izlemesiyle ilgili olarak çizgisel-determinist bir yaklaşım içinde olmadığının ilk ağızda sayılacak kanıtlarıdır.

Evet, Marksizm kapitalist üretim ilişkilerinin yayılıp, kapalı ekonomileri kapitalist pazara açmasını "ilerleme" olarak değerlendirmiş, *Komünist Manifesto* burjuvazinin "Kırı kente bağımlı kıldığı gibi, barbar ve yarı barbar ülkeleri uygar ülkelere, köylü halkları burjuva halklara, Doğuyu Batıya bağımlı"[37] kılmasından söz etmiştir. Ama bütün bunların, kapitalizmden daha ileri bir topluma, sosyalizme geçişi olanaklı kılan yolları döşediği için öne çıkarıldığını unutmamak gerekiyor. Bu söylenenleri yeterince inandırıcı bulmayanlar 1860'lardan sonra Marx ve Engels'in Polonya ve İrlanda sorunu üzerine yazdıklarına bakabilir ve *Komünist Manifesto*'yla ilişkisini kurabilirler. Marx ve Engels, İrlanda'nın ve Polonya'nın kurtuluşuyla hep Avrupa ve İngiltere'de yol açacakları devrimci gelişmeler üzerinden ilgilendiler. Marx, 1850'de, *Fransa'da Sınıf Savaşımları*'nda, Kıta Avrupası'ndaki devrimlerin temelinin her zaman İngiltere olduğunu kaydettikten sonra şunları yazdı: "Şiddetli patlamalar doğal ki, burjuva gövdesinin kalbinden çok, uç bölümlerinde meydana gelmek zorundadır. Çünkü merkezde denge olanağı uçlardakinden daha fazladır."[38]

37 agy. s. 15

38 K. Marx-F. Engels, Selected Works in three volumes, c. 1, s.289, 4, Basım, 1977, Progress Publishers, Moscow.

1870'te, yine Marx, Avrupa kapitalizminin kalesi olan İngiltere'ye darbe indirilecek tek noktanın İrlanda olduğunu yazdı.[39] Örnekler çoğaltılabilir. Ana çizgi nettir: Marx ve Engels'te kapitalizmin gelişmesine vurgu, esas olarak o günkü koşullarda ancak Avrupa'da söz konusu olabilecek bir toplumsal devrim arayışı ile çok yakından bağlıdır.

Antik-köleci toplumdan feodaliteye, oradan da kapitalizme ve kapitalist devlete giden çizgiyi izleyip, işlemek isteyen kişi için Avrupa'yı esas almak çok basit bir nedenle zorunludur: Bu tarihsel sürecin gerçekleştiği adres, hem bir coğrafi alan, hem de özel bir tarihsel/toplumsal oluşumun kendisi olarak Avrupa, hatta Batı Avrupa'dır. Batı Avrupa, yalnız adına kapitalizm dediğimiz toplumsal formasyonun kendi iç dinamikleri üzerinden oluştuğu toplumsal coğrafya olması nedeniyle değil, aynı zamanda kapitalizmin yayılmacı doğası nedeniyle "dünya tarihsel"dir. Önce sömürgeci, daha sonra da emperyalisttir. Dolayısıyla bir noktadan sonra, yukarıda değindiğim zorunluluk, kendi dışındaki olgu ve oluşumları "sapma" sayan Avrupamerkezci yaklaşımın bu tarih anlayışını sorgulama, onun dışına çıkma zorunluluğunu da içermektedir. Tarih, artık emperyalizmin; emperyalizmle, öteki uygarlık, kültür ve siyasi oluşum kümelerinin ilişkisinin tarihidir.

Parantezi kapatıyorum.

Feodal toplum Batı Avrupa'nın her yerinde eşzamanlı olarak ortaya çıkmadı; bitişi de farklı yerlerde farklı zamanlarda gerçekleşti. Marx ve Engels'in toplum biçimleriyle ilgili görüşlerinin son derece mekanik ve doğrusal yorumlarına dayanan yaklaşımlar, tüm toplumların uyması gereken bir model olduğunu düşündükleri feodalizme, onu kendisi olmaktan çıkaracak özellikler eklediler. Feodal düzenin son devlet biçimi olan mutlak monarşileri feodal devletin özgüllüklerini örtecek kadar öne çıkarıldılar.

Feodalite Avrupa'yı inşa etti. Bu Avrupa, 11. ve 12. yüzyıllar arasında asıl gücüne ulaştı. Avrupa yaşamının bu başlangıç döneminin temel özelliği, canlılık ve çeşitlilikti. Avrupa'nın her bir

39 Agy. c. 2. s.175

köşesinin "tıpkı özgür bir bitki gibi canının istediği biçimde büyüme" olanağı elde etmesi büyük bir dinamizm oluşturdu. Belki de Avrupa'nın özgünlüğü, siyasal anlatımı bölünmüşlük ve geçirimsizlik olan bu durumun, aynı zamanda toplumsal ve kültürel özdeşlik ya da uyuma yol açmış olmasıdır.[40]

Bu sürecin kendi gerçek öyküsünü ortaya koymanın da, somut yaşanmışlığı soyutlayıp çözümlemenin de karmaşık ve zahmetli bir iş olduğu açık. Öte yandan, doğru bir feodalizm tanımına, feodalizmden kapitalizme geçişte devletin oynadığı role ilişkin açık ve doğru görüşlere sahip olmadan devleti de, kapitalizmi de anlamak ve çözümlemek olanaklı değil.

Feodal üretim biçiminin ne olduğu, hangi somut toplumların hangi dönemde feodalizmi yaşadığı, belli toplumların feodalizm olup olmadığı yoğun tartışmaların sürdüğü bir alandır. Bizim konumuz ise feodal devlet. Daha özel olarak da içinden kapitalizmin çıktığı Batı Avrupa'daki feodal devlet. Bu nedenle, feodalizmin oluşumu ve temel öğeleriyle ilgili farklı yaklaşımlara, tartışmalara girmeden, feodal devletin üzerinde yükseldiği feodal üretim biçiminin doğru bulduğum en genel tanımsal öğelerini özetleyip, esas konuya, feodal devlet konusuna döneceğim.

Feodalite, tarımsal-kapalı ekonomiye dayanan; temel üretim aracını toprağın, temel üretim gücünü serfin oluşturduğu; özel mülkiyetli; topraklar üzerindeki özel mülkiyetin senyöre ait olduğu; toprak ve üretim aletleri üzerinde kullanım hakkına sahip, ancak mülkiyete sahip olmayan serfin hem toprağa hem de kişisel olarak toprak sahibine bağlı bulunduğu, artıürüne emek rant yoluyla el konulan bir üretim biçimidir.

Çok geniş topraklara el koyan Frank kralları, üst komutanları, öteki subayları ve memurlarıyla birlikte oturdukları büyük saraylar oluşturdular. Ancak, geniş topraklarını sarayda oturanlarla merkezi biçimde denetlemek ve yönetmek mümkün değildi. Devraldıkları geleneklerden de yararlanarak yeni bir sistem geliştirdiler. Kendilerine bağlı saray erkânını, eski askeri ve idari görevlerini

40 Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Nisan 1996, s. 330

yerine getirmeye devam etmeleri koşuluyla ve aralarındaki hiyerarşiyi gözeten bir yöntemle kendi topraklarından bağışladıkları malikânelere yerleştirmeye başladılar. Malikânelerin içindeki tüm topraklar ve her türlü gelirle birlikte fief (dirlik) adını aldığı bu sistemle süzerenlik ve vasallık kurumları ortaya çıktı. "Feodalizm" sözcüğünün kökenini oluşturan Latince *feodum, feudum*'dan gelen *fief* kendisine toprak devredilen kişinin, bu toprak karşılığında çoğu kez askeri olmak üzere hizmet yükümlülüğü altına girmesi demekti. Toprak mülkiyetinin karşılığı hizmet, toprak mülkiyetini veren *Senyör*, devralan kişi ise *Vasal*'dır. *Fief*, feodal egemen sınıf içindeki hiyerarşik ilişkiydi. Dinsel kurumlar da bu ilişkinin içinde yer alıyor, uygulama yargı erki biçiminde somutlanıyordu.

> Senyörlerin, davacı, danışman ve geleneğin temsilcileri olarak katılan vasalları için bir mahkeme kurma hakkı, onların feodal toplumda çekişmeleri karara bağlayarak yasa ve gelenek ihlallerini cezalandırarak iktidarlarını yürütmelerinin temel yoluydu. Mahkeme ayrıca, vergi koyma ve asker toplama işlerini de yerine getiren yönetsel bir organdı.[41]

Kral ve büyük komutanlar feodal hiyerarşinin tepesine yerleşerek süzeryan (büyük feodal) olurken, daha alt kademedeki saray erkânı süzerenlerin vasallarını (küçük feodal) oluşturdular. Sistem şöyle işliyordu: En tepede kral; kral topraklarını genellikle lord olan süzerenleri arasında dağıtıyor; fief hakkını istediğine vermek süzerenin hakkı. Vasal'ın ikinci bir vasalı olabiliyor. Eğer fief, araya süzeren girmeden doğrudan kral tarafından vasala verilirse, bu vasal "Baron" unvanını alıyor. Kral ve onun adına davranan süzerenin yükümlülükleri, dirliği sağlamak, vasalını korumak ve lordluk mahkemesinde hukuk sorunlarını çözmekten ibaret. Buna karşılık, fief'e bağlı tüm askeri, yargısal ve yönetimsel hizmetleri istemek, değişik vergi ve harçları toplamak, gerekli görürse askeri hizmet yerine özel vergiler koymak ve vasalının kızıyla evlenmek haklarına sahip. Vasalın bu yükümlülükler dışındaki başlıca görevi, lorduna tam bir sadakat göstermektir. Sadakatsizliğin cezası

41 *Marksist Düşünce Sözlüğü*, Yayın Yönetmeni: Tom Bottomore, Türkçe Çeviriyi Derleyen: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, İkinci Baskı, 2001, s. 233

ölümdür. Vasalın süzerene sadakati yalnız ahlaki yönüyle değil, daha çok sistemin devamı açısından önem taşıyor. Zamanla bir vasal birden fazla lordun vasalı durumuna gelince bu durum fief sistemini tehdit eden bir boyut kazanıyor ve bunu önlemek için fief veren lordlar arasında hemen yeni bir hiyerarşi geliştiriliyor.

Vasalın hakları zamanla genişliyor. Önceleri ömür boyu olan dirlik hakkı daha sonra babadan oğula miras yoluyla geçebiliyor.

Serfler de iki kaynaktan geliyorlar. Bir bölümü Roma kolonlarıdır. Çoğu eski özgür Cermen köylülerinden devşiriliyor. Bunlar özgür köylüdür. Ancak hem asker olmaları hem de askerlik masraflarını karşılamaları gerekiyor. Karşılayamayanlar; askerlik yapma ve silah taşıma hakkını yitiriyorlar. Kendilerini ve topraklarını korumak için bir senyöre bağlanmak zorunda kalıyorlar. Böylece krala ödemeleri gereken vergiler senyörlere ödenen feodal ranta, kendileri de "serf"e dönüşüyor.

Batı Avrupa feodalitesinin daha genel toplumsal özelliklerini ise March Bloch'u izleyerek şöyle özetleyebiliriz:[42]

Feodalite, devletin derin bir şekilde güçsüzleştiği ve özellikle de bireyleri koruma konusunda yetersiz kaldığı bir dönemde ortaya çıktı.

Feodal toplum, evrimlerinin çok farklı aşamalarında bulunan iki toplum tarzının kaynaşmasına yol açan Cermen istilaları olmadan anlaşılamaz. Feodalite, bu barbar saldırıların iklimi içinde oluşmuştur. Feodalitenin oluştuğu bu ortamda, insani ilişkiler köklü biçimde değişmiş, para dolaşımı felç olmuş, ücret ilişkileri olanaklı olmaktan çıkmıştır.

Avrupa feodal toplumu eşitsiz ve çoğulcu bir toplumdur. Bu toplumda, soylulardan çok şefler vardır. Köle yoktur, hemen bütün doğrudan üreticiler serftir. Feodal toplumun ayırt edici özelliklerinden biri, şeflerle savaşçıların sınıfsal konum aynılığıdır.

Feodal toplumdaki karakteristik insan ilişkisi, bir altın en yakınındaki şefe bağlanmasıdır. Böylece oluşan bağlar, belirlenmesi mümkün olmayan bir şekilde dallanıp budaklanıp, basamak basamak en küçükleri en büyüklere bağlamaktaydı.

---

42 March Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, İkinci Baskı, Ankara Mayıs 1995. s. 364-366

Feodalite, topraklar üzerindeki hakların, hizmetlerin ödüllendirilmesine uyarlanmış bir şekilde sistemleştirildiği ve bu hakların süresinin de sadakat süresiyle belirlendiği bir model kurmuştur.

Modelin genel çizgileri, köylünün toprağa ve toprak sahibine bağımlılığı; para ücret söz konusu olmadığından, toprak-ücretin *fief* biçiminde hizmet karşılığı olarak devredilmesi; uzmanlaşmış bir savaşçı sınıfının varlığı ve egemenliği; insanı insana bağlayan itaat ve koruma ilişkileri; düzensizliğin kaynağı olarak iktidarların parçalanması; bütün bunların ortasında diğer akrabalık tarzlarının ve devletlerin yaşamaya devam etmeleridir.[43]

Bu öykünün konumuz açısından önemli yanı, *feodalitenin devlet ve devlet iktidarı bakımından bir parçalanma ve dağılışı anlatmasıdır.*

Senyörlüklerin, aile veya köy topluluklarının ve vasalların üstünde, feodal Avrupa'da çok sınırlı etkinlik alanlarına sahip güç merkezleri yükselmekteydi. En tepede yer alan krallık ve imparatorluklar, daha aşağıda, kolayca tanımlanamayacak bir derecelendirme içinde egemenlik merkezleri olarak, bölgesel prensliklerden, basit bir baronluk veya şato sahipliğine kadar çeşitli iktidar alanları sıralanmaktaydı.

Büyük devletlerin kendi içlerinde daha küçük parçalara ayrılmaları Batı Avrupa için başlangıcı eskilere uzanan bir olguydu. Roma İmparatorluğu döneminde, ordu komutanlarının ihtirasları, kent aristokrasilerinin başına buyrukluğu, birleşme ve kopmalar, çökmekte olan Roma İmparatorluğu'nun birliğini sürekli olarak tehdit ediyordu. Feodalite Avrupası ise bunun ötesinde bir devletsel saçılma durumuydu. Site ya da kent devleti geleneği feodalizmle kendini yeniden ve geçmiştekinden çok farklı temeller üzerinde üretiyordu.

Bunun üzerinde durmak gerekiyor, çünkü kapitalizmin ve kapitalist devletin ortaya çıkış süreci ve deyim yerindeyse genetik şifresi burada gizli.

Toprakta özel mülkiyet, serfin toprağa ve devlete değil senyöre kişisel bağlılığı ile birlikte feodal devletin *merkezî olmayan biçim-*

43 Agy. s. 367

lenişi kapitalizmin koşullarını hazırlayan etmenlerdir. Bu sonuncusu özellikle önemlidir. Çünkü, üretilen artığın tamamına ya da önemli bölümüne el koyan merkezî bir devletin bulunduğu koşullarda kapitalizmin gelişmesi için gerekli dinamikler zayıflamaktadır. Ayrıca, kapitalistin pazarda serbestçe rekabet edebilmesi, işçinin işgücünü özgürce satabilmesi için de siyasal sınırlamaların olmaması gerekir. Antik ve Ortaçağ Batı kentini öteki bütün kentlerden ayıran temel özellik, bu kentlerde ordu ile güç kullanabilen bir devlet ve bürokrasinin yokluğudur.[44] Feodal düzen, devlet iktidarının mutlaklığını dengeleyen farklı güç merkezlerine (kilise, feodal aristokrasi, kentler ve burjuvazi, köy topluluğu) sahiptir ve bütün bunlardan çıkarak feodal düzenden miras kalan iç anarşinin kapitalist gelişmenin motoru olduğunu söylemek mümkündür.[45]

Burada bir parantez daha açıp, söz konusu toplumların temel karakteristiklerini veren bilgi ve bulgulardan hareketle Doğunun despotik devleti ve Asya Tipi Üretim Tarzı konularına ilişkin bazı notlar düşebiliriz.

Asya Tipi Üretim Tarzı'nın, feodalizmden tümüyle ayrı bir *üretim biçimi* olup olmadığı, sonuçlanmamış, kesin yanıtları ve kanıtları henüz ortaya konulmamış bir sorudur. İkisinde de tarıma dayanan üretim, toprağa bağlı üretici vardır ve artıürün üreticilerden aynî olarak alınmaktadır. Bunlar bir üretim biçiminin önemli öğeleridir ve bu açıdan bakıldığında ikisi arasında büyük bir fark yoktur. Sorunun netlikle yanıtlanamamasının esas nedeni ikisinin de sonuçta kapitalizme dönüşmüş olmasıdır. Bu dönüşüm, Batı Avrupa feodalitesinin kapitalizmi doğurmasıyla başlamış, Asya despotizmi kapitalizmin dışarıdan etkisiyle yıkılmış, süreç böyle yaşandığı için de Asya toplumlarının kendi "iç dinamikleri"nin onları nereye götüreceği sorusu tarihsel ve pratik olarak yanıtsız kalmıştır. Bu toplumlar "iç dinamiksiz" değillerdi. İç dinamiksiz üretim biçimi ve toplumsal formasyon düşünülemez. Sorun, sömürgeci, kapitalist ve giderek emperyalist dış ekonomik, siyasal

44 Max Weber'den aktaran, Jean Baechler, *Kapitalizmin Kökenleri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, 1994, Ankara, s. 102

45 Jean Baechler, agy. s. 117

ve ekonomik etkenler nedeniyle bu toplumların iç dinamiklerinin "özgür" ve doğal hareketinin engellenmiş olmasıdır.

Öte yandan, artıürünün alınış biçiminden başlayarak sayılabilecek bir dizi farklılık, Avrupa ve Asya'daki *toplumsal formasyonların* başkalığını açıkça ortaya koymaktadır.

En başta, Asyatik toplumlarda özel kişisel mülkiyet yoktur. Üretim araçları üzerindeki mülkiyet devlete aittir. Üreticiler doğrudan devlete bağımlıdırlar. Üreticilerle devlet arasındaki ilişki kişisel değil, kamusaldır.

İkincisi, ister iklim ve toprak koşullarından, ister içinden çıktıkları ilkel toplumun başka özelliklerinden kaynaklansın Asya'da siyasal örgütlenme merkezi karakterdeydi; üretim yöntemlerinin geri, toprakların çok geniş olması merkezi iktidarın müdahalesini gerekli kılıyordu. Batıda devlet üretimin zorunlu bir öğesi değilken, üretim için büyük çaplı bir örgütlenmenin gerekli olduğu Asya'da devlet vazgeçilmez bir ekonomik özneydi.

Üçüncüsü, Asyatik toplum, kendi içinde, üretimin ve artıüretimin bütün koşullarına sahipti; bu yüzden de dağılmaya ve iktisadi evrime bütün öteki sistemlerden daha fazla direniyordu.

Bu sayılanlar, Asyatik toplumun feodal toplumdan en önemli farklarını ortaya koymaktadır.

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) çok tartışılmış, ama tartışıldığı ölçüde geliştirilememiş bir kavramdır. ATÜT'ü ayrı bir üretim tarzı olarak koymaya çalışanlarla birlikte, feodalizmin değişik biçimlerinden biri olduğunu söyleyenler de çıkmaktadır. Batı Avrupa feodalizmiyle Asyatik biçimler arasında kapitalizmin neden Batı Avrupa'da oluştuğu sorusuna yanıt oluşturacak kadar önemli farklar vardır. Feodalizmin temel ve esasa ilişkin özelliklerini göstermeyen toplumları, "feodal" teriminin başına "merkezî", "askerî" türünden ekler getirerek feodalizm içinde sayma eğilimleri en başta bu eklenen ibarelerin bir toplumsal formasyon olarak feodalizmle hiçbir ilişkisi bulunmaması nedeniyle yanlıştır. Tam tersine, feodalizmin, ona gerçek kimliğini veren, kapitalizmin koşullarını hazırlayan özel-

liği, merkezi olmayan, merkezî devlete dayanmayan karakteridir. [46]

Son olarak, sivil toplum ve birey konusu var. "Burjuva toplumu"nun, aynı anlama gelmek üzere "sivil toplum"un temel özellikleri, birey insanın, tüm aile, din, cemaat, klan, soy bağlarından özgürleşmesi, insanlar arasında yalnızca ekonomik ilişkilerin, çıkar ve para ilişkilerinin kalmasıdır. Asya toplumlarında bunlar olmamıştır. Özel mülkiyet yokluğunun en önemli sonuçlarından biri buradadır. Çünkü birey olmanın zorunlu koşulu, insanların ya üretim araçları üzerinde, ya da kendi emekgücü üzerinde kişisel mülkiyet ve tasarruf hakkıdır. İkisinin de olmadığı yerde, üretim araçlarına devlet adına tasarruf eden kapıkulları da, "kul" konumundaki üretici de birey değillerdir.

Parantezleri kapatıp, feodal devletten ulus-devlete geçişin, devletin yeniden merkezileşmesinin siyasal örgütlenmesi olan mutlak monarşilere dönebiliriz.

2. *Kapitalist Ulus-devletten Bir Önceki Adım: Mutlak Monarşik Devlet*

Avrupa ekonomisinde ve toplumunda 14. ve 15. yüzyılları içine alan uzun bir kriz dönemi yaşandı. Kriz, feodal üretim biçiminin sınırlarının ve zorluklarının dışavurumuydu.

Kriz, aynı zamanda yeni bir düzene geçişin habercisiydi. Kapitalizme yolu açan, hiç değilse kolaylaştıran bazı ekonomik ve toplumsal koşullar bir araya geliyordu: Kentin yükselişi, pazar ekonomisi, toplumsal birikimin düzeyi, dünya pazarı.

46 Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı üzerinden bu tartışma, özellikle 1960'lardan sonra Türkiye'de de yoğun biçimde yürütüldü. Bu tartışmanın özü, feodal toplumun Batı Avrupa'daki modelle özdeşleştirilmesinin doğru olup olmayacağı noktasındadır. "Merkeziyetçi bir feodalizm olabilir mi? ", sorulardan biri budur. Bu soruyu, "olabilir" diye yanıtlayanlar, Batı Avrupa modeli dışında da feodalizmler olduğunu, olabileceğini, örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun da feodal sayılabileceğini ileri sürdüler. Bu tartışma tüketilmiş, farklı tezleri savunanlar kendi konumları açısından da son sözleri söylemiş değiller. Tartışma, zaman içinde canlılığını yitirdi. Kanımca, önemli ve yeniden canlandırılması gereken bir konudur. Goethe'nin dediği gibi, ne kadar geriye giderseniz ileriyi o kadar iyi görürsünüz. Modern kapitalist devleti oluşturan süreci çözümlemeye çalıştığım bu kitapta ise bu konuya bu kısa değinmeden öte girme olanağı yok.

Feodal üretim biçimindeki siyasal parçalılık ilk kez kent ekonomilerini kırsal egemen sınıfın doğrudan egemenliğinden kurtardı. Kent varlığının ve gelişmesinin "... en önemli koşulu, feodalizmin siyasal-ekonomik düzeni içindeki 'totaliter olmayan' egemenlikleriydi."[47]

Kent ekonomisinin egemenliği ile "pazar"ın yükselmesi paralel gelişmelerdir.

Pazar, coğrafi, demografik, tarımsal, endüstriyel ve ticari bir dizi gelişmenin sonucu olarak doğdu. Belli bir eşikten sonra da, değiş tokuş ve ticaret bir bakıma kendiliğinden büyüdü. Sürekli birikim feodal formasyonu bir değişim noktasına taşıdı. Miras intikali, mal varlıklarının büyümesi, sözleşme serbestliği; toplumsal katmanlaşma... Bütün bunlar, çok uzun bir zaman içinde mayalanıp birikti. Ama, son çözümlemede, dünya pazarının özel ve özgürleştirici eylemi olmasaydı kapitalizm kapitalizm olamazdı. Uzak mesafe ticareti, uluslararası işbölümü ve bunların sonucu olarak daha yüksek bir kâr rejimi gerekiyordu.

Önemli nokta şudur: Bu ilk oluştuğu dönemde pazar ekonomisi, kaçınılmaz olarak bölgesel kalma, değiştokuşun istediği sınırlar içinde hareket etme eğilimi taşıyordu. *Merkezileştirici bir siyasal irade olmadan,* bu özerk, küçük çaplı bölgesel pazarlardan daha büyük bir pazara kendiliğinden geçmek mümkün olamıyordu.

Ayrıca, "... ulusal pazar, özellikle başlangıcında yalnızca ekonomik bir gerçeklik değildir. Ve ulusal *siyasal* yapılarla *ekonomik* yapılar arasındaki mütekabiliyet ancak 17. ve 18. yüzyıllarda olmak üzere, yavaş yavaş kurulabilmiştir. Bundan mantıklı bir şey olamaz ... ekonomik mekân siyasal mekânları her zaman geniş ölçekte aşmaktadır. Öylesine ki, 'uluslar', ulusal pazarlar, kendilerinden daha geniş bir bütünün içinde, *daha da kesin olarak bu bütüne karşı* inşa edilmektedirler."[48]

Feodalitenin iki yüz yıl süren krizi; bu krizin başka bir anlatımı

47 Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, Verso, Londra, 1983, s. 21

48 Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVIII. Yüzyıllar Dünyanın Zamanı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 2.Baskı Nisan 2004

olan ekonomik büyüme, birikim, kentleşme; bunların sonucu olarak daha büyük pazarın reel bir gereksinim haline gelişi... Bütün bu koşullar merkezî devleti de nesnel ve hatta acil bir gereklilik durumuna getirdi. 16. yüzyıl Batı'da mutlak monarşilerin doğup geliştiği bir yüzyıl oldu. Fransa, İngiltere ve İspanya'nın merkezîleşmiş monarşileri parsellenmiş feodal siyasal örgütlenmeden uzaklaşmayı temsil eden devletler olarak tarih sahnesinde yer almaya başladılar.

Feodal sınıf iktidarı, kendi varlığının tehlikeye düştüğünü düşündüğü anda, siyasal-yasal egemenliğini, merkezîleşmiş, askerileşmiş bir devlet modeliyle sürdürmeye hazır hale geldi. Bu yeni devlet makinası, kendisini var eden gereksinimin mantıksal gereği olarak bizzat soyluları, soylu bireyleri de disipline etmeye yetenekli olmalıydı.

Bu, süreklilik ve kopuş öğelerini içinde taşıyan iki yönlü bir süreçti. Bir yandan, mutlak monarşi, feodal monarşinin değişik bir biçimi olarak doğdu. Egemen sınıf aynıydı. Mutlak monarşiler feodal egemenliğin ve sömürünün meta ekonomisinin geliştiği dönemde ihtiyaç duyduğu yeni bir politik biçim olarak ortaya çıktılar. Öte yandan, mutlak monarşik devlet feodalizmden kopmakta, kapitalizme geçmekte olan bir toplumun gereksinimlerine hizmet edecek özelliklere sahipti. En başta, feodal parçalanmışlık ve çeşitliliği, devletin yeniden merkezîleşmesiyle aşma misyonuyla yüklüydü.

Mutlak merkeziyetçi devlet, feodalizmden kapitalizme geçişin devletidir. Marx'ın *18 Brumaire*'de yazdıkları sürecin mantığını ve devlet iktidarının dönüşüm yeteneğini çok iyi anlatmaktadır:

> Askeri ve bürokratik muazzam örgütü ile, geniş katmanları saran karmaşık ve hünerli devlet mekanizması ile, yarım milyon insandan oluşan memurları, onun dışındaki beş yüz bin kişilik ordusu ile bu yürütme gücü, Fransız toplumunun tüm bedenini bir zar gibi saran ve bütün deliklerini tıkayan bu korkunç asalak yapı, *devrilmesini hızlandırdığı feodal sistemin çöküşte olduğu mutlak monarşi günlerinde ortaya çıktı* (abç). Büyük toprak sahiplerinin ve kentlerdeki büyük mülk sahiplerinin senyörlük

> ayrıcalıkları devlet iktidarı yetkilerine dönüştü; feodallerin ileri gelenleri maaşlı devlet memuru oldular; Ortaçağın çelişkili mutlak iktidarının karmaşık modeli yerini, işleyişi bir fabrika gibi bölünmüş ve merkezileştirilmiş olan devlet otoritesinin kurallara bağlanmış planına bıraktı. Ulusun siyasal birliğini kurmak için bütün bağımsız, yerel, bölgesel, beledi ve taşraya ait iktidarları yıkmak görevini üstlenen birinci Fransız Devrimi mutlak monarşinin başladığı merkezileşmeyi, ama aynı zamanda hükümet iktidarının büyütme, yetkilerini ve görevlilerini geliştirme işini ilerletmek zorundaydı.[49]

Ya da:

> Küçük toprak mülkiyetinin ilerleyen çöküşü ile birlikte, üzerinde yükseldiği devlet yapısı da yıkılıyor. Modern toplumun istediği devlet merkezileşmesi, ancak *feodalizme muhalefet için türetilen askeri-bürokratik iktidarın yıkıntısı üzerinden yükselebilir (abç).*[50]

Mutlak monarşi feodalizmin çöküşte olduğu bir zamanda doğmuştur. Burjuva ya da ulusal merkezileşmenin temelleri mutlak monarşi döneminde atılmıştır. Modern burjuva devlet, feodalizme karşıtlık içindeki merkezî, bürokratik iktidardan kalan sütunlar üzerinde kurulmuştur.

> Sistematik ve hiyerarşik bir işbölümü planına göre biçimlendirilmiş, her yerde hazır ve nazır sürekli ordu, polis, bürokrasi, din adamları ve yargı sistemi gibi organlarıyla birlikte, merkezileşmiş devlet iktidarının kökeni, mutlak monarşi dönemine dayanır. Bu dönemde merkezileşmiş devlet iktidarı, yeni yeni gelişen orta sınıf toplumunun feodalizme karşı mücadelesinde ona güçlü bir silah sağlıyordu.[51]

Oluşumların tarihte oynadıkları rolle, kuruluş anındaki dürtü ve amaçları çoğu zaman aynı olmuyor. Nesnel işleviyle kapitalist devlete geçişin aracı örgütlenmesi olan mutlak monarşiler soylu-

49 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, K. Marx-F. Engels, *Selected Works in three volumes*, Progress Publishers, Moskova, 1977, c. 1, s. 477

50 Agy. s. 484

51 Marx, *Fransa'da İç Savaş*, *Selected Works*, c. 2, s. 218-219

luğun gelişmekte olan kapitalizme, burjuvazinin yükselişine tepkisinin ürünü olarak ortaya çıktılar. Mutlak monarşi feodal devlet örgütlenmesinin reddiydi; ancak oluştuğunda henüz bir burjuva örgütlenmesi değildi.

Merkezî mutlak monarşilere geçiş Batı Avrupa'nın her yerinde aynı yol ve biçimlerde gerçekleşmedi. Fransa'da bölgesel krallardan biri siyasal gücü merkezîleştirdi; öteki feodal odakları siyasal açıdan zayıflattı ve kral ve saray çevresinde son derece etkin bir yönetim düzeneği kurdu. İngiltere'de krallık güçlüydü ve karşılaştığı muhalefete rağmen, merkezîleşmeyi parlamento çevresinde geliştirdi. Almanya'da merkezîleşme, bölgesel feodaller tarafından yürütüldüğü için sınırlı kaldı. Prusya dışında Almanya'da güçlü siyasal ve yönetsel yapıların kurulması gecikti. Prusya ise mutlak yönetimin 18. yüzyılda aldığı biçimin en iyi örneği oldu. Fransa XIV. Louis zamanında sahip olduğu önemi yitirdi. Friedrich Wilhelm (1713-40) ve Büyük Friedrich (1740-86) yönetimleri altındaki Prusya'da "devletin gücü" kralın gücünden üstündü ve bunu simgeleyen saray değil askersel-yönetsel kurumlardı. Yönetsel etkinlik sürekli, sistematik ve kapsayıcı nitelikteydi. Her bir kurum, sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş hak ve yetkilere, çalışma standartlarına, maddi güce sahipti. Kısacası, devlet, kendi çıkardığı yasaları uygulayacak bir mekanzima olarak düşünülmüş, etkinlikleri sistemleştirilmiş, eşgüdümlenmiş, önceden bilinebilir hale getirilmişti.[52]

Siyasal merkezîleşme ve merkezî devlet odaklı düşünsel üretim de bu dönemde serpilmiştir. Teori ve pratik en çok tarihte bir arada gözlenebiliyor, tarihin belli dönemleri bu açıdan daha zengindir. En erkeni 15. yüzyılın sonlarında, sonuncusu 17. yüzyılın başında doğan, çoğu 16. yüzyılın çocukları olan siyaset ve düşün adamları feodalizmden kapitalizme geçişin devlet örgütlenmesiyle ilgili siyaset teorileri geliştirdiler. Bu düşünürlerin önemi, çağları ve çağdaşları, devletin örgütlenme ilkeleri, organ

52 Gianfranco Poggi, agy, s. 94-95

ve işleyişleri üzerindeki etkilerinden, merkezî devletin varlığı ve meşruluğuyla ilgili ideolojik argümanlar üretmelerinden geliyor. Düşünürlerin, dönemin devlet yöneticileri üzerindeki somut etkilerini anlamamıza yardım edecek somut veriler çok az; olanlara da ulaşamamış olabilirim. Burada bu düşüncelerle devlet yöneticileri arasındaki somut etkileşimi göstermekten çok, bugünden bir bakışla devlet örgütlenmesindeki evrimle teorik yaklaşımlar arasındaki koşutluğa dikkat çekmeyi amaçlıyorum. Önemli olan, "zamanı gelmiş" düşüncelerle pratik arasındaki örtüşmedir.

3. İdeolojik/Düşünsel Boyut

Bu düşünürler, doğum tarihlerine göre sıralarsak, Niccolo Machiavelli (1469-1527), Jean Bodin (1530-1596), Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Montesquieu (1689-1755) ve Jean Jacques Rousseau'dur (1712-1778).

Küçük boyutlu *Hükümdar (İl Prencipe)* kitabıyla siyaset biliminin ilk kuramcılarından sayılan, talihin kötü bir cilvesiyle ve en çok *"Amaca ulaşmak için her araç meşrudur!"*sözüyle bilinen Machiavelli, devlet yönetiminin, devletlerarası ilişkilerin, taarruz ve işgalin, taarruz ve işgalden sonra oralarda tutunabilmenin, iyi savunma yapmanın, ayakta kalmanın, devletler ve toplumsal kesimler arasındaki güç ilişkilerine uygun ama aynı zamanda onları değiştirici yönde davranmanın ilkeleri ve yolları üzerine zamanına göre çok önemli ve yeni sözler söylemiştir. Machiavelli'nin siyaset bilimine en önemli katkısı, devleti, devlet iktidarını maddi, elle tutulur bir varlık olarak ele alması, siyaseti, din ve ahlak kategorilerinden ayrı bir disiplin haline getirmesi, siyasete bir teknisyen gözüyle bakmasıdır.

Machiavelli'nin konuya ilgisi ve kitabını yazma dürtüsü siyasaldır. Yoksul düşmüş soylu bir aileden gelen Machiavelli, 1498'de Floransa Cumhuriyeti'nde resmi görevler üstlenmiş, 1512'de Medici ailesinin iktidara gelmesiyle siyasal yaşamdan çekilmek zo-

runda kalmış, kitabını da aslında Medici'lerden siyasal görev istemek için yazmıştır.[53]

Kişisel dürtüler ve *Hükümdar*'da değinilen konular bir yana, Machiavelli'nin kitabının en önemli mesajı, bölünmüş durumdaki İtalya'nın birliğiydi. O tarihlerde İtalyan yarımadasında siyasal egemenlik beş büyük kent-devletinin elindeydi: Floransa, Milano, Napoli, Roma ve Venedik. İtalya ekonomik ve kültürel açılardan gelişmiş olmasına rağmen siyasal ve askeri açıdan zor durumdaydı.

Machiavelli hükümdarlık tiplerini ayırır ve yorumlarken feodalitenin parçalı, zayıf devletlerini şöyle betimlemektedir:

> Ya başta mutlakiyetçi bir hükümdar vardır; yönetime yardımcı olan bakanlar onun kulları gibidirler. Hükümdarların izni ve isteği ile bu görevlere gelmişlerdir. Ya da devletin başında bir hükümdar ve yönetimi paylaşan beyler vardır. Bu beyler Bakanlık görevlerini hükümdarın izni ve isteği ile değil, soylu olmalarının bir gereği olarak yürütürler. Bu beylerin kendi özel devletleri ve onları senyör olarak kabul eden uyrukları vardır.
> "Bir hükümdar ve onun kulları tarafından yönetilen devletlerde hükümdarın yetkileri çok büyüktür. Ülkenin her yerinde ondan başka bir egemenlik sahibi görülmez. Bakan ya da memur sıfatı ile başkaları bu egemenliği kullansa bile halkın onlara karşı özel bir bağlılığı yoktur.[54]

Daha somutta, İtalya'nın ve İtalyanların durumunu betimliyor ve bu durumdan çıkış yolunu gösteriyor:

---

53 Machiavelli'nin 10 Aralık 1513'te Francesso Vettori'ye gönderdiği mektuptaki şu sözler, siyasete ilgisini ve içinde bulunduğu güç durumu anlatıyor: "Bu kitabın her şeyden once bir hükümdarın işine yaraması gerekir.(...) Medicilerin bana görev vermesini istiyorum. İsterlerse başlangıçta bana bir kaya yuvarlatsınlar. Bundan sonra kendimi onlara beğendiremezsem yalnız kendimi suçlayacağım. Bu kitaba gelince, eğer okurlarsa, Devlet işlerinde hizmete adadığım on beş yıl boyunca ne uyumuş olduğumu ne de oyunlarla zaman geçirmiş olduğumu göreceklerdir. Herkes onlara bedavaya gelen, deneylerle dolu bir insandan yararlanmayı kendine görev bilmelidir. Sadakatimden hiç kuşku duyulmaması gerekir. Her zaman sadakate saygılı oldum. Şimdi onu boşa çıkaracak değilim. Sadakatle hizmet görmüş bir insan kırk üç yaşındaysa -yaşım kırk üç- tabiatını değiştiremez. Ayrıca yoksulluğum bunun kanıtıdır." (Machiavelli, Hükümdar (İl Principe), Türkçesi: Selahattin Bağdatlı, Sosyal Yayınları, İstanbul İkinci Basım 1985, s. 128-129)

54 Machiavelli, Hükümdar (İl Principe), s. 27-28

> ...İtalyanların kafa ve ruh yüceliğinin tanınması için, İtalya'nın bugünkü sefil duruma düşmesi, Yahudilerden daha köle, İranlılardan daha esir, Atinalılardan daha parçalanınış bir durumda olması; başsızlık, kanunsuzluk, bitkinlik, tükenmişlik içinde, işgal altında olması, kısaca her türlü kötülüğün içinde bulunması gerekiyordu. (...) İtalya bugün can çekişerek yaralarını saracak birini... bekliyor... Bir bayrağın arkasından gitmeye nasıl hazır ve kararlı olduğuna dikkat edin. Yeter ki biri çıksın ve bayrağı eline alsın.[55]

Hegel, 1801 yılında Almanya Anayasası'na ilişkin olarak yazdığı yayımlanmamış bir denemesinde, Machiavelli'nin "İtalya'nın kendi yıkımına doğru koştuğu ve yabancı prensler tarafından yürütülen savaşların savaş alanı, aynı zamanda ganimeti olduğu; Alman, İspanyol, Fransız ve İsviçre tarafından soyulduğu ve yabancı hükümetlerin bu ulusun yazgısı üstünde karar verdikleri bir felaket döneminde", İtalya'nın birleştirilip bir devlet haline getirilmesi zorunluluğunu soğukkanlı bir ölçülülükle kavrayan bir İtalyan siyaset adamı olduğunu yazdı.[56] İtalyan birleşik devleti ancak monarşik bir devlet olabilirdi.

Machiavelli'nin ölümünden iki yıl sonra dünyaya gelen Jean Bodin, devlet ve hükümdarlık konusunda aynı eksende daha iyimser bir mutlak monarşist, iktidarın, özellikle de yürütme gücünün kralın elinde toplanması gerektiğini savunan ilk teorisyendi. *Cumhuriyet'in Altı Kitabı* adlı çalışmasında en iyi yönetim biçiminin monarşi olduğunu ileri sürdü. Gerekçesi son derece yalındı: Egemenlik, mutlak, sürekli ve bölünmezdir! Bu devlet ve iktidar tanımı, egemenliği parselleyip özel öbeklere veren feodal devlet ve iktidar anlayışının tam zıddında yer alıyordu. Bodin, ideal hükümet biçiminin parlamentoyla dengelenmiş demokratik monarşi olduğu, demokrasinin ise yalnız küçük cumhuriyetlerde işleyebileceği görüşündeydi. Bodin'de bu rejimin mutlaklığını dengeleyecek kurallar ise yasalardı. Yasa, egemenin ağzından çıkan sözdür.

---

55 Agy. s. 119-120

56 Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 128

Egemen, ya da kral çıkardığı yasalara bağlı değildir. Kral dışındaki prensler vb yasalarla bağlıdır. Feodal komün ve parlamentoların görevi ise tanıklıktan ibarettir.

Tevrat'ın *Leviathan* adlı deniz canavarını, devletin aynı zamanda hem tanrı, hem hayvan, hem de makine olan bir sembolü olarak kullanan ve kitabına da bu ismi veren Thomas Hobbes'un siyaset ve devlet teorisi de mutlak iktidarcıydı ve insanın kötülüğü, korkaklığı düşüncesine dayanıyordu.

> *Bir devletin oluşumu. Tanımı.* İnsanları yabancıların saldırısına ve birbirlerine zarar vermelerine karşı savunabilecek ve böylece kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayabilecek böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir... Bu onaylamak ve rıza göstermekten öte, bir şeydir... Bu yapıldığında tek bir kişilik halinde birleşmiş topluluk, bir DEVLET (İngilizce metinde Commonwealth), Latince CİVİTAS olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA'nın veya daha saygılı konuşursak *ölümlü tanrının* altında barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o *ölümsüz tanrının* doğuşu böyle olur. Çünkü devletteki her bir kimsenin ona verdiği yetkiyle onun eline o kadar kudret ve güç toplanmış olur ki, o kişi, bu kudret ve gücün dehşetiyle, bütün insanların yurtta barış ve yurtdışında düşmanlara karşı yardımlaşma yönündeki iradelerini birleştirip biçimlendirmeye muktedir hale gelir. İşte devletin özü o kişide toplanmıştır; tanımlamak gerekirse, bu öz, *büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları ahitlerde, her birinin huzur ve sükûnu ve ortak savunmaları için, içlerinden birinin, onun uygun bulacağı şekilde, hepsinin birden gücünü ve imkânlarını kullanabilmesidir*.[57]

Bu dönemin devlet teorilerinin çoğu gibi Hobbes'in yaklaşımı da bir sözleşme anlayışına dayanmaktadır. Hobbes'a göre insanın doğal durumu öteki insanlarla savaş durumudur, "insan insanın kurdudur". Herkes herkese kötülük eder ve şiddet uygular. Bu bü-

57 Thomas Hobbes, *Leviathan*, J. Plemenatz'in önsözü, Fontana, 1651-1978. Aktaran, Yalçın Küçük, Tekeliyet 2, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 119-120

yük bir korku doğurur. Bu durumu değiştirmek, insanların birbiriyle savaşmasını önlemek için, kendisinden daha büyük bir korku duyulan, herkesi kurallara uyduran büyük bir güce, canavara, devlete ihtiyaç vardır.

Hobbes'un toplum sözleşmesi, korkan ve korkudan kurtulmak isteyen insanlarla, onları itaat karşılığında bu korkudan kurtarmayı vaateden güç arasındadır. Hobbes'a göre devlet biçimleri içinde en iyisi monarşidir.

"Modern bilimin temellerini atan adam" İngiliz John Locke (1632-1704), aynı zamanda Aydınlanma'nın İngiltere ve Fransa'daki öncüsü sayılmaktadır. 1689'da yazdığı *Hoşgörü Üstüne Mektup (Epistola de Tolenantia),* 1690 tarihli *İki Hükümet Tezi (Two Treatises of Goverment)* ile *İnsan Anlayışı Üzerine Bir Deneme (An Essay Concerning Human Understanding)* ve 1693'te yazılan *Eğitim Üzerine Düşünceler (Thoughts on Education)* en önemli çalışmalarıdır.

Locke, bir yandan doğal bilimler, bir yandan da ahlaki, toplumsal ve siyasal yaşamın altında yatan ilkeler üzerinde çalışıyor, ilgilendiği bütün toplumsal ve siyasal konular içinde belirleyici etmenin insanın doğası olduğu sonucuna varıyor. İnsanı anlamak için eylemlerini izlemek yeterli değildir; bilgi kapasitesi de araştırılmalıdır. Descartes'den etkileniyor. Modern kimyanın gelişmesine önemli katkılar yapıyor. Metafiziği reddediyor. Dünya bilgisi deney ile elde edilir diyor. İdealist ve amprisisttir. Deneyle elde edilen düşüncelerin de "maddi" olduğunu savunuyor.

İki Hükümet Tezi'nde, kralın tanrısal hakkını ve mutlak monarşik hükümet teorisini reddediyor. John Locke, siyasal iktidarı, ölüm cezası koyma, mülkiyeti koruyan ve düzenleyen yasalar yapma, bu yasaları uygulamak için zor kullanma hakkına sahip olan, devleti (*commonwealth*) dış zararlardan koruyan, bütün bunları kamunun iyiliği için yapan bir güç olarak tanımlıyor. Egemenin otoritesi mutlak değil koşulludur. Mülkiyet hakkı, insanlığa verilmiş şeyleri, insanın şimdi emekle kendisinin var ettiği "karma" bir haktır. Her bireyin iktidardan bu mülkiyet hakkını korumasını isteme hakkı vardır. Düşünce, konuşma ve inanç özgürlük-

leri güvence altına alınması gereken haklardır. Yasama seçilmiş organ, yürütme tek bir kişi (monark) olmalı, yasama ve yürütme birbirinden ayrılmalıdır. Locke'un devlet teorisinde de sözleşme düşüncesi temeldir. Locke'a göre halkın, güvenini yitiren hükümetten desteğini geri çekme ve devirme hakkı vardır. John Locke, görüldüğü gibi, Avrupa'da mutlak monarşik devletin yükselişte olduğu ve zamanın siyaset bilimcilerinin mutlakçı devletin teorisini yaptıkları bir dönemde liberal bir devlet anlayışını savunmuştur. Locke, hem felsefi, hem de siyasal görüşleriyle İngiliz amprisizminin ve Amerikan pragmatizminin düşünsel babası sayılmaktadır.

1689-1755 yılları arasında yaşayan Montesquieu'nun iki önemli kitabı *İran Mektupları* (1721) ve *Yasaların Ruhu* (1748) başlıklarını taşıyor. Machiavelli'nin, siyaset bilimine yaptığı önemli katkıların bir yana konulup, amaca giden her yolun meşru sayılması tekerlemesiyle anılagelmesi gibi Montesquieu da en çok "kuvvetlerin ayrılığı" ilkesini koyan kişi olarak bilinmektedir. Althusser ise, "Montesquieu'dan önce hiç kimsenin *dünyanın bütün halklarının bütün örf, âdet ve yasaları* üzerine düşünme cesareti göstermemiş olduğunu", "yönteminin de özleri yakalamak değil, yasaları bulmak" olduğunu yazıyor."[58] Belki de Montesquieu'nun bu anlamda çağının Avrupamerkezci olmayan ender düşünürlerden biri olduğu söylenebilir. *Yasaların Ruhu*, iki ciltlik, 31 kitap/bölümlük 1086 sayfalık bir çalışmadır. Bu değerli kitabın değindiği birçok konu var.[59] Burada bunlardan yalnızca birkaçına değinebileceğiz.

Önce, şu ünlü "kuvvetler ayrılığı" ile ilgili birkaç söz. "Kuvvetler ayrılığı", sonradan Montesquieu'nun siyaset ve devlet teorisinin baş konusu haline getirilmiştir. Montesquieu'nun siyasal otoritenin yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılmasının devlet içinde özgürlükleri en etkili biçimde yükselteceğini, bu üç erkin farklı kişi ya da organlara verilmesinin ve birbirinden bağımsız davranmasının gerekli olduğunu savunduğu doğrudur.[60] Ne var ki,

58 L. Althusser, *Politika ve Tarih*, Çev. Alaeddin Şenel-Ömür Sezgin, V Yayınları, Ankara, Mart 1987, s. 7, 8

59 Kitabın İngilizcesini internetten edinebildim: www.constitution.org

60 Montesquieu, agy. XI. Kitap, 6. Bölüm

Althusser'in de gösterdiği gibi, devlet erkleri ve organları konusu son derece karmaşıktır; üç erk arasındaki ilişki gerçek yaşamda paylaşımın değil, değişik biçimlerde bileşimlerin konusudur. Erkin kimden kime, kimin lehine, kimin aleyhine yer değiştirdiğine bağlı olarak bileşimler de farklılaşmaktadır. Örneğin, Montesquieu'ya göre yasama, yürütme iktidarını ele geçirirse monarşi despotizme dönüşmüş olacak, ama kral yürütmeden başka yasamaya da egemen olduğunda monarşi devam edecektir vb...

Kısacası, kuvvetlerin ayrılığı Montesquieu'nun her şeyi üzerine kurduğu temel görüşü olmadığı gibi, göreli ve bu yüzden de pek fazla açıklayıcılığı olmayan bir kavramdır.

Montesquieu'nun siyaset bilimine, devlet teorisine yaptığı asıl katkı, devletin bütünselliği anlayışına doğru önemli adımlar atmış olmasındadır. Althusser, Montesquieu'nun "... devletin gerçek bir bütün olduğu, yasalarının, kurumlarının, örf ve âdetlerinin tüm ayrıntılarının onun içsel birliğinin zorunlu sonucu ve ifadesi olduğu varsayımını bularak ve onu olgularla sınayarak eski bir tartışmayı kesin olarak bitirdiğini" yazıyor.[61] Önemi buradadır.

Montesquieu, çağdaşları içinde devleti "toplum sözleşmesi" ile açıklamayan ender düşünürlerden biriydi. Hobbes'un devletin bir sözleşme ile oluştuğu düşüncesine, korku içindeki insanların nasıl bir sözleşmenin tarafı olabileceğini sorarak karşı çıkıyordu. "Devlet benim" diyen On dördüncü Louis'nin çağdaşı ve uyruğuydu. Montesquieu soyluları yanına alıp merkezî devletin bir parçası haline getiren ve böylece tabanlarıyla bağlarını kesen, feodal dönemin yerel parlamentolarını işlevsiz hale getiren On dördüncü Louis'nin siyasal karşıtıydı.

Yasaların Ruhu'nda üç farklı hükümet tipi ve her birinin farklı doğaları olduğunu yazıyor: Cumhuriyet, monarşi ve despotizm. Bunların *doğalarını* ve *ilkelerini* anlayabilmek için iki sorunun yanıtını vermek gerekir: İktidar kimin elindedir? İktidarı elinde tutan onu nasıl kullanmaktadır? Cumhuriyet hükümetinde egemenlik halkın tamamına ya da bir bölümüne aittir; monarşi, bir kişinin

61 L.Althusser, agy. s. 32-33

belirlenmiş ve sabitlenmiş yasalara göre yönetmesidir; despotik hükümet tek bir kişinin her şeyi kendi irade ve kaprisiyle dikte etmesidir. Cumhuriyetin temelinde erdem, monarşinin temelinde onur, despotizmin temelinde korku bulunmaktadır. Her yönetim biçimi, bu biçime yatkın insanlara ve onların tutkulu hareketine gereksinim duyar. "Her yönetimin kendine özgü bir doğası ve bir ilkesi vardır. Doğası onu öyle yapan, ilkesi onu hareket ettiren tutkudur. Biri özel bir yapıdır, öteki hareket halindeki insan tutkusudur."[62] Montesquieu, cumhuriyete inanmıyor. İki nedeni var: Bir, cumhuriyetin zamanı geçmiştir. Cumhuriyet ve demokrasi ancak küçük devletlerde gerçekleşebilir. Büyük ve orta boy imparatorluklar çağında olmaz. İki, halkın, alt katmanın iktidara sahip olması iyi değildir. Çünkü kendi halindeki halk tutkulardan ibarettir. Görmeye düşünmeye, yargılamaya yetenekli değildir. Halk her türlü iktidardan yoksun olmalı, ama kendi temsilcilerini seçmelidir. Halk seçme açısından hayranlık uyandırır, çünkü insanların davranışlarını yakından izler ve iyiyle kötüyü anında ayırt eder. İyi generali, iyi zengini, iyi yargıcı seçmesini bilir.[63]

Montesquieu monarşiden yana, despotizme düşmandır. Monarşiyi savunduğu için, onun bozulmuş biçimi olan despotizme karşı çıkmakta, "Doğu despotizmi"ni Batı Avrupa mutlak monarşi modeli üzerinden geliştirmektedir. Althusser'in yazdığı gibi, Montesquieu'nun Doğu despotizmi imgesiyle Doğu rejimlerinden tümüyle farklı bir şey göstermek istediği açıktır.[64] Ayrıca o, despotizme karşı çıkarken genel bir özgürlük kavramını değil, feodal sınıfın kendi güvenliğini, geleceğini, iktidarın yeni organları içinde yer edinmesini sağlayacak özgürlükleri savunuyordu. Despotizm düşmanlığının gerekçelerinden biri de despotizmi "halk ihtilallerinin rejimi" olarak görmesiydi.[65] Ona göre demokrasi yoksulların, monarşi zenginlerin rejimiydi ve kendisi ikinciden yanaydı.

62 Montesquieu, *The Spirit of Laws*, 3. Kitap, Bölüm 1. http://www.constitution.org/cm/sol.htm

63 Montesquieu, agy. II.Kitap 2. Bölüm

64 L.Althusser, agy. s. 63

65 Montesquieu, agy. V. Kitap, 11. Bölüm

Öte yandan, despotizm mutlak itaati gerektiriyordu. Mutlak itaat ise mutlak cehaletle mümkündü.

Montesquieu'daki Doğu despotizmi kategorisi, Avrupa monarşilerindeki despotizmin arabıdır. Mostequieu Avrupa despotizmini oryantal despotizmi bir karikatür, ya da negatif model olarak kullanarak açıklamıştır. [66]

Despotizm, feodalitenin parçalı egemenliğine karşı, egemenliğin bölünmezliği ilkesiyle hareket eden, feodal "temsil" kurumlarını ortadan kaldıran, yeni, güçlü ve yaygın bir bürokrasiye dayanan mutlakçı bir düzen kuruyordu.

Tarihe Fransız Devrimi'nin düşünsel hazırlayıcılarından biri olarak geçen Jean Jacques Rousseau (1712-1778) Roma-katolik, Kalvinist bir ortamda büyüdü. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökleri Üzerine Söylev* ve *Toplum Sözleşmesi* en önemli iki yapıtıdır.

Toplum Sözleşmesi'nin girişinde insanın, özgür doğduğu ama her yerde zincirlerine bağlandığı yazılmaktadır.

Rousseau'ya göre, iki çeşit eşitsizlik vardır: Doğal ve yapay. Birincisi, kuvvet, zekâ gibi farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İkincisi, toplumları yöneten anlaşmalardan doğar. Rousseau, toplum biçiminde yaşamaya başlamadan önceki insanın tümüyle yalnız olduğunda Hobbes'la aynı görüştedir. Ama Hobbes'tan farklı olarak bu yaşamın mutlaka "yoksul", "iğrenç", "hayvansı" ve "kısa" olacağı görüşünde değildir. Tersine, bu yalnız olduğu dönemde de insan sağlıklı, mutlu, iyi ve özgürdü. Toplumsal yaşam erkek ilk kulübeyi yaptığı zaman başlamıştır. Eşitsizliğin ilk adımı kadın, erkek, aile ile, ikincisi mülkiyet ile atılmıştır. Sivil toplum iki amaca hizmet için vardır: Barışı sağlamak, mülk sahibi olacak kadar talihliler için mülkiyet hakkını güvenceye almak. Bunlar daha çok varlıklıların avantajınadır ve yoksulların da mülksüzleştirilmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir toplumda zenginler de mutlu olmazlar, çünkü toplumsal insan asla doymaz. Rousseau yaşadığı Cenevre kent devletini düşünerek toplumsal sözleşmeye dayanan bir cumhuriyet

66 Yalçın Küçük, *Tekeliyet 2*, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 158

modeli öneriyordu. Sivil toplum kurulur, ya da aynı anlama gelmek üzere devlet bir toplum sözleşmesi üzerine oturtulursa, böyle bir örgütlenme daha gelişmiş özgürlükler sağlayacaktır. Toplum sözleşmesi bir ant'tır. Toplum söz verilendir. Söz veren, toplumun genel iradesini temsil edendir. Cumhuriyeti genel irade yaratır. Genel irade kimseyi engellemez, toplumun tüm bireylerinin komünal, ortak ya da ulusal çıkarlarını korur. Lucio Colleti'nin belirttiği gibi, Rousseau'nun yaklaşımı, "toplum dayanışma içindeki türdeş çıkarlardan oluştuğu için, yönetenlerle yönetilenler arasındaki bölünmenin ortadan kalkmasıyla birlikte, 'genel çıkar' ın 'siyasal alan' olarak ayrılığının da sona ereceği" düşüncesini içermektedir.[67]

Toplum Sözleşmesi'nin mantığı Hobbes'unkinden çok farklı değildir. Sivil topluma, aynı anlama gelmek üzere devletli topluma mensup olan kendisine yabancılaşır ve tüm haklarını topluma verir. Kişi devrettiği doğal hakların karşılığında yurttaşlık hakları kazanır. Ne var ki, toplum sözleşmesinin gerçek bir sözleşme olup olmadığı hep karanlıkta kalır. Sözleşmenin sağladığı eşitlik, herkesin her şeyiyle kendini ve nesi varsa hepsini teslim etmesinden gelmektedir. Sözleşmenin iki tarafı olduğu bile belli değildir. İki taraf dışında, sözleşme olması için karşılıklı olarak bir şeylerin verilmesi ve bir şeylerin alınması gerekir. Althusser, Rousseau'nun "... herhangi bir olanaklı değişimin önkoşulu olarak, karşılığında alınacak hiçbir şeyin bedelini ödemeye yetmeyeceği bu toptan vazgeçmeyi (toptan yabancılaşmayı) bir a-priori koşul olarak ileri" sürdüğünü yazmaktadır.[68]

Hobbes'un sözleşme teorisi, Rousseau'nunkinden daha tutarlıydı. Çünkü Hobbes'un sözleşmesinde mutlak yetkili bir hükümdar olarak yaratılan, ama sözleşmenin taraflarından biri olmayan bir güce her şey, her türlü hak ve yetki toptan teslim edilmekteydi. Bu anlayışı meşrulaştıran, insanın içinde bulunduğu sürekli savaş durumuydu. Aslında Rousseau ile Hobbes'un hareket noktaları aynı, çözümleri farklıdır.

---

67 Lucio Colletti, Introduction to Karl Marx, Early Writings, Penguin, Londra 1975, s. 45

68 L.Althusser, agy. s. 119

Öte yandan Rousseau'da Hobbes'un tersine büyük bir insan sevgisi, insana güven ve eşitlikçilik üzerine kurulmuş bir teori var. Romantik ve naif olduğu da söylenebilir.

4. Feodal Demokrasi

Bu bölümü tamamlamadan önce, feodalizm-demokrasi ilişkisi, başka türlü formüle edilirse "feodal demokrasi" üzerinde de durmamız gerekiyor. Buradaki "demokrasi"nin özgürlükçü bir ilişkiyle ilgili olmadığını başlangıç notu olarak kaydetmek gerekiyor.

"Demokrasi" denildiğinde akla genel olarak burjuva demokrasisi gelmekte; burjuva devrimleri dönemi ve hemen sonrasında, kapitalizmin "serbest rekabetçi" denilen dönemi temsilî demokrasinin gelişmiş örneği olarak sunulmaktadır. Bu ikinci saptama önemli bir doğruluk payı taşımakla birlikte, kapitalizmin sözü edilen dönemi oldukça "kısa" bir zaman kesitini içine almaktadır. Kapitalizm, ayakları üzerinde dikilir dikilmez, "mezar kazıcısı" sınıfı karşısında görür görmez gericileşmeye başlamış, çok geçmeden de demokrasinin zıddı olan ekonomik ve siyasal tekelleşme eğilimini sistemleştirmiştir. Öte yandan, kapitalizmin evrimci bir oluşum ve birikimle içinden çıktığı feodal toplum, sınıf ilişkileri, devlet örgütlenmesinin gücü ve sınırları, devlet organlarının işlev ve işleyiş özellikleri açılarından, "demokrasi" konusunda değerlendirilmeye değer zengin bir malzeme sunmaktadır. Öyleyse, "demokrasi"nin sömürü toplumlarında olabilecek tanımsal öğelerinin kimi köklerinin burjuva egemenliğinden önceki dönemde uç vermiş olması gerekir.

Her türlü "demokrasi" tartışmasında hep akılda tutulması gereken iki gerçek, demokrasinin bir devlet biçimi ve tüm devletler gibi, son çözümlemede bir sınıf egemenliği olduğudur. Öte yandan, bu ortak ve temel özelliğine rağmen, çağlar boyunca, farklı sınıf egemenlikleri altında oluşan devlet örgütlenmeleri, biraz önce mutlak monarşiler örneğinde de gördüğümüz gibi, iktidarın sınıfsal kaynağının hangi yöntemlerle belirleneceğine, devlet içindeki erk ilişkilerinin nasıl, hangi usul ve biçimlerle

düzenleneceğine ilişkin kurallar ve bunların tümünün oluşturduğu biçim ve işleyişler bakımından farklılıklar taşıyorlar. Buradan bakıldığında, cumhuriyet/demokrasi, monarşi, oligarşi vb türünden yönetme biçimleri olduğunu, bunların birbirlerinden de tümüyle ayrı olmadığını, demokratik biçim altında oligarşik, monarşik biçim altında demokratik içerik olabileceğini söyleyebilir, bundan da değişik biçimlerin farklı sınıf egemenlikleri altında uygulanabileceği sonucunu çıkarabiliriz. Örnek vermek gerekirse, Antik demokrasinin kimi biçim ve işleyişleri Paris Komünü'nde bambaşka bir sınıf içeriği ile kullanılabilmiştir. Ya da, sınıfsız komünist toplum tasarlandığında doğrudan demokrasi biçimlerinin tümüyle bir kenara itilmesi mümkün değildir.

Feodal toplum, yukarıda da değindiğim gibi son derece siyasal bir toplumdur. Feodal toplumun siyasal kurumlarında, işleyişlerinde şu çok tartışmalı ve çoğu kez sabun köpüğü gibi uçucu olan "demokrasi" kavramıyla ilgili geliştirmeler yapmaya elverişli pek çok ipucu bulunmaktadır.

En başta, feodalite merkezî devletin güçsüzlüğünün bir sonucudur. Belli bir coğrafyanın her yerine ulaşamayan, otoritesini uzatamayan merkezî devletin yetersiz kaldığı noktada boşluğu feodaller doldurmaktadır. Fodalite, devletin ve dolayısıyla zor ve şiddet tekelinin bölündüğü bir durumdur. Toplumun birbiriyle çelişki ve çatışma içinde olan güçleri arasında bir "denge" durumu olarak da anlatılabilir. Yalçık Küçük, bu denge durumunun ve yol açtığı sonucun "demokrasinin kurucu unsuru" olduğunu yazıyor:

> Taht ile ... herhangi bir asiller koleji arasında çatışma ve bu çatışmanın sonunda bir 'denge' gereği ortaya çıkmaktadır; 'denge' mutlaka asiller tarafına, bir independence, bağımsız alan, sağlamak durumundadır. Hem asiller koleji varlığını sürdürecek ve hem de merkezi güçlerin dokunamadığı, içine giremediği bir bağımsızlık alanı olacaktır; demokrasi için kurucu unsur budur.[69]

Küçük, "bağımsız alan"ı "kale" benzetmesiyle, kendi deyimiyle "stilize" ediyor. Sözü edilen bağımsız alanın, feodal erklerden bi-

69 Yalçın Küçük, *Tekeliyet* 2, s. 74

rine karşıt olanların sığınabilecekleri farklı "kale"lerin varlığının demokrasinin ve bir adım daha atarak siyasetin önemli ve "kurucu" öğesi olduğu önermesi üzerinde düşünmek ve tartışmak gerekiyor. Demokrasi ve siyaset her şeyden önce farklı tarafların bulunduğu yerde olabilir ve bu açıdan bakıldığında feodal toplumdaki "kale" metaforu, tekelci kapitalizmin düzen karşıtlarına siyasal olarak yaşama ve var olma hakkı tanımayan kuşatması karşısında önemli bir açıklayıcılık taşıyor. Bugün, örneğin ABD söz konusu olduğunda, uzlaşmaz bir karşıt için sığınılabilecek bir yer ve siyasal varoluş hakkı olmadığını söyleyebiliriz.

Gianfranco Poggi de, feodalitenin, belli kişilerin haksız davranan bir hükümdara karşı koyma hakkını "tescil ederek uzun ve muhteşem bir geleceğe sahip, tamamıyla Batılı bir hukuksal ilkeyi" biçimlendirdiğini yazarken bir başka açıdan feodal demokrasiye işaret etmiş oluyor.[70]

Feodal devletler, küçük birimler, kent devletçikleri biçiminde örgütlenmişlerdir. Bunlar arasındaki rekabet, hem yukarıda değinilen bağımsız alan etkisini artırmakta, hem de site içindeki muhalefeti güçlendirmekteydi.

Bunların sonucu "temsil"dir. Küçük birimler biçiminde örgütlü olmak, devlet ve demokrasi üzerine yazan düşünürlerin de işaret ettikleri gibi "demokrasi"nin önemli koşullarından biri sayılmaktadır. Feodalitenin en önemli özelliklerinden biri, önce yargısal, sonra da siyasal işlevler üstlenen temsilci meclisleri, parlamentolardır. Feodal Avrupa'nın hemen her yerinde bu meclisler oluşmuştur. Bu meclisler, mülk sahibi sınıflar arasında danışma ve oydaşma sağlayan, halk katmanlarına da kendilerine danışıldığı izlenimi veren kuruluşlardı.

> O dönemde hemen hemen tüm Batı Avrupa'da kabul edilen iyi yönetim kurallarına göre, kim olursa olsun, hiçbir önder hiçbir kararını danışmadan almamalıydı. Muhakkak ki danışacağı kit-

70 Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Nisan 2005. s. 50

> le halk değildi. Hiç kimse halkın doğrudan veya seçim yoluyla danışılması gereken bir unsur olduğunu aklına bile getirmiyordu. Zaten halkın, kutsal iradeyle belirlenmiş temsilcileri, yani güçlüler ve zenginler yok muydu? Böylece kralın veya prensin başlıca uyruklarıyla kendine doğrudan bağlı sadık adamlarına danışması yeterliydi. Yani, kelimenin vassalik bağ anlamında oluşturulan kuruluna danışacaktı.[71]

Son olarak, tüm bu kurum, uygulama ve işleyişlerin, onları düzene sokan *sözleşme ve hukuk* nosyonlarına dayandığını kaydetmek gerekiyor. Feodalite kendini yıkıntıları üzerinde kurduğu Antik Roma'nın bu iki çok önemli kurumunu devralmıştır. Feodal düzen vasaller ile lordlar, lordlar ile kral arasındaki sözleşmelere dayanan bir yönetim biçimidir. Roma hukukunu inceleme işi özellikle İtalyan okullarında hep sürmüş, XI. yüzyıldan itibaren yazılı hukuk Avrupa'nın her yerinde bir tür kamu hukuku gücü kazanmaya başlamıştır. 1132'deki Pizza sözleşmesinden sonra kentlerin statüsünü belirleyen anlaşmalar çoğalmıştır. 1100 ile 1300 yılları arasındaki iki yüzyılda, önemli bölümü yasama yoluyla kesinleştirilmiş, öğretilebilir ve hem de esnekliğini ve çeşitliliğini koruyabilen bir hukuk gelişmiştir.

Sözleşme konusu gerçekten önemli olmuştur.

Marc Bloch sözleşmecilikle "direnme hakkı" arasındaki ilişkiyi kurduktan sonra, sözleşmeci geleneğin kilometre taşlarını ve burjuva demokrasisi üzerindeki etkilerini şöyle anlatıyor:

> 845 tarihli Strazburg yeminlerinde ve 856'da Kel Charles'in ülkesinin büyükleriyle aktettiği anlaşmada yer alan bu ünlü 'direnme hakkı', 13. ve 14.yüzyıllarda Batı dünyasının bir ucundan öbürüne yankılanarak, bazen soylu tepkisinin, bazen de burjuva egoizminin yansıması olan, çok sayıda metinde yer alarak, mutlu bir gelecek beklemeye başladı. 1215 İngiliz *Magna Carta*'sı; 1222 Macar 'Altın Sözleşmesi'; Kudüs krallığı Örf derlemesi; Braandenburg soylularının ayrıcalık belgesi; 1278 Aragon birleşme antlaşması; Cortenbourg *Çarta*'sı; 1341 Veliahdlık statüsü; Languedoc *commune*'lerinin 1356 beyannamesi, bu cins metinle-

71 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, agy. s. 341

> rin yalnızca birkaç tanesidir. İngiliz Parlamentosu'nun, Fransız '*Etat*'larının, Alman *Stande*'lerinin ve İspanyol Cortes'inin çok aristokratik biçimleri altında, eğer temsili rejim doğduysa, bu hiç rastlantı olmayıp, feodal aşamayı henüz geride bırakmakta olan bu devletlerin, hâlâ onun damgasını taşıdıklarını göstermektedir... İktidarları birbirine bağlama yeteneğine sahip bir sözleşme düşüncesi üzerine vurulan bir vurguda, Batı feodalitesinin özgünlüğü gizlidir. Bu bağlamda, bu rejim güçsüzler için son derece sert olmakla birlikte, bugünkü uygarlığımıza hâlâ onunla birlikte yaşamayı temenni ettiğimiz bir şeyi de miras olarak bırakmıştır.[72]

Bu değerlendirme ve aktarmalar, burjuva demokrasisinin feodal demokrasiden devraldıklarını ve kapitalizmin egemenliği ve tekelcilikle birlikte yadsıdıklarını karşılaştırmak bakımlarından önem taşıyor.

72 Agy. s. 372

İKİ

KAPİTALİST DEVLET

1. Kapitalizm

Devlet, bir üretim biçiminin, ilişkilerinin oluşturulmasının ve sürdürülmesinin en önemli düzeneği. Kapitalist devleti anlamak, kapitalizmi anlamakla olanaklı. Bu nedenle, konuya kapitalizmle "giriş" yapmak gerekiyor.

"Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmiştir. Bu ikinci toplumun çözülmesiyle birincinin öğeleri özgür kalmıştır."[73]

Feodalizmin çözülüş ve mutlak monarşilerin yükseliş dönemini işlerken, yerel pazardan ulusal pazara büyüme süreçlerinin feodalizm altında nasıl mayalandığını görmüştük: Büyüyen kentler, ticaretin gelişmesi, ticari sermayenin ve dış ticaretin büyümesiyle parasal işlemlerin feodal rant ve hizmetlerin yerini almaya başlaması.

15. yüzyılın sonuna gelindiğinde eskiye oranla gelişmiş bir ticaret, para ekonomisi, kasabalar, kentler ve sanayi vardı. Ticaretin gelişebilmesi için artık daha geniş bir güvenlik ağı, daha merkezî bir devlet gerekiyordu.

Kapitalizm, pazar için üretimdir. Kapitalizm için, pazarla birlikte, daha iki temel öğenin, sermaye ve serbest emeğin yan yana gelmeleri gerekir. İlkel birikim bunu sağlar.

73 Karl Marx, *Capital*, Cilt. I, Progress Publishers, Moskova, 1983, s.668

Marx, *Kapital*'de ilkel birikimin ekonomi politikte aşağı yukarı teolojide ilk günahın oynadığı rolü oynadığını yazdıktan sonra kapitalist oluşumun en temel koşulunu son derece açık bir dille anlatır:

> Üretim ve yaşama araçları kendiliklerinden sermaye olmadıkları gibi para ile metalar da kendiliklerinden sermaye değillerdir. Bunlar, sermayeye dönüşmek isterler. Ama bu dönüşümün kendisi ancak belli koşullar altında gerçekleşebilir, yani birbirinden çok farklı türden iki meta sahibinin yüz yüze ve temas haline gelmesi gerekir; bir yanda, başkasına ait işgücünü satın alarak ellerindeki değer toplamını artırmak isteyen, para, üretim aracı ve yaşama aracı sahibi kişiler; öte yanda kendi işgüçlerini ve dolayısıyla emeklerini satan özgür işçiler. İki anlamda özgür işçiler: Çünkü bunlar, ne köleler ve serfler gibi üretim araçlarının ayrılmaz bir parçasıdırlar, ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahiptirler; demek ki, bunlar kendi üretim araçları bulunmayan, böyle bir engel ve yükten özgür kişiler olmalıdırlar. Meta pazarındaki bu kutuplaşma ile kapitalist üretimin temel koşulları sağlanmış olur. Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, yalnız bu ayrılığı sürdürmekle kalmaz, gittikçe artan boyutlarda ilerletir de. Bu nedenle kapitalist sistemin yolunu açan bu süreç, emekçinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başkası olamaz; işte bu süreçle, bir yandan toplumsal üretim araçlarıyla yaşama araçları sermayeye dönüşür, öte yandan da, doğrudan doğruya üretici olan kimse, ücretli emekçiye dönüşür. Bu duruma göre, ilkel birikim denilen şey, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir.[74]

Sermaye ve işgücüyle birlikte kapitalist ilişkiler oluşmuştur. Kaynağı emek gücü olan sermaye birikimi, kapitalizmin sürekli dürtüsü, artıdeğere olan "doymaz" açlığı en önemli dinamiğidir.

Mübadele (değiştokuş), üreticinin kendi gereksinmeleri için üretimden pazar için üretime geçmesi kapitalizmin öteki gerekli koşulunu oluşturur. Kapitalizm, ticaret ve uluslararası işbölümünün sonucudur. Bunlar ise, kimi zaman savunulduğu gibi feoda-

74 Agy. s., 668

lizme dışsal değildir. Feodalizmin içinde oluşmuşlardır. Ayrıca, her pazar için üretimin kapitalist üretim olmadığını unutmamak gerekiyor. Basit meta üretimi de pazar için üretimdir.

Kapitalist gelişmenin hızı, genişliği ve derinliği birçok etmene bağlı olarak, farklı yer ve zamanlarda farklı olmuştur. Ancak, kapitalist gelişme, her yerde ve her durumda iç dinamikleri olan bir süreçtir. Dünya-tarihsel olduğu için, dünyanın herhangi bir yerinde başlayan ilişkiler başka yerler için de tohum işlevi görmüş, bir kez mayalanmaya başlayan kapitalist ilişkiler kendi dinamiklerini yaratmış, bu dinamiğin (iç dinamiğin) görece zayıf olduğu durumlarda başta devlet olmak üzere, başka araçlar boşluğu doldurmuşlardır. İç dinamiksiz hiçbir gelişme olamaz. Dış etkiler önemli roller oynadıkları zaman bile bu ancak iç dinamikleri etkilemek, kimi durumlarda da tetiklemek yoluyla olur.

Marx *Kapital*'de, feodal üretim biçiminin kapitalizme dönüşmesinin yollarından birinin üreticinin kapitalistleşmesi olduğunu yazıyor. Marx, buna, "gerçek anlamıyla devrimcileştirici yol" diyor. Neden? Çünkü, bu yolda sermaye birikimi en başından üretim sürecinde değerlendirilmektedir. Bu en devrimcileştirici yoldur; çünkü kapitalizm öncesinde loncalar ve doğal tarım ekonomisinin dar çerçevesiyle kuşatılmış olan üretici, en başından bu çerçeveleri parçalamaktadır. Öteki yollar daha yavaş ve sancılıdır. Ticari sermayenin üretime geçişi daha dolaylı ve geç gerçekleşmektedir. Bu dönüşüm de, iki farklı yöntemle gerçekleşebiliyor: Ya bezirgânın elinde toplanan sermaye sanayiye yatırılıyor; böylelikle loncaların dışında, farklı bir sektör gibi bir kapitalist üretim doğuyor. Ya da, bezirgân, üreticiyi yoksullaştırarak elinde topladığı sermayeyi hemen sanayiye yatırmayıp belli bir süre bekletiyor. Özellikle bu ikinci almaşıkta kapitalist gelişme yavaşlıyor.[75]

Ve "mülkiyet ilişkileri". Kapitalizmin engelsiz gelişebilmesi için, feodalizmin serflik, vasallık kurumlarının, bunlar arasındaki kişisel bağımlılığı anlatan ilişkilerin, artıdeğere el koyma yöntemlerinin, bütün bunların anlatımı olan mülkiyet ve hukuk ilişkilerinin de değişmesi gerekir. Burjuva devrimleri buraya oturur.

75 Agy. s. 702-712

2. *Burjuva devrimleri*

İngiltere

Feodal İngiltere, 15. ve 17. yüzyıllar boyunca yavaş, ancak derin değişikliklere uğradı. Yalıtılmış, kendi tüketimi için üretim yapan ekonomik ilişkiler değişmeye, köylerde üretilen yün ve besin maddeleri uzak yerlere taşınmaya başlandı. 1492'de Amerika'nın keşfiyle İngiliz tüccarları yalnız Amerika'ya değil Hindistan ve Rusya'ya da ulaştılar. Uluslararası pazarın genişlemesi, sanayi ve ticaretin daha da hızlı gelişmesine yol açtı.

1536-40 yılları arasında, İngiliz manastırları ortadan kaldırıldı ve mülklerine el kondu. "Reformasyon" denilen bu uygulamayı burjuvazi ve parlamento destekledi. Daha önce erişilmesi düşünülemez verimli toprakların ortaya çıkması, öteki koşullarla birlikte, toprağı sermaye yatırımı için çok çekici hale getirdi. Böylece toprak sahipleri mülklerini yeni bir biçimde, bir parasal kâr kaynağı olarak görmeye başladılar. Kiralar ve vergiler arttı. Bunları ödeyemeyen köylüler kovuldular. Büyük çiftlikler kurarak endüstrinin isteklerini karşılamayı amaçlayan yeni yatırımcılar, küçük toprak mülkiyetini kendilerine engel görmeye, küçük toprak sahibi köylüleri topraklardan atmak için her yola başvurmaya başladılar.

Böylece yeni tip bir çiftçi, kapitalist çiftçi ortaya çıktı. Bu kapitalist çiftçi, ya sermaye sahibi bir feodal bey, ya köylülüğün görece varlıklı kesiminden gelen bir kiracı, ya da başka alanlardan sağladığı sermayeyi toprağa yatıran biri olabilirdi. Köylülükten gelen, sahip olduğu, ya da tasarruf ettiği toprağı ancak verimli işleterek elinde tutabilen bu ikinci kesime *yeoman* deniyordu.[76] Gelirini yeni bir biçimde kazanan bir sınıf ortaya çıkıyordu. Toplumun üstyapısı, yasaları, siyasal kurumları ise esas olarak feodaldi.

Kiracı bulundukları topraklardan kovulan köylüler ise işgüçlerinden başka hiçbir şeyleri olmayan insanlar durumuna geldiler. "Tarımdan geçinen insanlar böylece, önce zorla mülksüzleştirildiler, evlerinden atıldılar, serserileştirildiler ve sonra da gülünç olacak derecede korkunç yasalar uyarınca kırbaçlandılar, damga-

76 Christopher Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 29-30

landılar, işkence gördüler ve böylece ücret sisteminin gerektirdiği disipline sokuldular."[77] 1640'lara gelindiğinde, İngiltere'de tüccarların, *yeoman'ların* ve soyluların elinde büyük miktarda sermaye birikmiş, üretim araçlarından koparılarak "özgürleşen" işgücü emek pazarında yerini almış, böylece kapitalist üretimin ekonomik koşulları sağlanmıştı. Ancak, kaldırılması gereken daha birçok engel vardı: Ticaret ve sanayi kentlere sıkışmıştı; loncalar üretim ve rekabete sınırlar koyarak, fiyatları ve standartları belirleyerek, kalfa ve çıraklık kuralları getirerek yerel pazar üzerindeki kısıtlayıcı etkilerini koruyorlardı. Kaldı ki, sanayi kapitalistleri, yalnız el zanaatının lonca ustalarından değil, servet kaynaklarını ellerinde tutan feodal toprak sahiplerinden de kurtulmak istiyordu. Hem feodallerin egemenlik ve ayrıcalıklarına, hem de sömürü özgürlüğüne loncaların getirdiği kısıtlamalara son vermek için toplumsal erki ele geçirmek zorundaydılar.[78]

1640'ta İngiltere'de sınıfların karşılıklı yer alımı özetle şöyleydi: Bir yanda, asalak feodal toprak sahipleri ve spekülasyoncu bankerler. Öte yanda, bir bölümü feodal soyluların dönüşümüyle kapitalistleşen yeni kapitalist tüccar ve çiftçiler. Feodal ve bankerlerin arkasında, sınai gelişmeyi kısıtlama ve denetimi altında tutma siyaseti güden krallık iktidarı, yeni kapitalistlerin yanında ise, çıkarları geçici olarak yeni burjuva sınıfla çakışan küçük köylüler, zanaatkâr ve kalfalar yer alıyordu. Ne var ki, hızlı kapitalistleşme, küçük bağımsız zanaatkârın ve köylülerin proleterleşmesini de hızlandırdığı için bu iki kesim de kendi içinde ayrışıyordu.[79] 1640 ve 1688 devrimleri bu sınıf güçleri arasındaki çatışmaların, parçalanma ve yeniden gruplaşmaların tarihidir. Bu mücadelelerin dinsel gruplar arası bir çatışma olarak görünmesi bu gerçeği hiçbir biçimde değiştirmemektedir. Kuşkusuz, sınıfsal ayrışma, burada yazıldığı kadar arı ve net değildi. Son çözümlemede bir sınıf tanımı içinde yer alabilecek toplumsal güçler arasındaki bağlar ve

77 K.Marx, *Kapital*, agy.s.688

78 Agy.s.669

79 Christopher Hill, agy. s. 42

geçişler karmaşıktı. Örneğin, feodal toprak sahiplerinin bir bölümü artık aynı zamanda kapitalistti; orta sınıfın bağımsız toplumsal hedeflerinin ne olduğu belli değildi; yeni burjuva sınıf henüz iktidarı alabilecek güce erişmemişti. Devrimci kriz de zaten, feodal sınıfların devlet iktidarını önemli değişikliklere başvurmadan sürdüremeyecek kadar zayıflamış, yeni burjuva sınıfın ise iktidarı alacak kadar güçlenmemiş olduğu koşullarda oluştu.

Çatışma iki toplumsal sistem arasındaydı.

1640 kalkışmasının ilk işareti 1637'de geldi. Avam Kamarası üyesi John Hampden, gemi vergisini ödemeyi reddetti. Yargılanması ve mahkûm edilmesi büyük tepkiler doğurdu. Onu örnek alan binlerce kişi vergi ödememeye başladı. Devrimci dönemlerin en önemli özelliklerinden biri, o zamana kadar herkesin itaat gösterdiği kural ve uygulamaları bozmanın yaptırımsız kalması, yaptırımsız kaldığı ölçüde arkasındaki erkin zayıflığını ortaya çıkarmasıdır. İskoçya'da isyan patladı. 1639'da İskoçya ordusu İngiltere'yi işgal etti. Kral, üç hafta sürdüğü için "kısa parlamento" denilen parlamentoyu feshetti. 1640 Kasımı'nda toplanan "uzun parlamento"ya ise boyun eğmek zorunda kaldı. "Uzun parlamento" Londra ve çevresi halkının eylemli desteğine sahipti. Avam Kamarası bu desteğin ileri çekici, zorlayıcı etkileri altında devrimci kararlar aldı. Strafford kontu idam edildi. Bakanlar kaçtı. Bütün piskoposluk mahkemeleri kaldırıldı. Kralın sürekli ordu kurması yasaklandı. Son mali önlemler, vergiler kaldırıldı. Kilise parlamento denetimi altına alındı.

Kapitalistleşmekte olan eski feodal toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisi hedeflerine ulaşmış, gelişmelerinin önündeki en önemli engel ve kurumları etkisiz hale getirmişlerdi. "Aşağıdakiler" ise durulmuyordu. Yeni egemen sınıflar amaçlarına bu güçlerden destek alarak ulaşmışlardı. Ama bir noktadan sonra bu hareketin denetim altına alınması gerekiyordu. Yeni burjuvalar aşağıdan gelen hareketten duydukları korkuyla, kazandıklarını koruyacaklarını hesapladıkları bir çerçevede monarşiyle uzlaşmaya hazırlardı. Uzlaşmayan kral oldu.

İç savaşa böyle gelindi. İki cephe oluşmuştu. Tarihçilerin kul-

landıkları "Halk Partisi", "Düzen Partisi" terimleri iki karşıt kampa ayrılan tarafları anlatıyordu. Düzen Partisi, monarşiyi ve feodal ayrıcalıkları, eski düzeni korumak isteyenlerin tarafıydı: Kral, saray bürokrasisi, kilise hiyerarşisi, ayrıcalıklarını korumak isteyen kapitalistleşmemiş feodal toprak sahipleri. Ülkenin her yerine yayılmış bulunan şovalyeler kralcı tarafın askeri gücünü oluşturuyordu. "Halk Partisi", kendi içinde daha az türdeşti. Birliğin ana düzlemi olan parlamentoya *Presbiteryenler* egemendi. *Presbiteryenler,* kilise hiyerarşisine karşıydılar, piskoposluğun kaldırılmasını, kiliselerin her yerde yerel yönetimlerin denetimine girmesini istiyorlardı. Halk tarafındaki en tutucu, öteki tarafla uzlaşmaya en çok eğilimli kesimi oluşturuyorlardı. Halk partisinin askeri kanadı, Oliver Cromwell komutasındaki kentli askerlere dayanan ve iç savaş içinde biçimlenen "yeni tip ordu"ydu. Halk Partisi'nin toplumsal temelini oluşturan küçük köylü ve zanaatkârlar ise, iç savaşta çok önemli rol oynamalarına rağmen, bağımsız ve örgütlü bir güç değillerdi. Cromwell ordusunun erlerinin çok büyük çoğunluğu bu kesimdendi. İç savaşın Halk Partisi'nin zaferiyle sonuçlanmasında başrolü Cromwell ve ordusu oynadı.

Kral Charles, 1646'da, İskoç ordusuna teslim oldu. İskoçlar kralı İngiltere parlamentosuna verdiler. Presbiteryenler hemen tutuklu kralla görüşüp uzlaşma aradılar. Ancak, Cromwell'in ordusu henüz silahlarını bırakmamıştı. Londralı küçük üreticilerin girişimi ve ordu içindeki erlerin aktif katılımıyla "Düzleyiciler" *Levellers* partisi oluşturuldu.

Ordu ile parlamento karşı karşıya gelmiş, neredeyse bütün devrimlerin içinden geçtiği bir ikili iktidar doğmuştu. Düzleyiciler devrimci komitelerde örgütlendiler ve "Ordu Konseyi"ni kurdular. Önde gelen Presbiteryenler Avam Kamarası'ndan çekildiler. Cromwell ve Bağımsızlar iktidarı ele geçirdiler. Bu kez karşı karşıya gelen Bağımsızlar ve Düzleyiciler'di. Düzleyiciler, küçük üreticiler için serbest rekabet, bütün erkeklere oy hakkı ve vergilerin kaldırılmasını istiyorlardı. Yanlış bir zamanlama ile ordu yönetimini ele geçirmek için ayaklandılar ve yenildiler. 30 Ocak 1649'da kral idam edildi. Lordlar kamarası kaldırıldı. 19

Mayıs 1649'da cumhuriyet ilan edildi. Düzleyiciler yeniden ayaklandılar, yine yenildiler, önderleri kurşuna dizildi. Bu devrimin sonu ve restorasyonun başlangıcı oldu.

Engels, İngiltere devriminin, küçük çiftçiler ve kentlerdeki aşağı halk tabakasının itmesiyle aşırı derecede ileri gittiğini, buna bir tepki olan restorasyonun da tutunabileceği noktadan ileri giderek 1688 devrimini hazırladığını yazdı.[80]

Tarihe "Glorius Revolution", "Görkemli Devrim" diye geçen 1688 devrimi ile, artıdeğere el koyan toprak beyleri ile kapitalistler iktidara yerleşmiş oldu.

Bu devrimin niteliği üzerine çeşitli tartışmalar olmakla birlikte, feodal devletin devrildiği, kapitalist gelişmeyi yavaşlatan devletsel, hukuksal ve kurumsal engellerin kaldırıldığı açıktır.

Marx, 1640 ve 1688'i iki "fırtına" olarak değerlendirdi ve devrimin toplumsal niteliğini şöyle anlattı:

> Bütün eski ekonomik biçimler, bunlara tekabül eden toplumsal ilişkiler, eski uygar toplumun resmi ifadesi olan politik koşullar İngiltere'de yok edildiler. Demek ki, insanların içinde üretim, tüketim ve değişim yaptıkları ekonomik biçimler *geçici* ve *tarihsel*dirler. Yeni üretici yeteneklerin elde edilmesiyle insanlar, üretim biçimlerini ve üretim biçimiyle birlikte bu belirli üretim biçiminin zorunlu ilişkilerinden ibaret olan tüm ekonomik ilişkileri değiştirirler.[81]

İngiliz devrimi, iktidara gelen sınıfın niteliği açısından arı bir devrim değildir. Arı devrim yoktur. Burjuva devrimleri iki nedenle arı olamıyor. Birincisi, ekonomik ilişkilerdeki değişiklikler feodalizmin bağrında kendi dinamizmiyle oluşan yeni bir sınıfı doğurmakla kalmıyor. Egemen feodal sınıfın bir bölümü de eski düzende elinde tuttuğu ekonomik olanakları kullanarak burjuvalaştığı, yeni düzenden çıkarı olduğu için değişiklikten yana, ancak ayrıcalıklarını da koruyan ikili bir tutum izliyor. Devrimi frenleyici bir rol oynuyor. İkincisi, devrim fırtınası, o devrimden hangi

80 F. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, 1892 İngilizce Baskıya Önsöz, *Selected Works*, c. 3, s. 127.

81 K.Marx, P. V Annenkov'a Mektup, 28 Aralık 1848, *Selected Works*, c. I. s. 519

yararı sağlayacakları belirsiz aşağı sınıfları da mücadeleye katıyor. Halk sınıfları devrimi, daha kararlı bir yola sokuyorlar.

İngiliz devriminde, eski toplumun burjuvalaşan güçleri devrimi geri çekici bir rol oynadılar. Her aşamada monarşiyle uzlaşma arayan bu güçler eğer, aşağıdan dengelenip etkisizleştirilmeseydiler devrimin yarı yolda kalması ciddi bir olasılıktı. Engels bu devrimde kendini gösteren tarihsel eğilimin "yasa" gibi göründüğünü yazıyordu:

> Herhalde *yeomanlar* ve kentlerdeki *plebyen öğeler* olmasaydı, burjuvazi kendi başına bu savaşı sürdüremeyecek Charles I'i asla darağacına çekmeyecekti. Burjuvazinin o tarihte devşirilecek kadar olgunlaşmış olan bu zaferini bile güvence altına alabilmek için devrimin ... epeyce ileri götürülmesi gerekmişti. Gerçekte bu, burjuva toplumun gelişme yasalarından biri gibi görünüyor.[82]

Bir başka yasadan daha söz edebiliriz. Burjuva devrimlerinde iktidara gelen sınıflar devleti hemen ve tam olarak teslim alamıyor. Zaman gerekiyor. Çünkü devrim, bir bakıma "zamanından önce" gelendir. Yeni toplumsal düzenin iktidarı almasıyla ona egemen olması aynı şeyler değildir. Engels bu yasayı da şöyle formüle ediyor:

> Burjuvazinin siyasal erki, feodal aristokrasinin ortaçağ boyunca elinde tuttuğu aynı kendine özgü biçimde –hiç değilse uzun sürebilecek bir süre– hiçbir Avrupa ülkesinde ele geçirememesi, tarihsel gelişme yasalarından biri olarak görünüyor. Feodalizmin tümüyle yok edildiği Fransa'da bile burjuvazi, hükümeti bir bütün olarak ancak çok kısa dönemler için ele geçirdi. ... İngiltere'de burjuvazi hiçbir zaman bölünmez bir egemenliğe sahip olamadı.[83]

Marx, İngiliz ve Fransız burjuva devrimlerini değerlendirirken, bu devrimlerin, belirli bir sınıfın zaferinden çok, Avrupa için yeni bir düzenin ilanı olmaları yönünü öne çıkardı.[84] Önemli olan da buydu.

---

82 F. Engels, *Selected Works*, c. 3, s. 127 /c.3. s.105

83 agy. s.133 İng. 110-111

84 K. Marx, "Burjuvazi ve Karşıdevrim" 11 Aralık 1848, *Selected Works*, c. 1 s. 171

Büyük Fransız Devrimi

Fransız Devrimi, dünyayı ve çağı etkileyen büyük bir devrimdi. Dünya ekonomisine ilk sanayi devrimini yapan İngiltere yön verdi. Siyaset ve ideolojide çağa damgasını vuran ise Fransız Devrimi oldu.

1789'dan sonra Avrupa tarihi, çok büyük ölçüde Fransa tarihidir.

Bir kez, Fransa Rusya sayılmazsa Avrupa'nın en güçlü ve kalabalık ülkesiydi. 1789'da Avrupa'da yaşayan her beş kişiden biri Fransız'dı. Paris, yarım milyon nüfusuyla Londra'dan sonra Avrupa'nın en büyük başkentiydi. Fransa, sömürgeleri ve denizaşırı ticaretiyle İngiltere'nin belli başlı rakibiydi; bir dünya gücüydü. Devrimin sonuçları da, Fransa'nın büyüklüğü ve uluslararası konumuna uygun oldu.

Fransız Devrimi, kendisinden önceki ve sonraki burjuva devrimlerinin tümünden daha yığınsal, şiddetli ve köktenciydi.

Bu devrim, İngiliz burjuva devriminden 150 yıl sonra gerçekleşti. İngiltere ile Fransa arasındaki gelişmişlik farkı ne olursa olsun, aradan geçen 150 yıl Fransız Devriminin daha çağdaş, çağını daha fazla etkileyen bir devrim olmasını getirdi.

Devrim öncesi Fransız toplumunda, sınıf farklılaşması oldukça belirgin, ancak henüz kesin bir kutuplaşma görünümü vermekten uzaktı. Devrim fırtınası boyunca, kavgaya taraf olan büyük toplumsal güçler, kendi içlerinde de birçok alt kesimlere bölünmüşlerdi. Tarih, bugüne dek toplumun tüm sınıf ve katmanlarının mücadeleye bu denli doğrudan ve aktif katıldığı başka bir burjuva devrimi görmedi.

Büyük Fransız Devrimi'nde, son çözümlemede şu ya da bu sınıf ya da katmanın konumlarının ifadesi olan değişik ideoloji ve siyasetlerin ilk öncüleri ortaya çıktı. Bu yönüyle, kendisinden sonraki bütün devrimleri etkileyen bir laboratuar, dünyanın tüm devrimcileri için zengin deneyim kaynağı oldu.

Fransız Devrimi, toplumsal temsil açısından olduğu kadar ideolojik zenginliğiyle de önemlidir. Aydınlanma düşüncelerinin, dev-

rim öncesindeki yoğun düzen ve toplum tartışmalarının, devrimin ideolojik ortamının hazırlanmasına büyük katkısı oldu. Yeni düşüncelerin canlandırıcı gücü, büyük insan sayılarının harekete geçirilmesinde azımsanmayacak bir rol oynadı. Yeni düşünceler, devrimin büyük özendirici gücüyle ve gelişen matbaa tekniklerinin de yardımıyla Fransa sınırlarının çok ötesine geçti.

Öte yandan devrimin büyüklüğüne, şiddetine ve köktenciliğine rağmen devrim sonrası Fransız toplumunun kapitalist gelişmesi, örneğin İngiltere ölçüsünde hızlı, ritmik ve kesin olmadı. Belki de, devrim, ekonomik toplumsal temeli yeterince güçlü olmadığı için bu denli şiddetle geldi.

Bu giriş notlarından sonra, 1789 öncesi Fransız toplumunun bu büyük devrim fırtınasına yol açan koşullarına daha yakından bakabiliriz.

1780'ler Avrupası'nın temel sorunu tarım ve toprak sorunuydu. Onun da özü, toprağı işleyenlerle ona sahip olanlar, zenginliği yaratanlarla bu zenginliğe el koyanlar arasındaki ilişkilerin niteliğiydi. 1789'da dünya nüfusunun çok büyük çoğunluğu kırlarda yaşıyordu. Avrupa'nın çok büyük bir bölümünde tipik köylü serfti.

Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de Fransa ve İtalya'da fief miras yoluyla geçmeye başladı. Fief hakkı sahibi ölünce, topraklar mirasçıları tarafından paylaşılıyordu. Bu, toprakların süreç içinde parçalanıp küçülmesine yol açtı. Bir tek İngiltere'de toprakların küçülmesini önlemek üzere önlem düşünüldü ve özel bir yasa çıkarıldı. Yasa, miras hakkını, dirliğin bölünmemesini güvence altına alacak biçimde düzenliyordu: Miras, bölünmeden olduğu gibi en büyük oğula geçiyordu. Fransa'da ve öteki Avrupa ülkelerinde böyle bir düzenleme yapılmadı.

İngiltere'deki feodal buyük toprak mülkiyetine karşılık, Fransa'da toprakların küçük parçalara bölünerek gittikçe küçülmesi önemli sonuçlara yol açtı. Küçük toprak mülkiyeti, bir yandan tarımda verimliliğe, işbölümüne ve modernizasyona geçilmesini zorlaştırırken, bir yandan da köylülüğü önemli bir toplumsal güç durumuna getirdi. İngiltere ve Fransa'daki feodal biçimlenmenin, bu iki toplumun sonraki yollarını da doğrudan etkileyen farklılaşması bu noktadan başladı.

Öte yandan, Fransa feodalizmi merkezileşmesini oldukça erken zamanlarda gerçekleştirdi. Fransız kralları, var olan feodal bağları Fransa'yı merkezileştirmek için ustaca kullandılar, ülkenin her yerinde otoritesi kabul edilen güçlü bir monarşi yarattılar. Avrupa ülkeleri arasında siyasal birliğini ve siyasal merkezileşmesini ilk gerçekleştiren ülke Fransa'ydı.

Mirasçıların kendi paylarını istemeleriyle topraklar sayısız küçük parçalara bölünmeye devam etti. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllara kadar topraklar senyörlerin ve kilisenin elindeydi. Bu yüzyıllarda durum yavaş yavaş değişmeye başladı. Birçok eski vasal işlediği toprağın rantını ödeyerek serbestleşmeye başladı. Bunlar özgür kiracılardı ve işlettikleri toprağa gerçek anlamda tasarruf ediyorlardı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren köylüler parça parça toprak satın almaya başladılar. Topraklar daha da küçük parçalara bölündü.

Değişik ekonomi tarihçileri devrim öncesi Fransa'da toprakların % 23-25'inin eski soylu sınıfa, senyörlere, % 5'inin Kilise'ye ait olduğunda birleşiyorlar. Burjuvazi de dikkate değer büyüklükte toprağa sahipti: % 16-18. Küçük toprak sahibi köylüler, tüm toprakların % 38-40'ını ellerinde bulunduruyorlardı. Fransız tarımı başka yönlerden olduğu kadar toprak dağılımı açısından da bölgeden bölgeye çeşitlilikler gösteriyor ve bu oranlar çok değişebiliyordu. Bu toprak dağılımı oranları Fransa'ya özel bir çehre kazandırdı. Gelişme İngiltere'ninkinin tersi yönde oldu. İngiltere'de aristokrasinin toprak tekeli bozulmaz ve süreç içinde küçük toprak mülkiyeti yok edilirken Fransa'da ticari ve endüstriyel kapitalizm daha yavaş gelişiyor, feodal soylular yeni gelir kaynakları kazanarak zenginleşmek bir yana, giderek yoksullaşıyor ve kralın otoritesine daha çok sığınmak zorunda kalıyorlardı. Devletin merkezileşmesindeki itici güçlerden biri buydu. Bölgesine, kendine ait topraklara dayanan, oralarda yerel bir iktidar olan feodal soylular ekonomik güçlerini, onunla birlikte iktidarlarını yitirdikçe kralın çevresinde toplanıyorlardı. Özellikle XIV. Louis döneminde, iktidarı mutlak denetimi altında almak isteyen monarşi bu eğilimi bilinçli biçimde destekledi.

Sonuç olarak, Fransa'da tarım, kapitalist üretim biçimini doğuracak kaynakları yaratmak bir yana kendisini besleyemez durumdaydı.

On sekizinci yüzyılın Fransa için bir gelişme ve refah dönemi olduğu ileri sürülür. Ticaret ve endüstrideki gelişmeler açısından bu doğrudur da. Ancak tarım hep sorunludur. Bu yüzyılın başından itibaren sık sık tarımsal ürün kıtlıkları 1725, 1740, 1759, 1766-68, 1772-76 yıllarında büyük krizler yaşanır.

Bunlara rağmen, tarımsal üretim mutlak anlamda artıyor, üzüm ve şarap üretimi elverişli fiyat koşulları nedeniyle gelişiyor, kırsal pazar büyüyor ancak sanayi üretimindeki artış hızının gerisinde kalan bir tempoyla büyüyordu. Sanayi sektörünün verimlilik ve kâr oranları tarımı çok geride bırakmıştı. Ticaret ve sanayi burjuvazisi sayıca ve ekonomik güç olarak büyüyor, kırda ve kentte ücretlilerin, proleterlerin sayısı artıyordu.

Fransa'da kapitalist üretim biçimi, mutlakçı devletin varlığı ve feodal soyluluğun oynağı rol nedeniyle olduğu kadar, yaygın küçük mülk sahipliği nedeniyle de, toprak-rant gelirlerinin toprak sahibi tarafından yatırılacak sermayeye dönüştürülmesi yoluyla gelişmedi. Başı çeken güç, soyluluğu mülksüzleştirerek büyük ölçekli toprak mülkiyetini almak isteyen ve köylülüğü bu soyluluğa karşı kullanan ticaret ve sanayi burjuvazisiydi. Ticaret ve sanayi sermayesinin büyümesi artan işgücünü emecek bir çekim gücü yaratıyordu; ancak bu hızlı nüfus artışını karşılayacak bir düzeyde değildi. Toprak sahibi ya da kiracısı olan çok geniş bir köylü kesimi, işlettiği toprakla geçinemiyor ve ek gelir sağlamak için ya küçük çapta ticaret yapmak, ya da kendini gündelikçi olarak kiralamak zorunda kalıyordu. Fransa'da 1779'da, devrimden on yıl önce serflik kaldırıldı ve *cens*, senyör hakkı denilen bir çeşit yeni vergi konuldu.

Devrim öncesi Fransa'sında tarımın genel görünümü şöyleydi: Bir yanıyla oldukça geniş sayıdaki mülk sahibi köylü tarafından karakterize edilen bir çiftlik ekonomisi, öteki yanıyla, feodal ayrıcalıklı sınıfların ve burjuvazinin elinde kalan toprakların bile birçok küçük, yalıtılmış parçaya bölündüğü küçük çaplı üretim. Dolayısıyla, 1789'daki toplumsal çatışmanın keskinliği topraktaki

mülkiyet dağılımından gelmiyordu. Asıl sorun, tarım birimlerinin küçüklüğünün köylüyü geleneksel yöntemlerle sınırlaması ve teknolojik gelişmeye ket vurmasıydı. Problemin kaynağında, ayrıcalıklı feodal sınıfların ve burjuvazinin köylüleri ezmesinden çok, topraktaki verim düşüklüğü bulunuyordu. Köylüler küçük mülklerine ve mülkiyet düşüncesine candan bağlıydılar; ek toprak istemleri de yoktu. Köylüler, gerçek bir kira ödemesinden çok, feodal bir vergi, modası geçmiş bir lordluk sembolü olarak değerlendirdikleri *cens*'e angarya ve benzeri feodal yükümlülüklere karşı çıkıyorlardı. Çatışma bu noktada odaklaştı.

Monarşinin ekonomik güçlükleri durumu daha da kötü bir noktaya getirdi. Fransız monarşisinin başlıca gelir kaynağı köylülerden aldığı vergilerdi. Gelirleri azalan ve masrafları artan feodal aristokrasi, ekonomik durumunu güçlendirecek başka yollar bulamayınca, doğumla elde ettiği statüyü ve ayrıcalıkları daha yoğun kullanma yoluna gitti.

Feodalite, tümüyle durgun bir toplum değildir. Ticaret ve üretim teknikleri yavaş da olsa gelişiyordu. Bu gelişme, daha büyük bölgeleri, ekonomik ve toplumsal bakımdan birleştiriyor, ticaret ve sanayi merkezi olarak sivrilen kentler yerel lordlardan bağımsız merkezi bir otoritenin koşullarını yaratıyordu. IV. Henry, yerel soyluların bağımsız gücünü sınırlayan devleti daha merkezi bir anlayışla yeniden örgütleyen düzenlemelere girişti, Kardinal Richelieu ve Mazini bunları sürdürdü ve XIV. Louis ve başbakanı Colbert bu süreci sonuçlandırdılar. 1648-53 yılları arasındaki Frondes iç savaşı yerel feodal lordların bu merkezileşme siyasetine karşı çıktıkları son deneme oldu. Ekonomik toplumsal yaşam, feodalizmin yerel sınırlarını aşarak "ulusal" bir ekonominin temellerini atmaya başlamıştı. Mutlakçılık bir ölçüde bu sürece uyum düzenlemesiydi. Krallık siyasal egemenliğini sürdürebilmek için yerel feodallerin bağımsız gücünü kısıtladı. Mutlakçı krallık, feodal düzenin basit bir yeniden örgütlenmesinden ibaret değildi. Rejim, aynı zamanda yükselmekte olan burjuva öğelerle de işbirliğini geliştirdi. XIV. Louis korumacı, merkantilist bir siyaset izledi. Özetle, mutlakçı devlet, burjuvaziye adapte olmuş ve kısmen

onunla işbirliği yapan feodal siyasal yapının yeniden biçimlendirilip oturtulduğu bir devletti.

Kilisenin ideolojik rolü can alıcı önemdeydi. Özellikle kırsal alanda tek bilgi ve haber kaynağı, tekel konumundaydı. Eğitim, neredeyse tümüyle kilisenin işiydi. Doğum, ölüm ve evlilik kayıtları kilise tarafından tutuluyordu. Ancak, kilise de türdeş bir blok değildi. Hiyerarşinin tepesinde soyluluğun bir parçası olan piskoposlar vardı. 1789'da bütün piskoposlar soyluydu. En alttaki papazların durumu köylülerden çok farklı değildi, ya da çok az farklıydı. Bu toplumsal bölünmenin beslediği gruplaşmalar ve ayrışmalar zaman zaman ideolojik saflaşmalara da neden oluyordu. Fransız ulusçuluğunun doğuşunu haber veren Kalvinizimle birçok ortak yanı olan Jansenistler 1764'te eski düzenin dayanağı olan gerici Katoliklere karşı üstünlük sağladılar. Aynı dönemde, sıradan bir papazın da kilisenin karar mekanizmalarında piskoposlarla eşit haklara sahip olmasını savunan eğilimler kendini göstermeye başladı. Kısacası, kilise de bir değişim içindeydi.

Devrim öncesi Fransa, üç yasal "taraf" ya da "katman"a bölünmüştü. Zümre, taraf anlamlarına gelen "estates" sözcüğü ile anlatılan bu yasal bölünme belli ölçüde sınıf bölünmesine de denk düşüyordu. Birinci düzen ya da katman, Katolik ruhbanlar topluluğuydu. En önemli doğrudan vergilerden bağışıklıkları vardı. Kendi aralarında türdeş olmamalarına rağmen önemli ayrıcalık ve avantajlara sahiptiler. Toprakların % 6'sı kilisenin elindeydi.

İkinci katman, soyluluktu. Esas olarak köylülerin sırtından geçiniyor, önemli vergi yükümlülüklerinin dışında kalıyor, kilise, devlet ve ordu içindeki en tepe koltukları denetimleri altında bulunduruyorlardı. Kendi içlerinde iki gruba ayrılmışlardı. Birinciler, "kılıç soyluları" olarak adlandırılıyor ve eski yerel feodal yöneticiler sülalesinden geliyorlardı. Büyük toprak ve zenginliğe sahip olanlardan yeni zenginlere büyük borçları olanlara kadar geniş ve çeşitlilik içinde bir topluluk oluşturuyorlardı. Bunların içindeki büyük soylular ticarete de el atıyor ve giderek zengin ticaret burjuvazisiyle birleşiyorlardı. İkinciler, kaftan ya da cüppe (*robe*) soylularıydı. Bunlar doğuştan değil sonradan "soylu" statü-

sü kazandıkları için böyle anılıyorlardı. Kral, gelirlerini artırmak için, soylulara vergi getiren makam ve unvanları satıyordu. Zengin burjuvalar, bunları satın alarak vergi bağışıklığından ve öteki ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı. Bu yöntem, aynı zamanda, mutlak monarşinin burjuva öğeleri feodal siyasal yapı içine yerleştirme ve bu yolla işbirliği sağlama mekanizmasıydı. Bu sonradan soyluların bir bölümü, kral kararnamelerini resmi kayda geçiren bir kurum olan parlamento üyeliği yapıyorlardı.

Fransız Devrimi'nde asıl önemli rolü oynayan, yukarıdaki iki "düzen" dışındaki herkesi içine aldığı kabul edilen "Üçüncü Katman"dı: Tiers estat. Üçüncü katman, öteki iki katman ya da düzen gibi, çok uzun zamandır toplanmayan feodal meclis Estate General içindeki yasal ayrımı anlatan bir kavramdı. Üçüncü Katman'da zengin burjuvalardan aç kent yoksullarında kadar, ilk iki katmanın içinde sayılmayan herkes bulunuyordu.

Tiers estat'in en üstünde burjuvazi, kapitalistler sınıfı yer alıyordu; ağırlıklı olarak ticaret burjuvazisi. Serbest meslek sahibi avukat, doktor, devlet memuru "aydınlar" hem sayıları hem de nitelikleriyle, Üçüncü Katman'ın önemli gücüydüler. Toplumun en altında yer alan köylüler Fransa'nın ve Üçüncü Katman'ın çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Köylülerin çoğu artık az ya da çok toprak sahibiydi. Köylülük gelir ve yaşam düzeyi bakımından çok büyük farklılıklar gösteriyordu. "Köyün horozu" denilen, saban ve çekim hayvanlarına sahip zengin köylüler ile ortakçı ya da topraksız yoksul köylülerin gelirleri, toplumsal ilişkileri ve çıkarları arasında uçurumlar vardı. Ortak yan, tüm köylülüğün feodalizm karşıtlığıydı. Kentlerde yoğun bir küçük burjuva nüfus yaşıyordu. Tipik temsilcilerinin küçük dükkân sahipleri, bağımsız zanaatkârlar ve küçük kamu görevlileri olduğu bu yoksul ve geniş kesim Fransız Devrimi'nde önemli bir rol oynadı. Zanaatkâr ve perakende satış yapan küçük esnaflar kent nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu kapsıyordu.[85] Küçük atölyelere dağılmış olan ücretliler de kent nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturuyordu. Bunların üçte

85 M. Vovelle, *The Fall of the French Monarchy*, Cambridge, 1987, s. 46-47

biri ev hizmetlileriydi. Üçten fazla işçi çalıştıran atölyelerin sayısı çok düşük, yüzden fazla işçi çalıştıran "fabrika"lar yok denecek kadar azdı.[86] Yine de bu verilerden yanlış sonuçlar çıkarmamak gerekiyor. Yaygın küçük işletme, manifaktür ve yer yer de fabrika örneklerinin görüldüğü bu bulaşık sanayide çalışan ücretliler modern anlamıyla işçi sınıfından oldukça uzaktılar. "Özgür işçi" olmalarını zorlaştıran birçok kısıtlama vardı. Hiçbir yasal hak ya da korumaları yoktu; sıkı denetim altında çalışıyor, iş sahibinin kurallarını dayatmasının ve kârını artırmasının etkili bir yolu olan cezalara boyun eğiyor, ücretlerini para olarak değil, patronun tekel fiyatıyla işlem yaptığı tüketim maddeleriyle trampa biçiminde alabiliyor, kendi bağımsız evlerinde değil patronun sağladığı mekânda kalıyorlardı.[87] Ücretlilerin gerçek sayısını gösteren kaynaklar son derece sınırlı. "Proleterlerin" sayısının 5 milyon olduğuna ilişkin veriler ise abartılı görünüyor.[88]

Dış ticarette, sömürgeci değiştokuşta ilerlemeler kaydeden Fransa kısa zamanda İngiltere'nin başlıca rakibi durumuna geldi. Fransa ile İngiltere arasındaki savaşların temelinde bu rekabet vardı. Bu rekabetin sonucu biliniyor. İngiltere her alanda üstün geldi. Dahası, Fransa kendi iç pazarını da İngiltere'ye kaptırdı. 1789'da devrim yılında, İngiltere'deki iplik eğirme makinelerinin sayısı 20 bin, Fransa'da ise yalnızca bindi.[89]

Ekonomik kriz ve onun tetiklediği toplumsal huzursuzluklar 1770'lerde kendini çeşitli biçimlerde duyurmaya başladı. 1775'te "Un savaşı" adını alan, kent yoksullarının başlattığı, temel istemi fiyatların düşürülmesi olan ayaklanma bunlardan biriydi.

1788'de kötü hava koşullarının da etkisiyle, tahıl üretimi iyice

86 Agy. s. 56-57

87 E.J. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, 1789-1848, London, 1988, s. 253

88 Frédéric Braesch, editörlüğünü Ralp W. Greenlaw'ın yaptığı "*The Economic Origins of the French Revolution*" adlı derlemede (Boston,1958) yer alan "The Sources of Social Conflict in 1789" başlıklı çalışmasında, proleterlerin sayısını 5 milyon olarak tahmin ediyor. O zamanlar Fransa'nın toplam nüfusunun 27 milyon dolaylarında olduğu düşünüldüğünde bu tahmin abartılı görünüyor. Kaldı ki, Braesch ücretlilerden değil tüm varlıksızları, yoksulları içeren "proleterlerden" söz ediyor.

89 Paul McGarr, *Marxism and the Great French Revolution*, June 1989, London, s. 27

düşünce kriz bu kez daha büyük bir enerjiyle patladı. 1789 başında, Paris nüfusunun çok büyük bir çoğunluğunun ekmek almak için gelirinin yüzde 58'ini vermesi gerekiyordu; yaz aylarında bu oran yüzde 88'e çıktı. 14 Temmuz ayaklanma ve devrimi, temel besin fiyatlarının yüzyılın en yüksek düzeyine çıktığı bir zamanda gerçekleşti.[90]

Fransız Devrimi gibi, burada küçük bir bölümüne değinebildiğimiz iç içe geçmiş yüzlerce olgunun, karmaşık bir sürecin ürünü olan bu ölçekteki bir tarihsel olay tek bir nedene ya da bir nedenler öbeğine bağlanarak açıklanamaz. Örneğimizde de, devrim, ekonomik krizle toplumsal ve siyasal bir krizin çakıştığı, kralın maliye bakanının ülkeyi "yönetmenin artık olanaksız" olduğunu söylediği bir tarih anında gerçekleşti. Krallık, eskisi gibi yönetemeyeceğini kavradığı anda bir reform denemesine girişti. Alexis de Tocqueville'in, kötü bir hükümet için en tehlikeli zamanın reformlara başvurduğu an olduğu saptamasını doğrular biçimde "reform" girişimi krizi daha da keskinleştirdi. Temelleri çözülmüş bir düzenin reformlara başvurması, hem karşıtlarının dayatmasıyla geri adım attığı izlenimi verdiği, hem reform girişimi egemen-yöneten güçler arasında çatlaklar yarattığı ve hem de artık hiçbir işe yaramayacağı için beklenenin tam tersi sonuçlar verebilmektedir.

1787'de kral, vergi yükümlülüklerini aristokrat/ayrıcalıklı kesimlere doğru yayarak devlet gelirlerini artırmak için yeni bir girişimde bulundu. Soylulardan gelen tepkiler karşısında diretemedi. Sonunda 1614'ten beri toplanmayan feodal meclis Estate General'in toplantıya çağrılması konusunda anlaşmaya vardılar. Meclis, belki de hiç kimsenin öngöremediği, yepyeni dinamiklerin yansıdığı bir forum oldu. Oluşmasından, işleyiş kurallarına kadar her şey, Fransa'daki herkesi içine çeken ateşli bir tartışmayı, bu tartışmalar çevresinde yeni öbekleşmeleri başlattı. Kilise ve soyluların kendi temsilcilerini seçmelerinde herhangi bir sorun yoktu. Üçüncü Katman delegelerinin seçimi ise karmaşık kurallarla ve iki dereceli seçimle oluyordu. İlk basamakta seçilebilmek için mülk

90 A.Soboul, *A Short History of the French Revolution* (Fransız Devriminin Kısa Tarihi) California, 1977, s.29

sahibi olmak, ikinci derecede seçilip meclise girebilmek için ise daha büyük mülk sahibi olmak gerekiyordu.

Meclisin nasıl çalışacağına ilişkin mücadele aslında feodal devletten ulus-devlete geçişin tüm gerilim ve çelişkisini ortaya koyuyordu. Kilise ve soylular, yani birinci ve ikinci katman yandaşları üç katmanın ayrı ayrı toplanmasını ve oy kullanmasını savunuyorlardı. Çünkü böyle olursa her durumda ikinci katmanı azınlıkta bırakabileceklerini hesaplıyorlardı. Üçüncü Katman, birlikte toplantı, birlikte oy formülüyle Estates General'i bir ulusal meclise dönüştürmek istiyordu. Bu tartışmayı, milletvekilleri ve meclisin kendisi değil, ayaklanan köylüler ve kent yoksulları sonuçlandırdı. Estates General 5 Mayıs 1789'da toplandı. 10 Haziran'da Üçüncü Katman, ötekileri toplantıya çağırdı. Kimi kilise temsilcileri bu toplantıya katıldılar. Üçüncü Katman kendini Ulusal Meclis olarak ilan etti. 23 Haziran toplantısını kralcı birlikler kuşattılar. Binlerce Parisli kralın bulunduğu Versay Sarayı'na yürüdü. Birlikler halka ateş açmayı reddetti. Orleans dükü ve 47 soylu Ulusal Meclis'e katıldılar. Üçüncü Katman'ın Paris delegelerini belirleyen 407 seçmen belediye salonunda toplanarak Komün oluşturdular. Kral 200 bin kişilik orduyla direnişi kırmayı denedi. Reform yanlısı bakanı Necker'in işine son verdi. 12 Temmuz'da Necker Ulusal Meclis'i destekleyen büyük bir gösteri düzenledi. Olaylar böyle hızlanarak akarken Parisli kalabalıklar silahlanmaya başladı. Belediye salonundaki burjuva delegeler bir ikilemle karşı karşıyaydılar. Kamu düzeni bozulur, mülkleri ellerinden gider düşüncesiyle silahlanmakta olan yoksulların eylemlerinden çekiniyor, öte yandan, kral ve ordusunun kendilerini ezmesinden korkuyorlardı. Kendilerini iki tarafa karşı da savunmak için "Ulusal Muhafızlar"ı kurdular. Küçük burjuvaları, yoksulları bu orduya almadılar. Paris küçük burjuvaları, yoksulları ise bir manastırdaki 30 bin tüfeğe el koydular ve 14 Temmuz'da despotizmin nefret toplayan simgesi olan Bastil hapishanesine yöneldiler, 98 ölü vererek Bastil'i aldılar. Bastil'in düşmesi, devrimi tüm ülkeye yayan tutuşturucu bir etki yaptı. 4 Ağustos'ta adını Kurucu Meclis olarak değiştiren Ulusal Meclis toplandı ve "feodal rejimin tümüyle ortadan kaldırılmasına" karar verdi.

Burjuva Devrimlerinin Sonuçları

Bir: Öne çıkan iki burjuva devriminin, en önemli sonucu, yalnız gerçekleştikleri coğrafyalar için değil, tüm dünya için geri dönülmez bir yeni düzen çağrısı çıkarmış olmalarıydı. Dünya pazarının oluştuğu bir çağda kesin ve dönüşsüz egemenlik arayan her yeni düzenin yapmaya zorunlu olduğu şey, devrimini ve düzenini dünyaya yaymaktır. Burjuva devrimleri bunu sağladı.

İki: Bu devrimler, burjuvazinin kendi devrimine önderlik etmekte son derece yetersiz kaldığını gösterdi. Kapitalist üretim ve ilişkiler feodalitenin bağrında, kerte kerte gelişti. Burjuva devrimleri, gelişen kapitalist üretim güçlerinin daha fazla gelişmesine engel olan mülkiyet ilişkilerini değiştirdi. Bu anlatım genel olarak doğru olmakla birlikte, bu genel doğrudan çıkarılan, üretici güçlerin dinamik ve dönüştürücü, üretim ilişkilerinin ise durağan ve dönüştürülen öğe olduğu kaba sonucu sorunludur. Burjuva devrimleri, hiçbir yerde ve hiçbir zaman tamamlanmış, olgunlaşmış bir kapitalistleşme sürecinin otomatik sonucu olmadı. Kapitalizmin üretim güçleri, burjuva devrimlerinden önce değil sonra, sanayi devrimiyle yetkinleştiler. Feodal devlet erkini alaşağı eden hiçbir burjuva sınıf, devlete tam anlamıyla egemen olamadı. Nesnellik, sınıfsal güç ve bloklaşma gerekleri burjuvazinin siyasal iradesini törpüleyici rol oynadı. Burjuvazi, hiçbir yerde kendi devrimini sonuna dek götüremedi ve hep eksik bıraktı. Proletarya hegemonyasındaki bir devrimin "burjuva demokratik" sorunları çözmesi gereği ve devrimin bu nedenle "burjuva demokratik devrim" olarak nitelendirilmesi bu eksikliğin "bizim taraf"taki izdüşümüdür.

Üç: Burjuva devrimlerinin en önemli karakteristiklerinden biri üretim ve toplumsal ilişkiler düzeyinde oluşmuş bir altyapıya dayanmış olmalarıydı. Ama neredeyse değişmez bir kural olarak burada örneklerini verdiğimiz iki burjuva devrimini ve başka ülkelerdeki başka burjuva devrim ve dönüşümlerini hep restorasyon dönemleri izledi. Restorasyon, bir düzenin, o düzeni yeni yapan temel özelliklerini koruyarak eski biçim ve kurumlara dönmesi

olarak tanımlanabilir. Bir geriye dönüşü, tarihsel sınırları zorlayan bir ileri atılışın daha geri bir noktada tutunmasını anlatan bir kavramdır. Devrim, kısa zamana sıkıştırılmış, hızlı ve köklü değişiklikse, restorasyon yeni düzenin daha geniş bir zamana yayılan inişli çıkışlı yerleşme sarsıntılarıdır. Restorasyon üzerine çok şey söylenebilir. İki devrim örneğinde de krallarının kelleleri alınarak iktidarlarına son verilen monarşilerin tekrar iktidara gelebilmeleri, aristokratik kurum ve kuralların uzun süren direnişi vb. Ancak temel nokta şudur: *Hiçbir restorasyon, feodalizme dönüşü, feodalitenin restorasyonunu getirmemiştir.*

Bu dönüşümleri, kısa zamanda köklü ve hızlı bir değişim, yöntemlerinin köktenciliği anlamında "devrim" yapan etmen alt sınıfların devrime aşağıdan verdiği destektir. Katıldığım bir anlatımdan aktarırsam, "Burjuva devrimlerini 'demokratik' yapan belirleyici olgu, toplumsal sınıfların bu devrimlere en geniş anlamda katılmaları, bundan da önemlisi sonucun çeşitli *sınıf çatışmalarının bir bileşkesi* olarak ortaya çıkmasıdır. O halde, burjuva devrimlerini burjuva demokratik devrim yapan, burjuvazi ile eski yapı arasındaki çelişkinin yanı sıra, burjuvazi ile emekçi sınıflar arasındaki çelişkinin de aynı anda sahneye çıkmasıdır."[91] Burjuva devrimlerinin çelişkisi de buradadır. Burjuvazi deneyimli ve kendi deneylerinden iyi öğrenen bir sınıftır. Geç gelen ve karşısında ilk burjuva devrimleri dönemine göre daha gelişmiş, daha deneyli bir işçi sınıfı bulan burjuva hareketler, her türlü halk hareketinden, özellikle de ayaklanma, doğrudan güç kullanımı, barikat savaşları türünden proleter yöntemlerden uzak durmak gerektiği dersini çıkarmışlardır.

Dört: İngiltere, Fransa ve Almanya örneklerinde görüldüğü gibi burjuva devrimleri her yerde aynı yoldan gerçekleşmedi; aynı sonuçları da yaratmadı. İngiliz burjuva devrimi, kapitalist üretim biçiminin öteki üretim biçimleri üzerindeki kesin egemenliğine yolu açtı. Yalnız feodalizmi değil, küçük ölçekli üretimi de tasfiye etti. Tarımda kapitalizminin egemenliği, İngiltere'de köylülüğü ül-

91 Metin Çulhaoğlu, "Devlete Yıkılan Siyaset", *Sosyalist Politika*, Sayı: 2 Eylül 1994, s. 21

kedeki siyasal gelişmelerde önemli rol oynayan bir toplumsal güç olmaktan çıkardı. İngiliz burjuva devriminin güçlü bir ekonomik temele dayanması, siyasal egemenlik sağlama sürecinin gelenekçi ve uzlaşmacı biçimlerde ilerletilebilmesini, yeni şarabın eski şişelerde sunulabilmesini de olanaklı kıldı. Marx'ın yazdığı gibi, aslında kahramansız bir toplum olan burjuva toplumunu dünyaya getirmek için, kahramanlık, özveri, terör, iç savaş ve dış savaşlar zorunluydu. Cromwell ve İngiliz halkı, kendi burjuva devrimlerine gerekli olan dili, tutkuları ve hayalleri Tevrat'tan almışlardı.[92] Gerçek amaca varıldığı, yani İngiliz toplumunun burjuva toplumuna dönüşümü gerçekleştiği zaman ise kapitalizm Locke'un işaret ettiği yönde, kahramansız ilerleyecekti. Böyle bir ilerleyiş için yollar açıktı.

"Ortaçağ feodalizminin merkezi, Rönesans'tan beri babadan oğula geçen krallığın klasik ülkesi olan Fransa, Büyük Devriminde, feodalizmi yıktı ve burjuvazinin egemenliğine, Avrupa'da başka hiçbir ülkenin ulaşamadığı katıksız bir özellik kazandırdı."[93] Ne var ki, Fransız Devrimi, İngiliz devriminin başarılı olduğu noktada başarısızdı. Fransız Devrimi, küçük ölçekli üretimi tasfiye edemedi; tersine güçlendirdi. 1789 devriminin en kesin ve "devrimci" sonucu aristokrasinin yıkılmasıydı. Ama bu, burjuvazinin siyasal iktidarı tam olarak alması anlamına gelmedi. Burjuvazi ile küçük toprak sahibi köylüler ve küçük burjuvalar arasındaki ilişkiler çatışmadan, desteğe ve kimi zaman da ittifaka kadar değişik biçimler aldı. Burjuvazi kendi iktidarının bu sınıflar tarafından sınırlandırılmasına, dahası birinci ve ikinci imparatorluk dönemlerinde olduğu gibi bu sınıflar adına el konulmasına boyun eğmek zorunda kaldı. 1848'e kadar burjuvazi sınıf iktidarını, siyasal iktidar düzeyinde pekiştiremedi.

Burada ayrıca ele almadığımız Almanya'da burjuvazinin iktidarı fethi geç ve sancılı bir yoldan gerçekleşti. Prusya ve Almanya'da

92 K. Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i) Marx-Engels, *Selected Works*, c. 1, s. 399

93 F. Engels'in Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inin Üçüncü Almanca Basımına Önsözü, agy. s. 396

öteki iki örneğimize şu ya da bu ölçüde benzer bir burjuva devrimi yaşanmadı. Prusya devleti uzun süre feodal yapıların egemen olduğu bir devlet olarak kaldı. Bismark zamanında siyasal iktidarı burjuvaziye bu devletin kendisi devretti: "Yukarıdan devrim". Alman burjuvazisi, aristokrasiyi tasfiye kararını veremedi. Onun siyasal egemenliği feodal biçim ve özelliklerini koruyan devlet tarafından kuruldu. Bu kuruluş biçiminin iki önemli sonucu oldu: Feodal yapı ve biçimler uzun süre yaşamaya devam etti ve devlet kapitalistleşme, sanayileşme süreçlerinde önemli, hatta başat bir rol oynadı.

Beş: Burjuva devrimleri, devleti büyütüp yetkinleştirdiler. Mutlak monarşilerin başladıkları işi, devlet iktidarının merkezileşmesi ve güçlendirilmesi işini tamamladılar. Marx bunu 18.Brumaire'de şöyle dile getirdi:

> Sonunda parlamenter cumhuriyet devrime karşı mücadelesinde kendini, hükümet gücünün kaynağını ve merkezileşmesini baskıcı önlemlerle güçlendirmek zorunda buldu. Bütün devrimler bu makinayı parçalamak yerine yetkinleştirdiler. Birbirlerinin ardından iktidar için çarpışan bütün partiler, bu devasa devlet yapısını ele geçirmeyi kazananın en başta gelen ganimeti saydılar.[94]

Sonuç olarak, egemen sınıf konumuna yükselen burjuvazi, devleti kendi sınıf egemenliğine hizmet edecek biçimde dönüştürdü. İlkel sermaye birikiminin ve kapitalist üretim biçiminin yetkinleşeceği koşulları hazırlayan, bunları yaparak kapitalist devleti oluşturan burjuvazidir. Bu, dünya-tarihsel bir süreçti ve kapitalizm de dünya tarihinin evrensel bir gerçeği oldu. Ancak, kendisinden önceki üretim biçimleri gibi kapitalizm de dünyanın her yerinde, aynı zamanda ortaya çıkmadığı gibi, dünyanın kapitalistleşmesi de çeşitli toplumsal formasyonların birbirlerini aynı sıra ile izlediği bir gelişmenin sonucu olmadı.

İşte bu bağlamda, dünyanın çeşitli yerlerinde toplum ve devlet örgütlenmesinin başkalıkları beliriyor. Bu başkalıkların, çeşitli

94 K.Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Marx-Engels Selected Works in three volumes, Progress Publishers, Moskova, 1977 c. 1, s. 477

ortak başlıklarda ya da tek tek alınıp incelenmesi bu çalışmanın amacını ve planını aşıyor. Bu nedenle, devlet-toplum-sınıflar ilişkisiyle ilgili bazı genellemeleri sıralamakla yetineceğim.

Bir: Toplumsal kökeni ve konumu zayıf olan egemen sınıf, genellikle daha otoriter bir devlete gereksinim duyuyor.

Sınıf egemenliğini kurmak, kapitalizmi geliştirmek misyonuyla yüklü güçsüz ve köksüz bir burjuvazi temel yöntem olarak ekonomik-siyasal şiddete başvurmak ve bunu devlet eliyle gerçekleştirmek durumundadır.

İki: Alt sınıflar da, güçsüz ve siyasal açıdan geri oldukları ölçüde, kendilerini sömürücülerden koruyacak güçlü ve "baba" devlete özlem duyuyorlar. Geç kapitalistleşmiş, devletin ekonomik açıdan da en büyük tekel konumunda olduğu ülkelerde, toplumun bütün sınıfları ekonomik-sınıfsal çıkarlarını devlet ve hükümet üzerindeki etki ve ağırlıkları üzerinden koruyup geliştirmeye çalışıyorlar. *Toplumsal sınıfların güçsüz ve örgütsüz olduğu yerde devlet güçlü oluyor.*

Üç: *Toplumsal sınıfların zayıf, devletin* güçlü *olduğu* yerlerde "insan", ya da "yurttaşlık" hakları da, ekonomik ve siyasal özgürlükler de gerçek, köklü ve kalıcı bir karakter kazanamıyor. Bu tip toplumlarda, burjuvalar ve burjuvalaşmak isteyen orta ve alt sınıf temsilcileri, "hak"tan çok "ayrıcalık" peşinde koşuyorlar. "Hak" ile "ayrıcalık" arasındaki fark ise, birincinin eninde sonunda, egemenlik ve yetki alanına bir sınırlama getirmesi anlamında devlete karşı, ikincinin ise ayrıcalığın istendiği kurum anlamında "devletçi" olmasıdır ve bu toplumsal, siyasal sonuçları da önemli olan bir farktır. Halk sınıfları açısından ise esas olan ayrıcalık değil, hak olmakla birlikte bunların savaşımla elde edilmiş "kazanımlar" mı yoksa yukarıdan verilen geçici ödünler mi olduğuna bağlı sorunlar önem kazanmaktadır.

EK:
ALEXIS DE TOCQUEVILLE'NIN "*ESKİ REJİM VE DEVRİM*"İ[95] ÜZERİNE

Önce bu ilginç yazarın kısa yaşam öyküsü.

Alexis Charles Henri, 1805'te aristokrat bir Norman ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelir. Ailesi 1789 Devriminden zarar görenler arasındadır. Dedesi Rosambo markizi giyotine gönderilmiş, babası ve annesi 1793'te tutuklanmışlardır. Babası, 1827'de Kral X. Charles tarafından asilzade unvanı verilerek saraya çağrılan sadık bir kralcıdır. Alexis Tocqueville 1826'da hukuk fakültesini bitirir ve yargıç olur. Siyasetle ilgilenmeye başlar. Cumhuriyete ve sosyalizme karşıdır. Muhafazakâr ve liberal monarşistler arasındaki saflaşmada liberallere yakın durur. Fransız Devrimi'nden, onun getirdiği "demokrasi"den hoşnut değildir; ama aile kökenine ve X. Charles zamanında şahsen de kariyer sahibi olmasına rağmen monarşinin geleceği olmadığını görmektedir. Ayaklanan Paris'in X. Charles'ı düşürmesi karşısında, *Anılar*'ında, "X. Charles için sonuna kadar bir tür kalıtsal sevecenlik besledim, ama bu kral benim için çok daha değerli olan hakları çiğnediği için düşüyordu." diyecek kadar soğukkanlıdır. Genel olarak da çözümlemelerindeki akıl serinliği Tocqueville'nin çalışmalarını güçlü kılan en önemli özelliklerinden biridir. Demokrasi için model arayışı onu İngiliz ve Amerikan sistemlerini incelemeye iter. 1831'de, bir arkadaşıyla birlikte Amerika'daki ceza ve infaz sistemi üzerine bir proje hazırlarlar. Projenin kabul edilmesi üzerine iki yıla yakın Amerika'da inceleme ve araştırma yaparlar. 1835'te *Amerika'da Demokrasi* yayınlanır ve çok büyük ilgi görür. Ödüllendirilir. Kitabın son bölümü 1840'ta yayınlanır.

Tocqueville 1839'da milletvekili seçilir. Hiçbir partiye katılmak istemez: "Ne devrimci partiden, ne de muhafazakâr partiden yana-

95 Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Kesit Yayınları,1995

yım; ve sonuçta da, ikincisine birincisinden daha yakınım" diye yazar. 1848 Şubat Devrimi'nin canlı tanığı olur. Bu devrimden önce, işçi sınıfının Fransız toplumsal yaşamını sosyalist ve ihtilalci bir kanala sokacağını görür ve bunu dillendirir. 1848 Şubat Devrimi'nin karşısında ve düzenin korunmasından yana tavır alır. 1849'da yeniden milletvekili seçilir ve Barrot hükümetinde dışişleri bakanlığına getirilir. Kısa süre sonra görevden alınır. 2 Aralık 1851'de III. Napolyon darbeyle iktidara el koyar. Tocqueville darbeyi kınayan milletvekilleri arasında yer alır ve iki gün tutuklu kalır. Siyasal yaşamı bu olayla biter. 1850'de vereme yakalanmış, sağlığı da ciddi biçimde bozulmuştur. Yaşamının geri kalan 9 yılını *Eski Rejim ve Devrim* için çalışarak geçirir. Kitabı birkaç cilt olarak tasarlamıştır; ancak birinci cildini tamamlayabilir. İkinci ciltle ilgili çalışmaları yarım kalır. Kitap 1856'da yayınlanır. Tocqueville 16 Nisan 1859'da veremden ölür.

Eski Rejim ve Devrim'in son paragrafı şöyledir:

"İşte, sonunda bu unutulmaz ihtilalin eşiğine kadar gelmiş bulunuyorum;... hiçbir şekilde içeri girmeyeceğim: belki yakında yapabilirim bunu. O zaman artık onu nedenleri içinde ele almayacağım, kendi kendisinde inceleyecek ve en sonunda ondan çıkmış olan toplumu yargılama cüretini göstereceğim." (s.263)

Gerçekten de kitap, Fransız Devrimi'nin kendisinden çok, eski rejim içinde onu hazırlayan nedenlerle ilgilidir. Tocqueville'nin çalışmanın devamını yazamadan ölmesi gerçek bir kayıptır.

Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi ve sonuçlarıyla ilgili çalışma ve çözümlemelerini geliştirip tamamlayamamasına rağmen Tocqueville'in yazdığı eldeki giriş cildini bu denli önemli yapan nedir?

En başta, Tocqueville Fransız Devrimi ile ilgili olarak başkalarının sormadığı cesur sorular sormuş ve bu soruları gerçeğe sadık kalarak yanıtlamıştır. Kitabının her bölümü, aslında, bir önemli soru'nun formülasyonudur.

İkincisi, *Eski Rejim ve Devrim*, çok kapsamlı, emek-yoğun bir çalışmadır. Tocqueville, Fransız krallık arşivlerini didik didik incelemekle kalmamış, Alman ve İngiliz kaynaklara da ulaşmış, verileri, birinci elden, hiçbir önemli ayrıntıyı ihmal etmeden toplamıştır. *Eski Rejim ve Devrim*, toplumsal olaylardaki bazı büyük sırların ayrıntılarda saklı olduğu gerçeğini doğrulayan parlak bir örnektir. Tocqueville

ayrıntılara hâkimdir; ama onların içinde kaybolmamış, ayrıntıların içinden daha önemli olanları çekip çıkarabilmiştir. Sonunda her soruya, genelleyici, açık yanıtlar vermiştir.

Üçüncüsü, Tocqueville, bir sanat adamı, bir romancı gibi sezgi ve gözlem gücünü çalışmasına katmıştır. Toplum psikolojisine, yığınların ruh haline ilişkin değerlendirme ve gözlemleri keskin ve açıklayıcıdır.

Sonuncusu ve bence en önemlisi, Tocqueville tam bir sınıf analistidir. Kitabında böyle analizlerden birini yaptığı bir yerde, bazı tekil örnekler göstererek yazdıklarına itiraz edeceğini hissettiği okuyucuyu "... ben sınıflardan söz ediyorum, tarihi işgal edecek olan yalnızca onlardır." diye yanıtlarken (s.168) Marx'vari bir yaklaşım göstermektedir. Tocqueville Fransız Devrimi'ni önceleyen koşulları sınıf merceğinden bakarak çözümlemiştir.

* * *

Tocqueville, önsözde kitabının amacını şöyle anlatıyor:

"Okurlara sunduğum yapıtın asıl amacı, hemen hemen bütün Avrupa kıtası üstünde aynı zamanda hazırlanan bu büyük devrimin, neden başka yerde değil de bizde patlak verdiğini, neden yok edeceği toplumdan sanki kendiliğindenmişçesine çıkmış olduğunu, ve nihayet eski monarşinin nasıl bu kadar tam ve bu kadar ani bir şekilde düşebildiğini anlatmaktır." (s.30)

Alexis Tocqueville başkalarından farklı olarak, Fransız Devrimi'nin feodalizmi çözen değil, çözülen feodalizmin neden olduğu bir devrim olduğu görüşündedir. Feodalizmin Eski Rejim döneminde çözüldüğünün birçok göstergesi vardır: Serflik büyük ölçüde ortadan kalkmış; köylü yalnız serflikten kurtulmuş olmakla kalmayıp aynı zamanda toprak sahibi olmuştur. Feodalizme özgü küçük devletin yerini büyük ve merkezi bir devlet örgütlenmesi ve kurumlaşması almaktadır. Krallığın eski-feodal idari sistemi, bir kurallar ve otoriteler çoğulculuğu ve çeşitliliği biçimindeyken, sonraları hızlı ve hatta aşırı biçimde merkezileşip tekleşmiştir. "Ülke, bütünüyle tek bir organ tarafından idare edildiği gibi, iç işlerinin çekip çevrilmesi de hemen hemen bir tek görevliye, genel denetçiye (intendant general) emanet edilmiştir."(s.77) Yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir idari yapı oluşmuştur. Eski feodal erklerin ilgilenmediği

askerlik kurumuyla ilgiyi her türlü işlem merkezî hükümet görevlilerine bırakılmıştır. Yargı işlevi doğal mahkemelere konulan sayısız istisnalar yoluyla fiilen yerel ve bağımsız karakterini yitirip merkezî idarenin denetimine girmiştir. Merkezîleşme, her şeyi Paris'ten bizzat düzenleme arzusunu güçlendirmiş, daha eski rejim döneminde devlet öyle büyümüştür ki, "devletin müdahalesi olmaksızın önemli bir işin başarıyla üstesinden gelinebileceğini hiç kimse düşünememektedir" (s.111)

Öte yandan, feodal kurum ve haklar, bunların ifadesi olan feodal hukuk kuralları duruyordu. Şenyörler panayır ve pazardan vergi kesiyor, avlanma hakkını ellerinde tutuyor, köylüyü kendi değirmenlerinde buğday öğütmeye, üzümlerini kendi ezimhanelerinde sıkmaya zorluyor, satış ve bağıştan vergi tahsil ediyorlardı vb.

Tocqueville'nin deyişiyle "Ortaçağ... kurumlarının boyunduruğu, gerçekte en hafif olduğu yerlerde en dayanılmaz görünmüştür." (s. 63) Feodal yasalar, en çok Fransa'da nefret uyandırmıştır. Çünkü, "Fransız köylüsü toprak sahibi haline gelmiş ve öte yandan da, senyörünün denetiminden tümüyle kurtulmuştur... Eğer köylü toprağı sahiplenmemiş olsaydı, feodal sistemin toprak mülkiyeti üstüne bindirdiği yükümlülüklerden çoğuna karşı bir bakıma ilgisiz kalmış olacaktı. Çiftçi olmayan bir kimseyi ondalık neden ilgilendirsin ki?"(s. 72)

Soyluluk siyasal erke ve onun getirdiği yükümlülüklere, işlevlere sahip olduğu zaman hak ve ayrıcalıkları daha büyük de olsa göze çarpmıyordu; ne zamanki feodalite siyasal bir kurum ve iktidar olmaktan çıktı, feodal haklar da o ölçüde tepki, nefret uyandırmaya başladı.

Tocqueville'ye göre devrim bu feodal kurumları, onların oluşturduğu toplum düzenini yıkmıştı.

* * *

Tocqueville, kitabında eski rejim ile devrim arasındaki süreklilliğin altını çiziyor. Ancak, aynı Tocqueville, bu büyük tarihsel olayı devrim yapan "kopuş"un da farkındadır. *Eski Rejim ve Devrim*'e sunuş yazan Mehmet Ali Kılıçbay ise, bu kopuşu kabul etmeyip, çok keskin ve kategorik bir süreklilik vurgusu yapıyor.

Kılıçbay'ın *En Gerçekçi Senaryo* başlıklı sunuş yazısından aktarıyorum:

"Tocqueville'e göre devrim, her şeyden önce bir kopuş değil bir sürekliliği temsil etmektedir; çünkü devrimin yerleştirdiği düzeni Fransız toplumu devrim öncesinde zaten oluşturmuştur, aksi taktirde öylesine bir oluşumu kabul etmesi ve özümlemesi olanaksız olurdu... Daha açık olmak ve Tocqueville'i yorumlamak üzere, feodal üretim ilişkileri çoktan ortadan silindiği, soylu toprak sahiplerinin çoğu kapitalist üretim ilişkilerinin içine girdiği halde, feodal hukuk hâlâ sürmektedir. Kralın iktidarını sınırlayan birçok yapı ve kurum oluştuğu halde, kralın iktidarının mutlaklığına ilişkin hükümler, işlerlikleri olmadığı halde korunmaktadır. Demek ki, devrim yeni bir Fransa yaratmamış, o zamana kadar zaten ortaya çıkmış olan kurumları düzenlemiş ve bunlara uygun bir hukuk düzeni getirmiştir. Zaten feodalite kurumsal ve toplumsal düzlemde varolsaydı, devrimin kadroları da ortaya çıkmazlardı." (s.13-14)

Kılıçbay, bir başka yazısında "burjuva devrimi" kavramını tartışıyor[96], aslolanın "zihinlerdeki devrim" olduğunu, onu izleyen siyasal ve ekonomik devrimlerin onun yanında önemsiz olduğunu söylüyor (agy.s.109) "Burjuva devrim"i kategorisinin sorgulanmasına, tartışılmasına hiçbir itirazım yok, hatta böyle bir tartışmanın yerinde ve üretken olacağını düşünüyorum. Bu tartışmayı, Tocqueville'nin kitabı çerçevesinde önemli bulduğum birkaç noktanın altını çizmenin ötesinde burada geliştirme olanağım yok. Tocqueville'nin yazdıklarından Fransız Devrimi'nin eski düzenden kopuş, dolayısıyla devrim olmadığı sonucunu çıkaran yorum bana doğru gelmiyor.

Tocqueville, devrimin birbirinden farklı iki evresi olduğunu, "Fransızların geçmişteki her şeyi yıkmak ister göründükleri birinci evre"yi; "geçmişte bırakmış oldukları şeyin bir bölümünü gidip geçmişten getirdikleri ikinci evre" nin izlediğini yazıyor.(s.30)

Tocqueville, devrim'in yalnızca hükümeti ve hukuk kurallarını değiştirmekten ibaret olmadığını şöyle anlatıyor:

"Fransız ihtilalinin hedefi yalnızca eski bir hükümet biçimini değiştirmek değil, ama eski toplum düzenini de yıkmak olduğundan, ihtilal aynı anda bütün yerleşik erkelere saldırmak, bilinen bütün nüfuzları ortadan kaldırmak, gelenekleri silmek, örf ve adetleri ye-

96 M. Ali Kılıçbay, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, Ankara, Haziran 1992, *Gece* Yayınları, s.119-121

nilemek ve bir bakıma o güne kadar saygının ve itaatin temelleri olan bütün fikirleri zihinlerden kazımak zorunda kalmıştır." (s. 47)

Devrim'in neyin nereden nasıl bir kopuşu olduğunu ise şu satırlardan okuyoruz:

"... Antik kurumların Avrupa'daki hemen hemen bütün dinsel ve siyasal yasalara hâlâ karışmış bir halde ve sanki onlara dolaşmış gibi olmalarından bağımsız bir şekilde, bu kurumlar fazladan da, kendilerine yapışık gibi duran bir dolu düşünceler, duygular, alışkanlıklar ve örfler telkin etmişlerdi. Böylece bütün organlarına tutunmuş bir parçayı birdenbire toplumsal gövdeden koparmak ve yok etmek için dehşetengiz bir ihtilaç (çarpıntı-HY) gerekmiştir. Bu da Devrim'i olduğundan da çok daha büyük göstermiştir; her şeyi yok edermiş gibi görünüyordu; zira yok ettiği şey her şeye birden dokunuyor ve bir bakıma her şeyle bir bütün oluşturuyordu."

"Devrim ne kadar köktenci davranmış olursa olsun, yine de genelde varsayıldığından çok daha az yenilik getirmiştir: bunu daha sonra göstereceğim. Onun hakkında doğru olarak söylenebilecek şey, eski toplumdaki aristokratik ve feodal kurumlardan kaynaklanan her şeyi, herhangi bir şekilde onlara bağlı olan her şeyi, hangi derecede olursa olsun onların *en ufak* izini taşıyan her şeyi yok ettiği, ya da yok etmekte olduğudur (zira hala sürüyor)". (s.58-59)

Aktardığım paragraflar devrimin şiddetini, kopma ve yok etme gücünü veciz biçimde ortaya koyuyor. Fransız Devrimi, bir hukuk reformu ya da hükümet değişikliği değil, toplumun gelişmesine ayak bağı olmaya başlayan kurum ve ilişkileri ortadan kaldıran bir kopuştu. Devrim, feodaliteyi tasfiye etmek için yapılmadı; uzun ve evrimci bir süreç içinde feodalite çözüldüğü için devrim yapılabildi. Ama, kendi kendine belki daha onlarca yıl devam edecek bir evrimci süreci hızlandıran, öne alan devrimdir. Devrim'in, Kılıçbay'dan farklı olarak "zamanı gelince zaten olacak olan" bir dönüşüm değil, her zaman erken ve yeterince güçlü olmadan gelen bir altüst oluş olduğunu düşünüyorum.

Bu bir yana, devrimin erken ve ani geldiğini Tocqueville de söylüyor.

"Devrim'in... dünyayı hiç beklenmedik bir anda yakaladığı doğrudur ve bununla birlikte en uzun sürmüş bir çabanın tamamlayıcısı, on insan kuşağının üzerinde çalışmış olduğu bir yapıtın ani ve şiddetli

bitimidir. Eğer olmamış olsaydı da eskimiş toplumsal yapı her yerde, burada daha önce orada daha sonra, çöküp dağılmaktan geri durmayacaktı; yalnızca birdenbire yıkılacak yerde parça parça dökülmeye devam edecekti. Devrim, uzun sürede yavaş yavaş ve kendiliğinden tamamlanacak olan şeyi, ihtilaçlı ve ıstıraplı bir çabayla, geçiş olmaksızın, önlem olmaksızın, hiçbir şeye aldırmadan, aniden tamamlamıştır. Yaptığı iş bu olmuştur." (s.59) *Devrim zaten budur*.

Bir üretim biçiminden ötekine geçiş diye tanımlayabileceğimiz toplumsal devrim, bir kopuş ve sıçrama dönemi olan siyasal devrimden, örneğimizde 1789'dan önce ve sonra devam eden, koca bir tarihi içine alan bir süreçtir. Marx'ın deyimiyle, ekonomik toplumsal yaşam bir aşamadan ötekine geçerken, biyolojinin öteki kollarındaki evrim tarihine benzer bir olgu sunar.

Siyasal devrim ise iktidarın sınıfsal kaynağının değişmesiyle ilgilidir.

"Burjuva devrimleri" devlet erkinin sınıfsal niteliğini değiştirdikleri ölçüde devrimdirler.

Fransız Devrimi de içinde olmak üzere, burjuva devrimlerinin devrimci niteliğini tartışmalı kılan olgu da tam aynı noktada, devlet erkine karşı tutum noktasında aranmalıdır.

Bütün burjuva devrimlerinde tipik olan, hangi biçimlerde ve hangi şiddette gelirlerse gelsinler eski devlet mekanizmasını, parçalamadan aynen devralıp kullanmaya devam etmeleridir. Bu devrim ya da dönüşümlerin öncesi ve sonrasındaki en büyük süreklilik devlet aygıtındadır. Tocqueville'nin de kitabının değişik yerlerinde altını çizdiği budur.

"Devrim çıkageldiğinde, Fransız kamu idaresinin eski yapılanışından henüz hemen hemen hiçbir şeyi yıkmamıştı; sanki eski temelleri kullanarak bir başkasını inşa etmişlerdi." (s.101) Devletin temelleri aynı kalmaktadır.

Eski Rejim sırasında yapılan yarım reformlar rejimi ve kurumları zayıflatmış, devrilmelerini kolaylaştırmıştı. "XVI. Louis, bütün saltanatı süresince gerçekleştirilecek reformlardan söz etmekten başka bir şey yapmadı... Bunların (kurumların -HY) en kötülerini yasalardan çıkarıp attıktan sonra, hemen yeniden yerlerine koydu: sanki devirme işini başkasına bırakarak, bunları yalnızca köklerinden ayırmak istemişti." (s.240) Tocqueville birçok kez doğrulanan

ünlü tezlerinden birini reform-devrim ilişkisi bağlamında formüle eder: Kötü bir yönetim için en tehlikeli zaman reformlara başladığı andır!

Ve devletin sürekliliği Fransa devrimler dönemine damgasını vuran bir özelliktir. Tocqueville 1789 ve sonrasındaki yönetimin siyasal yapısını baştan aşağı değiştiren altüst oluşlara rağmen, idari yapının sürekliliğini koruduğunu yazıyor:

"Kişi olarak hükümdar ya da merkezi hükümetin aldığı biçimler değiştiriliyordu, ama işlerin günlük akışı ne sekteye uğruyor, ne de etkileniyordu... herkes... her zaman başvurma alışkanlığında olduğu ikinci erklere bağlıydı ve genelde hep aynı görevlilere işi düşüyordu; zira, her ihtilalde idarenin kafası koparılmış bile olsa, bedeni dokunulmamış ve canlı kalıyordu; aynı memuriyetler aynı memurlar tarafından ifa ediliyorlardı... Dolayısıyla ilk sarsıntı geçer geçmez, ülkede hiçbir şey yerinden oynamamış gibi görünüyordu." (s.254)

Devlet sürekli olarak büyüyordu.

"Egemen düştü, ama eserinin içindeki en temel şey ayakta kaldı; hükümet öldü, idare sistemi yaşamaya devam etti ve o günden beri mutlak iktidar ne zaman alaşağı edilmek istendiyse, özgürlüğün kellesini tutsak bir gövdenin üstüne yerleştirmekle yetindi." (s.261)

* * *

Fransız Devrim'inin öznel öğesi neydi, kimdi?

Fransız Devrimi, modern anlamda parti ya da siyasal hareket sayılacak bir organizasyonun önderliğinde gerçekleşmediği gibi, bu devrime sistematik bir program da yol göstermedi. Siyasallaşan edebiyatçılar ve filozoflar devrimin ideolojik cephesini hazırladılar. Onların temel konulardaki genel ama çarpıcı mutabakatına dayanan propagandaları yükselen sınıf burjuvazinin birliğini sağladı. Tocqueville'e göre siyasallaşan yazarların ortak noktası, kendi zamanlarında toplumu düzenleyen karmaşık ve genel âdetleri akıl ve doğal yasaların kaynaklık ettiği basit ve temel kurallarla değiştirmek isteğiydi. Ve bu yazarlar, yeniliklerinde cüretkâr, genel düşüncelere ve sistemlere sevdalı, kendi bireysel akıllarına güvenliydiler.(s. 190). Fransız Devrimi'nin onu güçlü kılan soyut ilkelere ve genel teorilere dayanması da onu yönlendiren gücün niteliğiyle ilgilidir: "Özgür kurumlardan hiçbiri kalmadığı, dolayısıy-

la siyasal sınıflar, canlı siyasal topluluklar, örgütlü ve yönü belli partiler bulunmadığı için ve bütün bu düzenli güçlerin yokluğunda da, kamuoyu yeniden ortaya çıktığı zaman, kamuoyunun yönetimi yalnızca filozoflara düştüğünden, Devrim'in de birtakım tikel olguları hedeflemekten çok, soyut ilkelere ve çok genel kuramlara göre yönetildiğini görmek kaçınılmazdı; ayrı ayrı kötü yasaların üstüne gidilecek yerde bütün yasaların hedef alınacağı ve Fransa'nın eski devlet düzeninin yerine, o yazarlarca tasarlanmış olan yepyeni bir yönetim sisteminin geçirilmek isteneceği kehanetinde bulunulabilirdi." (s.258)

Tocqueville, Fransız Devrimi'ni hazırlayan düşünsel zenginliğe hayranlık duyarken, devrimin plebyen karakterine, şiddet uygulamalarına sempati göstermedi. Hatta bu iki yan arasındaki ilişkiyi devrimin tuhaf bir özelliği olarak nitelendirdi:

"İhtilalin en garip vasıflarından biri olan, kuramlarının iyicilliği ile eylemlerin şiddeti arasındaki çarpıcı farklılık, eğer bu ihtilalin ulusun en medeni sınıfları tarafından hazırlandığına ve en cahil ve katı olanlarınca uygulandığına dikkat edilecek olursa kimseyi şaşırtmayacaktır." (s.259)

Tocqueville'nin garip bulduğu özellik, her halk devriminin tipik özelliğidir. Devrimler, Lenin'in "siyasal ordu" dediği bir sınıfsal-siyasal yoğunlaşmanın katkısı olmadan gerçekleşmezler.

* * *

Fransız Devrimi bir dünya devrimi olarak gelişti.

Tocqueville, Fransız İhtilali'nin entellektüel gücü ile dinlere benzeyen karakterinin onu bir dünya devrimi yaptığı görüşündedir.

"Fransız ihtilalinin kendine özgü bir toprağı yoktur; bunun da ötesinde etkisi bir bakıma bütün eski sınırların haritadan silinmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Yasalara geleneklere, kimliklere ve dile rağmen, insanları yakınlaştırdığı ya da böldüğü, bazen aynı vatanın insanlarını düşman ve yabancıları kardeş kıldığı görülmüştür; ya da daha doğrusu, bütün tikel ulusallıkların üstünde, bütün uluslardan insanların yurttaşı haline gelebilecekleri ortak bir entelektüel vatan oluşturmuştur." (s. 49)

Gerçekten de Fransız Devrimi'nin onu öteki siyasal devrimlerden ayıran başat özelliklerinden biri ideolojik-entelektüel karakteridir.

Her büyük devrim, gelişini önce bir dizi ideolojik devrimle haber verir. Ve yeni bir toplumsal düzen getirmeye yetenekli her devrim dünyaya ideolojik-düşünsel gücü ile yayılır. Edebiyatçı ve filozofların bu büyük devrimde önemli rol oynamaları yalnız yazdıklarıyla ilgili değildir. Tocqueville'nin de altını çizdiği gibi, kamu yönetimi içinde kendini ifade etme olanağı bulamayan her türlü siyasal muhalefet edebiyat ve felsefeye sığınmak zorunda kalmıştı. "Yazarları ülkedeki bütün toplumsal ve siyasal kurumları devirmeye yönelen büyük partinin gerçek önderleri haline getiren" buydu.

Tocqueville, Fransız Devrimi'ni "dinsel devrim"lere benzetir:

"... Fransız ihtilali, bir dinsel ihtilal tarzında işleyen ve bir bakıma bir dinsel ihtilal görünümünü alan bir siyasal ihtilaldir. Hangi tikel ve belirleyici çizgilerle dinsel ihtilallere benzediğini görüyorsunuz: yalnızca onlar gibi uzaklara yayılmakla kalmamakta, ama tıpkı onlar gibi vaaz ve propaganda yoluyla oralara nüfuz etmektedir. İnancını yayma çabasını esinlendiren bir siyasal ihtilal; kendi ülkesinde tutkuyla gerçekleştirildiği ölçüde de, hararetle yabancılar arasında yayılmaya çalışılan bir siyasal ihtilal; bir düşünün ne türlü yeni bir görüntüdür bu! Fransız ihtilalinin dünyaya tanıttığı bilinmedik onca şeyin içinde bu, hiç şüphesiz en yeni olanıdır." (s. 50)

* * *

Fransız Devrimi, dine ve kiliseye karşı en köktenci-devrimci tutumu alan bir devrimdi. Tocqueville bunun özel nedenlerinin "dinin içinde bulunduğu durumdan çok, toplumun içinde bulunduğu durumda aramak" gerektiğini söyler:

"Hıristiyanlığa yönelen şiddet, onun dinsel kurum olmasından çok, siyasal kurum olmasından alevleniyordu; papazlar öteki dünyanın işlerini düzenleme iddiasında oldukları için değil, ama bu dünyada toprak sahibi, senyör, ondalıkçı ve yönetici oldukları için; Kilise kurulacak yeni toplum içinde yer alamayacak olduğu için değil, ama un ufak edilmesi söz konusu o eski toplumun içinde, o sırada en ayrıcalıklı ve güçlü yeri işgal ettiği için." (s. 45)

Devrimin dine şiddetle yönelmesinin birinci nedeni buydu.

İkincisi, dine ve kiliseye yönelen şiddet, o güne dek olduğu biçimde gelişmemiş, yeni bir dine çağrıyla birleşmemişti. Fransa'da, "Hıristiyanlık dinine karşı bir tür çılgınlıkla, yerine yeni bir din

koymaya bile kalkışılmaksızın saldırıya geçildi." Bunları yazan Tocqueville'nin dine yapılan saldırıya öfke ve infial duyduğu anlaşılıyor. Bunu diline de yansıtıyor: "Bir sürü adam, bu soysuz girişimle coşkuya kapıldılar." Sonra da, mutlak inançsızlığın kalabalıklara da çekici göründüğünü ekliyor. (s. 199) Kilise, siyasal iktidar merkezlerinin en baskıcısı değildi ama en başta geleni ve herkes tarafından en fazla nefret edileniydi; Kilise'ye saldırmakla, her şeyden önce halkın tutkularının kavrandığı kesindi.

Üçüncüsü, dine ve Kilise'ye saldırmak Fransız Devrimi'nin en büyük gücü olan "ideolojik devrim"in yasasıydı. Çünkü düşünceye, bilince egemen olan dindi. İdeolojik devrimin kilit noktası, Tanrı'nın ve dinin yerine aklın ve doğanın yasalarını koymaktı. O halde dine saldırmak zorunluydu.

Dördüncüsü, din ve Kilise bu özellikleriyle "siyasal ihtilale engel oluşturuyordu." (s.200) Tocqueville şöyle anlatıyor:

"Kilise, başatlıkla geleneğe dayanıyordu: yazarlarsa geçmişe duyulan saygıda temellenen bütün kurumlara karşı büyük bir nefreti öğretiyorlardı; o (Kilise), bireysel akla üstün bir yetkeyi tanıyordu: onlar, bizatihi o akıldan başkasına seslenmiyorlardı; o, bir aşamalı-düzene dayanıyordu (hiyerarşik düzene olması gerekir -HY): onlar toplumsal konumların kaynaşması eğilimindeydiler... ve öyle görünüyordu ki, Devletin kurumlarına saldırabilmek için, onlara örnek ve temel oluşturmakta olan Kilise'ninkileri tahrip etmek zorunludur." (s. 200)

Bütün bunların sonucu, Fransız Devrimi'nin tarihe, öncesiyle ve sonrasıyla toplumun laikleşmesine, laik toplumun bir model olarak geliştirilmesine evrensel katkı yapan bir devrim olarak geçmesidir.

* * *

Eski Rejim ve Devrim'in üstünlüklerinden biri, devrimi salt ekonomik nedenlerle, yoksullukla açıklayan ekonomist yaklaşımlardan uzak durmasıdır. Tocqueville, birçoklarının tersine XVI. Louis döneminin eski monarşinin en gönençli dönemi olduğunu ve devrimi bunun çabuklaştırdığını ileri sürmektedir. Devrimden 30 ya da 40 yıl öncesinden başlayarak ekonomik büyüme ve zenginlik artışı yeni bir hız kazanmaya başlamış, bir ekonomik atılıma giri-

şilmişti. Tarım birliklerinin kurulması, vergi adaletsizliğinin pratikte yumuşatılması, 1781'de tüketimden alınan verginin büyük rakamlara ulaşması, deniz ticaretinin iki misline çıkması Tocqueville'nin saydığı gelişmelerdir.

Temmuz Devrimi, çoğunlukla ileri sürüldüğü gibi ekonomik yıkım ve gerileme döneminin ürünü değildir; tersine XVIII. yüzyılın ikinci yarısının öne çıkan özelliği ekonomik gelişmedir. Ancak bir yandan dış siyasetin getirdiği büyük yükler, bir yandan da daha önceki ekonomik büyüme yıllarının toplumun çeşitli kesimlerine kazandırdığı gelir ve tüketim olanaklarını aynı düzeyde sürdürmeyi olanaksız hale getiren iç ekonomik daralmalar süreç içinde devrimci krizin mayalanmasına katkı yapmıştır.

* * *

Eski Rejim ve Devrim'in sınıfların karşılıklı durumuna ilişkin analizlerine geliyoruz.

Tocqueville'e göre, feodal sistem altında soyluluk İngiltere dışında Avrupa'nın her yerinde bir kast biçiminde var olmuştur. İngiltere'de ise doğumla kazanılan ve soylu olmayanlara kapalı bulunan kast sistemi aşılmıştır. Soylular ve soylu olmayanlar bu ülkede aynı işleri beraberce sürdürüyorlar, aynı meslekleri seçiyorlar ve çok daha anlamlısı da, birbirleriyle evleniyorlardı. Fransa'da 60 yıl sonra bile böyle bir şey mümkün değildi.

Soyluluk süreç içinde, tâbi bir sınıf, giderek daha az aristokrasi ve daha çok bir kast durumundaydı.

Devrim'in bu soyluluğa yönelmesi ekonomik ve siyasal olarak egemen olmasından kaynaklanmıyordu; çünkü senyörlüğün ekonomik ve toplumsal temeli zaten eski rejim döneminde önemli ölçüde ortadan kalkmıştı. Daha önce kendi temeline dayanan, böyle olduğu için de devlet dışında ve devleti sınırlayan bir toplumsal güç olan senyörlük bu konumunu yitirdiği ve devlet ayrıcalıklarıyla yaşayan bir kasta dönüştüğü noktada varlık nedenini de yitirmeye başladı. Tocqueville'nin sözleriyle: "Tümüyle Fransa'ya özgü gibi görünen şey de, soylular sınıfının böylece siyasal erklerini yitirmesiyle aynı zamanda, asilzadenin bireysel olarak daha önce sahip olmadığı birçok ayrıcalıklar kazanması, ya da esasen sahip olduklarını genişletmesidir... Soyluluğun yönetme hakkı gi-

derek azalmakta, ama soylular, efendinin en başta gelen hizmetkârı olma konusunda giderek daha fazla özel imtiyaz kazanmaktadırlar." (s. 131) Bu ayrıcalıkların en tiksinti vereni vergi bağışıklığıydı. İngiltere'de vergi bağışıklığından yoksullar, Fransa'da zenginler yararlanıyordu. İngiltere'de aristokrasi en ağır kamusal yükümlülükleri üstlenmişti; Fransa'da hükümeti yitirmiş, kamusal yükümlülüklerden uzaklaşmış olan soyluluk vergi bağışıklığından sonuna dek yararlanıyordu. Burjuvazinin ve köylülerin tepkisini uyandıran bu haksız vergilendirme düzeni, kralın saldığı yeni vergilerle daha da çekilmez hale geldi. Kral, yeniden vergilendirme ihtiyacı hissettiğinde soyluları doğrudan etkilemeyen bir tür bulmaya özel dikkat gösterdi. Kendisine rakip tehlikeli bir sınıf olarak gördüğü soyluların muaf oldukları bir vergiyi, biçme vergisini seçti. Parasız askerlik zorunluluğu soyluları bu vergiden kurtarıyordu. Biçme vergisi uygulaması var olan bütün eşitsizlikleri daha da büyüttü. Merkezîleşen devletin kamu harcamaları sürekli büyüyor, buna paralel olarak biçme vergisi de çeşitleniyor, yayılıyor ve onlarca kat artıyordu. "Dolayısıyla vergi eşitsizliği her geçen yıl sınıfları birbirinden ayırmakta ve insanları o güne kadar olmadıkları ölçüde derinlemesine bir şekilde yalnızlaştırmaktadır." (s. 145) Krala verilen bir raporda, Fransız ulusunun birbirleriyle kaynaşmamış farklı sınıflardan oluştuğu belirtiliyordu. Soyluluk yoksullaşıyor, yalnızlaşıyor; yoksullaşıp yalnızlaştıkça varlığını sürdürmesi daha çok koruma ve ayrıcalık gerektiriyor, bu da kendisine yönelen tepkiyi büyütüyordu. Tocqueville, soyluluğun yalnızlaşmasını ve devrimle yıkılmasını şöyle betimliyordu: "... dışlamış olduğu orta sınıflardan ve yüreğinden geçenleri anlayamamış olduğu halktan ayrılmış bu soylu sınıfın, ulusun içinde tümüyle yalnız olduğu, ordunun başındaymış gibi görünürken, gerçekte askerlerinden yoksun bir subaylar bütünü oluşturduğu hatırlanırsa, bin yıl ayakta kaldıktan sonra nasıl bir gecenin içinde devrilebildiği anlaşılacaktır."

Burjuvazi ise hiçbir himaye ve ayrıcalıktan yararlanmadığı halde zenginleşiyordu. Birçok durumda soylu kadar zengin, bazı durumlarda da ondan daha zengin hale gelmişti.

Tocqueville, senyörlük yönetiminin işlediği dönemlerde, soylularla burjuvazinin kamu işlerini beraberce çekip çevirdiklerini, ortak siyasal tutumlar geliştirdiklerini, hak ve özgürlükleri, vilayet

ayrıcalıklarını krallığın müdahalelerine karşı ortaklaşa savunduklarını belirttikten sonra, XVII. yüzyıldan itibaren, senyörlük kurum ve örgütlenmesinin işlevlerini yitirmesiyle birlikte iki sınıf arasındaki ilişkinin değiştiğini kaydediyor. "Gerçekten de, senyörlük yönetiminin örgütlenmesi bozuldukça, Etats Generaux daha seyrek toplanır hale geldikçe ya da hiç toplanmaz oldukça ve genel özgürlükler tümüyle ortadan kalkıp yerel özgürlükleri de kendi yıkıntıları içine sürükledikçe, burjuva ile asilzadenin de kamusal yaşamda artık hiçbir teması kalmamıştır. Bir daha artık asla birbirlerine yaklaşmak ve uzlaşmak ihtiyacını duymazlar; her geçen gün birbirlerinden daha bağımsız, ama aynı zamanda da birbirlerine daha yabancıdırlar. 18. yüzyılda bu devrim tamamlanmıştır: bu iki insan özel yaşamda artık ancak tesadüfen karşılaşmaktadırlar. İki sınıf da yalnız birbirine rakip değil, birbirinin düşmanıdır." (s. 130-131)

Soylular ve burjuvalar kırsal alanları terk etmekte, "aklın ışıklarına" ve rahata kavuştukları ölçüde köylüden kaçmaktadırlar; "köylü, bütün bir ulusun ortasında sanki elekten geçirilmiş ve kenara konmuş gibi durmaktadır." (s.170)

Feodal düzenin kırsal kesimde yaşayan insanların sırtına bindirmiş olduğu ağır yükler zamanla kaldırılmış ya da hafifletilmiştir; ancak onların yerine başkaları belki de daha ağırları ikame edilmiştir. Yalnızca biçme vergisi, iki yüzyıldan beri neredeyse yalnızca köylülerin sırtından on katına çıkmıştı. Bu verginin uygulanma biçimi, köylüleri birbirine karşı düşmanlaştırıyor, kıskançlık, muhbirlik ve nefreti körüklüyordu. Milislik köylüler için çekilmez bir kamu yükümlülüğü durumuna gelmişti. 1737'de bütün Fransa'da uygulamaya konulan yol angaryasını başkaları izlemiş, bütün kamusal altyapı hizmetleri angaryayla yürütülmeye başlanmıştı. Eski rejim, bu ekonomik baskı ve ezgiyle birlikte köylülük üzerinde siyasal şiddet de uyguluyordu. Tocqueville, bu uygulamalarla ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Gözden geçirme fırsatını bulduğum kâğıtlar arasında, bir krallık denetçisinin emriyle tutuklanan burjuvaların da olduğunu gösteren bir tanesine bile rastlamadım; ama köylüler, angarya, milis hizmeti, dilencilik, kamu düzeni gibi vesilelerle ve daha başka bin türlü nedenlerle hiç durmadan tutuklanmışlardır. Kimileri için, bağımsız mahkemeler, uzun tartışmalar, koruyucu bir aleniyet vardır; kimileri içinse, kısa bir sürede ve temyizi olmaksızın

yargılayan yargı görevlisi." (s.179-180) "Yasa önünde eşitlik" ilkesi büyük yığınlar için gerçek bir ihtiyaç olmuştu.

Köylülük bir yandan, soyluluğun ayrıcalıklarını koruma pahasına kendi yükünü artıran eski rejimle ve feodal hukukla, bir yandan da örtük bir bilinçle de olsa yükselen sınıf burjuvaziyle çatışma halindeydi. Soyluluğun ayrıcalıklarına ve özel hukuksal bir statü ile korunmasına karşıydı ama, piyasa ve rekabete de karşıydı. Örtük bir bilinçle, çünkü, özünde neye karşı çıktığını bilmeden sonuçlara karşı çıkıyordu. Fransız soylu topraklarının çoğu sermaye tarafından alınmış, "feodal haklar" da bu sermayenin ayrıcalığı olmuştu. İlişkiler kapitalistti. Köylü, yaşam koşullarını kötüleştiren bu ilişkilere tepki gösteriyordu. Burjuvazi ise bu ilişkilerden yararlanarak güçleniyordu. Bu önemli çıkar çelişkisine rağmen, köylülüğün, özünde kapitalist ilişkilere olan karşıtlığı, yoksullaşmasının görünen nedeni "feodal haklar"a yöneldi. Burjuvazi ile köylülük arasındaki karşıtlık böylece bağlaşıklığa dönüşmüştü. Fransız Devrimi'nin en önemli özgüllüklerinden biri buydu.

Fransız Devrimi, devrimin gerçekleştiği sahne ve devrim aktivistlerinin ağırlığı bakımından bir kent devrimiydi. Mücadelenin sonucu Paris'te belirlendi. Devrimin en aktif katılımcıları, küçük dükkân sahiplerinin, bağımsız artizanların, küçük kamu görevlilerinin ve ücretlilerin oluşturduğu kent halkıydı.

Fransız Devrimi'nin sokaktaki kontolsüz gücünü oluşturan *sancullotlar* (donsuzlar) türdeş olmayan ama kentin en yoksul ve yoksullaşan katmanlarından oluşuyor, ücretlileri de kapsıyordu.

Fransız Devrim'inde işçi ya da ücretlilerin ağırlığı ve rolü hem teorik hem de amprik olarak gün ışığına çıkarılmamış konulardan biridir. Tocqueville de bu konuda fazla bir şey söylemiyor. Tocqueville, devrimin ulusun en cahil ve katı kesimlerince uygulandığını söylerken, devrimin plebyen ve bir ölçüde proleter karakterini gördüğünü belli etmektedir.

Tocqueville'nin üstü örtük olarak belirttiği bu karakter, devrimin aşağıdan gelen ve onu devrim yapan en önemli özelliklerinden biriydi. Fransız Devrimi'nin bu yönünü çözümlemek 200 küsur yıl sonra hâlâ yapılması gereken bir iş olarak duruyor.

3. Ulus-Devlet ve "Ulus"

Burjuvazi, belli bir noktadan sonra kendini artık ulusal çapta örgütlemek ve kendi iktidarına genel bir biçim vermek zorundadır; bu genel biçim devlettir ve devlet de burjuvazinin hem iç, hem dış amaçları için, mülkiyetinin ve çıkarlarının güvencesi için benimsemek zorunda olduğu biricik örgüttür.

Feodalitenin çözülüşünün ve ulus-devlete Batı Avrupa'daki geçişin tarihi olarak birçok kaynak 16. yüzyılı göstermektedir. Bunu belli bir ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü, feodalizmin ortaya çıkışı da, bitişi de Batı Avrupa'nın değişik yerlerinde değişik zamanlarda olmuştur. Yine de, 16. yüzyılın bir geçiş miladı olarak belirlenmesinde, dönüşüm ve geçiş döneminin genel başlangıç tarihi olduğu için büyük bir yanlışlık yoktur.

Modern devletin temellerinin feodalitede, mutlak monarşiler döneminde nasıl atıldığını incelemiştik. Şimdi modern devletteyiz. Modern devlet, kapitalist devlettir. Kapitalist devlet, doğuşundan itibaren bir model ve gerçeklik olarak dünya çapında sınıf ve siyaset ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır.

Yeniden biçimlenen, yenilenen devlet, çeşitli işlev ve erklerin oluşturduğu bir bileşke, yani devlet olarak kalmaya devam etmektedir. Devlet, tıpkı kapitalizm gibi, gelişirken, geleneksel etkinliklerine son vermemekte; bir yandan otoritesini, parasını, vergisini, adaletini sürekli kılmak için eski siyasal yapılara uyum sağlarken, bir yandan da o yapılara sızarak ya da yeni kavram, kurum ve ilkelerini dayatarak devleti yeniden inşa etmektedir. Ama devletin şu üç görevi hep sürmektedir: Bir: Kendine itaat ettirmek, toplum adına "meşru şiddet" tekeli kurmak. Bu keyfi bir şey değildir; iç barış ya da iç savaş, kamu düzeninin korunması, yolların güvenliği, pazara, kentlere mal ve insan ulaşımının sağlanması, dış düşmanlara karşı savunma gerekleri şiddet örgütlenmesini ve tekelini zorunlu ve meşru kılmaktadır. İki: Ekonomik yaşamı denetlemek, mal dolaşımını doğrudan ya da dolaylı biçimde örgütlemek, kendi giderlerini, "yönetim" ve savaş maliyetlerini karşılayabilmek için, ulusal gelirin önemli bir parçasına el koymak. Devlet, görevlerini yerine getirmek

için paraya muhtaçtır ve bu ihtiyaç, otoritesini yaydığı ve çeşitlendirdiği ölçüde artmaktadır. Ve belki daha önemlisi, devlet, neredeyse evrensel bir yasa olarak tüm birey ve özel topluluklarla karşılaştırılamayacak kadar çok gelire sahip olan bir kurumdur. Çok büyük bir ekonomik güçtür. Üç: İdeolojik, kültürel yaşamı yönlendirmek, denetim altına almak.

Devlet-kapitalizm ilişkisi çelişkilerden arınmış değildir. Kapitalist devlet, kapitalist üretim biçiminin sürekliliğini sağlama temel misyonuna bağlı olarak kapitalizmi ve kapitalistleri desteklemektedir. Ama kimi durumlarda devlet, liberallerin feryatlarını "haklı" çıkaracak biçimde kapitalist birey ve öbeklerin gelişmesine anlık zorluklar da çıkarabilmektedir. Devlet, hiçbir egemen sınıfın, onsuz yapamayacağı bir güç merkezidir; kapitalist sınıf devleti kendi haline bırakamaz, ilişkisini salt ideolojik düzeyde tutamaz.

Kapitalist devlet, "ulus-devlet"tir. Ulus-devlet, yalnız kapitalist devletin modeli olduğu için değil, bugün "küreselleşme" sürecinde ulus-devlete ne olduğuyla ilgili sorular nedeniyle de önemli bir alt başlığımızdır.

Önce, özellikle Türkiye'de çok karıştırılan bir konuya açıklık getirmeye çalışalım. Ulusun oluşumu ile ulus-devlet arasında yanlış bir bağ, yanlış bir nedensellik ilişkisi kuruluyor.

Kapitalist devletin aynı zamanda bir ulus-devlet olmasının kısa ve yalın açıklaması şudur: Kapitalizmin tümüyle kendine özgü var oluş koşulu, artıdeğeri, artıdeğeri çekebileceği ölçeği sürekli olarak büyütmektir. Kapitalizm bunun için, yerel, kendine yeterli, kapalı ekonomileri çökertmek, sonra da onların bıraktığı temel üzerinde yeni, daha geniş, daha büyük birimler kurmak durumundadır. Bu daha geniş birimin adı, incelediğimiz tarih çağı için ulusal pazardır. Ulusun, ulusal pazarın ve bunların siyasal anlatımı olan ulus-devletin altında kapitalizmin bunlar için ortak temel yaratan ekonomik yapısı ve ilişkileri yer almaktadır.

Ulus, dinamik ve tarihsel bir kategoridir. Kendiliğinden oluşan bir durumu değil, bir inşayı, oluşumu anlatmaktadır. Tarihseldir; ezelden beri var olan bir şey değildir. Oluşması için ulusal pazarın ortaya çıkması gerekir. Ulusal pazar ise, ancak kapitalizmin egemen tarz olmaya başlamasıyla kurulabilir. Ulusun asli kurucu

öğeleri, coğrafya (ülke), ekonomi (pazar) ve siyasal örgütlenmedir (devlet). Birçok durumda kurucu bir önbağ işlevi görmekle birlikte dil; etnik köken ve kültür ulus inşasının ikincil öğeleridir.

Uluslaşma, burjuvazinin tarih sahnesine çıkışıyla eşzamanlıdır; devletin burjuvalaşması süreci aynı zamanda uluslaşma sürecidir. "Ulus-devlet"i oluşturan önceden biçimlenmiş bir "ulus" değildir; böyle bir şey yoktur. *Tersine ulusu oluşturan devlettir.* Devletin kendini yeniden örgütlerken ulusa ve ulusçuluk ideolojisine dayanmasının nedeni, burjuva devrimlerinden yıkılmak bir yana, güçlenerek çıkmış bu en gelişkin siyasal örgütlenmenin etki ve egemenlik alanını genişletmeye, varlığını büyütmeye en elverişli temeli "ulus"ta bulmasıdır. Sürekliliği olan bir coğrafya ve ancak inşa edilerek var olan "ulus", ekonomik bir temelde ve siyasetle birleştirildikleri zaman ulus-devlet doğmaktadır. Ulus-devlet, etnik-ırksal bir oluşumun sonucu ve ürünü olduğu için değil, tersine bölgesel farklılıkları, etnik başkalıkları, din mezhep ve dil ayrılıklarını *aşan* daha üst düzeyde bir örgütlenme olduğu için ileri bir toplumsal formasyon oluşturmaktadır.

Ulus-devlet, devraldığı monarşik devletin ataerkil kalıbını başka bir biçimde yeniden üretmeye son derece elverişliydi. Yeni iktidarın harcı, kapitalist üretim süreçleriyle eski mutlakçı yönetim geleneklerinden karıldı. Bu sorunlu yapıyı istikrara kavuşturacak bir kimlik gerekliydi ve ulus bu gereksinime yanıt verdi. Etnik ilişkilerin, toprak, dil ve kültür ortaklığının yaratmış olduğu karmaşık malzemeden, bunların tümünü kucaklayan ama tümünün üstünde yer alan bir kimlik olarak ulus inşa edildi.

Genel teorik model kısaca böyle özetlenebilir. Ancak, geriye önemli bir soru kalmaktadır. Kapitalizmin bu ilk oluşum ve gelişme döneminde ulus-devlet olamayan etnisiteler, ulusal topluluklar açısından durum nedir? Son iki yüzyılı kaplayan uluslaşma, ulusal kurtuluş, yeni ulus-devletleşme süreçlerini, etnik kökenli savaşları, 1991'den sonraki gelişmeleri, eski sosyalist ulus-devletlerin bölünüp küçük parçalara ayrılmasıyla, ya da "mikro-milliyetçiliğin" körüklenmesiyle ortaya çıkan yeni devletleşme arayışlarını nasıl açıklayacağız?

Bu sorunun yanıtıyla ilgili önemli bir ipucunun, Mehmet Ali Kılıçbay'ın, şu yazdıklarından çıkarılabileceği kanısındayım:

> Madalyonun ters tarafında ise, kapitalizmin dünyaya yayılma, yani dünyasallaşma sürecinin emperyalizm ve batılılaşma biçiminde cereyan etmesi yer almaktadır. Kapitalizmi üretmeyip maruz kalan Batı-dışı toplumlar, devletlerini ekonomik tabana (ulusal pazar) dayalı olarak değil de, *siyaseten* (abç) kurmak durumunda olmuşlardır. Kapitalizme ancak türev ve eklenti olarak dahil olan bu toplumların devletleri, ulus-devletten çok ulusal devletlerdir. Yani toplumu bir arada tutan temel unsur ekonomik birlik değil de, öyle olduğu varsayılan ve ideolojik olarak dayatılan dil, din, ırk, etnisite vb birliği olmaktadır. Bugün dünyanın her yerinde bu cins ulusal devletler mikro milliyetçiliklerin tehdidi altındadır, çünkü ulusal çimentoyu meydana getirecek ulusal pazar tam anlamıyla inşa edilmemiştir. Bugün aydınlarımızın çoğunun sandığının tersine, dünyada sona eren ulus-devlet değil, ulusal devlettir.[97]

İpucu, "siyaset" sözcüğündedir. Kapitalizmin şafağında, uluslaşma/ulus-devlet oluşturma süreçlerini ekonomik temele, yani ulusal pazara dayanmadıkları için, deyim yerindeyse doğal ve organik biçimde ilerletemeyenler, devletleşmeyi siyaset üzerinden gerçekleştirmek durumunda kalmış, bir devletin yokluğunda, parti, ordu, gerilla vb başka siyasal araçlar kullanarak uluslaşma-devletleşme mücadelesi yürütmüşlerdir. Var olan ulus-devletler, konum ve stratejilerine bağlı olarak bu ulusal hareketleri desteklemiş ya da karşılarında tutum almışlardır. Bu nokta son derece önemlidir; çünkü ulus-devlet oluşumundaki inşai rol bu örnekte de, bir ya da birden çok devletin desteğiyle yerine getirilmiş olmaktadır. Sovyetler Birliği ve reel sosyalizm döneminde, "kapitalizmden sosyalizme geçiş çağının" üç temel gücünden biri olarak "ulusal kurtuluş" savaşlarının sayılması da esas olarak bu nedenledir.

1648 Vestfalya Barışı'yla, her biri kendi toprakları üzerinde egemen çok sayıda devletin bir arada olduğu yeni bir sisteme geçildi. Bu temelde uluslararası hukuk ve devletlerarası bir güç dengesi oluşturuldu. Artık, her devlet yalnızca kendi çıkarı peşinde koşan, gücünü kendinden alan bir birimdi. Egemen devletlerin

97 Mehmet Ali Kılıçbay, *Dinin Fiziği Demokrasinin Kimyası*, İmge Yayınları, Ankara, Ekim 1999. s. 244

eşit oldukları biçimindeki yanılgı bu uluslararası hukuk anlayışından türedi. "Milliyet" ve "doğal sınırlar" egemenlik iddialarına dayanak yapılan normlar olarak sunuldu. 19. yüzyıl devletinin başat özelliği, her devletin kendi topraklarında tüm güç ve yönetim yetkilerinin tek sahibi olmasıydı. Devletin para birimi, maliyesi, çoğu durumda ulusal dili tekti. Tek bir hukuk sistemi geçerliydi. Bu sistem, öncesindeki yüz yıl süren barışın egemen olduğu bir altın dönemin sonunda 1914'te çöktü.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra "self-determinasyon", Türkçesi'yle "ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı" kapitalist ve sosyalist iki tarafın da "ilkesel" değer atfedip kullandığı bu kavram, aslında uluslaşma ve ulus-devletleşme sorunlarının yeni dönemde kazandığı içeriğe uygundu. ABD Başkanı Wilson'un self-determinasyon "ilkesi" ile, Lenin'in "ayrı devlet kurma hakkı" diye kristalize ettiği ilke, içerikleri ve amaçları bakımından önemli farklılıklar taşıyordu. Emperyalizm, dünya egemenliğini pekiştirecek, reel sosyalizmi zayıflatacak her türlü gelişmeden, bu amaca hizmet edecekse yeni devletler doğmasından yanaydı. Daha önemlisi, emperyalistler, reel sosyalizmin kendi içindeki ulusal sorun ve çatışmalardan başlayarak çözüleceği öngörüsüne dayalı bir strateji izliyorlardı. Ekim Devrimi ve Lenin için ise, ulusal soruna yaklaşım, bir "uluslar hapishanesi" olan Çarlık despotizmine karşı mücadelede ezilen ulusları, ulusal toplulukları birleştirme perspektifine ve değişmez ama tersinden formüle edilmiş bir ilkeye, ulusal baskı ve ezginin kesin, kategorik reddine oturuyordu. Lenin, teorik bir ilke olarak algılanan ayrı devlet kurma hakkından söz ettiği neredeyse her durumda, üç kayıt koymadan edemiyordu: Birincisi, ulusal sorun somut siyasal bir sorundur, her durumda somut olarak çözümlenmesi gerekir. Somut durum çözümlemesinde en önemli, başat öğe proletaryanın ve sosyalist devrimin çıkarlarıdır. İkincisi, hakkın kabulü, her somut durumda ayrılıktan yana olmak anlamına gelmez. Ve üçüncüsü, öteki koşullar eşitse, yani baskı ve zor yoksa, komünistler ulusların daha büyük devletler biçiminde örgütlenmesinden yana olurlar. Uluslar sorunu, Rusya'da sosyalist iktidarın başarısını ve tutunabilmesini doğrudan etkileyecek hassas konulardan biriydi..

Ayrıca, dünya devriminin Batı Avrupa'da kesilen yolunun, Doğu ve Asya halklarının, zamanla "kapitalist olmayan yol" olarak da adlandırılacak ulusal kurtuluş mücadelelerinin yaratacağı enerjiyle açılabileceği, en azından bunları desteklemenin denemeye değer olduğu düşünülüyordu.

Bu özet notlardan çıkarılacak sonuç kanımca şudur: Self-determinasyon, evrensel bir ilke ya da toplumsal bir yasa olmayıp sınıfsal strateji ve hedeflere, somut durumlara bağlı olarak içeriği de değişen siyasal bir tanımdır.[98]

Bunlar böyle olmakla birlikte, kendi ulusal pazarları üzerinde doğal ve organik yoldan değil de *siyaseten* oluşan devletlere "ulus-devlet" yerine "ulusal devlet" demek kanımca soruna herhangi bir çözüm getirmemektedir. Hiç kuşku yok, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası çerçevesinde hangi biçimde oluşursa oluşsun bu devletler de ulus-devlet modelindedir. Oluşumlarıyla kendi pazarlarını inşa edebilmekte, ya da bugün çok daha ağır basan bir eğilim olarak dünya pazarına şu ya da bu ölçüde ayrı bir altbirim olarak eklemlenebilmektedirler. Daha önemli bir soru olarak, dün ve bugün etnik/ulusal toplulukların devletleşme istem ve mücadeleleri yalnızca dış dinamikli mikro milliyetçilikleri mi anlatmaktadır? Ya da bu mücadele ve istemlerin en çok emperyalist devletler tarafından yaratılıp körüklendiği günümüz koşullarında, neden başka bir sorun, ya da durum değil de etnisite ya da ulusallık bu tür manipülasyonların en elverişli alanı olmaktadır? Bu sorular artırılabilir. Önemli olan gösterdikleri yöndür.

Böyle sorularla bakıldığında, içinde bulunduğumuz tarih döneminde "ekonomik pazar" kavramının, kapitalizmin oluşum dönemlerinden çok farklı bir içerik kazandığı, yeni ulus-devlet oluşumlarıyla, var olan ulus-devletlerdeki çözülmelerin esas olarak siyasal nedenlere dayandığı görülecektir. Mehmet Ali Kılıçbay'ın

98 Bu, somut duruma bağlı olarak, ulusal kurtuluş savaşlarının ve "ayrı devlet kurma hakkı" nın önemsizleştiği, bu temelde yürütülecek hiçbir mücadelenin ilerici-devrimci bir rol oynamayacağı anlamına gelmiyor. Kanımca, iki önemli ölçüte bağlı olarak bir ulusal kurtuluş hareketi devrimci bir rol oynayabilir ve desteklenmesi gerekir: Antiemperyalizm ve ayrı devlet olarak örgütlenmeyi fiili mücadelesiyle de talep eden emekçi halk hareketi.

Yugoslavya'nın parçalanmasıyla ilgili yargısı bu çerçevede kanımca doğru değildir:

> Mikro milliyetçiliklerin, ekonomik birliklerini kuramadıkları halde ideolojik bir birlik dayatan Batı-dışı ulusal devletlerde ayyuka çıkması rastlantı eseri değildir. Örneğin, Yugoslavya'nın parçalanmasının temel nedeni, bu ülke halkının dil, din ve etnisitelerinin farklılığı değildir. En zengin bölge olan Slovenya ile en fakir Makedonya arasında yedi kata ulaşan fert başına ulusal hasıla farklılığıdır.[99]

Yugoslavya'nın parçalanmasının nedeni, "ekonomik birliğini kuramayan mikro milliyetçiliklerin" etkinlikleri, ya da eski Yugoslavya içindeki ekonomik gelişme farkları değildir. Yugoslavya yarım yüzyıl yaşamış bir ulus-devlettir. Tito iktidarı altında ekonomik ve siyasal birliğini sağlayabilmiş ama kapitalist çerçeveyi aşamamıştı. Parçalanmasının nedeni sosyalizmin çözülüşüyle birlikte, bu ülke halklarını bir arada tutan siyasal ve ideolojik tutkalın da erimesi, Yugoslavya'nın dış karışmalarla bölünmeye elverişli bir ortama düşmesidir. Bölgeleri arasında gelişme farkları elbette vardı ve bunların da çözülüşe ve bölünmeye katkısı olmuştur. Ama ana neden bu değildir. İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasında da büyük gelişme ve zenginlik farkları var. Ama İtalya bölünmüyor. Çünkü, bugünkü uluslararası durumda İtalya'nın bölünmesini dayatan bir güçler dengesi yok.

Ulus-devletin "ulus" ve ulusallıkla ilişkisinde kritik bir başka başlık, "ulusal burjuvazi"dir. Kapitalizmin ve ulus-devletin oluşum döneminde burjuvazinin "ulusallığı", ulusun temsilcisi ve sözcüsü olduğu üzerinde herhangi bir tartışma olamaz. Kapitalizmin güçlenip, egemenliğini kurma süreci ise aynı zamanda burjuvazinin bu ulusal niteliğini yitirmesi sürecidir. Kapitalizm ve burjuvazi bugün dünyanın hiçbir yerinde ülke çıkarlarını temsil etmiyor.

Avrupa üzerinden özetlenen bu süreç, daha sonra farklı ulusal ve uluslararası koşullar altında dünyanın öteki bölgelerinde de benzer biçimde yaşandı.

---

99 Agy. s. 244

Ulus-devletlerin gericileşen, emperyalizme eklemlenerek işbirlikçi ve giderek kozmopolit bir kimlik kazanan burjuvazileri ile, devletleşmemiş ulusal-siyasal yoğunlukların burjuva hareketlerinin birbirleriyle ve emperyalist merkezlerle ilişkileri bütün bir yirminci yüzyılın uluslararası siyasetini doğrudan etkiledi. Reel sosyalizmin var olduğu ve olmadığı dönemler bu açıdan da iki ayrı dünya durumunu anlatıyor. Bu konuya daha sonra dönmek üzere burada değinmekle yetiniyorum.

4. Kapitalist Devlet, Ekonomi, Emek Süreçleri

Devletin, bir ekonomik özne ve düzenleyici olarak ekonomik yaşamın önemli bir bileşeni olduğunu buraya dek, çeşitli biçimlerde yineledik. Şimdi konuya daha yakından bakmaya çalışalım.

Kapitalizmin hücresi metadır. Metanın değerini belirleyen, üretimi için toplumsal olarak gerekli emek süresidir. Değer yasası, meta olarak değiştirilen, yani eşdeğerde olan ürünlerin içindeki toplam emek miktarının eşitliğidir. Öte yandan, emeğin kendisi de metadır; değer yaratan tek meta. İşçi, işgücünü kullanarak kendi yaşamını üretmesi için gerekli metaların değerinden daha fazla değer yaratmakta; bu fazla değere sermaye el koymaktadır.

> Ücretin içerdiği değerle, bu ücretin satın aldığı işgücünün içerdiği değer arasındaki ... eşitsizliği işçiye kabul ettirebilmek ... ve yeniden üretebilmek, ancak değer yasasına dışarıdan müdahaleyle, ekonomiye ekonomik olmayan bir müdahaleyle, soyut ekonomiye yabancı bir unsurla, zor unsuruyla, şiddetle mümkündür. Bu da ... devletin, metaya içerilmesi demektir.[100]

Kapitalist üretimin çekirdeğinde, hücresinde devlet vardır. Bu, paradoksal bir anlatımla "dışarıdan" müdahalenin içselleşmesi demektir.

Başka türlü söylersek, sermayenin ilk ve "ilkel birikim" döneminde devlet belirleyici bir rol oynuyor.

İkincisi, modern devlet, kapitalist üretim biçimini işçilerden

100 Dr. Coşkun Adalı, *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Haziran 1997, s. 135

olduğu kadar, tek tek kapitalistlerden gelecek saldırılardan da korumakla yükümlüdür. Devlet sermaye düzeninin sürekliliğini, gerektiğinde tekil sermayelere karşı koyarak güvence altına alıyor.

Kapitalist ilişkilerin, üretim güçlerinin zayıf olduğu durumlarda pazarı devlet yaratır, kapitalist birikimin dış koşullarını oluşturur; birikim sürecinin etkin öğesi olur. Kapitalizm yoluna geç giren, sermaye birikiminin yetersiz olduğu az gelişmiş ülkelerde de burjuva sınıf çok cılızken devlet eliyle kapitalist ilişkiler inşa edilebilir. Kapitalist üretim ilişkisinin dünya çapında egemen ilişki olduğu bir tarih döneminde devlet, kapitalizmin dünya egemenliğinden aldığı güçle kapitalist ilişkileri yaratmaya girişebilir. İlk hareketi sağlayabilir.

Kapitalist devletin var oluş nedeni, kapitalist sömürünün sürekliliğini, yeniden üretimini güvence altına almaktır. Devlet, sektörler arası kâr oranlarının eşitlenmesi eğilimini engelleyerek ve ortalama kâr oranının eğilimsel düşüşüne karşı koyarak değer yasasının işleyişine müdahale eder. Sermayenin bir bölümünün devlet eliyle ve yardımıyla sürekli değersizleştirilmesi, kâr oranının reel düşüşüne karşı bir fren oluşturur.

Sermayenin merkezileşme, yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimine bağlı olarak devlet, birikim sürecini büyük ve giderek tekelci sermayenin çıkarları doğrultusunda örgütler.

Devlet kimi durumlarda doğrudan bir ekonomik aktör olarak, kimi zaman da erk araçlarını kullanarak dolaylı yollardan ekonomiyi düzenler, müdahale eder. Devletin ekonomi siyasetleri, belli dönemlerde kapitalist gelişmenin doğrultusu, hızı ve yoğunluğu üzerinde belirleyici etki kazanır. Devlet, gelişme düzeyine bağlı olarak içeriği, miktarı ve konusu değişmek üzere sermayeye sürekli olarak kaynak aktarır. Kapitalistler uluslararası rekabette de kendi devletlerinden destek alırlar.

İşgücünün kamusal yönetimi, emek süreçlerinin tâbi olacağı hukuksal çerçeve, toplumsal yardım, toplumsal güvenlik sistemleri, fonları, bunların kullanım kuralları, çalışma saatleri, asgari ücret vb sonunda yasa, yönetmelik ve uygulama bütünlüğü olarak devletsel düzenlemelerdir. İşkollarının, sektörlerin ayrılması, sen-

dika, grev vb haklar hem yasalar, hem de bu yasaların yaptırım erki güvenlik güçleri anlamında devlet organlarının etkinlik alanı içindedir. Yabancı, göçmen işgücünün bağlı olacağı, çoğunlukla bu işgücünün kuralsız ve sınırsız sömürüsünü kolaylaştıran kuralları devlet koyar.

Gümrük koyma, vergi toplama, hizmetleri vergilendirme, bütçe, para basma, bankacılık ve kredi kurallarını saptama, farklı para birimleri arasındaki oranı (konvertibilite) belirleme vs. devletin tekelindedir. Devletin elinde burada tam olarak sayılamayacak kadar çok ekonomik araç ve olanak vardır.

Devletin ekonomik etkinlikleri, emek süreçlerini, ekonomik işleyişleri düzenleme işlevi süreklidir. Tek cümleyle söylemek gerekirse, kapitalizmde devletle sermaye iki ayrı şey değil, organik bir bütündür. Dönemsel gereksinmelere göre devletin oynayacağı somut rollerde değişmeler olabilir, devletin doğrudan ekonomik etkinlikleri görece olarak azalıp çoğalabilir ama temel rol ve iç içelik ilişkisi hiçbir zaman değişmez.

5. Kapitalist devlet: Teorik Tanımsal Çerçeve ve Sorunlar

Buraya kadar yazılanların bir anlamda toparlanması ve bundan sonra yazılacaklara temel olmak üzere devletin teorik tanımsal çerçevesini çizmeye çalışabiliriz.

Somut tarihsel süreçteki gelişmeler içinde gördüğümüz gibi, devlet toplumun ekonomik ve ideolojik yapılarıyla ilişki ve etkileşim içinde oluşmuş bir ana yapıdır. Devlet, toplumsal gelişmenin artıürün elde etmeyi olanaklı kılan bir evresinde, topluluğun denetimi altında sürdürülen işlevlerin bir bölümünün, toplumsal işbölümü, özel mülkiyet ve sınıfsal egemenlik ilişkilerinin doğup gelişmesine koşut olarak *siyasal işlevlere dönüşmesiyle* ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, devletin çıkış nedeni, toplum halinde yaşayan insanlar arasında uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkmasıydı. Uzlaşmaz-karşıt sınıfların üstünde yer alan bir üçüncü gücün egemenliğini, daha doğrusu kendisini böyle gösteren bir gücün egemenliğini çağıran bu gelişmedir.

Toplumsal işbölümü tek tek bireylerin ya da tek bir ailenin çıkarı ile birbirleriyle ilişki içinde bulunan bütün bireylerin kolektif çıkarları arasındaki çelişkiyi de içerdiği için, kolektif çıkar, devlet adında, bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından yukarıya doğru süzülmüş "bağımsız" bir biçim kazandı.

Devlet, esas olarak siyasal bir yapıdır. Siyasetin temel konusu devlet ve devlet iktidarıdır ve devlet etkinliğinin esası siyasaldır. *Devletin, ona tanımını veren en temel işlevi belli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli olan koşulları toplumsal çapta sağlamaktır.* Kapitalist devlet, kapitalist üretim biçiminin sürekliliğini güvence altına almak, onu her türlü iç ve dış düşmandan korumak için vardır.

Neden siyasetin temel sorunu devlet iktidarıdır? Çünkü devlet, bir toplumsal yapının farklı düzeyleri ve işlevleri arasında birleştirici olma özel işlevine sahip tek örgüttür. Egemen düzen ve egemen sınıf, bütünselliğini devlet eliyle korur. Tersi de aynı derecede doğrudur: Bütünselliği bozmak, yıkmak, dönüştürmek isteyen de devleti hedef alır. Bir toplumsal düzen en etkili biçimde devlet üzerinden kurulur ve devlet üzerinden çözülür. Devlet toplumun tüm sınıf ve katmanlarının, birbirleriyle ve devlet iktidarıyla ilişki kurdukları başlıca alan olduğu için "bütün" bilincinin üretilebileceği en uygun ortamdır da.

Devletin bir üretim biçiminin ve ona denk düşen toplumsal formasyonun bütünlüğünü koruma genel işlevi bir dizi alt işlevlere ayrılır. Ama son çözümlemede her toplumsal işlev, bir siyasal işlevin temelini oluşturur. Aslında, devletin esas amaç bakımından salt teknik-ekonomik bir işlevi, ideolojik ve siyasal bir işlevi yoktur. Siyasal işlev tarafından üstbelirlenen topyekûn birleştiricilik işlevi vardır. [101]

Devletin birinciye bağlı *ikinci temel işlevi bir sınıfın öteki sınıflar üzerindeki egemenlik ve baskı aracı olma, egemen sınıfa hizmet etme işlevidir.*

Devletin, toplumun üstüne çıkan bir egemen organ, sınıfsal

101 Nicos Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. Şen Süer-L. Fevzi Topaçoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, Mart 1992. s. 41

egemenlik aracı olma işlevini yerine getirebilmesi için ise, varlığına ve bu işlevlerine meşruluk kazandırması, bunun için de "toplumun ortak çıkarlarına" gerçekten de hizmet etmesi, ek olarak *esas* işlevinin bu olduğu görünümü yaratması gerekir.

Devlet bütün bu işlevleri yerine getiren yapılar, organlar, aktörler toplamıdır.

Devletin, temel işlevleri üzerinden çizilen bu en genel ve kaba çerçeveyi biraz daha açmaya, tartışmalı konulara girmeye çalışacağım. Çerçeve dışında kalan devletle ilgili öteki başlıkların bir bölümüne bu çalışmanın çeşitli yerlerinde değindim. Bir bölümünü de ileriki sayfalarda ayrıca ele alacağım. Burada, genel çerçeve içine oturtulması gereken bir konu var. Devlet/siyasal iktidar ayrımı ve sonuçları. Bu ayrımının önemi nerededir?

Marx, *Fransa'da İç Savaş*'ta feodalizmden sonrasını kastederek şunları yazdı:

> Daha sonraki *rejimlerde*, parlamenter denetim altına, yani mülk sahibi sınıfların doğrudan denetimi altına alınan hükümet, yalnızca devasa kamu borçlarının ve ortalığı kırıp geçiren vergilerin ortaya çıktığı bir yer olmakla da kalmadı. Mevki, maddi çıkar, kayırmacılık gibi dayanılmaz çekicilik taşıyan olanaklarıyla hükümet, yönetici sınıfların birbirine rakip fraksiyonlarının ve serüvencilerinin mücadele alanı haline geldi. Bununla da bitmedi; hükümetin siyasal karakteri de, toplumdaki ekonomik değişimlerle eşzamanlı olarak değişti. Modern sanayinin ilerlemesi, sermaye ile emek arasındaki sınıf karşıtlığını ne ölçüde geliştirmiş, yaygınlaştırmış ve yoğunlaştırmışsa, devlet iktidarı da, sermayenin emek üzerindeki ulusal iktidarı, toplumsal köleliği sürdürmek için örgütlenmiş bir kamu gücü ve sınıf despotizminin motoru olma özelliğini o ölçüde daha fazla kazandı. Sınıf mücadelesinde ileri bir adıma işaret eden her devrimden sonra devlet iktidarının saf baskıcı karakteri daha cüretli biçimde ortaya çıkar.[102]

Bu alıntı birkaç nedenle önemli. Alıntıda, hükümetin parlamenter yolla doğrudan denetim altına alındığı söylenirken, bir

102 K. Marx, *Civil War in France*, Selected Works, c.2,s.218

yandan da aynı hükümetin yönetici sınıfların mücadele alanı haline geldiği belirtiliyor; devlet iktidarının giderek sınıf despotizminin motoru özelliği kazandığına, her burjuva devriminden sonra devletin baskıcı karakterinin güçlendiğine işaret ediliyor.

Devlet içinde siyasal iktidar/hükümet denilen bir yapı feodalitenin mutlak monarşili dönemlerinden başlayarak ortaya çıktı. Hükümetin sınıflı toplumun ancak kapitalizm aşamasında ortaya çıkması devletin yetkinleşmesinin en önemli göstergelerinden biridir. Devlet bir roller ve yapılar toplamı, güçler bileşkesiyse, iktidar bu toplamın en etkili, en maddi yapma ve yaptırım gücüdür. İktidar aygıtı, devletin tüm yapılarının içinden geçen, onların üstüne çıkan, sistemin beyin merkezi olan, ama hiçbir zaman tek başına efendisi olamayan bir hiyerarşiler, araç ve ortamlar bütünüdür. Bu aygıtın, kişisel bileşimi değişebilir, bu aygıt dağıtılabilir ama her durumda yeniden ve daha güçlü biçimde yeniden oluşturulur.

Parlamenter sistemin, temsili demokrasinin, bunların ikisini de anlatan bir kavram olarak burjuva demokrasisinin buradaki rolü nedir?

Bu sorunun iki çizgi üzerinden yanıtlanabileceğini düşünüyorum. Birincisi, yukarıdaki alıntının da işaret ettiği gibi, kapitalist devlet örgütlenmesinin feodalizminkinden daha ileri ve yetkin bir yapılar demeti olmasıdır. İkincisi kapitalist hükmetmenin yeni gerek ve yöntemleriyle ilgilidir.

Marx ve Engels, *Kutsal Aile*'de (1844) "demokratik temsili devletin" "mükemmel modern devlet" olduğunu söylerken bu *burjuva* devletin mükemmelliğini "kamu sisteminin herhangi bir özel ayrıcalıkla karşı karşıya olmamasıyla", yani ekonomik ve siyasal yaşamın feodal ipotek ve sınırlardan özgür olmasıyla açıklıyorlardı. [103]

Sermaye biriktirme ve işgücünü satma özgürlükleri başta olmak üzere, kapitalist gelişmenin önündeki her türlü feodal ayrıcalık, kısıtlama ve engellerin kaldırılması, bu çerçevede yasa önünde eşitlik, kapitalist düzenin ve hukukun en önemli önceliklerinden, ilkelerinden biridir.

103 K. Marx ve F. Engels, *The Holy Family*, Moskova, 1956, s.154

Devlet iktidarının parlamenter denetim altına alınması her durumda mülk sahibi sınıfların *doğrudan* denetimi anlamına gelir mi? Teorik olarak gelmeyebilir. Pratik olarak da gelmediği zamanlar olmuştur. Ancak, temsili demokrasinin ömrünün kısalığı ölçüsünde seyrek ve ayrık olarak ortaya çıkan böylesi durumları genelleştirmek doğru olmayacaktır. İkincisi, genel oy ve parlamentonun doğrudan denetim sağlayamadığı durumlarda her zaman başvurulan, değişmez bir kural var: Denetlenemediği zaman, parlamento, genel oy bir kenara atılır! Burjuvazi genel oy ve seçim düzeneklerine en başından, daha 1850'lerde amaçlarına hizmet edecek araçlar olarak bakmıştır. "Burjuvazi şimdiye kadar varlığıyla hep böbürlenmiş olduğu ve bütün gücünü kendisinden aldığı genel oyu bir kenara iterek, artık geri dönüşe olanak bırakmayacak biçimde şunu açığa vuruyor: '*Diktatörlüğümüz şimdiye kadar halkın istenciyle tutundu, şimdi ise onu, halkın istencine karşı sağlamlaştırmak gerek.*' Ve, tutarlı bir biçimde, dayanaklarını artık Fransa'da değil, dışarıda, *akıncılıkta* arıyor."[104] 10 Mart 1850'de genel oy, açıkça burjuvazinin egemenliğine karşı belirmişti. Burjuvazinin buna yanıtı genel oyu kaldırmak oldu.

Söz konusu dönem gerçekten kısadır. Oy kullanma hakkının genel değil, mülk sahibi erkeklere ait ayrıcalıklı bir hak olduğu dönemler için denetimin sınıfsal güvencesi olduğu açık. Genel oyun Avrupa'da bir hak ve kurum olarak uygulanmaya başlaması, o da farklı yerlerde, farklı zamanlarda derece derece edinilen bir hak olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonradır. Kapitalizmin "serbest rekabetçi" dönemi gibi genel oya dayanan temsili demokrasi de, emperyalist-tekelci siyasal gericileşmeyle birlikte halk yığınları açısından temsil özelliğini yitirmiş, ama sağladığı olağanüstü meşrulaştırıcı işlev nedeniyle daha gelişkin, daha karmaşık, son derece etkili bir denetim aracı olmaya devam etmiştir.

Lenin'in *Devlet ve Devrim*'deki nedense üzerinde pek durulmayan bir formülasyonu kanımca sorunun özünü çok iyi anlatıyor:

104 Karl Marx, *The Class Struggles in France* (Fransa'da Sınıf Mücadeleleri), *Selected Works*, agy, c. 1, s.286

> Demokratik bir cumhuriyet, kapitalizm için en iyi siyasal kabuktur. Sonuçta, sermaye kendi açısından en iyisi olan bu kabuğa bir kez büründükten sonra ... gücünü öyleşine güvenceli ve sağlam biçimde yerleşik kılar ki, burjuva-demokratik cumhuriyetteki *hiçbir* kişi, kurum ve parti değişikliği bu gücü sarsamaz.[105]

Lenin, bu saptamasını, demokratik cumhuriyette siyasal aygıt rüşvet ve yolsuzluk gibi eksikliklerden ve kapitalizmin kusurlardan bağımsızlaştığı için "zenginliğin" sınırsız gücünün daha kesin biçimde güvence altında olduğu gerekçesine dayandırıyor. Kanımca, bu değerli saptamayı Lenin'in kullandığı bağlamdan öteye geliştirmek gerekiyor. Kapitalizm, adına ister burjuva demokratik cumhuriyet, ister temsili demokrasi denilsin, isterse başka bir ad verilsin, genel oy, parlamento, güçler ayrılığı gibi araç ve mekanizmaları kullanarak sınıf iktidarını sarsılmaz, söz konusu mekanizmaların her zaman mutlak olarak denetlenemeyecek değişikliklerinden etkilenmez kılmayı nasıl başarabilmektedir?

Dünya burjuvazisi 1848 Avrupa devrimlerinden çok şey öğrendi. Devrim alanlarında, barikatlarda karşısına dikilmeye başlayan emekçi sınıfların iktidarı için yarattığı tehlikeyi çok iyi gördü ve sınıf mücadelesi açısından uzun süre geçerli olacak bir ana strateji üretti. Genel oya dayanan parlamenter temsili sistem ve sendikalar, başlangıçta ikisi de emekçi sınıfların mücadeleleri açısından önemli olan bu mekanizmalar çok geçmeden burjuva sınıf egemenliğini pekiştiren ve sağladıkları meşrulaştırıcı etkiyle kolaylaştıran ortamlara dönüştüler. Soru, bunun nasıl olduğudur.

Kapitalist sınıf, karşıtını, işçi sınıfını kurallarını ve sınırlarını kendisinin belirlediği bir "oyuna" ortak etti. Karşıt taraf açısından, düzenin kuralları içinde oynamanın ilk ve kaçınılmaz sonucu, içerik ne kadar devrimci ve köktenci olursa olsun dayatılan düzlemin meşruluğunu ve bağlayıcılığını önce bir *biçim ve usul koşulu olarak* kabul etmek demektir. Başka türlü söylemek gerekirse, burjuva demokrasisi genel oy ve benzeri mekanizmalarla, en başta "mezar kazıcısı"nı mücadele araç ve yöntemleri bakımından düzenin uzlaş-

105 Lenin, *The State and Revolution* (Devlet ve Devrim), Toplu Yapıtlar, İngilizce, c. 25, s. 398

maz karşıt ucu olmaktan, o bilinçle örgütlenmekten ve davranmaktan *de facto* olarak, fiilen uzaklaştırmayı başarmıştır. İşçi sınıfının 1848 devrimleriyle sahnede bir sınıf tarafı, bağımsız bir güç olarak göründüğü ilk andan itibaren burjuvazi bunu yapmıştır. Örneğin, Fransa'da 1848 Şubat devriminden sonra kurulan Geçici Hükümet'e bir işçi bakan alınmış, bir işçi komisyonu kurulmuştu. Marx daha o zaman, o olay üzerinden, sonradan "işçi sınıfının burjuva siyaseti" dediğimiz şeyi görmüştü.

> İşçiler ... burjuvazinin yanında kendi çıkarlarını güvenceye almaya çalışıyorlardı. ... Geçici Hükümete de burjuva çoğunluğunun *yanında* bir işçi yerleştirdikleri gibi. *Emeğin örgütlenmesi!* Ama ücretli emeğin, yani emeğin varolan, burjuva örgütlenmesi ... O (ücretli emek) yoksa sermaye de, burjuvazi de, burjuva toplum da yoktur. *Özel bir çalışma bakanlığı!* Ama maliye bakanlığı, ticaret bakanlığı ve bayındırlık bakanlığı, *burjuva* çalışma bakanlıkları değil midir? *Ve bunların yanında* bir *proleter* çalışma bakanlığı, bir güçsüzlük bakanlığından, bir Luxembourg komisyonundan başka bir şey olamazdı.[106]

Sosyal demokrasi eliyle işçi sınıfının burjuva siyasetinin giderek daha ince ve etkili bir uygulama bulduğunu biliyoruz. Daha önemlisi ve ikincisi, "oyun"un üstlendiği işlevi yerine getirebilmesi, sahici olmasına, yani emekçi sınıfların da bu oyundan "kazanmasına" bağlıdır. Avrupa merkezli *refah devleti* bu ülkelerdeki tarihsel arkaplandan, ekonomik gelişmelerin, sınıf mücadelesinin özgül koşullarına, Ekim Devrimi ve reel sosyalizmin bu kapitalist ülkeler üzerinde yarattığı basınca kadar bir dizi etmenin karışımıyla ortaya çıkan bir tarihsel oluşumdur. Konumuz açısından bakarsak, işçi sınıfı Avrupa'da genel oy ve sendikal mücadeleler yolundan hiç azımsanmayacak toplumsal hak ve avantajlar elde etmiştir. Ne pahasına? Kilit soru budur. Avrupa komünist ve işçi hareketinin bu kazanımlar karşılığında verdiği ödün tek sözcükle *devrim program ve pratiklerinden uzaklaşmak* olmuştur. Faşizmin ya da tekellerin varlığı, faşist olmayan bir kapitalizme, tekellerin

106 Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımları* 1848-1850, Sol Yayınları, Çev. Sevim Belli, Ankara, Ekim 1996, s.42

kuşatıldığı "ileri demokratik" bir kapitalizme razı olmanın gerekçesi durumuna gelmiş; burjuva demokrasisi, ekonomik/toplumsal hak ve kazanımlar programın asgarisi değil azamisi derecesine yükselmiştir. *Avrupa işçi hareketi 1970'li yıllarda programını gerçekleştiremediği için değil, bu programı gerçekleştirdiği için programsız kalmış ve bunalıma girmiştir.*

Sorunun daha birçok yönü var. En önemlilerinden biri şudur: Siyasal iktidarın, değişik sermaye grupları arasındaki rekabete konu olduğu ölçüde devletin genel olarak sermaye sınıfının egemenliğini pekiştirmeye yönelik işlevleri başka biçimlerde artmakta, devlet iktidarının sürekliliği seçim türünden arızi etmenlerden etkilenmeyen sağlam güvencelere bağlanmaktadır. Buna tekrar döneceğiz.

Buraya dek yazılanlarla devletin belli işlevleri yerine getiren bir örgütler, bir dizgeler toplamı, tek başına kendisini oluşturan öğelerden hiçbirine indirgenemeyecek bir toplam, bir sentez olduğunu söylemiş oluyoruz.

Devlet, egemen sınıfın öteki sınıflar üzerindeki baskı aracı, aynı zamanda bir şiddet tekeli, zor toplamıdır. Devletin bu özelliği, onu çıplak şiddet uygulayan basit bir araç olmaktan öteye taşır: Devlet zor ve baskıyı sürekli kılmaya olanak sağlayan askeri, ideolojik, siyasal, kültürel silahlarla donanmış bir güçler demetidir. Baskı aygıtı, devletin çekirdeği ve sürekliliğin temel güvencesidir. Sürekliliğin güvence olduğu, ileriye ve geriye doğru bütün sömürücü devletlerin bu aygıtı, içeriğinde neredeyse hiçbir değişiklik yapmadan hep güçlendirerek, büyüterek tutmalarından bellidir.

Lenin'in belirttiği gibi, "Burjuva parlamenter cumhuriyetten monarşiye *geri dönüş,* tarihin gösterdiği gibi *çok kolaydır*, çünkü bütün baskı aygıtı, polis, ordu, bürokrasi olduğu gibi durur."[107] Ve "burjuva devrimleri" nin, bu siyasal değişikliklerin "devrim" olup olmadığını bile tartışmalı kılan en önemli özelliklerinden biri, devletin baskı aygıtını aynen korumalarıdır. Bunlara daha önce de değindik.

Öte yandan, baskı aygıtının sürekliliği ve bunun sömürü düzeninin temel güvencesi olması, fiili zorun her zaman aynı doz ve yo-

107 Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C.24, s.69

ğunlukta uygulanmasını gerektirmez. Tersine, mümkün olan en az yoğunlukta tutulmasının da koşullarını hazırlar. "Kamu düzen"i, toplum yaşamına çatışmanın değil "toplumsal barış"ın, belirsizliğin değil, istikrarın egemen olduğu bir durum demektir. Düzen, istikrarını yalnız çıplak zorla değil, ezilen ve sömürülenlerin zihinlerinde kurduğu ideolojik egemenlikle sürdürür. Devrimci durumlarda tarihsel eyleme girişen yığınların olağan dönemlerde baskı ve sömürüye sessizce boyun eğmeleri, düzenin bilinçlerdeki gücünden gelir. Öte yandan, ideolojinin kendisi de şiddeti içkindir. Zor, fiilen uygulanmadığı zaman da vardır. Gücü ve etkisi, sürekli olarak ve herkese uygulanmasından değil, *her zaman herkese uygulanabilir* olmasından gelir. Tarihin tanıklık ettiği üzere, bireysel ve kitlesel terör uygulamaları gerçekleştikleri zamanla ve yerle sınırlı olmayan bir korku ve yılgınlık yaratmışlardır. Bu etkiyi yaratan, canlı tutan, bir korku jeneratörü işlevi gören egemen devlet ve onun ideolojik aygıtlarıdır.

Devlet bir sınıfsal hükmetme durumudur. Devlet, toplumsal işbölümünün, katmanlaşma ve sınıflaşmanın sonucudur, ama aynı zamanda yeni bir toplumsal bölünmenin de kurucusudur. Yöneten-yönetilen ilişkisi ve çelişkisi devletle birlikte ortaya çıkar. Toplumun hizmetinde olması gereken devlet toplumun üstüne çıkar. *Egemen sınıf kendini devlet biçiminde örgütlerken, bütün toplumu da kendi sınıf egemenliği altında örgütler.* Devlet egemen sınıfın örgütlenmesidir; çünkü düzen ve hukuka saygıyı kabul ettiren, silahlı, idari, adli ve ideolojik aygıtlarıyla devlet olmasa, egemen sınıfın (bütün fraksiyonlarıyla burjuvazinin) birliğini sağlamak, iç çelişkilerini uzlaştırmak da mümkün olmazdı. İkinci yön, yani toplumun bütününün devlet eliyle örgütlenmesi, hükmetme durumu açısından daha da önemlidir. Toplum çoğunluğunu ideolojik siyasal hegemonyası altına almaya yarayan ideolojik siyasal dolayımlar olmasa, egemen sınıf yönetemezdi. "Toplumun ortak çıkarı", bu nedenle hükmetmenin vazgeçilmez kavramlarındandır.

Devlet kendini toplumdan ayıran, onun üstüne çıkan bir organdır. Devletin, toplumun üzerine çıkan özel bir örgütlenme olması, esas işi devlet adına sürekli olarak yönetme yetkisini kullanmak

olan ve her düzeydeki görevli insanlardan oluşan özel bir kümeye, "bürokrasi" de denilen devlet personeline gereksinim duyması demektir. Devlet görevlileri ile yurttaşlar arasında ortaya çıkan yöneten yönetilen ilişkisi toplumsal işbölümünün devlet üzerinden yeniden üretilmesidir. Bürokrasinin kendisi bir sınıf değildir; çünkü üretim süreciyle doğrudan bağlantısı yoktur. Ama varlığını toplumun sınıflara bölünmüş olmasından alır. Egemen sınıfın öteki sınıfları egemenliği altında tutmasının başlıca aracı olan devleti işleten bürokrasidir. Gelişmiş biçimleri kapitalist devlette ortaya çıkmakla birlikte "profesyonel devlet görevlileri" tanımıyla bürokrasi, proletarya devleti de içinde olmak üzere, her sınıflı toplumda vardır ve Lenin'in dediği gibi "tüm halk devlet işlerine katılana dek" de sürecektir.[108]

Bürokrasi kavramının, özellikle işçi sınıfı örgütleri ve devleti söz konusu olduğunda gündeme gelen "bürokratik bozulma" vb ile anlatılan olumsuz anlamına daha sonra dönmek üzere, burada bürokrasinin devlet örgütlenmesinin nesnel ve zorunlu bir bileşeni olduğunu söylemekle yetinelim ve sorunun bir başka yönüne bakalım.

Yukarıdaki kısa açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, geniş tanımıyla alındığı zaman bürokrasi bir organizasyondur. Böyle bakıldığında devletin kendisi, bir hiyerarşi içinde yukarıdan aşağıya örgütlenmiş, belli bir işbölümü, belli kural ve işleyişler altında tanımlanmış işlevleri yerine getiren bir bürokrasidir. Başka türlü söylersek, gerçek yaşamda devleti egemen sınıf adına yönlendiren ve yöneten siyasal kadrolar ile görevli personel bir ayrılığı değil, birliği temsil etmektedirler. Ama öte yandan, pratikte siyasal iktidarı/hükümeti oluşturan kadroların seçimle gelip gitmeleri, dolayısıyla geçici olmaları, devletin kalıcı aygıtı anlamında daha dar bir bürokrasi örgütlenmesini zorunlu kılmaktadır. Marx ve Engels'in, devleti sınıf mücadelesi açısından ele aldıkları çalışmalarında devletin baskıcı organları olarak ordu, polis ve sivil bürokrasiye özel bir önem vermeleri rastlantı değildir. Devlet iktidarının birincil,

108 Lenin, TY, C.29, s.182

kalıcı aygıtları bunlardır. Üçünü de, "devletin bürokratik organları" başlığında toplamanın sakıncası yoktur.

Devlet görevlileri kümesinin, bürokrasinin bu konumu devletin "kendisi için" olma, "kendi çıkarına hizmet" ya da "yönetici personelin çıkarına hizmet" işlevlerini tartışmalı bir konu olarak gündeme getirmektedir. Toplumdan ayrı, onun üstünde bir organ olarak var olan devletin, egemen sınıf birey ve fraksiyonlarının güncel çıkar ve isteklerinin de üstüne çıkarak üretim biçiminin ve sınıf egemenliğinin kalıcı çıkarlarını gözetmesi eşyanın doğası gereğidir. "Yönetici personelin özel çıkarı" da esas olarak budur. Öznel yanlar olağan koşullarda ikincildir. Yöneticilerin kişisel güdüleri, iktidar hırsları, kariyer tutkuları, zenginleşme eğilimleri vb olağanüstü durumlar dışında itilimlerini devletin kendi varlığını sürekli kılma işlevinden alır, o sınırda dururlar. Sınıf egemenliğinin zayıfladığı, sarsıldığı, iktidar boşluğunun doğduğu durumlarda, devletin daha yukarıya süzüldüğü, aşağıya doğru baskıyı yoğunlaştırdığı uğraklarda devletin silah ve şiddet tekelinin başlıca kurumu olan ordu komutanlarının, kimi durumlarda kişisel dürtülerin de katkısıyla iktidara el koydukları durumlarda bile devletin üretim biçimini ve egemen sınıfın çıkarlarını koruma ve kollama hedeflerine bağlı kaldıkları açıktır.

Devletin "Toplumun Ortak Çıkarına Hizmet" İşlevi ve "Göreli Özerkliği"

Devletin, "toplumun ortak çıkarı"na, "egemen sınıfın çıkarı"na ve "yönetici personelin ortak çıkarı"na hizmet gibi, her biri "aynı ölçüde kurucu öğe" olan üç temel işlevi olduğunu yazan Cem Eroğul, "sınıfsal sömürüye rağmen, üretim güçlerinin gelişimi uzun vadede daima toplumun tüm üyelerinin lehinedir."[109] derken devletin toplumun ortak çıkarına hizmet işlevine kuvvetli bir vurgu yapmaktadır. "Devletin göreli özerkliği" üzerinde duran yazarlar da, toplumun ya da üretim biçiminin ortak uzun erimli çıkarları

109 Cem Eroğul, *Devlet Nedir?* İmge Yayınları, 1990, Ankara, s.28

gerektirdiği zaman devletin egemen sınıftan da özerklik kazandığını ileri sürmektedirler.

O halde "ortak çıkar" kavramı üzerinde kısaca durmak gerekiyor.

Bir kez, devletin tüm toplumun, "herkesin" devleti olmadan, kendisini bu biçimde toplumun üzerine çıkarmadan egemen sınıfın devleti de olamayacağı açıktır. Ancak bu, geçerli üretim biçimi ile özdeşleşmiş olan "toplumun ortak çıkarı"nın, son çözümlemede egemen sınıfın çıkarı ile özdeşliği demektir. Devlet, egemen sınıfın çıkarını, kendisini bu sınıfın fraksiyon ve bireylerinin kesimsel, geçici çıkarlarına endekslemediği için ve endekslemediği oranda koruyabilir. Egemen sınıfın çıkarlarına tâbi olduğu ölçüde, tek tek bu egemen sınıfı oluşturan kesimlerden herhangi birinin özel çıkarlarına tâbi değildir.

Ama, kapitalist devletin esas varlık nedeni "ortak toplumsal çıkarlara hizmet" değildir. Yineleyerek vurgularsak, kapitalist devletin en temel işlevi artıdeğer sömürüsüne dayanan üretim biçiminin devamını sağlamaktır. İktidardaki sınıf bu üretim biçimini korumanın gereği olarak toplumsal işler, yollar, enerji tesisleri, okullar, hastaneler de yapar. Düzenin işlemesi, dışa karşı korunması, yağma ve haydutluğun önlenmesi için gereken başka her şeyi de. Sonuçta, bu hizmetlerden bütün insanlar değişik ölçülerde yararlanırlar ama, bu topluma hizmeti kapitalist devletin birincil işlevi yapmaz. Egemen sınıf düzenini korumak ve sürekli kılmak, kâr oranlarını yükseltmek için gerekli olduğu ölçüde bu hizmetler yerine getirilir. Bu amaçla çakışmadığı, düzeni tehdit eden bir sınıfsal meydan okuma söz konusu olmadığı zaman "ortak çıkarlara hizmet"in nasıl bir kenara atıldığını deneyimlerden biliyoruz.

Bu tartışmanın kritik noktası, öne sürülen çözümleme ve önermelerin, devletin özü ve sınıf mücadelesinin hedefleri açısından ne anlama geldiği sorusunda yatıyor.

Devlet, sınıf mücadelesinin ve siyasetin esas alanıdır. Devletin farklı işlevleri, egemen sınıfın farklı kesimleri arasındaki çelişkiler ve özellikle de alt sınıfların yoğunlaşan ekonomik ve siyasal istemleri, sınıf çelişkileri ve mücadeleleri olarak devlete de yan-

sır. Ancak buradan hareketle, devletin "temel doğasının en önemli özelliği"nin "kendi içinde çelişkili bir yapı olduğu"[110] sonucunu çıkarmak mı gerekir? Devlet, sömürücü sınıfın egemenlik ve baskı aygıtıdır. Bu iki anlatım arasındaki fark ise, birincinin devleti içinden ele geçirme, ya da parçalamaya gerek kalmadan devralıp kullanma düşüncesine temel oluşturmasıdır. Eroğul da *Devlet Nedir?* çalışmasında bu görüşü, örtük biçimde savunmaktadır. Açık ya da örtüklüğü bir yana, Eroğul'un, devletin tanımladığı üç işlevine "aynı ölçüde *kurucu* öğe" payesi veren teorik çözümlemesi onu bu sonuca zorunlu olarak götürmektedir. Eroğul, devlete araççı yaklaşımı eleştirirken şunları söylemektedir:

> Herşeyden önce, devletin çelişkili ve heterojen doğası onun bir 'araç' olarak kullanılmasına olanak vermez. Kimi bölümlerinin bu amaca hizmet edebilecekleri doğrudur; ama devlet, hem kendi içlerinde, hem kendi aralarında çekişen bir dizi yapıdan oluşmuştur. Toplumsal sınıf savaşımı, devletin *içinde de* yürür. Sınıf kavgasında devlet böylesine ağırlık taşıyorsa, bunun nedeni bir araç veya silah olarak kullanılması değildir. Bu ağırlığın kaynağı, devletin toplum içindeki eşsiz konumudur: bu konumudur ki, devlet sahnesindeki çatışmada başarılı olanları, siyasal iktidarla ve bu iktidarın araçlarıyla donatır.[111]

"Devlet sahnesindeki çatışmadan", devletin içindeki çatışma kastediliyor ve böyle koyulduğu zaman, "devletin egemen sınıfın basit bir aracı olmadığı" önermesi indirgemeci bir yaklaşımı düzeltmek isterken başka bir yanlışa kapı açıyor. Devletin ortak çıkarı temsil ve kamu hizmeti işlevleri, onun son çözümlemede sömüren sınıfın sömürülen sınıflar üzerindeki baskı ve egemenlik aracı (kuşkusuz basit değil, son derece karmaşık bir araç) olması gerçeğini ortadan kaldırır mı? Bu soruya olumlu yanıt verilebileceğini sanmıyorum.

Burjuvazinin sınıf olarak tek bir ortak çıkarı vardır: *ücretli emeğin sömürüsünün sürdürülmesi ve genişletilmesi.* Devlet sömürenlerle sömürülenler arasındaki sınıf karşıtlığının uzlaşma alanı değildir. Bu noktada, Balibar'ın sorusu ve yanıtı yerindedir:

110 Cem Eroğul, agy. s. 107

111 agy.s.113

> Şu ya da bu hükümetin hizmetinden ayrı olan ... 'devlet hizmeti' nedir gerçekte? Siyaset dışı, sınıf siyasetinin üstünde ya da altında bulunan bir hizmet mi? Hiçbir şekilde değil: *Siyaset, varolan düzenin*, yani burjuva hukuk ve mülkiyet ilişkilerinin *sürdürülmesi ile uyuşan herhangi bir hükümetin hizmetidir.*[112]

Daha kesin koymakta yarar var: Devlet iktidarı *bir* sınıfın elindedir. Paylaşılmayan, bölünmeyen, sınıfsal anlamda mutlak bir iktidar. Gerçek bir devrimin, işe devleti parçalayarak başlaması bu nedenle zorunludur ve proletaryanın iktidarı kesin ve bölünmez biçimde elinde tutması da, bu nedenle proletarya diktatörlüğünün, dönüşümleri ve tarihsel farklılıkları ne olursa olsun, bütün biçimlerinin özüdür.

İkincisi, devletin bir sınıf mücadelesi alanı olduğu doğrudur. Siyasetin temel sorunu, devletsiz komünist topluma kadar hep devlet iktidarı sorunudur. Sınıf çatışmalarının, somut bir örgüt, kurum olan devlete *yansımaması düşünülemez*. Dahası somut bir devlet iktidarına karşıtlığın toplumsal/fiziksel bir gerçeklik olduğu dönemlerde bu yansıma, devletin ordu gibi temel kurumlarının bölünmesine bile yol açmaktadır. Ancak bunlar devlet aygıtını bir sınıflar mozayiği, içine emekçi sınıfları da alan bir sınıflar koalisyonu yapmaz. Devlet alanındaki sınıf mücadelesini, devlet aygıtı içindeki görevliler üzerinden ve onlar arasındaki mücadele olarak anlamak çok kötü bir indirgemecilik olur. Devrimci durumlarda devlet organlarının bölünmesi de esas olarak devlet örgütlenmesinin içinden değil *dışından* gelen dinamiklerin ürünüdür. Devrimci iktidarın devleti parçalama işlemi, onun temel güçlerini dağıtıp bölmekle başlar. Devrimci kalkışmalar başarılı olmazsa, devlet iktidarının paylaşılmaz niteliğini restore eder.

Devletin göreli özerkliğine gelince. Bilindiği gibi, bu konuyla ilgili metinlerde kimi zaman "devletin göreli bağımsızlığı" da denmektedir. Önce bu iki kavramın en azından Marksist bir çerçevede birbirlerinin yerine kullanılamayacağını belirtmek gerekiyor. Devletin göreli bağımsızlığı, Marx'ta sınıfsal oluşum ve egemenlik

112 Etienne Balibar, *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine*, Pencere Yayınları, Çev. M.A.Akay, İstanbul, Haziran 1990, s.81

süreçlerinin tamamlanmadığı durumlara özgü bir kavramdır. Sınıflar oluştuktan, bir sınıf ötekiler üzerinde egemenlik kurduktan sonra devletin sınıflar karşısında bağımsızlığından söz edilemez.

Öte yandan, toplumun üstünde, ondan ayrı bir güç olarak biçimlenmenin devlet oluşumunun koşullarından biri olduğunu yineleyip duruyoruz. Bu, belli ölçülerde özerk olamayan bir kurumun devlet olamayacağı anlamına gelir. Bir bütün olarak sermaye sınıfına en iyi hizmeti, ancak göreli özerkliğe sahip bir devlet verebilir. Dar ve bencil çıkarları peşinde koşan sermaye kesimlerini ancak özerk davranma olanağına sahip bir devlet denetim altında tutabilir.

Devletin görece özerkliği, egemen sınıfın, ya da iktidar blokunun içindeki tekil, ya da kesimsel çıkarlardan özerklik olarak anlaşılmalıdır. Devlet, hiçbir zaman ve hiçbir durumda uzlaşmaz sınıflar karşısında özerk ya da hakem konumda değildir. Altı çizilmesi gereken şudur: "Devlet, toplumsal formasyonu oluşturan farklı sınıflar karşısında değil, iktidardaki sınıfın değişik fraksiyonları karşısında görece özerkliğe sahiptir."[113]

Devletin bu çerçevedeki göreli özerkliği, ayrıca kavramlaştırılıp üzerinde bu kadar gürültü koparılmasına gerek olmayan doğal bir özelliğidir. Marx'ın *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'ndeki formülasyonlarını haksız yere kanıt göstererek devleti sınıflarüstü bir güç, bir hakem olarak tanımlayan yaklaşım tümüyle farklı bir eksen üzerindedir.

Devletin göreli özerkliğine "olağanüstü devlet" başlığında yeniden döneceğim.

Devlet, yalnız baskı aygıtı ve zor toplamı değil, aynı zamanda siyasal, ideolojik, kültürel yapılar/örgütler dizgesidir. Devletin çok örgütlü karmaşık yapısı çeşitli sorun ve tartışmalara yol açmaktadır. Marksist devlet teorisi, dikkatini, silahlı kuvvetler, polis, yönetsel yapı, mahkemeler, cezaevleri vb'den oluşan devletin baskı aygıtı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Gramsci ve onu izleyenler, devletin tek işlevinin güç uygulama ve baskı işlevi olmadığını, aynı

113 Dr. Coşkun Adalı, *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Haziran 1997, s. 168-169

zamanda ideolojik hegemonya kurma işlevi de bulunduğuna haklı olarak ve yeniden dikkati çekmiş, devletin ideolojik aygıtları kanalıyla hegemonyasını örgütlediğini belirtmişlerdir. Devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları ayırım ve kavramlaştırmaları böyle ortaya çıkmıştır.

> ... ideoloji, egemen ideoloji olarak, bir toplumsal kuruluşta sınıfların temel iktidarını oluşturur. Egemen ideoloji toplumun bağrında bir dizi aygıtların ve kurumların içinde maddileşir, bu aygıt ve kurumlar arasında, kiliseler (dini aygıt), siyasal partiler (siyasal aygıt), sendikalar (sendikal aygıt), okullar ve üniversiteler (öğretim aygıtı), 'haber alma araçları' (gazeteler, radyo, sinema, tv, kısacası enformasyon aygıtı), 'kültürel' alan, belli bir görünüm altında aile vb sayılabilir. Bunlar Devlet'in ideolojik aygıtlarıdırlar.
>
> Bu aygıtlar, göreli olarak Devlet'in 'baskı' aygıtından ayrıdırlar, ana görünümü örgütlü fizik baskı olan ve rolünü bu görünüm altında, Devlet'in yasal tekeli altında yerine getiren aygıt dar anlamda Devlet aygıtıdır.[114]

Çeşitli kurum ve örgütlerin devletsel işlevlerinin daha kolay anlaşılması ve devleti baskı örgütünden ibaret görme yanılgısını dengelemesi bakımından yararlı olan bu ayrım, çeşitli sorunlar yaratmaktadır. En başta, şu pek tekin olmayan "göreli özerklik" kavramı, bu kez devletin ideolojik aygıtlarında karşımıza çıkmaktadır:

> Devletin ideolojik aygıtları, birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinde ve Devlet aygıtı ile olan ilişkilerinde, Devlet aygıtı kollarının sahip olmadığı bir *göreli özerklik biçim ve derecesine* sahiptirler ... Bir toplumsal formasyonda yalnızca bir egemen ideoloji bulunmaz, *birbirleriyle çelişkili birçok ideoloji ve ideolojik alt sistemler* vardır. ... Devletin ideolojik aygıtlarının ... göreli özerklikleri ... dar anlamda siyasal iktidar ilişkilerine bağlanır ve *Devlet iktidarı* içindeki önemli yalpalamalarda ifade bulurlar.[115]

114 Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnsel, Birikim Yayınları, İstanbul, Mayıs 1980, s. 314

115 Agy.s.319-320

Bu görüşler de, bu kez devletin tümünü değil ama ideolojik aygıtlarını sınıflarüstü ve sınıflararası çatışmanın serbestçe gerçekleştiği bir alan olarak görme eğilimindedirler. Oysa, devlet aygıtları, içlerindeki farklılık ve tartışmalar ne olursa olsun, sınıfsal özlerini, egemen ideolojinin hizmetinde olma karakterlerini korurlar. "Devletin ideolojik aygıtları" denilen örgütlenmeleri, devlet sisteminin dışında saymak[116] ise düşülebilecek bir başka yanlış olur.

Bir bütün olarak devlet, varolan üretim biçiminin doğurduğu ilişkileri çeşitli biçimlerde haklı, doğal ya da kaçınılmaz gösteren, ya da perdeleyen düşün sistemlerini seçerek, süzerek yeniden üretir. Sermaye sınıfı ile devlet arasındaki ilişkilerin çerçevesini bu ideoloji belirler. Burjuva siyasal partiler ve eğilimler bu ideolojinin dışına düştüklerinde ya da tutarlı biçimde savunamaz duruma geldiklerinde, boşluk devletin temel kurumları tarafından doldurulmaktadır.

"Devletin ideolojik aygıtları" denilen kurumların somut durumda hangisinin, ne kadar devlet aygıtı olduğunu ya da olmadığını ayırmanın çeşitli güçlükleri vardır. Çünkü, kendini devlet biçiminde örgütlerken, tüm toplumu da kendi sınıf egemenliği altında örgütleyen egemen sınıf, ideolojik hegemonyasını yalnızca devlet örgütleri eliyle değil her türlü resmi-resmi olmayan örgüt eliyle kurar. Bu örgüt ve kurumların birbirinden farklı görüş ve renkler taşımaları doğal ve anlaşılırdır. Ama hiçbir sınıflı toplumda, geçici ve ayrık durumlar dışında bu kurumlar egemen düzeni doğrudan hedef almaz, alternatif bir toplumsal düzen savunmazlar. Öte yandan, basın-yayın, enformasyon, kültür, eğitim gibi ide-

116 R. Miliband bu görüştedir: "... Adı geçen kurumların bir iktidar sisteminin parçası olduklarını ve ... giderek devlete bağlandıklarını ve onun tarafından desteklendiklerini göstermenin gerekliliği kadar, bunların burjuva demokrasilerine devletin değil de, siyasal sistemin parçası oldukları gerçeğini bulandırılmaması gerektiğine de inanıyorum. Bu kurumlar artan bir şekilde 'devletleşme' (statization) süreciyle karşı karşıya bulunuyorlar; ve bu süreç, gelişmiş kapitalizmin sürekli kriz koşullarında, devletin çok daha fazla siyasal beyin yıkama ve kafaları bulandırma sorumluluğu yüklenmesi gerçeği sonucu hız kazanabilir. Ama ilgili kurumların aslında devlet sisteminin parçası olduklarını söylemek gerçekle bağdaşmıyor gibime geliyor." (N. Poulantzas ve E. Laclau ile birlikte *Kapitalist Devlet Sorunu* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 52-53)

olojik etkileme gücü büyük ve yaygın alan ve kurumlar, görünen ve görünmeyen yüzlerce yoldan devletin baskı aygıtının yönetim ve denetimi altına alınırlar. En başta, devlet gizli servisleri, gizli-açık siyasal polis örgütlenmeleriyle bunlar içinde örgütlüdür. Son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan onlarca örnek, kapitalist devletin dallı budaklı, oldukça yetkin bir illegal örgüt olduğunu açıkça göstermiştir. "Derin devlet" Türkiye'ye özgü bir anomali, Susurluk'la ortaya çıkmış, kolayca temizlenecek bir "kir", arızi bir durum değil kapitalist devletin yapısal bir özelliğidir. Medya, saklanamaz biçimde, özel ya da kamu olması fark etmeksizin devlet aygıtı işlevi görmektedir. Özel televizyon kanallarının, çok tirajlı gazetelerin önemli ve kritik konularda kimi zaman kelimesi kelimesine aynı yayını yapmaları rastlantıyla değil, ideolojik etkileme ve örgütlü ilişkiyle olmaktadır. İdeolojik işlevleri tüm toplum çapında olan din ve eğitimle ilgili kurumlar devletin koyduğu kurallar içinde faaliyet göstermektedir. Daha da önemlisi, düzenin herhangi bir tehdit ya da tehlike karşısında olduğu her durumda bütün bu örgütler bir orkestradan yönetilir biçimde kendi rollerini yerine getirmektedirler. Düzendışı medya ve öteki sivil örgütlenmeler ise, etkisiz oldukları sürece bir marijinal yaşam alanı bulabilmekte, etkili ve gerçek alternatif olma eğilimi gösterdikleri anda ise ehlileşme ya da ezilme "seçenekleriyle" yüz yüze gelmektedirler.

ÜÇ

OLAĞANÜSTÜ DEVLET

"Olağanüstü devlet" kavramı, bildiğim kadarıyla ilk kez *Faşizm ve Diktatörlük* kitabında Nicos Poulantzas tarafından gündeme getirildi. Poulantzas "olağanüstü devlet" kavramına, daha çok faşist, Bonapartist ve askeri rejimlerin ayrıntılı ve karşılaştırmalı çözümlenmelerinde başvurdu.

"Olağanüstü devlet"in aşağıda tanımlamaya çalıştığım daha genel bir çerçevede de kullanışlı bir kavram olabileceğini düşünüyorum.

Olağanüstü devlet, bir üretim biçiminden ötekine geçişte; sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin bu sınıflardan birinin tam egemenliğine izin vermediği durumlarda; ya da faşizm örneğinde olduğu gibi kapitalizmin emperyalist aşamasındaki devrim-karşıdevrim kapışmasının kritik uğraklarında ortaya çıkan geçici devlet tipinin genel adıdır.

Olağanüstü devletin, kapitalizm öncesi dönemler için de kullanılıp kullanılamayacağı ilginç bir tartışma konusu olabilir. Örneğin, "geçiş devleti" ile olağanüstü devlet, ortak ve farklı yönleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Gramsci'nin faşizmi anlatmak için esinlendiği "Sezarizm" deyiminin kaynağı olan Roma İmparatorluğu'ndaki Sezar döneminin, ya da feodalizmden kapitalizme geçişin devlet biçimi olan mutlak monarşilerin olağanüstü devlet kavramıyla açıklanıp açıklanamayacakları, Marx'ın "top-

lumsal devrimler çağı" dediği dönemle geçiş devleti/olağanüstü devlet terimlerinin ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği, bir geçiş devleti olan proletarya diktatörlüğü devleti ile "olağanüstü devlet" arasında benzerlik ve bağlar kurulup kurulamayacağı soruları, yaratıcı ve üretken bir tartışmanın konu başlıklarıdır. Tüm başlıkları kapsayan bir genişlik ve derinlikte olmasa da elinizdeki kitabın değişik bölümlerinde, çeşitli konuları işlerken arkaplanda hep bu sorular var oldu. Burada, olağanüstü devleti kapitalizmle ve kapitalizmin kriz dönemlerinde ortaya çıkan devlet biçimleriyle sınırlı olarak ele alacağım.

Olağanüstü devlet kavramının önemi, tarihin belli dönemlerinde belli ülkelerde görülen ve bir daha asla aynen yinelenmeyen, kimi zaman Bonapartizm, kimi zaman faşizm denilen devletlerin genel ve üst bir çerçevede çözümlenmesine elverişli bir araç olmasından geliyor. Bir örnek vermek gerekirse, kendine yeten bir faşizm teorisi olup olmadığı sorusu haklı bir sorudur ve olağanüstü devlet kavramı bir faşizm teorisi geliştirmeden olgunun teorik çözümlenmesine olanak sağlamaktadır.

Feodalizmden kapitalizme oluşum ve geçiş döneminin devlet örgütlenmesinde ne tür değişikliklere yol açtığını, mutlak monarşilerin hangi tarihsel/toplumsal gereksinmelere yanıt verdiğini incelemiştik. Şimdi, aynı sürece, başka bir açıdan, devletin göreli bağımsızlığı ve özerkliği sorunsalı açısından bakarak, olağanüstü devlet konusuna buradan girelim. Marx ile Engels *Alman İdeolojisi*'nde şunları yazmışlardı:

> Özel mülkiyetin topluluk mülkiyetinden kurtulmasıyla Devlet sivil toplumun yanında ve dışında ayrı bir birim haline geldi; ama devlet burjuvazinin iç ve dış amaçlarını, mülkiyet ve çıkar ortaklığını güvence altına almak için benimsemek zorunda kaldığı bir örgüt biçiminden başka bir şey değildir. Günümüzde devletin bağımsızlığına, yalnızca toplumsal katmanların henüz tam olarak sınıfa büyümedikleri, daha gelişmiş ülkelerde ortadan kalkan bu katmanların hâlâ önemli rol sahibi oldukları ve karışık biçimde var oldukları ülkelerde rastlanır. Bu ülkelerde nüfusun hiçbir kesimi öteki üzerinde egemenlik sağlayamamış-

tır. Özellikle Almanya'daki durum budur. Modern devletin en yetkin örneği ise Kuzey Amerika'dadır.[117]

Bu sözler, devletin sınıflardan *bağımsızlığının* ancak, egemen üretim biçimini potansiyel olarak temsil eden topluмsal katmanın, yalnız ekonomi politik nedenlerle değil, öteki sınıflar karşısındaki konumuyla da henüz tam olarak sınıf niteliği göstermediği, bu nedenle de egemenlik kuramadığı durumlarda ve ülkelerde söz konusu olabildiğini anlatıyor. Devlet, bir yandan gelişme düzeyi ne olursa olsun yeni düzenin amaçlarını yerine getirmek göreviyle yüklüdür. Öte yandan, devletin düzenini kurmaya çalıştığı sınıf, burjuvazi güçsüzdür. Devletin güçlü olması ve görevini gereği gibi yerine getirebilmesi için tüm katmanlardan bağımsız olması gerekmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının gerekli koşulu ise, dünyanın başka yerlerinde oluşmuş ve gelişkin bir burjuva sınıfın varlığıdır. Burada, devlet ikili işlev görmekte, bir yandan kapitalist gelişmeyi, kapitalist sınıfı inşa eden başat etmen olarak kuruculuk işlevini yerine getirirken, bir yandan da baskı aygıtlarıyla bu sürecin karşısına dikilenleri ezmektedir. Özetle söylemek gerekirse, betimlenen durumda olağanüstü devletin kendisi değil, onu var eden koşullar olgunlaşmaktadır. Birinci nokta budur. Buna, "yukarıdan", "tepeden" dönüştürme de diyebiliriz.

İkincisi, yukarıdaki çözümlemeyi esas aldığımızda, söz konusu katmanın tam olarak sınıfa büyüdüğü ve egemenliğini kurduğu koşullarda devletin sınıflardan bağımsızlığından artık söz edilemeyecek, kapitalizm gelişip sınıflar belirginleştikçe devletin sınıf karakteri, yani devlete son çözümlemede hangi sınıfın egemen olduğu da netleşmiş olacaktır. Peki bu, daha önce kurucu/koruyucu işlevler gören devletin bu koşullarda tümüyle kapitalist ticaret ve sanayinin buyruğuna gireceği, devletin baskı aygıtlarının burjuva ilişkilerin basit organlarına dönüşeceği anlamına mı gelir?

Sorunun yanıtının en azından sorudaki kesinlikte "evet" olmadığını biliyoruz. Toplumsal ve özellikle de ekonomik gelişme süreçleri

117 K. Marx-F. Engels, The German İdeology (Alman İdeolojisi), Selected Works, agy. c. 1, s. 77

üstyapıyı, devlet ve siyaset alanını mekanik biçimde belirlememekte, tüm bu gelişmelere içeriğini son çözümlemede sınıf mücadelesi vermekte, sınıf mücadelesi ise devletin ekonomik, siyasal işlevlerini de, baskı aygıtını da o anki ve yarınki gereksinmeler için korumayı, güçlendirmeyi, kimi zaman da daha ince biçimlerde ayarlamayı gerektirmektedir. Öyleyse, biri tekrar olmak üzere iki sonucu yazabiliriz: Burjuvazinin bir kez oluşup, öteki sınıflar üzerinde egemenlik kurmasından sonra devletin sınıflardan, en başta egemen sınıftan "bağımsızlığı" söz konusu olamaz. Olağanüstü devletle olağan devlet arasındaki fark sınıf egemenliğinin kendisiyle değil, biçimiyle, derecesiyle ilgilidir; burjuva devlet olağanüstü devlete geçişin yapı taşlarını, öğelerini içinde taşımakta, öte yandan olağanüstü devlet de, son çözümlemede egemen üretim biçimine ve egemen sınıfa bağımlılığını sürdürmektedir.

Öte yandan, olağanüstü devlet, olağan devletten belli bir fark göstermese böyle bir kavram gerekli olmaz, devletin sınıf mücadelesi koşullarına göre merkezi denetim ve baskı gücünü artırıp eksiltmesiyle sorun çözülmüş olurdu.

Devletin olağanüstü (Bonapartist, faşist ve askeri diktatörlük) biçimlere bürünmesini gerektiren koşulları incelerken hep akılda tutulması gereken bir nokta var: Olağanüstü devlet, ancak, verili bir toplumsal yapının somut sınıfsal, siyasal ilişkileri temelinde çözümlenebilir. Bu çözümlemeden, genel sonuçlar, yasallıklar üretmek olanaklı ve olasıdır; belli bir zamanda, belli bir yerde yaşanmış örneklerin tamı tamına yinelenmesi ise olanaksızdır.

Bu notlardan sonra, olağanüstü devletin karakteristik özelliklerine geçebiliriz.

Bir: Olağanüstü devleti ortaya çıkaran en genel ve her durumda geçerli koşul, egemen üretim biçiminin, artıdeğer sömürüsünün sürekliliğinin olağan biçim ve yöntemlerle güvence altına alınamaması, uzlaşmaz sınıf karşıtlığının, genel olarak sınıflar arası çatışma ve mücadelelerin, egemen sınıf içindeki kesimsel çatışmaların, bunların değişik bileşimlerinin *maddi düzenin devamını* reel ve yakın bir tehlikeye sokacak bir krize yol açmasıdır.

İki: Varolan iktidar blokunun toplumsal temelindeki göreli za-

yıflık, içindeki bölünmeler ve benzeri nedenlerle iktidarını *artık* eskisi gibi sürdüremediği, yükselen toplumsal güçlerin ise *henüz* yeni bir bileşimi biçimlendirip iktidara tam olarak yerleşemediği *siyasal kriz* durumu.

Üç: Siyasal krize genellikle egemen sınıf içindeki *hegemonya krizinin* eşlik etmesi. Yalınlaştırarak söylemek gerekirse, ötekilere söz geçirebilir, iradesine meydan okunamayan siyasal ve sınıfsal bir önderliğin yokluğu.

Dört: Alt sınıflarda genellikle ekonomik toplumsal koşullardan kaynaklanan bir hoşnutsuzluk ve huzursuzluğun varlığı, yönetenlerde bu durumu ekonomik-toplumsal iyileştirmeler yoluyla değiştirecek olanakların ya da ortak iradenin yaratılamaması. Alt ve orta sınıfların çok çeşitli nedenlerle programlarını ve sözcülerini ortaya çıkaramamaları. Bu iki yönlü durumun sonucu olarak sınıf-temsil ilişkisinde kriz.

Beş: Egemen sınıf içindeki, orta sınıf ve proletarya arasındaki çatışmaların, maddi düzeni belirsizliğe ve tehlikeye düşürmesi. İşte o zaman, devlet, egemen sınıfın kimi, hatta en önde gelen kesimlerinin o anki çıkar ya da siyasetlerinin de üstüne süzülerek, düzeni sürdürme misyonunu üstlenecektir.

Altı: Özetlenen durumda, düzeni koruma ve kollama misyonunu devlet adına üstlenenler (Bonaparte, Hitler ya da cuntacı bir general) iktidarlarını sağlamlaştırmak üzere, başlıca iki yönteme başvurmadan edemezler: Yeni iktidarın dayanacağı toplumsal güçler koalisyonunun rıza ve oydaşmasını (konsensus) sağlayacak ideolojik siyasal program ve söylem üretmek; devletin bastırma, ezme işlev ve aygıtlarını doğrudan ve herhangi bir yasa, kural ya da organ tarafından sınırlanamaz biçimde harekete geçirmek! Sınıf egemenliği, aynı anlama gelmek üzere sınıf diktatörlüğü, tanımı gereği sınırlandırılamayan, paylaşılmayan güç ve yetki demektir. Burjuva demokrasisinde de durum içerikte böyledir. Ancak, burjuva demokrasisinde, yürütme hızına, kimi durumlarda da içeriğine sınırlamalar getiren sistem içi kurallar ve denetim mekanizmaları vardır. Normal koşullarda, bu işleyişler sorun olmamakta, egemen sınıf ve iktidar bloku içinde ana siyaset

stratejisinde, karşıt sınıf karşısında izlenecek yol ve yöntemlerde farklılık ve ayrışma olduğu zamanlarda ise devlet içindeki güç merkezleri arasındaki uyum ve eşgüdüm bozulmaktadır. Olağanüstü devlete, bu uyumu yeniden, ama bu kez başka yöntemlerle oluşturmak için başvurulmaktadır. Çıplak zor, kılıç kınından çıkarılmıştır ama Marx'ın söylediği gibi bu burjuva toplum üzerinde kılıcın diktatörlüğü değil, burjuvazinin kılıç yardımıyla diktatörlüğüdür.[118]

Yedi: Her olağanüstü devlet, varlığını ve yaşamını sürdürmesine destek veren dış koşullarda doğmakta, bu koşulların varlığı ya da yaratılması yaşamsal önem taşımaktadır.

Bonapartizm ve faşizm kapitalizmin iki farklı döneminde ortaya çıkan iki olağanüstü devlet tipidir.

1. Bonapartizm

Bonapartizm, Fransa'da 1851'de bir darbe ile iktidara el koyan Louis Bonaparte'ın adıyla anılan ve hem tarihsel, hem de siyasal açıdan belli özellikler gösteren bir olağanüstü devlettir. Somut bir toplumsal formasyonda, Fransa'da 1848-1851 döneminde yoğunlaşan sınıf mücadelelerinin içinden birçok olgu ve hareketin bir tür bileşkesi olarak ortaya çıkmıştır. Zaman olarak görece kısa, içine sığdırdıkları bakımından son derece yoğun, sonuçları bakımından toplumsal laboratuvar zenginliğinde deney ve derslerle dolu bu dönemin kısa bir zamandizinsel dökümünü aşağıdaki metin içi ekte veriyorum.

118 K. Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850,* Çev. Sevim Belli, Ekim 1986, Sol Yayınları, Ankara , s. 68

EK:
FRANSA'DA SINIF MÜCADELELERİ 1848-1852 ZAMANDİZİNSEL DÖKÜM*

Birinci dönem. 24 Şubat'tan 4 Mayıs 1848'e kadar Şubat dönemi. 24 Şubat'tan, yani Louis-Philippe'in düşüş tarihinden, 4 Mayıs 1848'e, Kurucu Meclis'in toplanma tarihine kadar uzanan ve uygun deyimiyle ***Şubat dönemini*** meydana getiren ***birinci dönem***, devrimin başlangıç, hazırlanış dönemi sayılabilir. Resmen bu döneme niteliğini veren şey, bu dönemin bulup buluşturuverdiği hükümetin kendi kendisine ***geçici*** demesi ve bu dönemde önerilen, girişilen, ifade edilen her şeyin ancak geçici olarak yapılmış olmasıdır. Hiçbir şey ve hiçbir kimse, gerçek bir varlığa sahip olma ve gerçek bir eylemde bulunma hakkı gibi bir iddiada bulunmadı. Devrimi hazırlayan ya da yapan bütün öğeler, hanedan muhalefeti, cumhuriyetçi burjuvazi, cumhuriyetçi demokrat küçük burjuvazi, sosyal demokrat işçi sınıfı, hepsi, Şubat hükümetinde geçici olarak yerlerini buldular.

İkinci dönem. Cumhuriyetin kuruluşu ve Kurucu Ulusal Meclis dönemi.

(1) 4 Mayıs'tan 25 Haziran 1848'e kadar. – Bütün sınıfların proletaryaya karşı savaşımı. Proletaryanın haziran olayları sırasında yenilgisi. 4 Mayıs 1848'den Mayıs 1849'un sonuna kadar giden ikinci dönem Anayasa dönemi, burjuva cumhuriyetinin temelinin atılışı dönemidir. Şubat günlerinin hemen ardından, yalnız cumhuriyetçiler, hanedan muhalefetini, sosyalistler de cumhuriyetçileri baskına uğratmakla kalmadılar, Paris bütün Fransa'yı baskına uğrattı. Ulusun oylarından çıkmış, 4 Mayıst'a toplanan Ulusal Meclis, ulusu temsil ediyordu. Bu meclis, şubat günleri iddialarına karşı güçlü bir protestoydu ve devrimin sonuçları-

* *Marx'ın* Louis Bonaparte'ın 18.Brumaire'i*'nın çeşitli bölümlerinde yaptığı dönemlendirme ve değerlendirmeye sadık kalarak, Marx'ın aynı kitabın farklı yerlerindeki değinmelerini biraraya getirerek düzenledim.*

nı burjuva ölçüsüne uydurmak gibi bir görevi vardı. 15 Mayıs 1848'deki gösterisi sırasında Paris işçileri ve zanaatçıları Kurucu Meclis'in toplantı halinde olduğu salona daldılar, meclisin dağıtıldığını ilan ettiler ve devrimci bir hükümet kurdular. Ama göstericiler çok geçmeden ulusal muhafız ve askeri birlikler tarafından dağıtıldılar. Blanqui, Barbes, Albert, Raspail, Sobrier ve öteki işçi önderleri tutuklandı. Bilindiği gibi 15 Mayıs'ın, komünist devrimcilerin, kamu sahnesinden uzaklaştırılmalarından başka bir sonucu olmadı... Bu yenilgi, proletaryayı, devrimci sahnenin arka planına itti.

(2) 25 Haziran'dan 10 Aralık 1848'e kadar. – Katıksız burjuva cumhuriyetçilerinin diktatörlüğü. Anayasanın hazırlanması. Paris'in sıkıyönetim altına alınması.

(3) 20 Aralık 1848'den 29 Mayıs 1849'a kadar. – Kurucu Meclis'in Bonaparte'a ve Bonaparte'ın müttefiki düzen partisine karşı mücadelesi. Kurucu Meclis'in sonu. Cumhuriyetçi burjuvazinin düşüşü.

Üçüncü Dönem. Anayasal Cumhuriyet ve Ulusal Yasama Meclisi dönemi

(1) 29 Mayıs 1849'dan 13 Haziran 1849'a kadar. – Küçük burjuvazinin Bonaparte'a ve büyük burjuvaziye karşı mücadelesi. Küçük burjuva demokrasisinin yenilgisi.

(2) 13 Haziran 1849'dan 31 Mayıs 1850'ye kadar. - Burjuvazinin yani güçbirliği kurmuş Orleancılarla meşruiyetçilerin ya da düzen partisinin parlamenter diktatörlüğü. Parti, genel oy sisteminin yürürlükten kaldırılması ile egemenliğini tamamlıyor ama parlamenter kabineyi kaybediyor.

(3) 31 Mayıs 1850'den 2 Aralık 1851'e kadar. – Parlamenter burjuvazi ile Bonaparte arasında mücadele, burjuva egemenliğinin devrilmesi, anayasal ya da parlamenter cumhuriyetin çöküşü.

a) 1 Mayıs 1850'den 12 Ocak 1851'e kadar. – Parlamento, ordunun yüksek komutasını yitiriyor.

b) 12 Ocak'tan Nisan 1851'e kadar. – Parlamento, biçimsel iktidarı yeniden ele geçirme girişimlerinde yenik düşüyor. Düzen partisi, parlamentodaki çoğunluğunu kaybediyor. Düzen partisi, cumhuriyetçilerle ve Montagne ile birleşiyor.

c) 11 Nisan 1851'den 9 Ekim 1851'e kadar. – Anayasayı değiştirme, kaynaşma ve uzatma girişimleri. Düzen partisi kendisini

oluşturan çeşitli öğelere ayrılıyor. Parlamento ile bir yandan burjuva basını arasında, beri yandan da burjuvazinin kitlesi arasındaki kopma resmiyet kazanıyor.

d) 9 Ekim'den 2 Aralık 1851'e kadar. – Parlamento ile yürütme gücü arasında açık kopma. Parlamento, kendi öz sınıfı, ordu ve öteki sınıflar tarafından kendi başına bırakılmış olarak kendi ölüm kararını infaz ediyor ve ölüyor. Parlamenter rejimin ve burjuva egemenliğinin çökmesi. Bonaparte'ın tam zaferi. İmparatorluğun yeniden kuruluşu.

Bu, gerçekten zengin bir deneydir. Bonapartizm, oluştuğu koşullarla ve oluşumuyla gerçekten özgün bir olgudur. Tüm sınıfların ve ara katmanların canlı, aktif biçimde siyaset sahnesinde yer aldığı, dengelerin sürekli değiştiği bir toplumsal ortamın ürünüdür.

Şimdi bunlara bakalım.

Burjuva devrimlerini incelerken de altını çizdiğimiz gibi, Fransa burjuvazisi Avrupa'nın en köktenci siyasal devrimiyle iktidarı almış ama kapitalizm öncesi altyapıyı aynı köktencilikle tasfiye edememişti. Maddi ekonomik temelini yitiren soyluluk toplumsal ayrıcalıklarını ve özellikle de devlet içindeki konumlarını korumak, yeni düzende eski ayrıcalıklarına dayanarak ekonomik ve siyasal güç edinmek için mücadele ediyor, Orleans ve Bourbon hanedanlarına mensup kralcıların ve onlarla bağlaşıklık/rekabet içindeki burjuvaların hegemonya ve iktidar kavgaları sürüyordu.

1789 Devrimi'nin ve genel olarak siyasal devrim-restorasyon süreçlerinin keskin ve köktenci biçimlerde gelişmesiyle, kapitalist gelişmenin yavaş ve bulaşık karakteri 19. yüzyıl Fransa'sının en önemli özgünlüğü, aynı zamanda çelişkisiydi.

Fransa'da sanayi burjuvazisinin güçsüzlüğünün üç önemli sonucu oldu. Birincisi, Fransız sanayisi Fransa'nın üretimine, Fransız sanayicileri de Fransız burjuvazisine egemen olamadı. Bu, Fransız burjuvazisinin "devrimci" niteliğini dizginleyen bir etmendi. İkincisi, Fransa'da işçi istemleri bu pek de güçlü olmayan sanayi kapitalistine yöneliyor, en çok onu tehdit ediyordu. Bu yüzden, Fransa'da "fabrikatör", düzen partisinin en bağnaz üyesiydi. Kârının mali sermaye tarafından azaltılmasını proletarya tarafından

tamamen ortadan kaldırılmasına tercih ediyordu. Üçüncüsü, üzerinde bir proleter devrimin gerçekleşebileceği toplumsal zemin ancak sanayi burjuvazisinin egemenliğinde, modern sanayinin, bütün mülkiyet ilişkilerini kendine göre biçimlendirdiği yerde inşa edilebilir ve sanayi de, bu gücü, ancak dünya pazarını eline geçirmiş olduğu yerde kazanabilirdi. Oysa Fransız sanayisi, ulusal pazardaki egemenliğini bile korumacılık sistemine borçluydu. Bu yüzden Fransız proletaryası, bir devrim anında, Paris'te, kendisini, olanaklarının ötesinde bir atılıma heveslendiren gerçek bir güce ve etkiye sahip olduğu halde, Fransa'nın geri kalan bölümünde köylülerin ve küçük burjuvaların sayıca üstünlüğü karşısında neredeyse kayboluyordu.[119]

Küçük toprak sahipliği, küçük üretim Fransa kapitalizminin konumuz açısından son derece önemli bir özelliğiydi. 19. yüzyıl Fransız köylülüğünün durumunu Marx'tan okuyalım:

> Milyonlarca köylü ailesi, onları birbirlerinden ayıran, yaşam biçimlerini, çıkarlarını ve kültürlerini toplumun öteki sınıflarınınkilerle karşı karşıya getiren ekonomik koşullar içinde yaşadıkları ölçüde bir sınıf oluştururlar. Ama, küçük köylüler arasında ancak yerel, yani yaşadıkları yerden gelen bir bağ olduğu ve onların çıkarlarının benzeşmesi onlar arasında hiçbir ortaklık, hiçbir ulusal bağ, hiçbir siyasal örgütlenme yaratmadığı ölçüde bir sınıf oluşturmazlar. Bunun içindir ki, onlar, kendi sınıf çıkarlarını kendi adlarına, ister bir parlamentonun aracılığı ile, ister bir meclisin aracılığı ile savunacak durumda değildirler. Onlar, kendi kendilerini temsil edemezler, temsil edilmek zorundadırlar. Onların temsilcileri, onlara, aynı zamanda, kendilerini öteki sınıflara karşı koruyan ve onlara yukarıdan yağmuru ve güneş ışığını gönderen efendileri gibi, üstün bir yetkili gibi, mutlak bir hükümet gücü gibi görünmelidir. Şu halde, küçük toprak sahibi köylülerin politik etkisi, en yüce anlatımını, toplumun yürütme gücüne bağımlılığında bulur.[120]

---

119 K. Marx, *The Class Struggles in France* (Fransa'da Sınıf Mücadeleleri), Marx-Engels, *Selected Works*, c. 1, s. 213-214

120 K. Marx, *Louis Bonaparte'ın 18.Brumaire'i*, Marx-Engels *Selected Works*, in three Volumes, c . 1, s. 479

Yukarıdaki satırlarla, köylülüğün sınıfsal ve siyasal durumuyla ilgili son derece doğru ve genelleştirilebilecek bir değerlendirme yapılmış oluyor. Küçük toprak sahibi köylülüğün yukarıda belirtilen özellikleri Fransa'daki sınıflar mücadelesine kendine özgü rengini veriyor. Marx, "Fransız Üçlemesi" denilen ve *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* ve Paris Komünü'nden sonra yazdığı *Fransa'da İç Savaş*'tan oluşan kitaplarında bu mücadeleyi tüm renkliliği ve canlılığı ile çözümledi.

Marx, büyük toprak mülkiyetinin hanedanı olan Bourbonlar, paranın hanedanı olan Orleanslar gibi Bonapartların da köylülerin, yani Fransız halk kitlesinin hanedanı olduğunu yazıyordu. Küçük toprak sahibi geniş köylü kitlesi, Bonapartist diktatörlüğün temel toplumsal dayanağıydı. Bonaparte'ın iktidarında devlet aygıtı, "bağımsız görünecek kadar" güçlenmişti ve bu gücünü dayandığı toplumsal temelden alıyordu. Devlet, en bağımsız göründüğü zaman bile boşlukta asılı durmuyordu. "Bonaparte bir sınıfı, Fransız toplumunun en kalabalık sınıfını, *küçük toprak sahibi köylüleri* temsil ..." ediyordu.[121] Ama küçük toprak sahibi köylülük de türdeş değildi. Bonaparte hanedanı küçük toprak sahibi köylülüğün tümünden destek almakla birlikte gerçekte köylülüğün tutucu, toplumsal varlık koşullarını güçlendirmek isteyen, eski düzenin içine sımsıkı hapsolmuş, kendisinin ve tarlasının imparatorluk tarafından kurtarılmasını, kayırılmasını isteyen kesimlerini temsil ediyordu. Öte yandan, küçük mülk sahibi köylüler içinde bu varlık koşullarında kurtulmak isteyen, kentli küçük üretici ve emekçilerin düzen değişikliği hareketine yakınlık duyan geniş kesimler de vardı. Ama bir bütün olarak ya da ağırlıklı kitlesiyle, kır küçük burjuvazisini Bonapartist diktatörlüğün destekçisi yapan, bu sınıfın kesimsel çıkar farklılıklarını önemsizleştiren ortak sınıfsal konumuydu. *Küçük burjuvazi, karşıt iki sınıfın çıkarlarının karşılıklı birbirlerini köreltikleri bir ara sınıf olduğu için, sınıflararası uzlaşmaz çelişkilerin üstünde olduğuna sahiden inanan bir toplumsal sınıftır ve bu özelliğinden dolayı da "sınıflar üstü", "hakem"*

121 agy. s. 478

devlet kavramı bu sınıf içinde son derece etkilidir. Bonapartist diktatörlükle, onun toplumsal temelini oluşturan köylülük arasındaki ilişkinin özü buradadır. Küçük burjuvazinin, aynı anlama gelmek üzere orta katmanların devrim-karşıdevrim ve olağanüstü devlet bağlamındaki konumu bencil sınıf çıkarlarını tutarlılıkla izlemekten ya da küçük dükkâncı olmaktan gelmez. Onları kendi sınıflarının aktörü yapan şey, bilinçlerinin de küçük burjuvanın yaşamda aşamadığı sınırları aşamamasıdır.

Proleteryaya gelince. Toplumun mülksüz, emek gücünden başka geçim aracı olmayan işçi ve işsiz yoksul kesimleri 1848-1851 Fransa'sındaki toplumsal güçlerden birini, Marx'ın deyişiyle "proletarya partisini" oluşturuyorlardı.[122] Bu tarihlerde işçi sınıfı, erken sanayi devrimi ülkesi İngiltere'de bile maddi varlığı, sayıları bakımından büyük bir sınıf değildi. Buna rağmen, burjuva devrimleri sırasında ve sonrasında maddi varlığının ötesinde bir rol oynadı.

1848 Şubat Devrimi'yle, proletarya öne çıkmış, bütün Fransa'ya meydan okumuş, bir hareket alanı kazanmıştı; ama bu kendi sınıfsal kurtuluşu doğrultusunda atılmış bir adım değildi. 1848 Şubat Devrimi'yle iktidara taşınan cumhuriyetin yaptığı ilk şey, bütün mülk sahibi sınıfları siyasal iktidar alanına sokarak, burjuvazinin egemenliğini tamamlamak ve kesinleştirmek oldu. Proletaryanın bu uğraktaki etkinliği bu cumhuriyete toplumsal bir renk de çaldı kuşkusuz, "Şubat cumhuriyeti, kendini *toplumsal kurumlarla çevrili bir cumhuriyet* olarak ilan etmek zorunda kaldı. Paris proletaryası bu ödünü de *dayattı*."[123] Paris proletaryasının gücü, sayısından ve sınıfsal amaçlarını bir program netliğinde ortaya koymuş olmasından değil, silahlanmış, örgütlenmeye yetenekli, mücadeleye kararlı bir toplam olmasından geliyordu. Tüfeğin bir omuzdan

122 Marx, "Fransız Üçlemesi"nin üç kitabında da sınıfsal-siyasal güçleri sınıflandırırken, "düzen partisi", "cumhuriyetçiler" "küçük burjuva demokrasi partisi", "proletarya partisi" terimlerini kullanıyor. Bunlar, bugün anladığımız anlamda, programları, tüzükleri, tanımlanmış organ ve işleyişleri olan örgütleri değil, mücadele eden sınıf ve siyaset güçlerinin oluşturduğu taraflaşmayı, kümelenmeyi anlatıyor.

123 Karl Marx, *Class Struggles in France 1848-1850* (Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850), Marx-Engels, Selected Works,c.1 s. 211-212

ötekine geçirilme olasılığı cumhuriyetçi burjuvaları korkudan titretiyordu. İktidara gelir gelmez yaptıkları ilk iş, bu yüzden, elbirliğiyle işçileri silahsızlandırmak oldu. Cumhuriyeti kızıl tehditten korumak ve cumhuriyetin burjuva karakterini tescil etmek için, burjuvazinin, proletaryanın istemlerini geri çevirmesi, onu silahla püskürtmesi, dağıtması gerekiyordu. 1848 Haziran'ında yaptıkları buydu. Burjuva cumhuriyetin gerçek doğum tarihi, silahlı işçi hareketinin ezildiği Haziran katliamıydı.

Haziran'da, bütün sınıflar ve bütün partiler, proletaryanın, "anarşi partisi"nin, karşısında, "düzen partisi" içinde birleşmişlerdi.

Proletarya, hareketin yeni bir atılıma geçer göründüğü her durumda yeniden ön plana çıkmaya çaba gösterdi, öteki toplumsal katmanlardaki devrimci kaynaşmalarla bağlaşıklık kurmaya girişti. Böylece çeşitli partilerin birbiri ardına uğradıkları bütün bozgunları paylaşmış oldu.

Proletaryanın yapabileceklerinin sınırlarını, kapitalist gelişme düzeyinin ve tarihin çözülmek üzere gündeme getirdiği sorunların niteliği ve sınıfların karşılıklı konumları çiziyordu. Proletarya, kıta çapındaki ilk büyük sınıf çatışmasından yenilerek çıkmıştı. Nesnel koşullar, proletarya partisinin kendi bağımsız programı ve örgütlenmesiyle bir toplumsal devrime önderlik edebilmesini olanaklı kılacak derecede olgunlaşmamıştı. Proletaryanın buna rağmen bu dönemde etkili bir rol oynaması esas olarak *öteki sınıflar üzerindeki* büyük etkisinden geliyordu. Kralcı-hanedancılar iki hizbe bölünmüştü. Burjuvazi ticaret ve kârın sürekliliği için "huzur ve güven"i başka her şeye tercih ediyordu. Küçük mülk sahibi milyonlarca köylü, yenilmiş proletarya ile burjuvazi arasında yalpalıyordu. Proletarya, huzur ve güveni tehdit ettiği ölçüde düzen için bir tehlike olmaya devam ediyor ama *devrimci bir çözüm gücü olarak toplumun önüne çıkamıyordu.* Proletarya, Engels'in deyimiyle, "her şeye karşın kesin çözüm getirmeyecek sürekli bir patlama tehdidiydi."[124]

Bonaparte'ın bir darbeyle iktidara el koymasının ve iktidarını sürdürebilmesinin altındaki toplumsal/sınıfsal güç dengesi kısaca böyleydi. Bonapartist devlet bu dengenin üzerinde yükseldi.

124 Agy. s. 192

Bu denge durumunun yaratılmasına ve Bonaparte'ın iktidara yerleşebilmesine, amca Napolyon Bonaparte'dan yeğen Louis Bonaparte'a süreklilik gösteren, Marx'ın *"idées Napolyonnes"* (*Napolyoncu düşünceleri*) dediği, bir tür program hizmet etti.

1789 Devrimi, yarı serf köylüleri toprak sahibi yapmıştı. Napolyon, köylülerin küçük toprak sahipliğini kalıcılaştırdı. Napolyon'un sağlamlaştırdığı bu mülkiyet biçimi, Fransız tarımını verimsizleştirdi; giderek artan oranlardaki borçlanma köylülüğü yıkıma götürdü. Fransız kır nüfusunun "özgürlüğü" olarak sunulan Napolyoncu mülkiyet biçimi köylülüğün yoksulluğunun esas nedeni oldu. Küçük toprak mülkiyeti Napolyoncu düşüncenin *birinci* ilkesiydi. Napolyon zamanında küçük toprak sahibi köylü ile burjuvazinin çıkarları uyum içindeydi. Küçük toprak mülkiyeti, feodalitenin kaynaklarını kesiyor, geri dönüşüne karşı doğal bir engel oluşturuyordu. Kapitalist gelişmeyle birlikte bu durum değişti. Toprak üzerindeki ipotek borçları dev boyutlara ulaştı. Napolyon yasaları artık yalnızca haciz ve icra yoluyla satışlar için kullanılıyordu. Burjuvazi ile küçük köylü arasındaki çıkar birliği bozuldu. Köylülük yüzünü kent emekçilerine dönmeye başladı.

İkinci Napolyoncu düşünce, maddi düzenin açıkça, güçle savunulması gereksiniminden çıktı: Güçlü ve mutlakçı hükümet! Güçlü devlet büyük bürokrasi, büyük bürokrasi ise ağır vergilendirme demekti. Bürokrasinin, ordunun, kilisenin, yargının, tüm devlet aygıtının yaşam kaynağı vergi geliriydi. Mutlak monarşi zamanında, Birinci Devrim sırasında ve Napolyon zamanında bürokrasi, burjuvazinin sınıf egemenliğini hazırlamaya hizmet etti. Restorasyon döneminde, Louis-Philippe zamanında, parlamenter cumhuriyette, bürokrasi kendi başına bağımsız bir güç oluşturmaya çalıştıysa da egemen sınıfın aleti olarak kaldı.

"Ancak İkinci Bonaparte zamanındadır ki, devlet, tamamıyla bağımsız olmuş gibi görünür. Devlet makinesi, burjuva toplumun karşısında o kadar güçlenmiştir ki..."[125]

Ordunun üstünlüğü en önemli Napolyoncu düşünceydi.

Başlangıçta ordu, küçük toprak sahibi köylülerin temsilcisi ve

125 K. Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, agy. s. 478

onuru gibi görünüyordu. Tarla anayurttu; yurtseverlik mülkiyet duygusunun ideal biçimiydi. Ama zamanla Fransız köylüsünün mülkiyetini savunmak zorunda olduğu yabancı düşmanların yerini haciz memuru ve tahsildar aldı.

Marx, "Görüldüğü gibi," diyor, "... tüm 'Napolyoncu düşünceler', *henüz gelişmemiş küçük toprak sahipliğinin gençliğinin baharındaki çıkarlarına uygun düşüncelerdir*; ama bu düşünceler zamanını doldurmuş, olgunlaşmış küçük toprak sahipliği için saçmadır. Bu düşünceler yalnızca sözcüklerin cümlelere, ruhların hayalete dönüştürüldüğü can çekişme halüsinasyonlarıdır. Ama Fransız ulusunun kitlesini geleneğin ağırlığından kurtarmak ve devlet iktidarıyla toplum arasındaki karşıtlığı tüm arılığıyla ortaya çıkarmak için bir imparatorluk [*des Imperialismus*] parodisi (taklidi) zorunluydu. Küçük toprak mülkiyetinin ... altının oyulmasıyla birlikte onun üzerine dikilen devlet yapısı da çöker. Devletin modern toplumun ihtiyacı olan merkezileşmesi, ancak, feodalizme karşıtlık demirinde dövülen askeri-bürokratik hükümet aygıtının kalıntıları üzerinden doğar."[126]

Askeri-bürokratik aygıt Bonapartist diktatörlüğün kılıcıdır.

1848 devrim-karşıdevrim döneminin ürünü olan anayasal yapı da Bonaparte'ın ekmeğine yağ sürer nitelikteydi.

Bir yanda sorumsuz, dağıtılamaz, bölünmez bir Ulusal Meclis'i, her şeyin üstünde olan bir yasama gücünü elinde bulunduran, savaş, barış ve ticaret antlaşması konularında son merci olarak karar veren, genel af çıkarma hakkına sahip bulunan, genel oyla seçilmiş, yeniden seçilebilir 750 halk temsilcisi. Öte yanda, krallık erkinin bütün hassaları ile, bakanlarını Ulusal Meclis'ten bağımsız olarak atamak ve görevden almak yetkisi ile donatılmış, tüm devlet görevlerini elinde bulunduran ve böylece de Fransa'da her rütbe ve kıdemden 50 bin memur ve subaya bağlı bir-buçuk milyonun kaderini elinde tutan, aynı zamanda ülkenin bütün silahlı kuvvetlerinin komutanı olan, doğrudan tek dereceli seçimle seçilen bir devlet başkanı.

126 agy. s. 484

Adını Bonaparte'ın başkanlığına seçildiği tarihten alan "10 Aralık Derneği" Bonaparte'ı iktidara taşıyan örgütsel araçlardan biriydi. Marx, Bonaparte'ın, "gerçekte kendisini lumpen-proletaryaya başkan atayan, kendisinin kişisel olarak ardında koştuğu çıkarları çoğaltılmış, çeşitlendirilmiş bir biçimde yalnız lumpen-proletaryada bulan, toplumun bütün sınıflarının bu tortusunu, bu döküntüsünü, bu firesini kayıtsız şartsız yaslanabileceği tek sınıf olarak"[127] gördüğünü yazıyor. 10 Aralık Derneği, Bonaparte'ın düzenli orduyu, subay ve askerleri, meclisten kopardığı fonlarla, rüşvetle kendisine bağladığı zamana kadar onun özel örgütü olarak çalıştı. Sonunda, Bonaparte askeri iktidarı parlamentonun elinden çekip aldı.

Bonaparte iktidarını hazırlayan koşulları sıralarken, burjuvazinin bencilliğini saymamak olmaz.

Bu açgözlü ve o zamanlar için deneyimsiz sınıf, kendi genel sınıf çıkarını, en sınırlı, en kirli özel çıkarlara kurban ediyor, temsilcilerinden de aynı tutumu almasını bekliyordu. Bu bencil burjuvazi, *zorbalıkla anarşi arasında bir seçim yapmak gerektiği zaman* hiç ikircim göstermeden zorbalığı seçti. Bonaparte bağımsız bir yürütme gücü olarak ortaya çıktı; burjuva toplumunun güvenini sağlamayı özgörev edindi. Kendisini orta sınıfın temsilcisi olarak sunarken, kendi bağımsız gücünü sağlamlaştırmak için orta sınıfın siyasal etkinliğini kırdı. Burjuvaziye maddi düzenini korumanın bedelini, siyasal gücü kendi tekelinde yeniden oluşturarak ödetti.

1848-1851 Fransa'sının somut siyasal/sınıfsal koşullarıyla ilgili bu özet bilgileri aktardıktan sonra, Bonapartizmin bir olağanüstü devlet biçimi olarak genelleştirilip kavramlaştırılacak özelliklerine geçebiliriz.

Bir: *Bonapartizm, iki sınıfın birbirine üstün gelemediği, sınıf iktidarında boşluk doğduğu bir denge durumunda ortaya çıkan ve kapitalizmin yolunu açma işlevini en yıkıcı biçimde üstlenen bir rejimdir.* Bonapartizm, kapitalizme ve devrimci proletaryaya sahip bir küçük burjuva ülkede sınıf mücadelesinin gelişiminin doğal meyvesidir.

127 agy. s. Türkçe s.530

İktidar boşluğu ve sınıfların yenişemediği bir denge durumu tarihsel ya da siyasal nedenlerle ortaya çıkabilir. Louis Bonaparte iktidarında, *tarihsel* bağlam öndedir. İktidara yerleşme mücadelesi veren, ama "anarşiden", proletaryadan duyduğu korku nedeniyle bunu köktenci biçimlerde ilerletemeyen burjuvazi ile toplumun geleneksel, yeni ya da değişim halindeki sınıfsal güçleri arasında, tarihsel biçimlenmeden gelen kararsız dengeler ve iktidar boşluğu yaşanmakta, boşluğu merkezileşmiş devletin askeri-bürokratik aygıtını arkasına alan bir güç doldurmaktadır.

Denge ve boşluk *siyasal* nedenlerle doğabilir, Bonapartist diktatörlük bu durumda da gündeme gelebilir. İki temel sınıf, birbirlerini alt edecek güçte değillerdir; ya üçüncü bir toplumsal sınıfı, çoğu kez küçük burjuvaziyi, orta katmanları temsil eden bir güç, aradan sıyrılarak egemen sınıflar blokunda hegemonyayı ele geçirir, kapitalizmi sürdürmek için burjuvaziden de özerk davranır; böyle bir üçüncü sınıfın olmadığı, ya da etkili olamadığı bir durumda varolan devlet örgütü egemen düzeni, kapitalizmi korumak için devreye girer. Bonapartizm, hiçbir durumda kapitalizmden bağımsız değil. Yaptığı tek şey, kendini kapitalizmi o uğrakta koruyamayan kapitalist sınıftan ayırmaktır. "Kapitalizmi korumak" deyişi yanlış bir izlenim vermemeli. Bütün Bonapartist ve benzeri iktidarlar "devrimci" ve yukarıdan yöntemlerle kapitalist gelişmenin önünü açarlar. "Louis Bonaparte siyasi iktidarı kapitalistlerden, onları, burjuvaziyi işçilerden koruma, öte yandan işçileri de kapitalistlerden koruma bahanesiyle aldı; ama buna karşılık iktidarı spekülasyonu ve sanayi faaliyetini –tek kelimeyle tüm burjuvazinin o güne dek görülmemiş ölçüde gelişmesini ve zenginleşmesini– özendirdi."[128]

İki: Bonapartizm, burjuvazinin toplumsal iktidarını sürekli kılmak için siyasal iktidarından ödün vermesidir. Sınıfsal egemenlik değil ama, siyasal iktidar üzerindeki doğrudan ve bire bir denetim geçici olarak, gönülsüzce de olsa devlet adına davranan bir güce devredilmektedir. Marx, 31 Mayıs 1850'den 2 Aralık 1851'e kadar

128 F. Engels, *Fransa'da İç Savaş*'a yazdığı giriş (1891), Selected Works üç ciltte, c. 2, s.181, Türkçe, Sol Y. s. 11.

olan dönemi, parlamenter burjuvazi ile Bonaparte arasında mücadele, parlamentonun ordu üst komutasını yitirmesi, parlamento ile yürütme gücü arasında açık kopma, parlamentonun ölümü, parlamenter rejimin ve burjuva yönetiminin sona ermesi olarak değerlendiriyor.[129]

Burjuvazi yaklaşmakta olan Bonaparte iktidarını en ileri temsilcilerinin elinden alkışladı. 25 Kasım'da, sanayicilere ödül dağıtma toplantısında Louis Bonaparte'ın "Size gelecek için huzur vaat ediyorum..." diye biten konuşmasının karşılaştığı alkış tufanı, sanayi burjuvazisinin 2 Aralık darbesini, parlamentonun ortadan kaldırılmasını, kendi öz yönetiminin yıkılmasını, Bonaparte'ın diktatörlüğünü önceden onayladığının açık ilanıydı.

Üç: *Bonapartizmde askeri ve sivil devlet aygıtı, en azından bu aygıtın bir bölümü egemen sınıfın somut denetiminden kurtulup özerk bir siyasal rol üstlenmektedir.* Özerk siyasal rol, burjuva anlamda "demokratik" yöntemlerle değil, hızlı, kesin ve denetim dışı otoriter bir yürütme eliyle yerine getirilmektedir. Bonapartizm için bu yürütmenin başı ve önderi anlamında, bir "Bonapart" gerekmektedir.

Dört: Fransa örneğinde, Bonapartizm büyük köylü kitlelerinin edilgen desteğine dayanmakla birlikte, bu rejimi her zaman ve yalnızca bu köylü temele bağlamak doğru olmaz. Kent küçük burjuvaları, genel olarak orta katmanlar, hatta kimi durumlarda küçük burjuvazinin siyasal etkisi altındaki emekçi kitleler aynı temeli oluşturabilirler.

Beş: Bonapartist diktatörlüğün temel tarihsel işlevi kapitalist gelişmenin yollarını açmak, ekonomik bakımdan güçlü ve egemen olan sınıfın siyasal iktidarını hazırlamaktır. Bonapartizm, burjuvazinin gücünün yetmediği koşullarda devlet aygıtını büyütüp güçlendirmeye hizmet eder.

Altı: Bütün bu sayılanlardan daha önemli olmak üzere, Bonapartizmin Lenin'in deyimiyle "klasik temeli"[130] sınıf mücadelesi-

129 K.Marx, *Brumaire.*

130 Lenin, Bonapartizmin Başlangıcı, 29 Temmuz 1917, TY, c. 25, s. 224

nin yüksek ve keskin biçimlerde seyrettiği, iç savaşın gündeme geldiği durumlardır.

Yedi: Bu bakımdan "Bonapartizm" bir *denge* ve aynı zamanda bir *geçiş* rejimidir; kalıcı ve bağımsız temellere sahip bir devlet örgütlenmesi değildir. Kendine ait bağımsız bir geleceği de yoktur. Bu son nokta kritik önemdedir. Çünkü, Bonapartizm birçok tarihsel örnekte faşizmin habercisi olabileceği gibi, süreç zamanında doğru teşhis edilip gerekenler yapılırsa gelişmenin yönünü devrimci bir doğrultuya çevirme olanağı da yaratmaktadır. Örneğin, Rusya'da 1917'de Bolşeviklerin Kerenski hükümetini "Bonapartist" olarak değerlendirmeleri, taktik belirlemede önemli olmuş, 1917 yazındaki gerici general Kornilov'un ayaklanması karşısında öteki sol güçlerin öne sürdüğü, "Kornilov'a karşı Kerenski ile birlikte" belgisini reddedip, "Önce Kornilov, sonra Kerenski" taktiğinin savunulması sonraki mücadelelerinde ve Ekim Devrimi'nin başarılmasında Bolşeviklere üstünlük sağlamıştır.

Marx ve Engels'in Almanya'daki Bismarck dönemini, Lenin'in Kerenski iktidarını "Bonapartist" olarak nitlelendirdiklerini, Troçkistlerin Türkiye'de Mustafa Kemal'den Almanya'da Papen iktidarına, İtalya'daki Giolatti hükümetinden Arjantin'deki Peron'a kadar çeşitli ve geçici iktidarları "Bonapartist" olarak değerlendirdiklerini biliyoruz.

Bonapartizmin "geniş" ve "dar" yorumcuları arasındaki tartışma, Bonapartizmin hangi özellik ya da öğelerinin esas alınacağına bağlı olarak değişik yönlerde geliştirilebilecek bir tartışmadır. Örneğin, "burjuvazinin toplumsal iktidarını sağlamlaştırmak için siyasal iktidarını geri çekmesi"ni alalım. Tarihteki ilk Bonapartizmden farklı olarak kapitalizmin bugünkü aşamasında burjuvazinin siyasal iktidarını geri çekmesini gerektirecek bir durum düşünmek çok zordur ya da, bir dönem burjuvazinin sınıfsal yükselişine hizmet eden, özerk davranarak kurucu misyonlar yüklenen bürokrasinin, kapitalizmin toplumun ve devletin tüm hücrelerine nüfuz eden egemenliği karşısında artık özerk davranabileceği bir hareket alanına sahip olmadığı savunulabilir. Bugün, emperyalist ülkelerde tekellerin zayıflayacağı ve Bonapartist bir iktidara ihti-

yaç duyacağı bir durumun ortaya çıkması çok küçük bir olasılıktır. Bunlara bakılarak Bonapartizmler döneminin bittiği söylenebilir. Öte yandan, Bonapartist devletin yukarıda sayılan birçok özelliği dünyanın pek çok yerinde yeni biçimlerde yaşatılmakta, daha önemlisi sınıf mücadelesinin dayatacağı gereksinmelere göre, burjuva devlet Bonapartist diktatörlüğe özgü biçim ya da uygulamalara başvuracak koşulları elinde tutmaktadır. Askeri ve sivil bürokrasinin, sınıf egemenliğini güvence altına almak, hatta sömürü ve artıdeğer koşullarını gerektiğinde çıplak şiddetle işçi sınıfı aleyhine değiştirmek üzere harekete geçmesi için mutlaka bir özerk hareket alanına sahip olması gerekmez. Bugün, dünyanın pek çok yerinde, uluslararası ve yerli tekelci sermayenin doğrudan yönlendirmesi ve denetimi altında silahlı kuvvetlerin tüm devlet erkini elinde topladığı pek çok örnek vardır. Bunlara kısaca "askeri diktatörlük", "cunta" vb denilmektedir. Ama bunlar Bonapartizmin yukarıda saydığım özelliklerini gösterdikleri oranda Bonapartist eğilimler de taşımaktadırlar. Özetle, değişen tarihsel bağlamı içinde Bonapartist iktidarlara, ancak konjonktürel olarak ve sınıf mücadelesinin devrimci duruma, ulusal çapta krize yol açtığı koşullarda rastlanabileceğini, askeri diktatörlüklerle Bonapartist iktidarların ise birbirlerinden sınıf mücadelesinin derinliğine, keskinliğine, gelişkin bir orta sınıf temeline sahip olup olmadığına göre ayrılabileceğini söyleyebiliriz.

2. Faşizm

Faşizm, tarihin ve teorinin karmaşık sorunlarından birinin adıdır. Belli bir doğrultuda ilerleyen Avrupa tarihinde ortaya çıkan bu keskin dönemece, milyonlarca insana doğrudan uygulanan fiziksel şiddetin eşlik etmesi belki de faşizm konusundaki teorik karmaşanın temel nedenidir. Nasıl olmasın? Faşizmle insanlık, tarihinin en büyük trajedilerinden birini yaşadı. Faşist Almanya'nın başlattığı İkinci Dünya Savaşı'nda 60 milyondan fazla insan öldürüldü. Milyonlarca yaralı, sakat, evsiz, yurtsuz, çalışma kamplarında telef edilen insan... Bu büyük trajediyi anlama ve yorum-

lama çabalarının bilimsellikten çok, taraflı ve ideolojik olmasına şaşmamak gerek. Sıradan insanlar, tek tek faşizm dönemine ait kurum, olgu ve uygulamalara benzeyen, ya da onları çağrıştıran durumları "faşizm" diye niteleme eğilimi gösteriyorlar. Faşizmi yorumlamaya çalışanların önemli bir bölümü de sonuçlardan nedenlere giden bir yol izleyerek ırkçılık, polis devleti olma, militarizm gibi özellikleri faşizmin kendisiyle özdeşleştiren çözümlemeler geliştiriyorlar.

Faşizm, insanlık düşmanı yüzü yadsınamaz açıklıkta ortaya çıkan bir rejim olduğu için baskıcı burjuva devletleri "faşizm" diye nitelemek, bu rejimlerin karşıtlarına propaganda ve ajitasyon avantajları sağladığı için ölçüsüz genişlikte kullanılmakta olan bir kavramdır. O kadar ki, bir devlet/hükümet durumunu faşizm olarak niteleyebilmek için icat edilen tüm ön ve sonekleri bir solukta saymak bile kolay değildir. Tamamı olmadığını bilerek saymaya çalışalım: Açık faşizm, gizli faşizm, askeri faşizm, sömürge tipi faşizm, parlamenter faşizm, sürekli faşizm vb... Bir kavram, önüne sonuna bu kadar ek konularak anlamlandırılmaya başladığı zaman bağımsız ve işlevli bir kavram olma özelliğinden çok şey yitirmiş demektir. Faşizm de, tıpkı "demokrasi" gibi sulanmış bir kavramdır ve her durumda tanımlanarak kullanılması, gelişigüzel kullanılmaması gerekmektedir.

İdeolojik ve siyasal nedenlerin, pragmatik amaçların ötesinde bir faşizm teorisi geliştirmenin başka ve son derece önemli bir güçlüğü daha var: Faşist devletler, Almanya ve İtalya'da tarihin belli bir döneminde somut olgular olarak ortaya çıktılar. Hem tarihsel/dönemsel ve genel, hem kendilerine özgü koşulların ürünüydüler. Bir faşizm teorisi, ancak bu faşizmlerin hiçbir zaman aynen yinelenmeyecek özelikleriyle, başka zamanlarda ve başka yerlerde yeniden ortaya çıkabilecek özelliklerini birbirinden *ayıran*; genel, yinelenebilir öğelerini ise bir çizgi olarak *birleştirebilen* bir analiz ve sentez yöntemiyle geliştirilebilir. Burada da anahtar, olgunun özüne ilişkin olan öğeleri soyutlamak, binlerce yıldızdan oluşan ve bize bir toz bulutu gibi görünen samanyolunu tanımlayabilmektir. Faşizm söz konusu olduğunda öze ilişkin öğeler kanımca, faşist devletin ana

işlevi, sınıfsal ilişkiler ortamı, devlet erkinin aldığı uygulama ve işleyiş biçimleri, kitle hareketinin özellikleridir. Burjuvazi, küçük burjuvazi ve proletarya arasındaki ilişkiler ve güçler dengesi, devletin belli aygıtlarının dizginlenemez biçimde öne çıkışı, faşist parti ve hareketin durumu vb sayılabilir.

Konumuzu çetrefilleştiren bir başka yön, faşizmin ne olduğunu anlama çabalarının bizatihi faşizmin oluşum zamanına denk düşmesidir. Faşizmle ilgili teorik araştırma ve çalışmalar ağırlıklı olarak faşizmin İtalya ve Almanya'da tırmanışa geçtiği ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkıldığı 15-20 yıllık dönemde üretildi.

Bu teorilerin tümünü saymak ve çözümlemek bu çalışma için olanaksız. En önemlilerine ve kritik önem taşıyanlarına kısaca bakalım.

İçerik açısından doğrulukları yanlışlıkları, iç tutarlılıkları bir yana, faşizm teorilerinin önemli bir bölümü, bütünsel bir çözümleme ve soyutlama yerine faşizmi kimi öğeleri ve özellikleriyle tanımlamaya kalkıştıkları için yöntemsel bakımdan kusurludurlar.

Bunlardan biri, Marksizmle toplumsal reformculuk arasında kalan, Max Horkheimer, Paul Sering ve benzerleri tarafından öne sürülmüştür: "Faşizm, tekelci kapitalist toplumun en modern biçimidir." Buna göre nasyonal sosyalizm "planlı emperyalizm"dir. Bunu, burjuva devlet iktidarının siyasal merkezileşmesiyle, sermayenin en yüksek yoğunlaşmasının faşizm altında örtüştüğü tezi izlemektedir.[131] Buna, "ilerlemeci" faşizm teorisi diyebiliriz. Bunun karşısında ise, Komintern cephesinde etkili olan, faşizmi çürüyen kapitalizmin örgütlenmesi olarak gören yaklaşım yer alıyor.

Arada, faşizmi siyasetin ekonominin önüne geçmesiyle, savaş ekonomisiyle, insan doğasındaki saldırganlık eğilimiyle, kimi ulusların/ırkların özgün nitelikleriyle, belli ve özel bir tarihsel geçmişle, belli bir dış siyasetle, kişisel hak ve özgürlüklerin yokluğuyla vb anlamlandıran ve özdeşleştiren, körün fili tanımlamasına benzeyen birçok görüş var. Bunların her biri ya da bir bölümü, faşizmin özünü veren bir ana iskeletle ilişkilendirildiklerinde, onu

131 Ernst Nolte, *Theorien über den Fashismus*, Köln-Berlin, Kiepenheuer und Wittschü 1967, s. 55, 56

ete kemiğe büründüren yapı öğeleri olarak işlev görebilirler. Ama faşizm, bunlardan biriyle ya da birkaçıyla özdeşleştirilemez.

Faşizm önce yaşanmış, sonra teorileştirilmeye çalışılmış bir olgudur. Bugün bizim için tarihtir. Bu tarihe önce sosyal demokrasinin ve komünistlerin faşizmin gelişme sürecindeki teori ve pratikleri üzerinden bakmaya çalışmanın yararlı olacağını düşünüyorum.

Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasinin kapitalizm içindeki rolü ile ilgili hiçbir yanılgıya düşmemek gerekir. Sosyal demokrasi işçi sınıfının burjuva hareketidir ve özgörevi işçi hareketini düzeniçi sınırlarda tutmaktır. Devrim, karşıdevrim seçeneklerinin pratikleştiği dönemeçlerde sosyal demokrasinin ikili işlevini sürdürmesi zorlaşır.

Alman sendikal hareketinin sözcülerinden birinin, 1935'te dile getirdikleri sosyal demokrasiyi ve onun yolundaki sendikal hareketin misyonunu son derece özlü ve aslına uygun biçimde ortaya koyuyor:

> İşçi sınıfının kapitalist sistemin bir parçası olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır, sistemin çökmesi onun da çökmesi demektir ve o halde işçi sınıfının büyük tarihsel ödevi sistem içindeki yerini düzenleyecek araçları sağlayarak tüm toplumsal yapıyı geliştirmektir ki bu da tekrar kendi toplumsal durumunu iyileştirmesi anlamına gelir. [132]

Faşizmle sosyal demokrasi, komünistlerle sosyal demokrasi arasındaki ilişkileri değerlendirirken unutulmaması gereken temel nokta, sosyal demokrasinin bir ideoloji ve siyaset olarak açık ve kesin biçimde kapitalist düzen tarafında olduğu gerçeğidir.

Faşizm, sosyal demokrasiyi gereksizleştirdiği için bu ikisi arasında çelişki kaçınılmaz; düzeni koruma ortak önceliği karşısında ise ikincildi. Sosyal demokrasiyi destekleyen işçi kitlelerinin konum ve çıkarlarıyla, tekelci sermaye ve faşizm arasındaki çelişkiler nesnel olarak sahici, komünist ve işçi sınıfı saflarındaki sosyal demokrasinin durumuna ilişkin düşünceler ise çoğu kez temelsizdi.

132 Palme Dutt, *Fascism and Social Revolution*, Martin Lawrence, London 1935, s.159

Sosyal demokrat faşizm çözümlemeleri, son derece pragmatik, özürcü ve oportünistti. "Nesnel koşullar", "güçler dengesi", "komünistlerin suçu" bu özürcü yaklaşımın değişmeyen kavramlarıydı. En temel yaklaşımları, komünistlerin devrimci etkinlik ve propagandalarının, toplumun ürkek ve muhafazakâr katmanlarını faşizme doğru ittiği tezine dayanıyordu. Faşizm, büyük sermayenin proletaryaya verdiği bir cezaydı. Sosyal demokratlar işçi kitlelerine ılımlılık, yasallık, ortacılık öğütlüyor, hiçbir şey yapmayarak tehlikenin önlenebileceği düşleri yayıyorlardı. İşçi sınıfının, komünistlerin iktidara el koymalarını olanaklı kılacak reel koşullara sahip olup olmadığını, komünistlerin böyle bir yakın hedefi, hazırlığı olup olmadığını bir yana bırakalım ve bir an için işçi sınıfının, komünistlerin büyük sermayeyi ürkütmeyen, ılımlı, yasalara saygılı bir tutum içinde olduklarını, dahası tüm propaganda ve ajitasyonlarını durdurduklarını varsayalım ve soruyu soralım: Böyle olsaydı faşizmin gelişi durdurulabilir miydi? Sosyal demokrat tezleri bu noktada karşılamak, bütün öteki ikincil tartışmaları gereksizleştirecek bir önemdedir ve sorunun yanıtı faşizmin ne olduğuyla, temel işleviyle doğrudan ilgilidir.

İlginçtir, bu tartışmalı noktada, sosyal demokrasinin, özellikle de Alman sosyal demokrasisinin, faşizmi "devrim, proletarya ve komünizm" tehlikesinin varlığıyla açıklayan teorisini yadsıyan, ama bunu yaparken öteki uca savrulan bir sosyal demokrat var. Avusturyalı sosyal demokrat önder Otto Bauer 1936 tarihli *İki Dünya Savaşı Arasında* başlıklı kitabında, faşizmi üç öğenin birliği olarak tanımlıyordu:

1) Savaşın sonucu olarak küçük burjuvazinin kimi kesimlerinin sınıfsızlaşması (deklase olması); 2) ekonomik bunalımın öteki kesimlerde neden olduğu yoksullaşmanın bu kesimlerin burjuva demokrasisinden kopmalarına yol açması; 3) sömürü oranının yükselmesinden çıkarı olan büyük burjuvazinin işçi sınıfı muhalefetini ve örgütlerini dağıtma zorunluluğu.[133] Bauer bu genel çerçeveden sonra şöyle devam ediyordu:

133 Otto Bauer, *Zwischen zwei Weltkriegen?*, Bratislava, Eugen Praper Verlag, 1936, s.113, Aktaran Ernest Mandel, *Introduction to The Struggle Against Fascism in Germany*, New York, Pathfinder Press 1971, s. 28

> Faşizm burjuvazi proleter devrimiyle tehdit edildiği anda kazanmadı. Proletarya çok önceden zayıflatıldıktan, savunmaya itildikten, devrimci dalga geri çekildikten sonra kazandı. Kapitalist sınıf ve büyük toprak sahipleri devlet erkini faşist gruplara kendilerini tehdit eden ve yaklaşmakta olan bir proleter devriminden korumak için değil, ücretleri bastırmak, işçi sınıfının toplumsal kazanımlarını yok etmek, sendikaları ve işçi sınıfının elinde tuttuğu siyasal iktidar konumlarını ezmek; devrimci bir sosyalizmi bastırmak için değil, reformcu sosyalizmin kazanımlarını silmek için bahşetti.[134]

Bauer'in yazdıklarında önemli ve doğru olan şudur: Kapitalist sınıf, özellikle bunalım dönemlerinde sömürüyü artırma ve yoğunlaştırma yollarına başvurmadan, daha önceki dönemde emeğe verdiği, vermek zorunda olduğu ödünleri geri almadan yapamaz. Kâr oranlarının düşmesi eğilimi, zincirleme krizleri kapitalizmin yapısal özelliği kılan bir yasadır. Bunalımın şiddetine, işçi sınıfının mücadeleyle kazandığı başta ücret olmak üzere, toplumsal hak ve kazanımların büyüklüğüne, bunları alan ve korumak için ve gerektiğinde sömürü koşullarını kökten değiştirmek için mücadele etme potansiyeli taşıyan işçi sınıfının bilinç ve örgütlenme düzeyine bağlı olarak sermayenin müdahalesinin çapı ve şiddeti de değişecektir. Almanya ve özellikle de İtalya'da faşizm, iktidarından önce işçi hareketini etkisizleştirip dağıtmayı başardığı, örgütlü işçi hareketi ise faşist yükselişe kendi devrimiyle yanıt verecek inisiyatifi yitirdiği için iktidara gelebilmiştir.

Öte yandan, Bauer'in çözümlemesi kriz dönemlerinin yarattığı devrimci olanakları görme noktasında son derece sorunludur. İtalya'da 1919-1927, Almanya'da 1921-1933 arasındaki kriz dönemleri, işçi sınıfının iktidarı alacağı bir siyasal devrimin nesnel koşullarını da olgunlaştırıyordu. Faşizmi doğuran aynı koşullar, bir proleter devrimini de olanaklı kılıyordu. Otto Bauer'in yukarıdaki çözümlemesinin siyasal strateji bakımından yol açtığı en önemli sonuç, "krize barışçıl çözüm" ve son ana kadar "savunma" taktiğinin fetişleştirilmesi oldu. Otto Bauer ve Avusturya sosyal

134 Agy.

demokratlarının savunma taktiği, somut olarak kilise-faşist gerici güruhunun işçi örgütlerine saldıracağı ana kadar beklemek, ancak böyle bir saldırı gerçekleştiğinde silahlı savunmaya geçmekti. Gerçekten de, Viyana'da 1934 Şubat'ında işçilerden oluşan Savunma Birlikleri yiğitçe savaştılar ama yenildiler. Geç kalmışlar, daha önemlisi mücadelede inisiyatifin tümüyle faşist harekete bırakıldığı bir stratejinin kurbanı olmuşlardı.

Bauer 1933 Mart'ının kritik günleriyle ilgili olarak sonradan şunları yazdı:

> İşçi kitleleri savaşmak için bir işaret bekliyordu... Hükümetin askeri örgütlülüğü Şubat 1934'tekinden çok daha zayıftı. O zaman kazanabilirdik. Ama biz korktuk ve savaşmaktan geri durduk. Hâlâ, müzakereler yoluyla barışçıl bir çözüme ulaşabileceğimize inanıyorduk... Savaşmayı ülkeyi kanlı bir iç savaş felaketinden korumak için ertelemek istiyorduk. Ama iç savaş on bir ay sonra, bizim için hiç de elverişli olmayan koşullarda patladı. Bu hataydı, hatalarımızın en ölümcül olanıydı.[135]

Otto Bauer'in itirafı, yalnız Avusturya'da değil İtalya ve Almanya'da sosyal demokrasi-faşizm ilişkisini pek güzel anlatmaktadır.

Faşizmin tırmanışı döneminde, İtalya'da, Almanya'da, Avusturya'da işçi ve komünist hareketinin en önemli zaafı, mücadelenin temel kutuplarından biri olarak, derin bunalımdan devrimci bir çıkış yolunun programını, onun gerektirdiği mücadele ve eylem çizgisini gösteren bağımsız bir taraf olamaması, toplumu da bu eksende taraflaştıramamasıdır. Sosyalist iktidar 1919-1933 Avrupa'sının reel ve gerçek gereksinimiydi. Sosyal demokrat ve komünist partileri çevresinde, sendikalarda örgütlü işçi sınıfı, örgütlülük açısından da iktidarı dolaysız, acil bir amaç olarak öne çıkaracak, en azından iktidarı almayı deneyecek koşullara sahipti.

Faşizmin gelmesine yol veren koşullar, faşizm-sosyal demokrasi ilişkisinin sınıfsal ve siyasal içeriği doğru olarak ancak, Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan 15-20 yıllık süreç çözümlenerek anlaşılabilir.

135 Aktaran Palme Dutt, agy.s. 144-145

İtalya

1918 Kasım'ında Almanya'da bir işçi devrimi gerçekleşmişti. Bu devrim, başka birçok şeyin yanı sıra sosyal demokrasinin işçi sınıfı hareketinin ana gövdesini denetimi altında tutabilmesi nedeniyle püskürtüldü. İtalya'ya ise, devrimin kendisi değil korkusu geldi. Ama, Almanya'dan farklı olarak eski sosyal demokrat önderlik kitle hareketinin denetimini elinden kaçırmıştı. İtalya'da faşizmin daha erken gelişinin nedenlerinden biri budur. İtalya'da sosyal demokrasi işçi hareketini frenliyor ama ezemiyordu; oysa kriz koşullarında artık işçi sınıfını dağıtmak, ezmek gerekiyordu.

1911 sayımına göre, İtalyan çalışabilir nüfusunun yüzde 6.2'si tarım proletaryası olmak üzere toplam 10 milyonunu, yani yüzde 60'ını proleterler oluşturuyordu. İtalyan Sosyalist Partisi sola yöneldikten sonra kitlesel bir destek kazandı. 1919 Mart'ında Komintern'e üye oldu. Proletarya diktatörlüğünü ve Sovyetleri programına aldı. 1919 Kasım'ındaki seçimlerde tüm oyların üçte birini alarak 508 milletvekilliğinin 156'sını kazandı. Bu seçimde Mussolini ve faşistler bir sandalye bile alamadılar. Partinin üye sayısı 200 bin ve partiyle bağlaşık Emek Konfederasyonu'nun üye sayısı 2 milyondu.

Parti içinde ve önemli yerlerde azılı antikomünistler vardı. Turati ve D'Aragona gibi reformcu liderler merkezde, parlamento grubunda ve Emek Konfederasyonu'nda güçlüydüler. Parti içinde kaldılar. Onlardan biri Prampolini 1922 Eylül'ünde yapılan reformist kanat konferansında partide kalmakla sosyalistler olarak görevlerini yerine getirdiklerini, parti dışında kalarak bunu yapamayacaklarını açıkça yazdı.[136] 1920 yazında Turati ve reformist liderliği ihraç gündeme geldi. Ortacı Serati bunu reddetti. Parti, Komintern'den çıkarıldı. 1921 Livorno Kongresi'nde bölündü. Serati ve ortacılar 98 bin, Turati ve reformistler 14 bin ve komünistler 58 bin oy aldılar. Serati reformistlerle birleşmeyi tercih etti... İki yıl sonra, Mussolini'nin iktidara gelmesinin arefesinde Turati'yi ihraç edip üyelik için yeniden Komintern'e başvurdu. Birkaç hafta sonra Mussolini iktidarı aldı.

1920 Eylül'ünde 3,5 milyon işçi fabrikaları işgal ederek kendi ko-

136 Palme Dutt, agy. s. 95

mitelerini ve silahlı muhafızlarını oluşturdular. Hükümet ve işverenler güçsüzdü. Özel faşist kuvvetler zayıftı. Kritik karar 11 Eylül'de Sosyalist Parti ve Emek Konfederasyonu tarafından alındı. 409 bine karşı 591 bin oyla kontrol Konfederasyona ve onun reformist önderlerine geçti. Başbakan Gioletti ile görüşmeler başladı. 19 Eylül'de, bir anlaşmaya varıldı; buna göre fabrikalar boşaltılacak, işçilere yüzde 20 ücret zammı ve işçi kontrolü hakkı verilecekti. Anlaşmanın özü, fabrikaların boşaltılmasıydı. İşverenlerin, hükümetin, polisin, silahlı kuvvetlerin yapamayacağını reformist liderler yapmıştı.

İtalyan devrimi sosyal demokrat önderlik eliyle önlenmişti.

Liberal, antifaşist tarihçi Salvemini bu durumla ilgili olarak şunları yazdı: "Genel Emek Konfederasyonu ve Sosyalist Parti önderleri sonuç belirleyici vuruşu yapsalardı fırsat vardı. ... Bankacılar, büyük sanayiciler ve büyük toprak sahipleri toplumsal devrimi boğazlanmaya götürülmeyi bekleyen koyunlar gibi bekliyorlardı."[137]

Fabrikalar 1920 Eylül'ünde kuşatıldı; 1920 Kasım'ında ilk faşist terörist saldırı Bologna'da gerçekleştirildi.

Almanya

Almanya'da 1918 Kasım Devrimi'ni boğulması daha o günden faşizmin yollarını döşedi.

Devrimi sosyal demokrat liderliğe rağmen gerçekleştiren işçilerin, askerlerin ve denizcilerin ana gövdesi aynı zamanda Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde, onun önderliği altında örgütlüydü. Bu, Kasım Devrimi'nin, sonunda düşmesine yol açan ölümcül çelişkisiydi. "Disiplin" Alman işçi sınıfı hareketinin geleneğiydi ve komünistler de, işçi sınıfı kitlelerini sosyal demokrat disiplinden koparamadılar.

1918 Kasım Devrimi gerçek bir devrimdi. "1918 Kasım'ında, devrim yalnızca işçi sınıfının işiydi. Proletarya öyle güçlü bir konum kazanmıştı ki, burjuvalar kendilerinde herhangi bir direnişe teşebbüs edecek cesareti bulamadılar."[138]

137 Agy. s. 98

138 Karl Kautsky, Introduction to the Third Edition of *The Proletarian Revolution*, 1931.

Daha 1917 Nisan'ında Berlin'de silah sanayisinde çalışan 200 binden fazla işçinin ekmek karnesindeki kısıtlamalara karşı greve çıkması, Ekim Devrimi'nin birinci yıldönümüne rastlayan 8 Kasım 1918'de patlayan kitle hareketleri ve grevler, Berlin'de 500 bin kişinin katıldığı grev, Kiel'deki donanma askerleri isyanı, isyan ve grev dalgasının Hamburg, Hannover, Köln, Magdeburg, Münih, Stuttgart ve Almanya'nın öteki önemli işçi bölgelerine yayılması, imparatorun çok güvendiği Dördüncü Piyade Alayı'nın isyana katılarak Berlin'e girmesi, hükümetin düşmesi, Berlin İşçi ve Asker Konseyi'nin 3 bin delegesinin üç SPD'li (Alman Sosyal Demokrat Partisi) üç USPD'li (Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi) geçici halk komiserini hükümet kurmakla görevlendirmeleri, bütün Almanya'yı işçi ve asker konseylerinin sarması, ikili iktidar durumunun oluşması... 1918 Kasım Devrimi kısaca buydu.

Geçici halk komiserleri hükümetinde bakan olan SPD'nin burjuva reformcusu liderleri Ebert, Scheidemann ve Landsberg, aynı zamanda "yukarıdan" oluşturdukları Halk Temsilcileri Konseyi'nin üyesiydiler; devrim patlayınca İşçi ve Asker Konseyleri'nin otoritesini kabul eder görünüp, yetkisini sınırlamaya çalıştılar. Düzenden, burjuva parlamenter işleyişten yana olan SPD en güçlü partiydi ve konseyleri bir an önce ortadan kaldırmak istiyordu. USPD parlamenter demokrasiyle konseylerin yan yana olacağı bir düzen öngörüyor, bu partinin sol kanadı ise konseyler iktidarını savunuyordu. Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht önderliğindeki Spartakistler ise USPD içinde yer almakla birlikte, ikircimsiz konsey iktidarını hedefleyen bağımsız bir çizgi izliyorlardı. 15 Aralık'ta yapılan USPD kongresinde Rosa Luxemburg'un hükümetten çekilme ve tüm iktidarı işçi ve asker konseylerine devretme çağrısı reddedildi ve Hilferding'in bir an önce seçimlere gidilmesi önerisi kabul edildi. 16 Aralık günü toplanan Almanya Birinci İşçi ve Asker Konseyleri Genel Kongresi de aynı yönde, seçimlerin 19 Ocak 1919'da yapılmasına karar verdi. Devrim salon toplantılarında söndürülüyordu. 24 Aralık'ta Berlin Şehir Sarayı'nı işgal eden Halk Donanma Birliği İşçileri hükümete bağlı birliklerin karşıdevrimci saldırısını Berlin işçilerinin toplu desteğiyle püskürttüler. Devrim, sokakta direnmeye devam ediyordu.

30 Aralık'ta Spartakistler Alman Komünist Partisi'ni kurdular.

Ocak'ta karşıdevrim saldırıya geçti. USPD'li Berlin Polis Müdürü görevden alındı. SPD'nin güvenlik güçlerinin başına getirdiği Noske işsizlerden ve lumpenlerden oluşturduğu kuvvetlerle bütün devrimci hedeflere saldırdı. 15 Ocak'ta AKP liderleri Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht hunharca öldürüldüler.

İktidar sorununu burjuva sosyal demokratlar eliyle ve karşıdevrimci şiddet yöntemleriyle çözen düzen, yolu temizledikten sonra seçimlere gitti. SPD oyların yüzde 37.9'unu, USPD yüzde 7.6'sını aldı.

Sonrası biliniyor. 14 Nisan'da Münih'te konsey hükümeti kuruldu ve 30 Nisan'da Noske kuvvetleri tarafından yıkıldı.

Alman devrimi aralıklarla 1923'e kadar sürdü; ama yenildiği tarih esas olarak 1919 başıdır.

Buraya ancak satırbaşlarıyla aktarabildiğim Alman Devrimi'nin yenilgisiyle birlikte, Avrupa sosyalizminin, II. Enternasyonal'e egemen kanadının düzen içi-reformist bir çizgide, bildiğimiz reformcu partiler olarak biçimlenme ve Marksizmin devrimci çizgisinden kopuş süreci tamamlanmış oldu. Alman Sosyal Demokrat Partisi başta olmak üzere, II. Enternasyonal partilerinin, reformist önderlikler altındaki serüveninin devamı biliniyor ve burada bunların ihaneti ve işbirlikçiliği üzerine tek bir söz söylemek bile gerekmiyor.

Her şey bu kadar açıkken, sosyal demokrat Schedimann'ın 1922'de, "Sosyal demokrasinin Kasım devrimini istediği, ya da onu hazırladığı suçlaması, karşıtlarımızın bize yönelttikleri aptalca ve komik bir suçlamadır" [139] demek ihtiyacını duyması ise sosyal demokrasinin sınıf işbirlikçiliğini saklamaya bile gerek duymadığının anlatımıdır.

Avusturya

Avusturya'da da benzer bir süreç yaşandı.

Avusturya işçi sınıfı, kapitalist dünyadaki en yüksek derecede örgütlenmiş işçi sınıfıydı. Komünist Partisi zayıftı.

139 Aktaran Palme Dutt, agy.s. 108

1918-1919'daki proleter devrimini de sosyal demokrasi önledi. Avusturya sosyal demokrasisinin ünlü önderi Otto Bauer, *1918 Avusturya Devrimi* çalışmasında bunu açıkça itiraf etti:

> Halkın ordusunun barakalarında derin bir heyecan vardı. Halkın ordusu devrimin taşıyıcısının proletaryanın öncüsü olduğunu hissediyordu... Ellerinde silahlarla askerler proletaryanın zaferini umut ediyorlardı... Sokaklardan 'Proletarya diktatörlüğü!', 'Tüm iktidar sovyetlere!' sesleri geliyordu.

Otto Bauer şöyle devam etti:

> Hiçbir burjuva hükümet böyle bir görevin üstesinden gelemezdi... Bir hafta içinde kendi askerleri tarafından yapılacak bir sokak ayaklanmasıyla düşürüleceklerdi... Bu görülmemiş güçlükteki problemi ancak sosyal demokrasi güvenli biçimde yönlendirebilirdi, çünkü işçilerin güvenine sahipti... Fırtınalı gösterileri müzakere ve ikna yoluyla, barışçıl biçimde yalnız sosyal demokratlar durdurabilirdi. Halkın ordusuna yalnız sosyal demokratlar yol gösterebilir, işçi kitlelerinin devrimci maceralarına yalnız sosyal demokratlar engel olabilirlerdi.[140]

Sonuç olarak sosyal demokrasinin faşizme katkısı daha faşizm doğmadan, savaş sonrası devrim yıllarında gerçekleşmişti.

Komünistler

Buradan işçi hareketinin sayısal güç ve nitelik bakımından önemli öteki gücü komünist harekete ve onun strateji ve siyasetini belirleyen Komintern'e geçebiliriz. Bu, ancak özel amaçlı ayrı bir çalışmayla işlenip geliştirilecek son derece kapsamlı ve önemli başlığa, bu kitabın ana teması çerçevesinde değinmelerle yetineceğim.

Üçüncü Enternasyonal, kısa adıyla Komintern, Ekim Devrimi'nden sonra, dünya devrimini gerçekleştirmek amacıyla 1919 Mart'ında kuruldu. Temmuz 1920'de toplanan ikinci kongreye Lenin'in *Sol Çocukluk Hastalığı* çalışması ve üye olabilmek için komünist partilerin sahip olması gereken 21 koşul damgasını vurdu. 1921'de toplanan üçüncü kongrede dünya devrimi söylem

140 Agy. s. 137

olarak korunmakla birlikte, Komintern ve bağlı partilerin siyaset stratejisi olmaktan çıktı. Kongre, Avrupa'da devrimin geri çekildiğini saptadı ve "kitlelere" belgisini benimsedi. Kongreden hemen sonra 1921 sonunda Komintern, Birleşik İşçi Cephesi siyasetini kabul etti. 1928 yılında toplanan altıncı kongre "sınıfa karşı sınıf" taktiğini benimsedi ve sağ sapmanın komünist hareketteki en büyük tehlike olduğunu saptadı. Ve nihayet 1935'te toplanan yedinci kongreye Dimitrov'un faşizm ve cephe tezleri rengini verdi. 15 Mayıs 1943'te, ayrı bir kongre toplamaya gerek duyulmadan Komintern Yürütme Kurulu toplantısında Komintern'i ortadan kaldırma kararı alındı. Bu kapatma kararında, Komintern'in kuruluş amacı da yeniden yorumlanarak, "dünya devrimi" kuruluş amaçları arasından çıkarıldı.[141]

Komintern, Ekim Devrimi'nin ve SBKP'nin birleştirici, homojenleştirici büyük etkisine rağmen, hiçbir zaman monolitik bir blok değildi. Sağ ve sol kanatları ve bunlar arasında kavgalar hep oldu.

Komintern'in faşizmle, faşist devletle, faşizme karşı mücadeleyle ilgili teorik ve siyasal görüşlerinden iç tutarlılığı olan bütünsel bir anlayış ve çizgi çıkarmak olanaksızdır. Dünya devriminin geri çekilmesi ve bunun resmen saptanmasıyla birlikte Komintern'in kendine biçtiği varoluş misyonu fiilen ortadan kalktı. 1943'e kadar resmen varlığını sürdürmesi, kuruluş amacındaki dünya devrimi hedefinin değil, tek ülkede sosyalizmi yaşatma ve bu amaca uygun bir stratejiyi üye partilere benimsetme gereksinmesinin sonucudur.

Komintern bir bütün olarak Hitler'in ve faşizmin yükselişine doğru tanı koyamadı, doğru bir mücadele stratejisi de geliştiremedi. Karşıt uçlar arasında yalpaladı.

Bir: Komintern'in ve bağlı partilerin tümünün benimsediği, geleneksel sol militanların ezbere bildiği, yedinci kongrede for-

141 Kapatma kararının ilgili bölümünde şunlar var: "1919 yılında, eski savaş öncesi işçi partilerinin çok büyük bölümünün siyasal olarak çöküşü üzerine kurulan Komünist Enternasyonal'in tarihsel rolü, Marksist öğretiyi, işçi hareketindeki oportünist elemanların tahrifat ve vulgarizasyonuna karşı savunmak, birçok ülkede öncü ileri işçilerin gerçek işçi partisini konsolide etmelerine yardımcı olmak, işçi kütlelerini, kendi ekonomik ve politik çıkarlarını savunma, faşizme ve hazırladığı savaşa karşı mücadele ve faşizme karşı temel kale olan Sovyetler Birliği'ni savunma için seferber etmeye katkıda bulunmaktır." Aktaran, Yalçın Küçük, "Komintern Üzerine Tezler", *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü* içinde, s. 380

müle edilen faşizm tanımı şöyleydi: Faşizm, finans kapitalin en gerici, en şovenist ve en emperyalist öğelerinin açık terörist diktatörlüğüdür.

Bu son derece sorunlu bir tanımdı. En başta, faşizmi, hangi sınıfı temsil ettiği, hangi sınıfa hizmet ettiği noktasından tanımlamaya çalışmak bilinenin yinelenmesinden başka bir şey değildi. Bütün kapitalist diktatörlükler sermayenin çıkarlarını, onun içinde de egemen ve güçlü olan sermaye kesimlerinin çıkarlarını savunurlar. Bu noktada, faşizmle burjuva demokrasisi arasında bir fark yoktur. İkincisi, "en" öneki bir tanımdan çok öznel bir derecelendirmeyi anlatmaktaydı.

"Gericilik" ya da "şovenlik" finans kapitale özgü olmadığı gibi, onun içinde de "en gerici ve şoven" olanlara ayrı bir vurgu yapmak, böyle olmayanların varlığını ima etmek anlamına geliyordu.

Üçüncüsü, faşizm döneminde bir bütün olarak kapitalist özel mülkiyetin konumu sağlamlaştırılmış, sermaye birikimi ve artıdeğeri gerçekleştirme oranları artırılmıştır. 1933 ile 1938 yılları arasında Almanya'da bütün sanayi ve ticari işletmelerin kârı ortalama iki katından fazla artmıştır. Bir tekel grubunun kârının on kez, bir başkasının üç kez artması arasındaki fark, ancak bir sınıfın ortak çıkarı ile onun içindeki özel çıkarlar arasındaki fark kadar önemlidir; faşizmin sınıfsal bir gereksinme haline geldiği konjonktürde ise önemsizdir. Dahası, Hitler'in sermaye için son derece önemli ve olağan koşullarda gerçekleşmesi olanaksız bir şeyi başararak ücretleri dondurduğunu, bütün küçük kapitalistlerin kalbini kazandığını unutmamak gerek.

İki: "Açık diktatörlük" vurgusu, ister istemez, burjuva demokrasisinin de bir diktatörlük olduğu gerçeğini perdeleyen bir formülasyondur. "Faşizme karşı burjuva demokrasisini savunma"nın bir stratejik ilke olarak algılanması rastlantı değildir. Kaldı ki, faşizmin açık, çıplak diktatörlük olduğu doğrudur ama bu onu öteki açık diktatörlüklerden ayırmaya yeterli bir ölçüt değildir.

Üç: Komintern, "sınıfa karşı sınıf" doğru kavramını yanlış yorumlamış, işçi sınıfının mücadelesine zarar veren bir biçimde uygulamıştır. Sosyal demokrasinin "sosyal faşizm", "faşizmin ikizi" olduğu propaganda edilmiş, faşizmi yenmek için önce "sosyal

faşizmi" yenmek gerektiği savunulmuştur. Bu strateji ve siyasetin başarısızlığının tescil edilmesinden sonra, bu kez "Halk Cephesi" taktiğiyle öteki uca savrulunmuş, sosyal demokrasiyle burjuva demokrasisi için bağlaşıklık siyaseti dünya komünist hareketini sağa çekici bir rol oynamıştır. Sosyal demokrasinin, faşizm sürecinde oynadığı bölücü ve işçi sınıfı mücadelesini yatıştırıcı hain rolü ile ilgili değerlendirmeler, işçi kitlelerini reformizmden kurtarmanın can alıcı önemine vb vurgular doğru olmakla birlikte, uygulanan strateji ve taktiğin amaca hizmet etmediği ortadadır.

Komintern'in, sosyal demokrasiyi "sosyal faşizm" olarak nitelendirmesi, "faşizmi yenmek için önce sosyal faşizmi yenmek gerekir" formülasyonları bugün bile süren bir tartışmanın konusudur. Burada dönemin sert koşullarının, uzlaşmacı sosyal demokrat siyasetlere tepkinin önemli rol oynadığı açıktır. Bu yaklaşım, bir yanıyla da sosyal demokrasinin işçi kitleleri üzerindeki etkisini pratikte kıramamaktan, bağımsız komünist çizginin hegemonyasını kuramamaktan gelen, bu yüzden sözcüklere gereğinden çok vurgu yapan bir ruh halini yansıtmaktadır.

Peki, tüm sorun bu mudur? Neredeyse tüm komünist ve sol hareketin sonradan ortaklaştığı, kabaca "Sosyal demokratlarla komünistler güçlerini birleştirselerdi faşizm önlenebilirdi" biçiminde özetlenecek görüş doğru mudur? Bilindiği gibi bu yaklaşım, yine bir ölçüde basitleştirmeyle söylersek, İtalya ve Almanya'da sosyal demokratlarla komünistlerin oylarını ya da işçi hareketi içindeki örgütlü güçlerini toplayıp, faşistlerinkiyle karşılaştırmakta, birincilerin ikincilerden daha çok ve güçlü olduğu sonucundan çıkarak da yukarıdaki soruya olumlu yanıt vermektedir. Bu yaklaşımı da sorgulamak ve siyasetin matematikten çok cebire benzediği sözünü anımsamak gerekir. Bir kez, sosyal demokrasinin faşizme karşı mücadele etmemesi, faşizme karşı mücadelenin siyasal gereği olarak komünistlerle cephe ve eylem birliği yapmaması çoğu kez sanıldığı gibi bir yanılgının, tehlikeyi görememe naifliğinin değil, sınıfsal, siyasal ve ideolojik bir tercihin, bir işçi devrimi tehlikesi karşısında kapitalizmi korumanın en kötü seçeneğine razı olma temel tutumunun ürünüydü. Ara ve aracı rollerin hızla devre dışı kaldığı kriz koşullarında sosyal demokrasinin geleneksel sınıf uzlaşmacısı-

reformist rolünü sürdürmesi de, devrim tarafına geçmesi de olası değildi. İkincisi, komünistlerin sekter değil esnek davrandığı, bu iki siyasal akımın birleşik işçi cephesi ya da başka bir biçimde işbirliği ve bağlaşıklık kurduğu koşulları düşünelim. Bu koşullarda, sosyal demokratların işçi hareketinin faşizme karşı gerçek, etkili, proleter yöntemleri başa alan bir mücadele yürütmesi, işçi sınıfının faşizme karşı tek başarı şansı olan işçi sınıf iktidarı, devrim ve sosyalizm ekseninde savaşması söz konusu olabilir miydi? Bu soruya olumlu yanıt vermemizi gerektiren en küçük bir veri, ya da işaret yoktur. Daha güçlü iki olasılık, böyle bir birliğin sağlanması durumunda, ya ağır basan taraf olarak cephe ya da mücadele ekseninin sosyal demokrasinin çizdiği yönde ama bu kez komünistlerin ortaklığıyla belirlenip yürütülmesi, ya da burjuvaziyle ve onun öne çıkan temsilcisi faşizmle ilk keskin karşılaşma anında komünistlerle sosyal demokratların yeniden bölünmesiydi. Kısacası, sorun, komünistlerin sekterliğinden/birlikçiliğinden ibaret değildi.

Peki, işçi sınıfının birliğini, devrimin siyasal ordusunu oluşturmanın başka bir yolu yok muydu? Bu soruya bugün tam bir yanıt vermek ne olanaklıdır, ne de pratik bir siyasal değeri var. Ama, kimi ipuçlarından tarihin bu keskin dönemecinde olasılıkların yukarıda sayılanlarla sınırlı olmadığını çıkarmak olanaklı.

Lenin'in 1917 Eylül'ünde Bolşevik Parti Merkez Komitesi'ne gönderdiği mektupta Kerenski'ye karşı izlenecek siyasetle ilgili olarak yazdıkları kanımca, faşizmle mücadele döneminde sosyal demokrasiye nasıl bir tutum almak gerektiğini de anlatmaktadır:

> *Şimdi bile* Kerenski hükümetini desteklemek zorunda değiliz. Bu ilkesizlik olur. Bize şu sorulabilir: Öyleyse Kornilov'a karşı mücadele etmeyecek miyiz? Pek tabii ki mücadele etmeliyiz. Ama burada uzlaşmacılığa düşen ve kendilerini olayların akıntısında sürüklenmeye bırakan kimi Bolşevikler tarafından atlanan bir ayrım çizgisi var.
>
> Kornilov'a karşı *tam da Kerenski'nin birliklerinin yaptığı gibi* mücadele ediyoruz ve edeceğiz, ama Kerenski'yi desteklemiyoruz. Tersine onun zayıflığını açığa çıkarıyoruz... Bu ayrım oldukça ince ama son derece önemlidir ve unutulmamalıdır.
>
> Peki, Kornilov ayaklanmasından sonra yaptığımız taktik değiş-

şikliği nedir? Bununla, *Kerenski'ye* karşı mücadele *biçimimizi* değiştiriyoruz. Ona karşı düşmanlığımızı hiç azaltmadan, ona karşı söylediğimiz bir tek sözcüğü geri almadan, onu devirme görevimizi geri almadan diyoruz ki: *İçinde bulunduğumuz anı hesaplamalıyız.* Kerenski'yi hemen şimdi devirmeyeceğiz. Ona karşı mücadele görevine *başka türlü* yaklaşacağız: Kerenski'nin *zayıflığını ve sallantılarını* (Kornilov'a karşı savaşan halka) açıklayacağız.[142]

Bu alıntıdan çıkarılacak ders şudur: Sınırlı güçlerle, aynı anda iki düşmanla birden savaşmak doğru değildi ve Komintern'in öne sürdüğü, önce sosyal demokrasiyi yenme hedefi yanlıştı. Doğrusu, komünistlerin bütün güçlerini toplayarak, sosyal demokrasinin yapmadığını yapmaları, yalnız faşizmi durdurmanın değil, devrim ve sosyalizmin temsilcisi olarak öne çıkmalarıydı.

Olabilir miydi? Bu soruya kesin ve kanıtlanabilir bir yanıt vermek olanaksız. Ancak, denenmesi gerekenin bu olduğu söylenebilir. Komintern ve komünistler, kriz ve devrim-karşıdevrim kutuplaşmasının yarattığı koşullardan da yararlanarak inisiyatifi almak için cüretle öne çıkmak ya da kaybetmekten başka hiçbir gerçek seçeneğe sahip değillerdi.

Kriz ve faşizm kutuplaştırıyordu. Sosyal demokrasiden hayal kırıklığına uğrayan sınıf bilinçli işçiler komünizme, politik olarak geri öğeler faşizme yöneliyorlardı. İlginç ve üzerinde düşünülmeye değer bir ipucu: 1930-1932 arasında Almanya'daki seçimlerde sosyal demokrasi 1.338.000 oy kaybetti. Komünistlerin oyu aynı dönemde 1.384.000 arttı.[143] Komünistlerin seçim sandığında gerçekleşmeye başlayan kaymayı, işçi sınıfının mücadelesi içinde, fabrika ve işyerlerinde tam bir akışa çevirme, sosyal demokrasiye bağlı işçileri sağlam ve militan bir mücadele önderliğiyle kazanma şansları vardı. Bu olasılığın pratik sonuca dönüşmesi elbette şansın varlığından çok daha fazla koşulun bir araya gelmesini gerektiriyordu. Bu kaydı saklı tutarak söylenmesi gereken ise şu: Komintern ve ona bağlı komünist hareket sorunu böyle koymadı; gücünü böyle bir yaklaşım doğrultusunda yoğunlaştırıp seferber etmedi; edemedi.

142 Lenin, *Toplu Yapıtlar*, c. 25, s.290

143 Palme Dutt, agy. s.119

Tez şudur: Bunalımdan devrimci-sosyalist çıkış yolunu iktidar hedefli bir programla gösteren ve bu çizgide enerjik bir örgütlenme, mücadele yürüten bir komünist-işçi hareketinin, bu hedefe varmasa bile faşizmi önleyebilme olanağı, mücadele etmeden yenilme almaşığına göre çok daha fazla olacaktı.

Dört: Komintern ve ona yön verenler, önemli ölçüde faşizm karşısındaki başarısız teori ve pratiklerinin özrü olarak, tuhaf bir determinizm geliştirdiler: Faşizmin gelişi nesnel olarak kaçınılmazdı; ama aynı zamanda kapitalizmin "son"unun habercisiydi. İki örnek vereceğim. Birincisi Dimitrov'dan:

> Faşizm, emperyalizm ve sosyal devrim döneminde kapitalist burjuvazi ve diktatörlüğünün sınıf hakimiyeti sistemidir. Burjuvazi ... eski parlamenter demokrasi biçimi ve yöntemleri ile halk kitlelerini sınıf egemenliği altında tutamayacak ve kapitalist istikrar ve rasyonalizasyon görevlerini yerine getiremeyecektir. Burjuvazinin tek çıkar yolu faşizmdir. Faşizm burjuvazinin sınıf egemenliğinin son aşamasıdır. Bütün burjuva devletleri eninde sonunda ya bir hükümet darbesiyle ya da 'barışçı' bir yolla ya gaddarca ya da tatlı sert bir biçimde faşizme geçer; geçiş yöntemleri önemli değildir...[144]

İkincisi, Alman Komünist Partisi'nden. AKP, 29 Kasım 1931 tarihli, "Birleşik Kızıl Cephe" çağrısı yaptığı Merkez Komitesi bildirisinde sosyal demokrasiyi yenmeden faşizmi yenmenin olanaklı olmadığını yineledi. Verili güç dengesinde ise, komünistlerin sosyal demokratları, ardından da faşizmi yenebileceğine, böyle bir çift yönlü zafer için somut hazırlık ve planlar içinde olduğuna ilişkin en küçük bir işaret yoktu. Öyle olduğu için de, genel olarak doğru ve başka koşullarda pekâlâ öne sürülebilecek olan "sosyal demokrasiyi yenme" hedefi faşizmin kaçınılmazlığı düşüncesinin, o da edilgenliğin incir yaprağı işlevi gördü.

Dimitrov'un ve Alman Komünist Partisi'nin faşizmin kaçınılmazlığını ve kapitalizmin "sonu"nu duyurdukları yaklaşımın bir incir yaprağı daha vardı: Hitler iktidarı alacak, ancak ekonomik bunalımı çözmekte başarısız kalacak ve sıra bize gelecek! Burada,

144 G. Dimitrov, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*, Ser Yayınları, s. 36

Hitler'in yükselişini, başarısını ve olası başarısızlığını esas olarak *ekonomik* nedenlerle açıklamaya çalışmanın son derece yanıltıcı olduğunu kaydetmek gerekiyor. Yalnız Almanya tekelci sermayesi değil, Avrupa tekelleri bir bütün olarak Hitler'e son derece *siyasal* iki misyon biçmişlerdi. Birincisi, Hitler ve nazizmden, Avrupa işçi sınıfı hareketini ezerek terbiye etmesi isteniyordu. İkincisi, İkinci Dünya Savaşı Avrupa ve özellikle de Alman sermayesinin öngördüğü hatta körüklediği bir almaşıktı ve Hitler'in eninde sonunda Sovyetler Birliği ile savaşacağı biliniyordu. Öngörülmeyen ve bilinmeyen Hitler'in Avrupa'nın altını üstüne getireceği, saldırgan ve güçlü bir savaş aygıtıyla mutlak bir hegemonya kurmayı deneyeceğiydi.

Hitler'in yükselişinin ve İkinci Dünya Savaşı'nın arkasında tekelci sermayenin sınıfsal iradesinin ve krize çözüm programının olduğu kesindir. Kapitalizmin, girdiği bunalım koşullarında sermayeyi değersizleştirmeye, kâr oranlarını yeniden yükseltmek için yıkmaya, öldürmeye nesnel bir gereksinimi vardı. Savaşla bu hedef gerçekleştirilmiş, kapitalizm savaştan sonra çok hızlı ve yaygın biçimde gelişmiştir. Evdeki hesabın çarşıya uymadığı nokta, Doğu Avrupa'nın Sovyet etki ve hegemonyasında kalmasıdır. Ancak kabul etmek gerekir ki, Batı Avrupa işçi hareketini faşizmle terbiye hedefi de başarıya ulaşmıştır. Savaş sonrasında ABD'den akan fonlar, yeniden inşanın getirdiği yatırım-istihdam olanakları, faşizm varken faşizmden kurtulma saplantısına kapılan komünist hareketin, faşizm "gittikten" sonra da "tekelleri kuşatma"nın önceliğinden, "ileri demokrasi"nin gerçekleştirilmesine kadar bir dizi "vesile" ile devrim ve sosyalizm programlarından vazgeçmesi bunu gösteriyor.

Beş: Komintern faşizmin örgütlü işçi hareketini dağıtma, ezme işlevini görmekle birlikte, bu noktaya söylemde ve eylemde gereken önemi vermedi.

1928'de toplanan 6. Kongre çok doğru saptamalar yaptı; ancak bunların "fikri takibi" ve pratikleşmesi sağlanamadı.

Komintern'in 1928'deki programında, "Belli özel tarihsel koşullarda burjuva, emperyalist, gerici saldırganlık faşizm biçimini alır" deniyor, bu koşullar şöyle sıralanıyordu:

> Kapitalist ilişkilerde istikrarsızlık; hatırı sayılır sayıda deklase toplumsal öğelerin varlığı, kent küçük burjuvazisinin ve entelijansiyanın geniş kesimlerinin yoksullaşması ve son olarak proletarya kitlelerinin tehdit edici eylemi. Yönetimini istikrara kavuşturmak ve sürekli kılmak için burjuvazi parlamenter sistemi *partiler-arası düzenleme ve bileşimlerden bağımsız olan faşizm* (abç) lehine giderek artan oranlarda terk eder.[145]

Daha önemlisi Komintern 6. Kongresi'nde faşizmin işçi sınıfı hareketiyle ilgili temel işlevinin daha önceki ve sonraki metinlerde olmayan bir açıklıkla formüle edilmesiydi:

> Faşizmin başta gelen amacı devrimci emek öncüsünü, yani proletaryanın komünist kesimlerini, önde gelen birimlerini yok etmektir. Toplumsal demagoji, rüşvet ve aktif Beyaz terörün, dış politikada aşırı emperyalizmin bileşimi faşizmin karakteristik özelliğidir. Burjuvazi için keskin kriz dönemlerinde, faşizm anti-kapitalist laf ebeliğine başvurur, ama Devlet dümenini ele geçirdikten sonra, anti-kapitalist gevezeliği bir yana bırakır ve büyük sermayenin terörist diktatörlüğü olduğunu açık eder.[146]

Altı: Komintern, faşizm-küçük burjuvazi, faşizm-sivil kitle hareketi ilişkilerini anlamakta ve müdahale etmekte son derece yetersiz kalmıştır. Evet, faşizm iktidara geldikten sonra olduğu kadar, oluşur ve güçlenirken de devlete, devlet aygıtlarına dayanmıştır ama faşizmin tırmanışı aynı zamanda sokağa, işyerlerine egemen olma aşamalarından geçmiştir. Eğer toplumsal olarak küçük burjuvaziye, pratik olarak lumpen proletaryaya dayanan, güçlü ve caydırıcı paramiliter bir faşist hareket olmasaydı, önemli sınıfsal özelliklerinden biri "güce tapma" olan küçük burjuva kitleler faşizmin yanında bu denli kolay yer almazlardı.

Faşizm nedir?

Bu eleştiri ve notlardan sonra faşizmin, faşist devletin ne olduğu sorusunu yanıtlamaya girişebiliriz. Bir paragraflık bir tanım vermektense, Almanya, İtalya, Avusturya ve belli ölçülerde de

145 Palme Dutt, agy. s. 89

146 agy.s.89

İspanya'da yaşanan somut toplumsal/siyasal oluşumları ve benzeri yinelenebilir durumları "faşizm" kavramıyla adlandırmamızı gerektiren öğelere bakmak daha doğru olacaktır. Bu öğelerin kimileri değişik tanımlarda bulunabilir, buradaki yorumlar farklı faşizm çözümlemeleriyle benzerlik gösterebilir. Bunların hiçbirine kompleksli yaklaşmıyor, daha önce hiç dile getirilmemiş yepyeni şeyler ileri sürdüğümü iddia etmiyorum. Yapmaya çalıştığım, varolan tanım ve yorumların kusurlarından olabildiğince arınmış doğruya en yakın bir çözümlemeye ulaşmaktır.

Bir: *Faşizm, kapitalizmin emperyalist aşamasında ortaya çıkan, emperyalist yeniden paylaşımın ebelik ettiği bir tarihsel olgu, emperyalist aşamaya ait bir kavramdır.* Emperyalizmden önce faşizm yoktur. Emperyalizm tekelciliktir ve faşizm de tekelci kapitalizmin çocuğudur.

Faşizm neden öteki emperyalist ülkelerde değil de Almanya ve İtalya'da iktidara geldi? Bu sorunun, birden fazla yanıtı olacağından kuşku yok. Bu iki ülkenin ortak özellikleri vardı. Almanya ve İtalya, kapitalistleşmeleri, burjuva ulusal birliklerini kurmaları ve sanayi devrimlerini gerçekleştirmeleri *gecikmiş*, denizaşırı ya da iç sömürgelere sahip olmayan ülkelerdi. Dünyanın çoktan paylaşılmış olduğu bir dönemde Avrupa'nın ortasında sıkışmış bu iki ülke dış pazarlar ele geçirmek, yeni bir paylaşımı dayatmak durumundaydılar. Eşitsiz gelişmenin verdiği itilimle Almanya Avrupa'nın en modern, en ileri, en dinamik kapitalist ülkesi olmuştu. Kendinden öncekileri yakalamak için ileri atılmak, üretimini dev boyutlarda artırmak, savaşla yayılmak Alman kapitalizminin nesnel gereksinimleriydi; Almanya'nın bunları yapacak potansiyeli vardı ve faşizm bu gereksinmelere denk düşen radikal programa sahipti. Alman sermayesi içindeki strateji farklılıklarının gerekirse zorla giderilerek emperyalist siyasetlerin eksiksiz uygulanmasında faşizme özel bir rol düştü.

İki: *Faşizm, kapitalizmin şiddetli bir toplumsal kriz yaşadığı dönemde, bir kriz yaratığı olarak doğdu.* Bu, kapitalizmin kendini aşırı üretimle gösteren konjonktürel dalgalanmalarının ötesinde bir krizdi. Kâr oranlarındaki düşme kaldırılabilirlik sınırlarını zorlamaya başlamış, sermaye birikimini sürekli kılma koşulları

darboğaza girmişti. Krizden çıkmak, maliyet, emek üretkenliği oranlarını, hammadde kaynaklarına ve yeni pazarlara ulaşma koşullarını değiştirmeyi gerektiriyordu. Bunun da yolu, emperyalist bir siyaset izlemek, emperyalist süper kârlara ulaşmaktı. *Faşizmin kendisi gittikten sonra da devam edecek olan tarihsel işlevi, artıdeğerin üretilme ve gerçekleşme koşullarını tekelci sermayenin programı yönünde sabitleştirmek ve tekleştirmekti.*

Üç: *Faşizm, emek-sermaye çelişkisinin yalnız temel değil, baş çelişki*[147] *olduğu bir toplumsal durumun ürünüdür.* Tekelci sermayenin ve modern işçi sınıfının, kapitalist toplumun bu iki uzlaşmaz sınıfının oluşumlarını tamamlamakla kalmayıp, uzun bir sınıf mücadelesi deneyiminden geçtiği, sınıf mücadelesinin yaşamın her alanında kendini gösterdiği, komünist partisinde, sosyal demokrat partide ve sendikalarda örgütlü milyonlarca işçinin toplumsal ağırlık ve etkisini açık biçimde duyurduğu koşullarda, krize hangi yoldan yanıt verileceği de, nasıl bir toplumsal ortama geçileceği de emek ile sermaye arasındaki tarihi hesaplaşmanın sonucuna bağlıydı.

Bonapartizmle faşizm arasındaki önemli farklardan biri de bu noktadadır. 1930'lar Almanya'sında ve 1920'ler İtalya'sında iki temel sınıfın dengede duracakları ortam ve koşullar yoktu. Ne Almanya'da ne de İtalya'da faşizmin ortaya çıkışı, bir sınıfsal/siyasal denge durumuna denk düşüyordu.

Dört: Yukarıdaki saptamanın doğal sonucu, *iki temel sınıftan birinin üstün geleceği bir karşılaşmanın kaçınılmazlığıydı.* Emek-sermaye çelişkisinin proleter ya da faşist ama her iki durumda da siyasete sınıf şiddetinin eşlik ettiği yöntemlerle çözülmesi gündemdeydi. Bunu daha iyi anlayan taraf, yani tekelci sermaye, karşıtını ezmeye yönelmekte ve bunu yapabileceğini gösteren gücü, Hitler'i desteklemekte hiçbir ikircime düşmedi. Faşizmin en temel işlevlerinden biri, işçi sınıfı hareketini bir daha belini doğrultamaz kesinlikte ezip dağıtmaktı. Daha doğru bir anlatımla, faşizm iktidara geliş yollarını, karşısındaki en büyük gücü, işçi sınıfını önce terörize, sonra paralize ederek, sonuçta fiilen ve fiziki olarak

147 "Baş çelişki" ile siyasal ve pratik olarak öne çıkan, ötekilerin önüne geçen, öteki çelişkilerin çözümünün de bağlandığı acil çelişkiyi kastediyorum.

ezerek açtı. İşçi hareketi, faşizmin iktidara gelişinden önce yenilmişti. Şiddet ve terör uygulamaları İtalya ile Almanya'da aynı sırayı izlemedi. İtalya'da işçi sınıfı örgüt ve bireylerine yönelik fiziki saldırı, kundaklama ve cinayetler faşizmin iktidarından önce, yolları açmak için gündeme geldi. Nazi şiddeti ise esas olarak iktidar alındıktan sonra uygulandı. İtalya'da faşist terör saldırısı, yakıp yıkma ve adam öldürmeler 1920 Kasım'ından 1922 sonbaharına kadar sürekli artan bir ivme gösterdi. Sosyalist Parti'nin, sendikaların, kooperatiflerin binaları yakıldı; işçi gazeteleri ve matbaaları imha edildi; sosyalist belediye meclis üyeleri bürolarından kapı dışarı edildiler. 1921'in Ocak ve Mayıs ayları arasında faşistler 120 emek karargâhını yıktılar, 243 sosyalist hedefe saldırdılar, 202 işçiyi öldürdüler, 1444'ünü yaraladılar. Bu dönemde polis 2240 işçiye karşı yalnızca 162 faşist tutukladı.

Faşizmin tanımsal öğelerinden biri örgütlü işçi hareketinin tasfiyesidir.

Örgütlü işçi hareketinin tasfiyesi ise, ancak tek bir komuta altındaki çok yönlü bir operasyonla olanaklıydı: Devlet aygıtının kullanılması, amaca uygun, yeni bir toplumsal güçler bileşimine dayanan bir bloklaşma ve bağlaşıklığın yaratılması, siyasal, ideolojik ve propagandif bir taarruzun örgütlenmesi, fiziksel şiddetin devletle faşist hareketin rol paylaşımı içinde sistematik biçimde yerine getirilmesi gerekiyordu.

Beş: *Faşizm, emperyalist savaş ve işçi hareketini ezme işlevlerini yerine getirmek üzere devlet erkinin yeniden, zor ve bastırma işlevlerinin öne çıkarılıp, kurallardan ve sınırlardan özgürleştirildiği bir yeniden örgütlenme biçimidir.* Faşizm, devletin tekelci sermayenin "tek" programı altında yeni bir kurumlaşma, kitleleri edilgenleştirme ve toplumun her bireyinin sürekli gözaltına alınması demektir.

Faşizm, güçlü yürütmenin, açık diktatörlüğün özel bir biçimidir. Açık diktatörlüğün, güçlü yürütmenin, devlet otoritesinin sınırlı ellerde merkezileşmesinin öteki olağanüstü devlet biçimlerinde de olduğunu biliyoruz. Ancak, egemen sınıfın gelişmişliği, devlete egemenliği örneğin bir Bonapartizme göre çok daha ileri düzeylerde olduğu ve devlet bir eğilim olarak sürekli büyüyüp

merkezileşmiş olduğu için, faşist devletin bu ölçüde bir özerkleşmeye gereksinimi yoktur. Ayrıca faşizm, tırmanış döneminde devlet erkini bütün yönlerden, parça parça denetimine geçirdiği için, devlet erkinin kimi aygıtlarını özel olarak özerkleştirme gereği duymamıştır. Faşist devletin ayırt edici niteliği egemen sınıftan özerkleşme değil, tekelci kapitalizmin gereksinmeleri doğrultusunda devleti, özellikle de yürütme erkini son sözü "lider"in söylediği en ileri derecede merkezileştirmesidir. Faşist devletin iki en belirgin özelliği ileri derecede merkezileşme, devletin tek parça gibi hareket etmesi anlamında *monolotikleşme* ve *totaliterleşmedir*. Faşizm, tekelci sermayenin, toplumsal yaşamın tümünü, tüm hücrelerini kendi çıkar ve amaçlarına göre örgütlemesidir. Devlet erki de toptan, yekpare bir bütünsellik olarak faşizmin ve bu işlevin hizmetindedir.

Olağanüstü devletin, egemen üretim biçiminin sürekliliğini sağlamak üzere gerektiğinde egemen sınıftan ve onun farklı kesimlerinden özerk davranma işlevi faşizmde, faşist parti, siyasal polis, ordu ve polis arasında kurulan özel ilişki ile yerine getirilmiştir. Faşizmin gerçek yönetim karargâhı faşist parti ve siyasal polistir; parti hem toplumda hem de özel olarak devlet içinde örgütlüdür ve siyasal polis doğrudan partinin, daha doğrusu bir parti çekirdeğinin denetimindedir. İşte bu düzenek, faşizme özgü, en ileri derecede merkezi ve elbette bu çerçevede egemen sınıfın şu ya da bu fraksiyonundan özerk davranabilen bir örgütlenme demektir. Görüldüğü gibi, burada durum "devletin göreli özerkliği"nin anlatabileceğinden daha karmaşıktır ve devlet gücü faşist parti ve siyasal polisin buyruğundadır.

Parlamenter burjuva demokrasisinin aktörleri, faşizmin iktidarıyla siyaset sahnesinden uzaklaştırıldılar. Bu anlamda faşizmin burjuvaziyi siyaseten mülksüzleştirdiği de söylenebilir. Kendilerinden önceki bir siyasetçiler kuşağını tasfiye etmek, devrimci, karşıdevrimci bütün olağanüstü devlet ve hükümetlerin başvurduğu bir yöntemdir. Faşizm de bunu, toptancı bir yöntemle, kitlesel şiddet ve terörle yapmıştır.

Altı: *Faşizm iktidara geliş sürecinde devlet içinde örgütlenmiş, devletin kalıcı ve baskıcı örgütlerinden açık destek almış, ancak tek*

başına bunun iktidarı almaya ve iktidarda kalmaya yetmediğini anladığı anda faşist parti ve faşist kitle hareketini örgütlendirmeye, güçlendirmeye koyulmuştur. Almanya'da faşizm, İtalya'dan daha fazla eski rejimin, özellikle de silahlı kuvvetlerin koruması ve yol göstericiliği altında büyüdü. Eski Genelkurmay, demokratik dış görünüşün arkasındaki gerçek devlet merkeziydi... Yarı profesyonel Fırtına Birlikleri Alman ordusuna paralel bir örgütlenmeydi. İlk karşıdevrimci darbe teşebbüsü olan ve subayların, junkerlerin ve bürokrasinin karıştığı Kapp komplosu başarılı olmamıştı. 1923'teki Ludendorff-Hitler darbesi de çökmüştü. Birinci darbeyi yapanlara herhangi bir ceza verilmedi. Ona karşı direnen işçiler ise ağır cezalar aldılar. Bu darbelerin başarısızlığı, askeri terörist örgütlerin yanı sıra, daha derin kökleri olan bir kitle partisi inşa etmenin zorunlu olduğunu göstermişti.

Yedi: *Faşist devletin önemli tarihsel işlevlerinden biri tekelci sermayenin programının tekleşmesine belirleyici bir katkı yapmaktır.* Bu katkı, etkisi ve sonuçları faşist hareket "gittikten" sonra da süreceği için son derece önemlidir.

Faşizm, burjuva devletin ve her türlü devletin tanımsal öğelerinden biri olan silahlanma ve şiddet kullanma tekeline ek olarak ideoloji/propaganda alanında da mutlak tekel kurar. Tekrara ve beyin yıkamaya dayanan sistematik ve ideolojik bombardıman temel yöntemlerden biridir.

Sonuç olarak faşizm için, tekelci sermayenin emperyalistleşme ve işçi sınıfını ezme programlarını hızla yaşama geçirecek, uygulayacak merkezi ve operatif bir devlet örgütlenmesi gereklidir. Gereklidir, ancak yeterli değildir. Çünkü iktidarı almak, aldıktan sonra da tutunmak çok daha karmaşık toplumsal/siyasal denklemler gerektirir ve bir bakıma faşizmin iktidarı almasının da önkoşulu olan işçi sınıfını ve örgütlerini dağıtıp ezmek de yalnızca devlet aygıtı eliyle başarılamaz. Bunlar, devlet zoruna eşlik eden toplumsal rıza ve bağlaşıklık düzeneklerini, bağımsız bir faşist harekete dayanmayı gerektirir.

"Korporatif devlet" bu gereksinmeyi karşılamak üzere bulunanlardan biridir. İngiliz faşisti Mosley'in *Fascism in Britain*'deki korporatif devlet tanımlaması son derece açık seçiktir:

> Siyasetimiz Korporatif Devleti kurmaktır. Bu, devletin bir insan bedeni gibi örgütlenmesi demektir. Bu bedendeki her üye Faşist Hükümetin beynini oluşturduğu bütünün amaçlarına uyumlu biçimde davranır. Bu sanayinin sosyalizmde olduğu gibi merkezden yönetileceği anlamına gelmez. Ama bu, çıkarların içinde hareket edeceği sınırların hükümet tarafından belirleneceği ve bu sınırların tüm ulusun refahına olacağı anlamına gelir. Bir bütün olarak ulusun çıkarları karşısındaki tüm öteki çıkarlar ister sağ ister sol, ister işçi ister patron olsun ikincildir. Korporatif yapı içinde sendikaların ya da işverenlerin çıkarları karşıt orduların generallerininki gibi değil, ulusal bir kuruluşun ortak direktörlerininki gibidir. Sınıf mücadelesinin yerini ulusal işbirliği almıştır. Kesimsel ve ulusal karşıtı siyaset izleyenlerin karşısına örgütlü devletin gücü çıkacaktır. Kâr, bireyi olduğu kadar ulusu da zenginleştirmek için elde edilir. Ulusun ve işçi sınıfının aleyhine kâr edilemez. Korporatif Devlet ulusu ve ulusun bir parçası olan işçileri güvenlik altına alır, sanayinin sonuçları ve ödülleri onlarla paylaşılacaktır.[148]

Toplumun sınıfsal yapısının "organik birlik" örtüsüyle önemsizleştirilmesi, kapitalist mülk sahipliğinin, "özel teşebbüs"ün, "kâr"ın kutsanması, gerekli olduğunda ılımlı devlet müdahalesi ya da devletin düzenleyici rolünün öne çıkarılması, sermaye ve emeğin zorunlu uzlaşma komiteleri oluşturulması korporatif devletin özellikleridir.

Sekiz: *Küçük burjuvazi, bütün olağanüstü devlet ve rejimlerde olduğu gibi faşizmde de son derece önemli ve kritik bir rol oynamıştır. Küçük burjuvazinin birkaç düzeyde ele alınabilecek rolü hesaba katılmadan doğru bir faşizm çözümlemesi yapılamaz.* Proleterleşen, işsizleşen, yoksullaşmış ve yoksullaşmakta olan, hoşnutsuz ve umutsuz bir küçük burjuvazi faşizmin üzerinde filizleneceği en elverişli topraktır. Faşizm mayasının topluma çalındığı ortam bu yoksul, umutsuz, geleceksiz, üstelik sayıca kalabalık ara katmandır. O halde küçük burjuvazi-faşizm ilişkisine çeşitli yönlerden bakmaya çalışalım.

En başta, iki temel sınıf arasındaki kalabalık bir "ara" ya da "orta" sınıf olarak küçük burjuvazi, faşizm döneminde, Bonapar-

148 Aktaran Palme Dutt, agy. s.199

tizmde olduğu gibi iki sınıf arasındaki denge ve boşluk durumunda iktidara toplumsal rengini veren bir üçüncü güç değil, iki temel uçtan hangisine yaklaştığına bağlı olarak, dengeyi o taraf lehine değiştirecek bir güç konumundadır. Bu sınıfın, kendine ait bağımsız bir programı, bir geleceği yoktur ve varlığıyla hareket halinde bir çelişkiyi temsil eder. Kent ve kır küçük üreticilerinden, küçük esnaftan, küçük memurlardan, beyaz yakalıların bir bölümünden oluşan bu sınıf, bir yandan vergilerden, tekelci kapitalizmin dayattığı fiyat, kredi koşullarından, yakasını bırakmayan yoksullaşmadan, proleterleşmeden, işsizlikten çekmekte, bütün bunlardan dolayı, antikapitalist bir güdüyle düşünüp davranmakta, öte yandan, düzenin bozulmasından, toplumsal huzursuzluktan, "anarşi"den, "kızıllar"dan büyük bir korku duymaktadır. Kapitalizmin getirdiği yıkımı görmekte, ama gerçekleşmesi giderek daha olanaksız hale gelen kendi sınıfsal istemleri çevresinde bağımsız harekete geçememektedir. Emperyalist faşist kampın ırkçı-şoven, işçi düşmanı, devletçi ve savaşçı ideolojisi ile kendi sınıfsal varlığını bir türlü bir yere yerleştiremediği sosyalizm seçeneği arasında karar verememekte, ikisi arasında gidip gelmektedir. Davranışını belirleyen en önemli etmenlerden biri güç dengeleridir. Güce tapma ve kazanacak ata oynama küçük burjuvaların bireysel değil sınıfsal tutumudur. Ara sınıf konumu, küçük burjuvazinin sermaye ve emek kesimlerinden sürekli olarak beslenmesine yol açmakta, iflas etmiş tüccarlardan sınıfsızlaşmış işçilere, işsizlere, lumpen-proletaryaya kadar geniş ve hareketli bir nüfus özellikle de siyasal ve ideolojik biçimleniş bakımından küçük burjuva özellikler taşımaktadır. Küçük burjuvazinin, orta katmanların çok önemli bir başka özelliği iki temel sınıftan gelen ideolojik-kültürel dalgaları aktaran ve yayan aracı konumudur.

Küçük burjuvazinin, orta katmanların iki kutup arasındaki kararsızlığının, sallantısının ve siyasal sorunların şu ya da bu yönde gelişmesi üzerine yaptığı etkinin en iyi görüneceği yerlerden biri seçimlerdir. Hitler'in siyasal güç kazanmasında, orta katmanlardan derlediği oyların önemli bir payı olmuştur. Umutsuzluk ve çaresizlik, küçük burjuva kitleleri, "bizim için tufansa, herkes için tufan!" noktasına çok kolay götürmekte, olumsuz ve yıkıcı enerjinin kana-

lize edileceği bir "düşman" toplumsal-psikolojik bir ihtiyaç haline gelmekte, küçük burjuvazinin aile, din, millet vb "değerleri", küçük esnafın özel mülkiyeti kutsal sayan mentalitesi, zenginleşme, büyük hatta tekelci kapitalist olma özlemleri vb bu sınıf kitlesini faşizmin alıcısı ve aracısı olmaya açık hale getirmektedir.

Faşizm-küçük burjuvazi ilişkisi hatların karıştığı bir konudur. Bu karışıklığı besleyen kaynaklardan biri, "faşizmin bir küçük burjuva hareketi" olduğu ya da "faşist hareketin küçük burjuvaziye dayandığı" savıdır. İkincisi daha ılımlı görünse de, iki yaklaşım da doğru değildir. Faşizm, hiç kuşku gerektirmeyecek bir kesinlikle tekelci sermayenin tarihsel çıkarlarının savunucusu ve temsilcisidir; onun programını uygulamaktadır. Faşizmin sınıfsal karakteriyle, faşist kitle hareketinin sınıfsal karakteri asla özdeş değildir. "Kitle" ve "hareket"in söz konusu olduğu hiçbir durumda tekelci sermaye bireylerinin bu hareketlerin sürükleyicisi, militanı olması düşünülemez. Faşizmin aynı zamanda bir kitle hareketi olduğu ve bu hareketin orta katmanlardan da destek aldığı doğru olmakla birlikte, bu da, kitle hareketinin sınıfsal karakterinin küçük burjuva olduğu anlamına gelmez. Faşist kitle hareketi, bütün sınıflardan ve en çok da alt sınıflardan beslenmiştir. Faşist parti, toplumun bütün sınıfları içinde örgütlenmiştir. Faşist para-militer örgütler içinde, sınıfsızlaşmış (*deklase*), lumpen öğeler, daha az oranda olmakla birlikte işsizler ve işçiler[149] de yer alıyordu. Kanımca, buradaki kritik sorun faşist kitle hareketinin, özellikle de para-militer örgütlenmelerin fiziksel olarak küçük burjuva öğelerden oluşup oluşmaması değil, küçük burjuvazinin faşist harekete kitlesel ve siyasal bir destek vermesi gerçeğidir.

Faşist parti yoğun ve sistematik bir propaganda ve örgütlenme çalışması yürüterek, ama ondan önemlisi programlı ve iktidar hedefli bir güç olarak öne çıkarak küçük burjuva kitlelerin desteğini kazandı. Faşizmin propaganda ve ajitasyonu antikapitalist bir demagojiyi, işçi hareketine ve komünizme karşı nefretle birleştirdiği ölçüde küçük burjuva kitleler içinde etkili oldu.

149 "Nationalsozialistiche Betrieborganisation" denilen faşist işyeri hücrelerinin kapsamı ve sayısı hakkında somut veri elde edemedim. Ama birçok çalışmada bu hücrelerin adı geçiyor ve etkili oldukları anlaşılıyor.

Burada sayılanlar faşizmi öteki olağanüstü devlet biçimlerinden ayıran ölçütleri veriyor ve kanımca faşizmin bundan öte teorileştirilmesi olanaklı değil. Burada özetlenen kavramsal çerçeveden bakıldığında, örneğin sömürge, yarı sömürge ve bağımlı ülkelerdeki askeri/sivil açık diktatörlükleri, antiemperyalist ama otoriter/totaliter rejimleri kimi benzerliklerden (milliyetçilik, ırkçılık, öndere tapma, kimi zaman antisemitizm) çıkarak "faşizm" diye nitelemek yanlıştır ya da Arjantin'deki Peronizm gibi, işçi sınıfını, örgütlerini ezmek parçalamak bir yana, işçi sınıfının sendikalarda kitlesel olarak örgütlenmesini getiren rejimler faşist değildir.

Baskı, polis terörü, ırkçılık gibi faşizmde de var olan belirtilerin görüldüğü her hareket ve devlete, sağladığı sergileme avantajları nedeniyle "faşizm" damgasını yapıştırmaktan uzak durmak gerekiyor. Bir kez, baskıcı, halk düşmanı, ırkçı hareket ve rejimlere karşı mücadelede, onların bu kimlik ve etkinlikleri yeterli karşıtlık gerekçesini yaratmaktadır. Anlama güç katmak için eşyanın adından medet ummak gereksizdir. Daha önemlisi, bu tür rejimleri toptancı bir mantıkla "faşizm" olarak nitelemek, neye, ne tür bir hareket ve örgütlenmeyle karşı karşıya olunduğu, ona karşı hangi öncelik ve yöntemlerle, nasıl bir mücadele ve örgütlenme biçimiyle savaşılması gerektiği noktalarında bulanıklık ve karışıklıklara yol açmaktadır.

Sonuçlar ve Faşizmin Mirası

Faşizm, bu kavramın üretilmesinin de kaynağı olan Almanya, İtalya, Avusturya ve bir ölçüde de İspanya'da somut birer olgu olarak ortaya çıkan, ilk üçünün İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılarak, dördüncüsünün de çok daha sonra çözülerek sona erdiği, bir kez daha aynen yinelenmesi olanaksız, dolayısıyla insanlık tarihinin görece kısa bir kesitinde var olup sahneden çekilmiş bir hareket ve devlet biçimi midir?

Bu kitaptaki kimi yaklaşım ve formülasyonlar bu soruya olumlu yanıt verme eğilimi taşıdığım izlenimi yaratmış olabilir. Bu doğru değil. Faşizmi, gelmiş geçmiş, tarihe karışmış bir olgu olarak değerlendirmiyorum.

İlkin, faşizm, *devletle tekellerin tek bir sistem içinde kaynaştırılmasının* en büyük operasyonudur. Faşizm, emperyalist aşamada

kapitalist toplumun ve devletin, tekelci sermayenin hegemonyası ve "tek" programı altında yeniden örgütlenmesi, devlet yapısının yeniden kurumlaştırılması, tüm yurttaşların izleme ve denetim altına alındığı bir "istihbarat" aygıtının devletin en önemli, en sürekli kurumlarından biri haline getirilmesidir. Bu sayılanların tümü bugün kapitalist devletin kalıcı ve kurumsal özellikleri değil midir? Bugün tüm emperyalist ve giderek kapitalist ülkelerde, neredeyse bütün burjuva partiler, tek bir programı, tekelci sermayenin programını savunuyorlar. Teknolojinin sağladığı olanakların da yardımıyla yeryüzündeki tüm insanlar, bireysel özel yaşamlarının tüm ayrıntılarının, dakika dakika, geriden ileriye kayıtlara da alınarak izlendiği bir büyük gözaltında yaşıyorlar. Bu, faşizmle başlayan bir sürecin sürekli kılınması anlamına geliyor. Faşizm bu anlamda yaşıyor.

Faşizmin, antikapitalist bir demagojiyle, emekçi ve komünist düşmanlığını birleştiren bir ideolojik temelde, belli kitlesellikte bir hareket yarattığını ve işçi hareketini bölme, parçalama ve ezme operasyonunda bu hareketi kullandığını yazmıştık. İktidardaki faşizmin yaptığı ilk işlerden biri, belli bir emekçi, halkçı bileşim gösteren, antikapitalist bir söylemi dillendiren bu hareket ve örgütlenmeleri tasfiye etmek oldu. Çok daha önemlisi, faşizm ideolojik, siyasal, kültürel, faşist hareket anlamındaki örgütsel araçlarla işçi, komünist ve sendikal hareketi fiziksel olarak ezip parçaladıktan, milyonlarca emekçiyi paralize ve terörize ettikten, fabrikaları, alanları ve sokakları "temizledikten" sonra buraları korku ve şaşkınlık altında şoke olmuş, insan topluluğundan çok sürüye benzeyen kalabalıklarla doldurdu. Yalçın Küçük, faşizmin hedeflerinden birinin "sürüleştirmek" olduğunu söylerken kesin olarak haklıdır.[150] Hitler Almanya'sından sahneler aktaran belgesel filmler, dehşet verici bir sürü ayininden başka neyi gösteriyor? Tekelci kapitalizm, "faşizmden" sonra, sürüleştirme durumunu eylemlilikle sürdürmenin olanaksızlığını, kitle hareketinin sürprizlere açık doğasını kendi deneylerinden öğrendiği için, bu histerik kitle ayinlerini terk etti. Faşizmin kitleleri, şiddetle, terörle yıldırma, ideolojik bombardımanla küçük dünyalara kapatma yön-

150 Yalçın Küçük, *Tekeliyet 2*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s. 87

temleri ise bugün bütün kapitalist ülkelerin kalıcılaşmış yönetim ilkeleridir ve tümünün işlevi aynıdır: Edilginleştirmek! Örneğin bugün, dünyanın her santimetrekaresinde "terör" kavramı merkez alınarak eşi görülmemiş bir yıldırma ve pasifikasyon pratiği yürütülüyor. 11 Eylül 2001 ve sonrası bu çerçevedeki faşist yöntemlerin aktifleştirildiği bir dönemdir.

Faşizmin yerine getirdiği temel işlevlerden biri olan işçi hareketini parçalama, etkisizleştirme işlevi bugün başka yöntemlerle, doğrudan şiddet kullanılmadan yerine getiriliyor. Üretim ve emek süreçlerindeki esnekleştirme, kuralsızlaştırma, özelleştirme, üretimi ucuz emek bölgelerine kaydırma, taşeronlaştırma vb süreçleri tam bir düzen ve süreklilikle dünya çapında işliyor. Tekelci kapitalizm, kazandığı büyük sınıfsal deneyimle, işçi komünist hareketinin uğradığı tarihsel yenilgi koşullarından da yararlanarak örgütlü, komünist bir işçi hareketinin yeniden karşısına dikilmemesini sağlayacak önlemleri, bir cepheleşme anına bırakmadan, önceden, sürekli ve sistematik biçimde alıyor.

Bu notlar, Almanya ve İtalya somut faşizmlerinin yıkılmasının, getirdikleri kurum, işleyiş ve uygulamaların, başvurdukları araç ve yöntemlerin de tarihe karıştığı anlamına gelmediğini gösteriyor. Bunlar, kapitalizmin DNA'larına, genetik şifresine geçmiştir. Faşizmden sonra, somut olarak bu deneyimi yaşasın yaşamasın bütün tekelci devletler bir ölçüde faşisttir.

Peki, işlevlerinin bir bölümü süreklileştiğine, yöntemleri tekelci kapitalist işleyişlere yedirildiğine göre, bugünkü dünyada faşizm ve tüm özel işlev ve biçimleriyle faşist devlet olasılığı tümüyle ortadan kalkmış mıdır? Bu soruya verdiğim yanıt da "hayır"dır.

Kapitalizmin dün olduğu gibi, bugün de en önemli ve sürekli sorunu kâr oranlarının düşmesi eğilimi ve bu temelde farklı dalga ve şiddet boylarında yaşamak zorunda olduğu krizlerdir. İçinde bulunduğumuz dönemde, burada ayrıntılarıyla giremeyeceğim bir dizi nedenle kâr oranlarının düşmesine karşı sermayenin uygulayageldiği araçların rolü ve etkisi azalmaktadır. "Küreselleşme" de denilen dünyanın kapitalistleşmesi, ya da aynı anlama gelmek üzere kapitalizmin dünyalaşması sürecinin bugün ulaştığı noktada, tüm dünyada sermayenin organik bileşimi yükselmekte, sermaye

birikimi daralmakta, üretim güçlerini yıkarak sermayeyi değersizleştirmenin geleneksel yolları yetersiz kalmaktadır. Buradan bakıldığında, daha çok savaşa, silahlanmaya, daha çok "terörist" eyleme, sabotajlara, hatta teknolojik müdahalelerle tetiklenecek "doğal afet" türünden yıkıcı araçlara başvurulması, son otuz yıllık dönemde iş, ücret ve çalışma koşulları sürekli kötüleşen işçi sınıfının daha yoğun ve ağır biçimde sömürülmesi gündemdedir.

Yalnız işçi sınıfı değil, küçük burjuvazi, orta katmanlar da yoksullaşıyor.

ABD ve Avrupa'da ırkçılık, yabancı düşmanlığı, krizin toplumsal enerjisinin yöneleceği kesimler olarak daha şimdiden hedef tahtasına yerleştirilmiş durumdadır.

Umberto Eco 1995 tarihli "Ur-Faşizm" adlı yazısında tarihteki her faşist devlette şu veya bu şekilde var olmuş temel öğeleri sıralamış, William Rivers Pitt de, bu sayılanları 2006 ABD'sine uygulamış. Özetleyerek, kendi cümlelerimle aktarıyorum.[151]

Bu yazıya göre, ABD'de parlamenter demokrasi çürümüştür. Halkın sesi duyulmamaktadır. Tek ses liderin sesidir. George Bush, birçok yasaya, başkanın ne zaman isterse, yasaların üzerinde hareket edebileceğini beyan eden "imza maddeleri" iliştirerek kongreyi de devreden çıkarmıştır. Parlamenter sistem karşısındaki zaferini iyice sağlamlaştırmak için Samuel Alito'yu, tek bir liderin çoğunluk üzerindeki nihai iktidarına inanan bir adamı, Yüksek Mahkeme'ye atamıştır.

Faşizmde öğreti mantığı bastırır, bilim ise her zaman kuşkuyla karşılanır. ABD'de hükümet içindeki ve dışındaki radikal dincilik bugün en otoriter ideolojik öğretidir.

Faşizmde ulusal kimlik, ulusun düşmanları tarafından belirlenir. ABD'de de öyledir: Düşmanları savunma ihanetle eşdeğerdir: "Neden Amerika'dan nefret ediyorsunuz? Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle. Ağzınızdan çıkana dikkat edin."

Faşizmde bitmeyen bir savaş vardır. Devlet yönetmek için korkuyu kullanır. Korkmuş bir topluluk kolay yönetilir, hem de kendi kendini yönetir. ABD böyle yönetmektedir.

151 William Rivers Pitt, "Fısıltıları Dinleyin, Bu Yeni Faşizm", Çeviren Aze Marşan, *Cumhuriyet Pazar*, 19 Şubat 2006.

Yurttaşların önemli bir rolü yoktur; yalnızca devlet denilen büyük operada, yardımcı oyuncu olarak "halk"ı oynarlar: Bir zamanlar seçimin muhteşem basitliğine göre yaşanırdı. Oy vermek, vatandaşın tek en yurtsever görevi, sevgiyle ve içtenlikle üstlenilen bir onaylamaydı. Bugün yok olan seçmenin ülkesidir ABD... Halkın egemenliğinin yalnızca külleri kalmış durumda...

Yazı, faşizme karşı şu çağrıyı yapıyor:

> Kurumlarımızın, geleneklerimizin, mutlak ve otoriter güçlerden bizi koruyan bariyerlerin yıkılamayacağı düşüncesinden kendimizi kurtarmalıyız. Teker teker yerlerinden sökülüyorlar. 'Güçleri ayrımı' yok edildi bile. Bu henüz sokağınızdan aşağı uygun adım yürüyen ya da gecenin bir yarısında kapınıza dayanan bir faşizm değil, fısıldanan bir faşizm, ama burada ve derinlere kök salıyor. Günümüzün fısıldanan faşizminden yarının kükreyen faşizmini duymalıyız.

Batı Avrupa'da yabancı düşmanlığı yalnızca bir avuç ırkçıyı değil, büyük sayıları etkileyen bir siyasal eğilim karakteri kazanıyor. Yabancı ve ucuz işgücünün emperyalist metropellerde yerli işçi ücretlerini geri çekici, işsizliği artırıcı bir yönde devreye sokulması yabancı düşmanlığının maddi toplumsal tabanını güçlendirirken, Avrupa'nın hemen her ülkesinde bu potansiyelden yararlanmak isteyen, milliyetçi, ırkçı, faşist eğilimli partiler ve yandaşları güçleniyor. Doğu Avrupa'nın eski halk demokrasilerinde güçlenen siyasal akım milliyetçiliktir vb.

İngiltere'de, kuşkulu görülen insanların sorgusuz, avukatlarına ulaşma hakkı tanınmadan aylarca gözaltında tutulmasına olanak tanıyan yasalar parlamentodan geçirildi.[152] Magna Carta'dan bu yana bu toplumda geçerli olan konut ve kişi dokunulmazlığı, "terör" durumlarında işlemiyor.

Değişik Avrupa ülkelerinden daha onlarca örnek verilebilir.

Bunlar, emperyalist ülkelerde faşist, faşist tipi devletin yeniden gündeme gelebileceğine işaret eden etmenlerdir. Gelişmelerin böyle bir yöne doğru evrilmesi ise iki farklı açıdan sınıf mücadelesine bağlı görünüyor. Birincisi, işçi sınıfı ve emekçilerin uzunca

152 Lindsey German, "Toplumu Sindirmek İstiyorlar", *Cumhuriyet Pazar*, 12 Mart 2006 Sayı: 1402.

bir zamandır hiçbir ciddi, sonuç alıcı direnç göstermeden, daha yoğun sömürülmeye, kazanımlarının ve güçlerinin ellerinden alınmasına boyun eğmeleri, bir yandan tekelci sermayenin kriz bedelini "güzellikle" ya da zorla her aşamada emekçilere ödetme tercihini "tek yol" haline getiriyor. Öte yandan, emekçilerin bu yükü kaldırmalarının bir sınırı var, özellikle Avrupa'da yeni bir emekçi canlanması, hareketlenmesi gözleniyor ve önümüzdeki orta erimde hem ABD ve hem de Avrupa'da sınıf mücadelelerinin şiddetlenmesi, keskinleşmesi güçlü bir olasılık. Paradoksal bir mantıkla, bu iki olasılıkta da, emperyalist ülkelerde, şimdiden öngöremeyeceğimiz zaman, yer ve biçimlerde faşizm denemeleri olabileceği olasılığını düşünmek gerekiyor. Birinci olasılıkta, işçi sınıfı ve emekçilerden direniş gelmemesi durumunda, var olduğu kadarıyla da işçi örgütlenmelerinden kurtulmanın yolu olarak faşizme başvurulabilir. İkinci olasılıkta, işçi sınıfı ve emekçilerin örgütlü ve militan mücadeleyi yükseltmeleri durumunda bu kez bu hareketi ezmek için faşizm gündeme gelebilir. Bu, şimdilik yalnızca teorik olan olasılıkların yaşam bulması, kuşkusuz, en başta uluslararası koşullar olmak üzere burada değinilmeyen birçok etmenin etkileşimine bağlıdır.

Bu bölümü kapatırken son bir not: Somut biçimlerini, özgünlüklerini şimdiden kestiremeyeceğimiz bir faşizmin bugünkü teknolojik olanaklar düşünüldüğünde insanlık için birincisinden çok daha trajik ve korkunç bir yıkım, tam bir barbarlık olacağı açıktır.

EK 1:
İTALYA'DA FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ: KISA DÖKÜM

Mussolini 1915'te sosyalist savaş karşıtı ***Avanti***'den savaş yanlısı ***Popolo d'Italia***'nın editörlüğüne geçiyor. 1915'de Milano'da Fasci di Azione Intervenstia'yı, faşist örgütün çekirdeğini oluşturuyor.

1919 Mart'ında Fascio di Combattimento, şovenist, cumhuriyetçi ve devrimci söylemli bir programla kuruluyor. 1920 Aralık'ında resmen parti oluyorlar. 1919 yılı boyunca ve 1920 sonbaharına kadar kitle desteği kazanamıyorlar.

Devletten destek alıyorlar. ***Popolo d'Italia*** 1919 ve 1920'de ordu yetkilileri tarafından birliklerde parasız dağıtılıyor. 1919 Kasım seçimlerinde faşizm bir sandalye bile kazanamıyor. Mussolini Milano'da sosyalistlerin 180 bin oyuna karşı 4.795 oy alabiliyor.

Devletin güvenlik güçleri büyütülüyor. Jandarma (Karabineri) savaşın sonunda 28 binden 60 bine çıkartılıyor. 25 bin kişilik yeni bir güç, Kraliyet Muhafızları yaratılıyor. Aynı zamanda faşist holiganlar yetkililer tarafından silahlandırılıyor.

Devlet ve özellikle de ordu, genelkurmay özel genelgeyle faşistlerin desteklenmesini istiyor.

Faşist terör saldırısı, yakıp yıkma ve adam öldürmeler 1920 Kasım'ından 1922 sonbaharına kadar sürekli artan bir ivme gösteriyor. Sosyalist, sendikal, kooperatif örgütlerin binaları yakılıyor, işçi gazeteleri ve matbaaları imha ediliyor, sosyalist belediye meclis üyeleri bürolarından kapı dışarı ediliyor. Militan işçiler ve köylüler dövülüyor ve öldürülüyor. Faşistlerin saldıracakları yerleri polis önceden hazır hale getiriyor.

1921'in ocak ve mayıs ayları arasında faşistler 120 emek karargahını yıkıyorlar; 243 sosyalist hedefe saldırıyor, 202 işçiyi öldürüyor, 1444'ünü yaralıyorlar. Bu dönemde 2240 işçi polis tarafından tutuklanırken, gözaltına alınan faşistlerin sayısı yalnızca 162'de kalıyor. 1921-1922'de 500 salon yakılıyor.

Mayıs 1921 seçimlerinde sosyalist ve komünist oylar 1 milyon

861 bin. 122 sosyalist, 16 komünist milletvekili, 35 faşist parlamentoya giriyor.

Faşistlerle sosyal demokratlar "barış" görüşmeleri yapıyorlar. Komünist Partisi reddediyor.

Faşist şiddet artarak devam ediyor.

1922'de başbakan Facta'nın istifasından sonra 1922 Haziran'ında sosyal demokrat Turati Kralı ziyaret ediyor.

Genel grev. Hazırlıksız yapılan ve Turati'nin deyimiyle "devleti savunmak için" çağrılan grev başarısız oluyor.

Ekim'de Kral, ordu şefleri ve Facta hükümetinin ortak planı uygulamaya konuluyor. 28 Ekim'de Mussolini'nin tiyatral "Roma'ya Yürüyüş"ü organize ediliyor.

27 Ekim'de Facta hükümeti sıkıyönetim ilan ediyor, tüm ülkede sivil yetkiler askerlere geçiyor, bu olduktan sonra kral 28 Ekim'de sıkıyönetim kararnamesini imzalamayı reddediyor. Güya bu durumda Roma'yı faşistlere karşı savunmanın olanaksız olduğu iddia ediliyor. Mussolini hükümeti kurmaya davet ediliyor. 30 Ekim günü yataklı vagonla Roma'ya ulaşıyor.

EK 2:
ALMANYA'DA FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ: KISA DÖKÜM

1918 Alman Devrimi, kapitalistlerle ve Reichswehr'le (ordu) anlaşarak bu devrimi bastırmak için Freikorps'u ve diğer terörist çeteleri Spartaküstlerin üzerine gönderen İkinci Enternasyonal üyesi Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) müdahalesi sonucu yenilmişti. Geleceğin Nasyonal Sosyalist Partisi'nin ilk kadroları, SPD liderleri tarafından onaylanan bu karşıdevrimci çetelerden çıktı.

Alman monarşisi 1919'da yerini Weimar Cumhuriyeti'ne bıraktı. İlk Weimar hükümeti, Schedemann'ın başbakanlığında Katolik Merkez Partisi ve Alman Demokratik Partisi ile birlikte SPD koalisyonu olarak kuruldu.

Almanya'da, kapitalist sistemi köklerine kadar sarsan derin bir bunalım başgösterdi. Alman hükümeti 1922'de Versailles Antlaşması ile istenen tazminatları ödeyemediği için Fransız hükümeti 1923'te Ruhr bölgesini işgal etmek üzere birliklerini gönderdi. Orta sınıfın geniş kesimleri yıkıma uğradı. Ruhr'da ve öteki sanayi merkezlerinde büyük grevler patlak verdi. Enflasyon büyük bir hızla arttı. Hükümete duyulan güven yok oldu. Kriz ortamında naziler güç kazandı. Aynı koşullar, işçi sınıfı arasında güçlü bir temele sahip olan Alman Komünist Partisi'nin (KPD) arkasındaki toplumsal desteğin de belirgin biçimde artmasına yol açtı.

1925-1929 arası Weimar Cumhuriyeti'nin istikrar yıllarıydı. SPD Reichstag'ın hâlâ en büyük partisi olmasına rağmen 1925'de antiweimarcı aşırı sağ güçler tarafından desteklenen monarşist-sağcı general Hindenburg cumhurbaşkanlığına seçildi.

Katolik Merkez Partisi'nin üyesi olan ve SPD tarafından desteklenen Wilhelm Marx'ın 13.751.000, KPD adayı Ernst Thaelmann'ın 1.931.000 oyuna karşılık, Hindenburg 14.655.000 oy aldı.

1928 Mayıs'ta Reichtag seçimleri yapıldı:

Sosyal Demokrat Parti 9.153.000 oy (yüzde 29.8)

Alman Komünist Partisi 3.264.800 oy (yüzde 10.6)

Nasyonal Sosyalist Parti 810.100 oy (yüzde 2.6)

1928'de, iki yıl kabineden uzak kaldıktan sonra, Sosyal Demokratlar yeni Reichstag seçimlerinde yeniden federal hükümetin başına geçtiler; bu seçimlerde KPD, SPD oylarının üçte birinden biraz fazlasını, Naziler onda birinden azını almışlardı. SPD, Büyük Koalisyon adıyla bilinen koalisyon hükümetini kurdu. Sosyal Demokrat Herman Müller başbakan oldu ve Büyük Koalisyon iktidarda 21 ay kaldı.

1929'un sonunda başlayan büyük dünya krizi, Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu hazırladı. İşsizlik 1930'da üç milyona, 1931'de dört milyonun üstüne çıktı; büyük bankalar sıkıştı; küçük işletmeler iflas etti; dış krediler kesildi; ekonomik çöküş toplumu derinden sarstı. Köktenci eğilimler güçlendi. KPD'nin üye sayısı arttı. Faşistler de yeniden büyümeye, büyük kapitalistlerin ilgisini ve desteğini kazanmaya başladılar; karşıtlarına şiddet uygulamakta kullandıkları SA'ları (Fırtına Birlikleri) güçlendirip büyüttüler. 1930'un sonunda SA'ların yüz bin üyesi vardı.

Büyük Koalisyon derinleşen bunalımı karşılayacak önlemler üzerinde anlaşma sağlayamadı ve Müller hükümeti 1930 Martı'nda istifa etti. Bu, parlamento çoğunluğuna dayalı son Weimar hükümetiydi. Başkan Hindenburg, Merkez Partisi'nden Heinrich Brüning'i başbakanlığa atadı. Daha da sağcı bir hükümet kuruldu. Brüning, Reichstag'da çoğunluk desteği sağlayamadı. "Olağanüstü kararnameler"le hükümet etti. Şimdi artık tüm kapitalist ülkelerde kullanılan bu usul Weimar Cumhuriyet'inden kalmadır. Weimar Anayasası hükümete böyle bir yetki veriyordu ve bu yetki maddesi anayasaya SPD'nin desteğiyle girmişti. Temmuz'da, Brüning'in bütçeye ilişkin olağanüstü kararnamesi SPD, KPD ve nazi milletvekillerinin oylarıyla reddedildi. Hindenburg, Reichstag'ı feshetti ve 14 Eylül 1930'da yeni seçimler yapıldı. Seçim sonuçları:

Sosyal Demokrat Parti 8.577.700 oy (yüzde 24.5)

Alman Komünist Partisi 4.592.100 (yüzde 13.1)

Nasyonal Sosyalist Parti 6.409.600 (yüzde 18.3)

SPD oyları 1928'dekine göre yüzde 6 oranında düştü. KPD'nin oyları yüzde 40 oranında arttı. Bu iki partinin birleşik yüzdeleri ise, yüzde 40.4'ten yüzde 37.6'ya düştü. Nazi oyları ise 810 binden, 6 milyon 409 bine yükselerek yüzde 700 oranında arttı. Nazi Partisi

2 yıl içinde dokuzuncu sıradan ülkenin ikinci büyük partisi konumuna yükseldi.

Eylül 1930 seçimlerindeki nazi kabarışından korkan SPD, Ekim 1930'da Brüning hükümetine bir "ehveni şer" olarak katlanmaya karar verdi. Bunun sonucunda Brüning yirmialtı ay başbakanlıkta kaldı. Parlamentoda yeterli çoğunluğu olmayan, kararnameleri devlet başkanının onayıyla giren hükümetin bu zayıf konumunu Naziler sonuna kadar sömürdüler. Bu hükümet süresince büyüdüler, tekelci sermayeden daha çok destek aldılar ve işçi sınıfı örgütlerine daha pervasız biçimde saldırdılar.

Eylül 1931'de, SPD liderleri partinin Brüning hükümetini düşürmemesine karşı çıkan ve faşizme karşı birleşik cephe kurulmasını isteyen iki sol Sosyal Demokrat milletvekilini partiden ihraç etti.

Ekonomik kriz 1932'de daha da derinleşti; işsizlik beş milyona çıktı, ücretler, işsizlik paraları düşürüldü. 13 Mart 1932'de devlet başkanlığı seçimi yapıldı.

Seçim sonuçları şöyleydi:

Hindenburg 18.651.500 oy (yüzde 49.6)

Hitler 11.339.400 oy (yüzde 30.1)

Thaelmann 4.983.000 oy (yüzde 13.2)

Düsterberg 2.557.700 oy (yüzde 6.8)

Hiçbir aday seçilmek için yeterli oyu alamadığı için 10 Nisan'da seçimler yenilendi. Düstenberg adaylıktan çekildi onu destekleyenler de Hitler'e yöneldi. Sonuçlar şöyleydi:

Hindenburg 19.360.00 oy (yüzde 53.0)

Hitler 13.418.500 oy (yüzde 36.8)

Thaelmann 3.706.800 oy (yüzde 10.2)

SPD, Hitler'in yükselişini görmek yerine Hindenburg'un seçilmesini faşizme karşı zafer olarak değerlendirdi.

Nazilerin çok güçlenmesini istemeyen Brüning, hükümet ve ordu ileri gelenleri, Hindenburg'un, Nazi özel orduları SA ve SS'leri yasaklayan bir kararnameyi imzalamasını sağladılar. Karar, 14 Nisan'da yürürlüğe girdi.

Hindenburg, Mayıs sonunda Brüning'in Başbakanlıktan istifasını istedi. Mayıs'ın 31'inde Hindenburg, yeni bir "partilerüstü" hükümet kurmak üzere Franz von Papen'i başbakanlığa atadı.

15 Haziran'da Papen Reichstag'ı feshetti ve 31 Temmuz'da yeni seçimlerin yapılacağını açıkladı.

15 Haziran'da Papen, SA'lar üzerindeki yasağı kaldırdı ve SA'lar o güne dek görülmemiş bir saldırganlıkla siyasal şiddet uygulamaya giriştiler. Sokak çatışmalarında yüzlerce ölü ve yaralı verildikten sonra, Papen seçim tarihi olan 31 Temmuz'a kadar iki hafta süreyle bütün siyasi gösterileri yasakladı. 17 Temmuz'da Nazilerin polis refakatinde, Hamburg'un işçi mahallelerinden biri olan Altona'da yaptıklarda yürüyüşte 19 kişi öldürüldü; 285 kişi yaralandı.

Papen, bu olayı fırsat bilerek 20 Temmuz'da Altona kavgasının Prusya hükümetinin "kanun ve düzeni" koruyamadığının kanıtı olduğunu ileri sürerek Prusya hükümetini feshetti ve kendisini Prusya Reich vekili olarak atadı. Sosyal demokratlar ister sağdan, ister soldan gelsin, cumhuriyeti bir hükümet darbesine karşı koruyacaklarını ilan ettiler. Ülkenin her yerinde işçiler büyük bir gerilim içinde, bir mücadele çağrısı, bir genel grev, bir kitle direnişi çağrısı bekliyorlardı. SPD liderleri birkaç saatlik bir protesto gösterisiyle yetindiler. Papen'in darbesini mahkemeye götüreceklerini vaat ederek pasif kaldılar. KPD'nin yaptığı genel grev çağrısı etkili olmadı.

31 Temmuz seçimleri şöyle sonuçlandı:

Nasyonal Sosyalist Parti 13.745.800 oy (yüzde 37.4)

Sosyal Demokrat Parti 7.959.700 oy (yüzde 21.6)

KPD 5.282.600 oy (yüzde 14.6)

Bu seçimle Naziler Reichtag'taki en büyük parti haline geldi.

12 Eylül'de yeni Reichstag toplandı. Naziler öteki Partilerin büyük bir bölümüyle birlikte, 32'ye karşı 513 oyla Papen hükümetine güvensizlik oyu verdiler. Reichtag yeniden feshedildi ve 6 Kasım'da yeni seçimlerin yapılacağı açıklandı.

Nazilerin yükseliş hızı kesilmişti. Faşizmin dev örgütünü ve fırtına birliklerini besleyecek büyük mali kaynaklar gerektiriyordu.

6 Kasım seçimleri şöyle sonuçlandı:

Nasyonal Sosyalist Parti 11.737.000 oy (yüzde 33.1)

Sosyal Demokrat Parti 7.248.000 oy (yüzde 20.4)

KPD 5.980.000 oy (yüzde 16.9)

Faşistler 2 milyon oy kaybetmişlerdi. SPD-KPD oyları toplamı nazilerinkini geçiyordu.

Bu Weimar Cumhuriyeti'nin son "özgür" seçimiydi.

Papen kabinesi 17 Kasım'da çekildi ve 2 Aralık'ta Hidenburg

Schleicher'i başbakanlığa atadı. Schleicher, sendika bürokratlarını SPD'den, Gregor Strasser liderliğindeki muhalif bir kanadı da nazilerden koparark yeni bir "partilerüstü" hükümet kurmaya çalıştı. Bu hükümet iktidarda 50 gün kaldı. 30 Ocak 1933'te, Hindenburg, Hitler'i, von Papen'in başbakan yardımcısı olduğu hükümeti kurmakla görevlendirildi. Hitler başbakanlık karşılığında on yedi bakanlıktan yalnızca üçüne razı oldu.

27 Şubat 1933'te naziler Reichstag'daki bilinen yangını çıkardılar ve suçu komünistlerin üzerine attılar. Ertesi gün Hindenburg Anayasa'nın anlatım, basın, toplantı, dernek kurma ve öteki özgürlüklerini yasaklayan kararnameyi imzaladı. Hitler saldırıya geçti. Binlerce KPD ve SPD yetkilisi tutuklandı. 5 Mart seçimlerinden önceki son haftada, yalnız nazilerin ve milliyetçilerin kampanyalarına izin verildi.

5 Mart seçim sonuçları:

Nasyonal Sosyalist Partisi 17.277.000 oy (yüzde 43.9)

Sosyal Demokrat Parti 7.182.000 oy (yüzde 18.3)

KPD 4.848.000 oy (yüzde 12.3)

Hitler Reichtag'dan kendisine diktatörlük yetkisi verilmesini istedi; Anayasa'ya göre bunun için üçte iki çoğunluk oyu gerekliydi. KPD milletvekillerinin tümü ya hapisteydi ya da polisten kaçıyordu. Hitler'in talebi ezici bir çoğunlukla, 84'e karşı 441 oyla kabul edildi: Liberaller ve tutucular lehte ve yalnız sosyal demokratlar aleyhte oy kullandılar.

SPD liderleri Hitler'in dış politikasını desteklediklerini açıkladılar. Hitler iktidara gelince KPD bir genel grev çağrısı yaptı, ama kimse bu çağrıya karşılık vermedi.

DÖRT

EMPERYALİST TEKELCİ DEVLET

1. Büyüyen Devlet, Eriyen Demokrasi

Önce, kimi yinelemeleri göze alarak kapitalist devletin "burjuva demokrasisi" biçimi üzerine bir toparlama yapmamız gerekiyor.

Kapitalizmin "serbest rekabetçi" denilen ve burjuva demokrasisine denk düşen dönemi görece kısa ve asıl düzene giriş niteliğindedir; emperyalizm ve tekelcilik ise egemen kapitalizmin zorunlu olarak yol açtığı esas düzendir.

"Demokratik cumhuriyet" ya da "burjuva demokrasisi"ne "burjuva sınıf egemenliğinin gerçekleşeceği en uygun biçim" denmesi, onun özgürlükçü ve biçimsel-hukuksal anlamda olsun eşitlikçi olduğu anlamına gelmemektedir. Mülk sahibi olmayanlara, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan eşit ve tek dereceli *genel oyun* bile yakın zamanlarda gerçekleşmiş olduğu, kişisel hak ve özgürlüklerin önemli bir bölümünün kâğıt üzerinde kaldığı vb unutulmamalıdır. Engels ve ondan aktaran Lenin demokratik cumhuriyetin proletarya diktatörlüğüne en yakın giriş olduğunu söylerken, demokratik cumhuriyet altında sınıf mücadelesinin gelişip keskinleşeceği öngörüsünden hareket ediyorlardı.

Burjuva dönüşümlerin demokratik ve varsa devrimci içeriği burjuvazinin değil, sınıf mücadelesinin, alt sınıfların eseridir. Demokrasi her zaman bir sınıf ilişkisi durumudur. İşçi sınıfı ve emekçi katmanların ekonomik-siyasal hak ve özgürlükleri, esas olarak ve her zaman kendi mücadelelerinin sonucudur. Kazanılmış ve genişletilmiş hak ve özgürlükler çerçevesi, burjuva sınıf egemenliğine en uygunu bu olduğu için değil, düzeni ve egemenliği koruma temelinde ciddi bir esneme payı bıraktığı için kabul edilmektedir. Bunlar, burjuvazinin erki vermemek için verdiği, erk ve düzen tehlikeye girdiği anda geri alacağı ödünlerdir. Burjuvazi, bir sınıf olarak ayakları üzerinde dikildiği anda karşısında proletaryayı bulmuş ve ona karşı yürüttüğü mücadele gericileşmesinin pistonu işlevi görmüştür.

Devletin baskıcı niteliği, sınıf mücadeleleri ve devrimler sürecinde büyüyüp, yetkinleşmiştir. Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ta yazdıkları sınıf mücadelesi-devlet ilişkisinin son derece açık bir anlatımıdır:

> Modern tarihin ilerleyişinin sermaye ile emek arasındaki sınıf karşıtlığını geliştirip, genişletip şiddetlendirmesiyle eşzamanlı olarak, Devlet iktidarı, giderek daha çok sermayenin emek üzerindeki ulusal çapta iktidarı, toplumsal kölelik için örgütlenmiş bir kamu gücü, bir sınıf despotluğu makinesi karakteri kazanmıştır. Sınıf savaşımında ileri bir adıma işaret eden her devrimden sonra, devlet iktidarının saf baskıcı niteliği giderek daha açık ve pervasız biçimde ortaya çıkar.[153]

Sınıf mücadelesindeki her önemli karşılaşma, her devrim denemesi ve karşı devrim, sonunda burjuva devletin baskı aygıtının daha da güçlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. Burjuva devrimleri devleti güçlendirip yetkinleştirmişlerdir.

Devletin büyümesi süreci, burjuva demokrasisinin aşınması ve içi boş bir kabuğa dönüşmesi sürecidir.

Emperyalizm, tekelci kapitalizm, devletin büyümesinin, gericileşmesinin yeni aşamasıdır. Tekelcilik, kapitalizmin doğal, organik ve kaçınılmaz karakteridir. Tekelleşme eğilimi taşımayan ve tekelci

153 K.Marx, *Fransa'da İç Savaş*, Selected Works, c. 2, s. 218

olmayan bir kapitalizm düşünülemez. Tekelciliği, kapitalizmin üstüne gelmiş yabancı bir öğe gibi anlamak, tekelci olmayan bir kapitalizm düşlemek, kapitalist egemenliği "bir avuç tekele" dayandırmak, bunlardan çıkarak "antitekel" dönüşüm programları öneren çizgi ve yaklaşımlar üretmek ciddi bir yanılgıdır. Tekelci kapitalist düzen, bir avuç tekele değil, bu tekellere bin türlü bağla bağlı ve kapitalizmin sürmesinden çıkarı olan geniş bir kapitalistler sınıfına dayanıyor. Sistemin yöneten-hegemon gücü ile toplumsal temeli aynı şey değildir ve birincideki oligarşik sivrilme ile ikincideki genişleme kapitalist yönetme sisteminin birbirini tamamlayan dinamikleridir.

Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* kitabında tekelci kapitalizmin bir "yeni toplumsal-ekonomik düzen"e geçiş olduğunu yazmıştı.[154]

Buharin'in emperyalizmle ilgili kitabına yazdığı önsözde ise, o gün gibi bugün de tartışmalı bir konu üzerine anlamlı bir soruyanıt formüle etti. Şöyle:

> Emperyalizmi, soyut anlamda ultraemperyalizm denilen yeni bir evrenin izleyeceğinin 'düşünülebilir' olduğu reddedilebilir mi? Hayır. Soyut olarak böyle bir evre düşünülebilir. Ama, pratikte bugünün keskin görevlerini, yarının yumuşak rüyaları adına inkâr edenler oportünist olurlar. Bu, teorik olarak insanın kendisini şu anda gerçek yaşamda sürmekte olan gelişmelerden koparması anlamına gelir... Gelişmelerin istisnasız bütün işletme ve devletleri yutacak tek bir dünya tröstü *doğrultusunda* olduğuna kuşku yoktur. Ama bu doğrultudaki gelişme öyle bir gerilim altında, öyle bir tempoyla, öyle çelişkiler, çatışmalar ve kasılmalarla –yalnız ekonomik değil, aynı zamanda siyasal, ulusal vb, vb– ilerlemektedir ki, tek bir dünya tröstüne ulaşmadan, ulusal mali sermayeler 'ultraemperyalizm'in dünya birliğini oluşturmadan önce, emperyalizm kaçınılmaz olarak infilak edecektir, kapitalizm karşıtına dönüşecektir.[155]

---

154 Lenin'in, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* çalışmasındaki formülasyonu aynen şöyledir: "Emperyalizmin, ekonomik özüyle tekelci kapitalizm olduğunu görmüştük. Onun tarihteki yerini belirleyen de budur; serbest rekabet toprağında ve özellikle de serbest rekabetten büyüyen tekeller, kapitalist sistemden daha üst bir toplumsal ekonomik düzene geçişi anlatmaktadır." *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*, Toplu Yapıtlar, c. 22, s.298.

155 Lenin'in Buharin'in *Imperialism and World Economy* kitabına önsözünden, *Montly Review Press*, Londra 1973, s. 13-14

Emperyalizm, 1915'te bu satırların yazılmasından sonra iki kez infilak etti. Birinci patlamada, Birinci Dünya Savaşı'nda emperyalizmin zayıf halkası Rusya sistemden koptu ve bu anlamda kapitalizm bu topraklarda karşıtına dönüştü. İkinci Dünya Savaşı'yla ikinci patlama gerçekleşti, ancak Sovyetler Birliği'nin varlığı ve faşizmi yenen tarafın en önemli gücü olması bu paylaşmanın emperyalist güçler dengesinin doğasına uygun biçimde sonuçlandırılmasını engelleyerek, bir bakıma yarım kalmasına yol açtı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen yarım yüzyılda ise tekelci kapitalizm bir toplumsal ekonomik düzen olarak olgunlaştı. Bu dönemin, Sovyetler Birliği ve bağlaşıklarının oluşturduğu blokla Soğuk Savaş koşullarında yaşanması, ekonomik-toplumsal ve siyasal süreçlere geçici, olağandışı renk ve öğeler getirdi. Şimdi Sovyetler Birliği'nin çözülüşüyle birlikte tekelci kapitalizm, bir bakıma kaldığı yerden toplumsal ekonomik düzenini aslına uygun biçimde yetkinleştirmeye devam ediyor. Şimdi kendisini sınırlayan, aynı zamanda kendisine karşıtlık temelinde sistem içi birlik ve denge etkeni olan bir düşmandan kurtulmuştur. Artık neyse odur.

Tekelci kapitalizm, yalnızca sermaye ve üretimin tekelci merkezileşme ve yoğunlaşmasıyla değil, yarattığı tüm toplumsal, kültürel, siyasal ilişki ve bilinç biçimleriyle de her yere nüfuz etmiş, ilkelerini yeryüzüne yaymıştır.

Tekelci kapitalizmle birlikte devlet, hem ekonomik, hem de toplumsal ve siyasal açıdan yeni işlevler üstlenmiş, bunlara göre kendisini yeniden örgütlemiştir. Üretim ve sermayedeki yoğunlaşma, yani ekonomik güç yoğunlaşması, siyasal erkte de yoğunlaşma ve merkezileşmeyi güçlendirmiştir. Devlet erki, yürürlükteki siyasal rejimin işleyiş mekanizmalarından bağımsız, varlığı ve sürekliliği bu işleyişlerdeki iniş çıkışlardan etkilenmeyecek temel ve kalıcı örgütlenmeler (ordu, polis, gizli servisler vb) üzerinde yükselmektedir. Genel oy, seçim, parlamento, kuvvetlerin ayrılığı, yasa önünde eşitlik vb kurum ve ilkeler ezilen-yönetilen sınıfların sosyal ve siyasal hakları ve devlet erkinin özü açısından esasa ilişkin bir işlev görmemekte, düzenin tehlikede olmadığı durumlarda burjuvazinin kendi arasında oydaşma sağlamasına hizmet etmek-

tedir. Özellikle emperyalist ülkelerde, biçimsel bakımdan devlet dışı, hükümet dışı, yüzlerce "sivil toplum örgütü" vardır. Ancak, bunlar sistemin işleyişi açısından esaslı ve temel hiçbir işlev ya da yaptırıma sahip olmayan örgütlerdir. Devlet, silah ve zor kullanma, yasa yapma, vergi koyma tekelini en merkezi biçimde elinde tutmaktadır.

Toparlamak üzere, emperyalist dönemde burjuva demokrasisinin içinin tekelci totaliterlikle doldurulmuş bir kabuğa dönüşmesinin iki önemli göstergesine bakabiliriz.

Bir: *Tekelci kapitalizmle birlikte temsili demokrasi sona eriyor.*

Burjuvazinin iktidara yükselişindeki aşamalardan biri, tarihsel olarak feodal bir kurum olan parlamentonun ele geçirilmesidir. Burjuvazi, parlamentoyu, dolaylı bir egemenlik alanı, düzenin temel temsili kurumu olarak yeniden örgütledi. Burjuva demokrasisine, "halkın yönetimi" denebilmesinin başta gelen nedeni parlamentonun kısa bir dönem için, halkın temsilcilerinin de var olduğu, söz söylediği bir mücadele ve uzlaşma düzlemi olmasıdır. Parlamento, yasaların, devlet yönetimiyle ilgili temel kararların "konuşularak" alındığı, farklı sınıfların ve siyasetlerin, yani farklı "taraf"ların mücadele ettiği, siyasetin nabzının attığı, devletin yürütme erkini sınırlayan bir kurum olduğu ölçüde demokratikti.

Bugün bu özelliklerinin tümünü yitirmiştir. Parlamento tekelci düzende seyircisinin ilgisini giderek yitiren bir tiyatroya dönüşmüştür. Düzenin temel sorunlarında aynı konumda olan, incir çekirdeğini doldurmayan ikincil konularda seslerini yükselterek birbiriyle çekişen göstermelik öznelerden oluşuyor. Parlamentolarda artık sınıfsal ve siyasal olarak gerçekten farklı taraflar bulunmuyor. Göstermelik ölçüde bulunsa bile, parlamento içinde siyasete gerçek katılım mekanizma ve işleyişleri yok. Kısacası, parlamento artık gerçek egemenlik alanı değil. Gerçek egemenlik yürütme gücüne, devletle tekellerin birlikte karar ve irade ürettikleri dar yuvarlara geçmiştir. Toplum yaşamını ilgilendiren tüm önemli yasa ve kararlar buralarda kotarılıyor; parlamento bunların doğru dürüst konuşulmadan, çoğu kez hiç tartışılmadan, ne olup bittiğini bile anlamayan robotlaşmış milletvekillerinin oylarıyla onaylandı-

ğı kötü bir sahneden başka bir şey değil. Tüm kapitalist dünyadaki olağanüstü düşük seçime katılma oranları, parlamenter sistem ve işleyişlerine ilgisizlik; temsili sistemin sona erdiğinin, tekelci sermayenin bu durumdan son derece hoşnut olduğunun anlamlı kanıtlarından biridir.

İki: *Demokrasi devlet erkinin ve otoritesinin sınıfsal, zamansal, bireysel ve mekansal olarak sınırlandırılması demektir. Tekelci kapitalizmde devlet erki üzerindeki sınırlar kalkmaktadır.*

Feodal dönemden bu yana, demokrasinin devlet erkinin, otoritesinin sınırlandırılması olduğu kabul ediliyor. Kralın vergi koyma yetkisinin feodaller tarafından sınırlandırılmasından başlayarak yürütme gücünün kullanılmasına kurallar, frenler koyan dengeleyici ve denetleyici güç ilişkileri ve mekanizmalar demokrasinin varlık işaretleridir.

Sınıfsal sınırı, yukarıda da değinildi, toplumda, siyasette, yasama meclisinde egemen sınıfa karşıt taraf ya da taraflar, gerçek muhalefet koyar. Gerçek bir muhalefetin olmadığı yerde demokrasi yoktur. Tekelci sermaye düzeni ise uzlaşmaz karşıtlarını yok etme üzerinden yürütülüyor. Yalnız görüşlerinin içeriğiyle değil, bir siyasal örgütlülük ve hareket olarak düzen karşıtı, düzenin temellerine dokunan bir tarafa bu düzende yaşam hakkı verilmiyor. Yok etmenin ve yaşatmamanın tek yöntemi, tabii ki çıplak şiddet değil. Ama, ABD başta olmak üzere bütün emperyalist ülkelerde gerçek düzen karşıtları üzerinde, bildiğimiz kaba, fiziki şiddetin kendisi, bundan daha önemli ve etkili olmak üzere de yıldırıcı-caydırıcı sopası hiçbir zaman eksik olmuyor. İkincisi, tekelci sermaye, daha önce de değindiğim üzere tüm katman ve kesimleriyle burjuvazinin programlarını teke indirmiş, kendi sınıf egemenlik alanını bu anlamda "siyasete" kapatmıştır. Üçüncüsü, günümüzün en önemli çelişkilerinden biri, "yaşam hakkı verilmeyen" düzenin uzlaşmaz karşıtlığının yeni koşullarda kendi yaşam hakkını yaratmasındaki gecikme ve güçlüklerle ilgilidir ve sorunun kritik noktası da burasıdır. Bu son nokta üzerinde kapsamlı düşünmek, çalışmak, tartışmak ve yaratıcı çıkış yolları bulmak gerekiyor. Bu önemli noktayı başka bir zamana ve çalışmaya bırakarak buradaki çerçevemiz

içinde şunu söylemek gerekir ki, nedenleri ne olursa olsun durum değişmiyor; tekelci düzende uzlaşmaz karşıtlıklar yok edilmiş, en azından etkisizleştirilmiştir.

Zamansal sınır, devlet erkinin yürütme ve yapma hızının kesilmesiyle, yavaşlatılmasıyla ilgilidir. Olağanüstü bir güce ve yaptırıma sahip olan devletin karar ve uygulama mekanizmalarının birleştirilmesi, yavaşlatıcı öğelerden, frenlerden arındırılması egemen eğilimdir ve bu da son derece antidemokratiktir. Türkiye'de AB'ye uyum çerçevesinde "15 günde 15 yasa" diye övünülerek sunulan durum, ancak olağanüstü devlette rastlanacak, son derece hızlı ve fiilen denetimsiz bir iktidar uygulamasını ortaya koyuyor ve eğilim Türkiye'ye özgü değil. Bu hız, burjuva demokrasisinin yasama, yargı ve yürütme erklerinin "kuvvetlerin ayrılığı"nda anlatımını bulan birbirini denetleme işlevlerini, biri yaşlılardan, "akil kişilerden" oluşan çift meclislerle yasama etkinliğinin hem daha yavaş, hem daha denetimli yapılması geleneklerini ortadan kaldırıyor. Yasa yapma hızı, özellikle yürütme ve yargı arasındaki her sürtüşmede son sözün yasamaya da egemen olan yürütme tarafından söylenmesini sağlıyor. Yargı kararı beğenilmezse yasa değiştiriliveriyor.

Burjuva devrimleriyle gündeme gelen, başta "yaşama hakkı" olmak üzere, "kişi ve konut dokunulmazlığı", "kişisel yaşamın ve haberleşmenin gizliliği", "anlatım ve örgütlenme özgürlüğü", "zulme karşı direnme hakkı" gibi hak ve özgürlükler, "yasasız suç olmaz", "cezai sorumluluğun kişiselliği" gibi hukuk ilkeleri devlet erkine sınırlar koyan kişisel-bireysel çerçeveyi oluşturuyor. Bunların var olma, kazanılma tarihleri eski zamanlara, Manga Carta'lara kadar uzanıyor. Bunlara, bir siyasal mücadele, örgütsel ve aynı zamanda korunma olanağı veren konspirasi, gizlilik de eklenebilir. Bir kez, bugünün teknolojik araç ve yöntemleri sonuncusundan başlayarak, bireysel hak, özgürlük ya da hareket alanlarını ileri derecede daraltıyor. Teknolojinin sağladığı "olanaklarla" birlikte, özellikle 11 Eylül 2001'den bu yana "terörizm" tehlikesi karşısında yukarıda sayılan hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerindeki hukuksal güvencelerine son verildi; fiilen de zaten uzun zamandır, kullandırılıp kullandırılmamaları devletin elindedir.

Mekânsal sınır, ulusal devlet coğrafyasında ve artık tüm dünyada, tekelci kapitalizmin, emperyalist devletlerin otorite ve şiddetinin giremeyeceği, işlemeyeceği alanların, engelleyici ve caydırıcı güç merkezlerinin bulunmasıdır. Feodal dönemde, egemen sınıfın parçalı erkinin anlatımı olan prenslik ve beyliklerin varlığı, bunlardan birinin içindeki egemenlik karşıtlarının ötekine sığınabilmesine olanak veriyordu. Ulus-devlet egemenliğinin hüküm sürdüğü ülke sınırları da, devletlerin teritoryal alanlarına ve içişlerine karışmamanın uluslararası hukuk ilkesi olduğu dönemlerde böyle bir işlev görüyordu. Sonra, Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkeler, tekelci kapitalist saldırganlık ve müdahalelerin giremeyeceği alanlar olmakla kalmayıp, kurdukları denge ve ilişkiler çerçevesinde emperyalist hareket ve karışmalara dünya düzeyinde de önemli sınırlar koyuyorlardı.

Bugün, bu mekânsal sınırlar da ortadan kalkmıştır.

Tarih içinde zaten kısa bir dönem varolan burjuva demokrasisi, tekelcilikle birlikte içerik olarak yok oluyor. Kabuğun, biçimlerin korunması ise, yukarıda sayılan nedenlerden birinin, düzen karşıtı, devrimci hareketin olağanüstü zayıflığının egemenlere bahşettiği bir olanaktır. Düzenin temellerine yönelen, varlığına meydan okuyan örgütlü ve güçlü bir siyasal hareketin olmadığı koşullarda demokratik biçimler, biçimsel işleyişler, kullanılmayan, kullanılmadığı için düzene hiçbir zarar vermeyen siyasal hak ve özgürlükler, hem herhangi bir tehlike yaratmadıkları, hem de meşruluk görüntüsü vermeye devam ettikleri için korunuyorlar.

Şimdi, devlet konusunun iki önemli ve güncel başlığına geçebiliriz. Bunlardan birincisi devletle tekellerin tek bir mekanizmada birleşmesi, ikincisi ulus-devlete bugün ne olduğudur.

2. Devletle Tekellerin Tek Bir Mekanizmada Kaynaşması

Emperyalizm, tekelci kapitalizm ekonomiyle siyasetin, devletle tekellerin birleşmesi, tek bir mekanizmada kaynaşmasıdır. Faşizmle birlikte bu yolda geri dönüşü olmayan bir adım atılmıştır.

Lenin, bu süreci "devlet tekelci kapitalizmi" olarak nitelendirdi.

"Devlet tekelci kapitalizmi" kavramı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından kullanıldı ve Fransız Komünist Partisi tarafından emperyalizmin yeni bir aşaması olarak yorumlandı. FKP'nin yorumu, antitekel "ileri demokratik düzen" programıyla birlikte hararetli tartışmaların konusu oldu ve bu nedenle de, birçok çevre ve özne bu kavramdan uzak durdu. FKP'nin iki yaklaşımı da gerçekten son derece sorunluydu. Öte yandan, kavramın anlattığı devlet-tekel kaynaşması, tekelci kapitalizmi ve devleti anlamanın önemli ipuçlarından biriydi.

Devlet-tekel ilişkisinin, "devlet tekelci kapitalizm" olarak kavramlaştırılmasında kuşku yok Lenin'in yazdıkları ve kavrama isim babalığı yapması etkili olmuştur.

Lenin, 1917 Nisan'ında, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Yedinci (Nisan) Tüm Rusya Konferans'ında yaptığı konuşmada şunları söyledi:

> Sermayenin yoğunlaşması ve uluslararasılaşması dev adımlarla ilerliyor; tekelci kapitalizm, devlet tekelci kapitalizmine dönüşüyor. Koşullar, bir dizi ülkede üretimin ve dağıtımın toplumsal bir biçimde düzenlenmesini dayatıyor.[156]

Lenin, 1917 Haziran'ında yaptığı bir konuşmada, Alman kapitalistlerini kastederek, kapitalist büfeye tüm sandalyeler işgal edildikten sonra gelen daha açgözlü, daha yağmacı bir grup kapitalistin, "... kapitalizmin devasa gücüyle devletin devasa gücünü tek bir mekanizmada birleştirerek ve onlarca milyon insanı tek bir devlet kapitalizmi örgütlenmesinin içine çekerek, devlet kontrollü kapitalist üretimin başlangıç adımlarını ..." attığını söyledi.[157]

Başka bir yerde:

> Bir dizi gelişmiş ülkede, savaş sırasında özellikle hızlı bir şekilde devlet tekelci kapitalizmine dönüşen tekelci kapitalizm, üretimin devasa ölçüde toplumsallaşması ve bunun sonucunda da sosyalist bir toplumun kurulması için nesnel koşulların tam olarak hazır olması anlamına gelir.[158]

156 Lenin, TY, agy. c. 24, s. 305

157 agy.s. 403

158 agy. c. 41 s. 421

Devlet-tekel kaynaşması, tekelci dönemde devletin rolündeki dönüşümle doğrudan bağlıdır. Devletin sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasındaki işlevi sürekli olarak büyüyor. Tekellerin ekonomideki ağırlığının artmasıyla birlikte, devletin ekonomiye müdahalesinde tekellerin çıkarlarını daha çok gözetmesi, özel tekel gruplarını kollamanın değil, ekonomik düzenin çıkarlarını korumanın gereğidir. Tekelci aşamada kapitalizmin çıkarlarıyla tekellerin çıkarları özdeştir.

Devletin sanayi ve hizmetler alanındaki doğrudan ekonomik etkinliğinin azalmasıyla, ekonominin bütününe daha organik biçimde bağlanması aynı sürecin iki koşut olgusudur.

Kapitalizm krizli ve krizlerden beslenen bir sistemdir. Aşırı birikimin sonucu olan krizleri aşmakta devlet en temel araç olmaya devam etmekte, üstelik kriz ve "kriz yönetiminin" büyüyen boyutları tekelci devletin bu rolünü giderek daha belirleyici duruma getirmektedir.

3. Yeniden İlkel Birikim

Kapitalizmde, devlet hem bir ekonomik özne olduğu ve hem de "ekonomi dışı zor" uygulayacak tek özne olduğu için sermaye birikiminin organik öğesidir. Kapitalizm, devlet olmadan kendini yeniden üretemez. İlkel birikimde devletin oynadığı rol üzerinde durmuştuk. Tekelci dönemde ise, "küreselleşme koşullarında ilkel birikim" denilebilecek, ya da David Harvey'in "el koyarak birikim"[159] dediği bir birikim biçimi/modeli geliştirildi.

İlkel sermaye birikimini "... kısaca, doğrudan üreticilerin proletaryaya ve onlara ait emek araçlarının da sermayeye dönüştürülmesi süreci" olarak tanımlayan Metin Özuğurlu, ilkel birikimin genişletilmiş ikinci bağlamının "insanların ücret sistemi dışındaki alternatif geçinme stratejilerinden uzak tutulmalarını" da içerdiğini, doğrudan üreticinin mülksüzleşmesi ve emeğin özgürleşmesiyle yetinmeyip, kişinin meta dışı geçim alanlarını, yeteneklerini,

159 David Harwey, *Yeni Emperyalizm*, Çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, Kasım 2004

niteliklerini kuşattığını, kısaca emeğin yeniden üretim koşullarını da metalaştırdığını vurgulamakta; kuralsızlaştırma, özelleştirme, serbestleştirme, esnekleştirme gibi küresel ölçekte yürürlükte olan son 20-25 yılın yeni-liberal stratejilerinin bir sürekli ilkel birikim stratejisi olarak yorumlandığını belirtmektedir.[160] Özuğurlu, bu yorumdan çıkarak kapitalizmin tarihiyle bugünün farklılığına ilişkin kanımca son derece değerli bir saptamada bulunuyor:

> Kapitalizm, bir yanıyla da, piyasanın toplumu sömürgeleştirmesi, toplumun da piyasaya tahditler koyması yönündeki hareketlerinin tarihidir. Böyle bakıldığında, ilkel birikim, toplumsal servetin sermayeleştirilmesi yanında, toplumun birikim üzerine koyduğu tahditlerin tasfiyesine dönük bir sermaye stratejisi olarak da görülebilir.[161]

Kapitalizmin tarihine Özuğurlu'nun işaret ettiği yerden bakmak, bugünkü süreçleri anlamak ve olayların gidişine müdahale etmek açısından son derece işlevlidir. Kapitalizme, kapitalist işleyişlere sınırlar koyan, kurallar getiren emekçi sınıflardır; sınıf mücadelesidir. Tekellerle kaynaşmış devlet, sermaye birikimi üzerindeki kamusal sınırları kaldırarak yeni türden bir ilkel birikim modeli geliştirmektedir.

Harvey'in kavramlaştırdığı "el koyarak birikim" tekelci ilkel birikimin bir başka önemli düzeneğidir.

Harwey, Lenin, Hilferding ve Luxemburg'un 20. yüzyılın başlarında dikkat çektikleri, kredi sisteminin ve mali sermayenin talan, dolandırıcılık ve hırsızlığın başlıca araçları durumuna gelmelerini anımsattıktan sonra, "çağdaş kapitalizm denen olgunun temel özelliklerini" şöyle sıralamaktadır:

> Hisse senedi spekülasyonları, anonim şirketleri ele geçirme kumpasları, enflasyonun neden olduğu yapısal değer yitirmeler, birleşme ve kazanımlar aracılığıyla varlıkların parçalanması, ileri kapitalist ülkelerde bile tüm halkı pençesine alan yüksek borç

160 Metin Özuğurlu, *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi,* Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi Bilimsel Yayınlar: 1, 1. Baskı, Ocak 2005, İstanbul s. 64-66

161 Agy, s. 66-67

yükü, şirket yolsuzlukları, kredi ve hisse senedi manipülasyonlarıyla varlıklara el konulması (emeklilik fonlarının hisse senedi ve büyük holdinglerde yaşanan çöküşlerle erimesi) hepsi ama hepsi, çağdaş kapitalizm denen olgunun temel özellikleridir. Enron'un iflası, birçok kişinin işsiz kalmasına ve emeklilik haklarını yitirmelerine neden olmuştur. Fakat hèpsinden daha fazla dikkat edilmesi gereken, el koyarak birikimin son zamanlarda eriştiği doruk nokta olan başıboş fonlar ve diğer mali sermaye araçlarıyla girişilen spekülatif saldırılardır.[162]

El koyarak birikimin yeni yöntemleri ise, fikri mülkiyet "haklarının", genetik materyal, dölleme plazması ve bunlara benzer tüm biyoteknolojik ürünlerin patent ve lisans "haklarının" tekelleştirilmesi, biyolojik korsanlığın yaygınlaşması, tüm dünyanın genetik kaynaklarının sayıları iki elin parmaklarını geçmeyen tekellerin tam denetimine geçmesi, doğanın toptan metalaştırılması, kamu hizmeti gören kuruluşların, her türden kamu hizmetinin, emeklilik, sağlık güvencesi gibi "ortak mülkiyet haklarının" özelleştirilmesidir.

Bunlar, kapitalistlerin iyi ya da kötülüğünden değil, sermaye fazlasına çözüm bulma zorunluluğundan gelmektedir. Harvey'in altını çizdiği gibi, el koyarak birikimin işlevi "... bir dizi varlığı (emekgücü de içinde olmak üzere) düşük (hatta bazı durumlarda sıfır) maliyetle sermaye birikiminin hizmetine sokmaktır."[163]

Mali liberalizasyon ve IMF programları birçok ülkenin yurtiçi varlıklarının uluslararası tekelci sermayenin eline düşmesine yarıyor. Bu varlıklara yok pahasına, kelepir fiyatına el konuluyor.

Kredili borçlandırma, diğer bir birikime el koyma yöntemidir. Milyonlarca insan, taksitle tüketimin çekiciliğine kapılarak borçlanmakta, zamanında ödeyemediği borçlar için tekellere olağanüstü büyük kaynaklar aktarmaktadır.

Bugün dünya ekonomisinin iki motorundan biri sayılan ve üzerinde binbir türlü teori geliştirilen Çin'e bir de bu açıdan bakmakta yarar var. Çin'de uygulanan devlet kapitalizmi, dünya tekelci kapitalizmine büyük bir ilkel birikim kaynağı yaratmıştır. Çin'de

162 David Harvey, agy. s. 122

163 Agy.s.124

olup bitenlerin bu dev ülkeye göre küçük, sorunun içeriği açısından önemli bir verisel örneğini Harvey'den aktarıyorum:

> Şanghay civarındaki başarılı-devlet ve kasaba/köy işletmeleri (metropollerdeki ana endüstrilerin önemli bileşenlerini teşkil etmişlerdir), son zamanlarda ya kapanmaya ya da özelleştirilmeye zorlanmıştır. Böylelikle emeklilik aylığı yükümlüğünden kurtulunmuş, devasa bir işsiz ve yoksullar ordusu yaratılmıştır. Daha önce en azından insanca bir yaşam sunan gelir kaynaklarının değersizleşmesi ve kuruması pahasına, diğer Çin işletmelerinin dünya piyasalarındaki rekabet güçleri artırılmıştır... Çin örneğinde, el koyarak birikim, devletin güçlü desteğiyle kapitalist kalkınma modeline başarılı bir biçimde geçişin, ödenmesi gereken diyeti olarak yorumlanabilir.[164]

Bütün bunlar, tekellerle kaynaşmış bir devletler hiyerarşisi üzerinden ilerletilen süreçlerdir.

Bu çelişkili bir süreçtir. Üretken sermayenin ülkeler coğrafyasını aşan hareketliliği, bir yandan ortalama kâr oranlarının oluşumunda devlet müdahalesinin geleneksel etkisini azaltıyor, öte yandan, bağımlı ülkelerden emperyalist merkezlere kaynak aktarmada emperyalist devlet hâlâ çok önemli roller üstleniyor. Sermayenin akışkanlığı arttıkça, dünya pazarında rekabet yoğunlaşıyor, dünya çapında ortalama kâr oranları bu kıran kırana rekabet ortamında oluşurken, dünyanın teknolojisi geri, emeği yoğun ve ucuz ülkelerinden yüksek teknolojiyi elinde tutan emperyalist merkezlere artıdeğer aktarımı da artıyor. Devlet, bugün de ileri teknoloji üretiminin en önemli öğesidir.

Bu alt bölümün son sözü olarak, tekelci dönemde, tekellerin hiçbir karar ve uygulamasının tümüyle ekonomik, devletin hiçbir karar ve eyleminin salt siyasal olmadığının, *ekonomik güçle siyasal gücün tek bir düzenekte birleştiğinin* altını çizelim. Esas ve önemli olan budur ve dönemin bu gün bu kadar açık, kılıç kadar keskin gerçeğini kavramadan ne devleti, ne de ulus-devlete ne olduğunu anlamak olanaklı değildir.

164 Agy. s. 128

4. Ulus-Devlet/Devlet Diyalektiği

Sol içinde de yandaşlar bulan yaygın bir görüş şöyle özetlenebilir: Ulusal devlet, hem bir tarihsel kategori olarak bitmiş, hem de kapitalizmin ekonomik-siyasal temel birimi olma işlevini tamamlamıştır. Sermayenin hareketi ve artıdeğerin gerçekleşmesi bakımından temel birim artık ulusal pazar değil, tek dünya pazarıdır. Çokuluslu şirketler ve uluslararası organizasyonlar ulusal devletin yerini almakta, emperyalizmden bağımsızlık, antiemperyalizm, ulusal temelde siyasal örgütlenme kategorileri de böylece tarihe karışmaktadır vb.

Kimi doğru başlangıç saptamalarıyla, yanlış sonuçların iç içe geçtiği bu görüşler, yaşananın bir "devletsizleşme" olduğunu öne sürenlerle, ulusal devletin yerini alt-sistem devletlerine terk ettiğini savunanlara dek farklılık ve çeşitlilik göstermektedir.

Sermayenin hareketi bakımından ulusal sınırların aşıldığı, çok uluslu ya da ulusötesi denilen tekellerin ulusal devleti giderek daha çok denetim altına aldığı, uluslararası örgütlenmelerin etkinlik alan ve işlevlerinin genişlediği doğrudur. Ulus-devletin siyasal, hatta ekonomik bir birim olarak bittiği, "küreselleşme" adı altında yaşananın bir devletsizleşme olduğu ise kesin olarak yanlıştır.

Teorik bakımdan en önemli yenilik, eskiden yalnızca ve ancak ulus-devlet sınırları içinde gerçekleştirilebilen sermaye birikiminin bu mekânsal sınırdan özgürleşmesidir. Artıdeğer sömürüsü bugüne dek hiç olmadığı kadar dünyasal bir içerik kazanmıştır. Maddi-teknolojik koşullar, üretimin dünya çapında planlanıp örgütlenmesini, ürünlerin değişik yerlerde aynı standartlarda üretilmesini, üretim, dağıtım, ulaşım süreçlerinin mekânsal/fiziksel birlik gerekmeden en üst düzeyde denetlenmesini olanaklı kılıyor.

Yeni uluslararası ve uluslarüstü örgütler kuruluyor; kurumsallaştırılıyor; işlevleri, yaptırım güçleri artırılıyor. IMF, dünya icra iflas dairesi, Dünya Bankası bütün ülkelerin ekonomik program ve "yapısal uyum" eşgüdüm merkezi gibi çalışıyor; OECD ekonomik-siyasal stratejiler geliştiriyor; GATT raundlarının yerini alan Dünya Ticaret Örgütü, kural ve standartları kabul edilir bir dünya ticaret bakanlığı işlevi üstleniyor; Avrupa Parlamentosu, Avrupa

Komisyonu, Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yetki ve karar alanları genişliyor; NATO yeniden ve güçlendirilerek canlandırılıyor vb. Evet, bütün bunlar doğrudur. Ancak hiçbiri kendi başına, ulus-devletin ve egemenliğin bittiğinin kanıtı değildir.

En başta, varolan ulus-devletler arasındaki fiili ekonomik, siyasal ve askeri güç farklılıklarını dikkate almadan ulus-devletin ve egemenliğin yok olduğunu söylemek emperyalizmin taş gibi gerçekleriyle uyuşmuyor. Yaşanan süreç, "emperyalist ulus-devlet"lerin bizzat bu uluslararası örgütlerdeki etkinlikleri nedeniyle daha da güçlendiğini, dünya kapitalist ekonomisiyle ilgili kararların kimi durumlarda en zengin sekiz ülkenin ulus,devletlerinin oluşturduğu bir tür yürütme kuruluna kadar merkezileştiğini gösteriyor. Ayrıca bu uluslararası organizasyonların hiçbiri varolan ulusal devletlerden, dünya siyasal güç ilişkilerinden özerk değil. Örnek olsun, IMF ABD'nin isteği dışında hiçbir karar alamaz. IMF, her üyenin bir oy sahibi olduğu bir kuruluş değildir. Bu örgütteki ABD payı yüzde 18'dir ve bütün önemli kararlar % 85 oy çokluğu gerektirmektedir. ABD'nin IMF üzerindeki söz ve tasarruf gücünün bu % 18'lik oranın ve veto yetkisinin çok ötesinde olduğu gün gibi açıktır.

Bugünkü süreç, devletsizleşme değilse, yerine yenisi bulunana ya da süreç içinde yeni bir forma ulaşılana kadar ulus-devlet, elbette birazdan ele alacağım değişim ve çelişkilerle birlikte varlığını sürdürecektir. Ulus-devletin varlığının ve işlevlerini sürdürdüğünün işaretleri olarak şunları sayabiliriz: Ulus-devlet dünya ekonomisinin bir bileşeni olmaya devam ediyor. IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar özel ve ulusal sermaye gruplarının ajanlarıdır; yaptırım güçleri çok büyük ölçüde dayandıkları emperyalist devletlerden ve devletten (ABD) geliyor. Ulus-devlet, kapitalizmin dünyalaşmasına karşı duran bir kategori değildir; tersine, süreç ulus-devletler eliyle yürütülüyor. Spekülatif mali hareketlerin sınırları aşmasının koşullarını sağlayan ulus-devlet ve onun koyduğu kurallar, kuralsızlıklardır. Genel olarak kapitalist üretim biçiminin, özel olarak hareket halindeki sermayenin, ulusötesi tekellerin güvenliği ve "kamu düzeni" içinde etkinlik sürdürmeleri, ikisi de

ulus-devlet güçleri olan polis ve ordu tarafından sağlanır. NATO bir uluslararası askeri örgütlenmedir. Oluşturulabilirse Avrupa ordusu da öyle olacaktır. *Ve en önemlisi, ulus-devlet bugün hâlâ tek ve alternatifsiz siyasal birimdir.* Egemenlik ve siyasal erkin gerçek mekânıdır. Yurttaşlık hukuku, temel hak ve özgürlükler, toplumsal hak ve kazanımlar, sınıf ve iktidar savaşımı bu çerçevede gerçekleşir. Sınıf mücadelesinin temel sorunu olan siyasal iktidarın, sınıfsal dayanakları, aygıtları ve bileşenleriyle var olduğu, karşıt sınıf hareketlerinin de yöneleceği somut bir hedef olarak biçimlendiği biricik düzlem ulus ya da ülke-devlettir.

5. Değişen Ne? Ulus-Devlet Ne Oluyor?

"Eski komünist" sıfatını pek seven kimileri, ulusal devletin bitmekte olduğu tezini, emperyalizm altında devletsizleşme, "devletin sönmesi" saçmalığına vardırıyorlar:

> Devletin maddi temellerinin ortadan kaldırılmasını, sönümlenmesini söyler marksizm. Devletlerin kendi kendine sönmesi tezidir bir bakıma marksizm. Bugün olan da bu. Ulus-devletler eriyor, devlet küçülüyorsa, Marx'ın devlet tezi, temel görüşleri günümüzde doğrulanıyor demektir.[165]

Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonra dünyaya ve kapitalizme bakışları açı değiştiren kimi eski Marksistler de aynı görüştedir:

> ... küreselleşmenin özünde ve mantığında her şeyden önce devletlerarası bağımlılık ya da işbirliği değil, ama devletin aşılması olgusu yatıyor ... küreselleşme, devlet kavramına ve olgusuna karşı, onu giderek ortadan kaldırmaya yönelik bir oluşum niteliği taşıyor ... Avrupa Birliği'nin tek bir devlete dönüşmesinin gerçeklikte küreselleşmeye ters düşen bir gelişme olacağının da gözden kaçırılmaması gerekiyor ... küreselleşme birimini ülkeler değil, etkinlik alanları oluşturuyor.[166]

---

165 Nabi Yağcı, Neşe Düzel'le söyleşi, *Radikal*, 6 Kasım 2000.

166 Kenan Somer, "Küreselleşmenin Neresindeyiz?", *Kızılcık*, Sayı: 2 Nisan 2000, Kenan Somer bu yazısında Sadun Aren'in *Marksizm ve Gelecek*'teki iki makalesini "harmanlayıp, özetlediğini" belirtiyor; dolayısıyla yukardaki görüşlerin ortak olduğu anlaşılıyor.

Yukarıdaki görüşlerin ne Marksist devlet teorisiyle, ne de bugünkü dünya gerçekliğiyle uzaktan yakından bir ilgisi vardır. Küreselleşme şampiyonu emperyalistler bile bugün dünyada bir devletsizleşme süreci yaşandığını ileri süremiyorlar. Bu yaklaşım, Marksizm adına, solda ve sağda ulusal devletin zayıfladığını, ekonomik işlevinin bitmekte olduğunu ileri süren görüşlerin hepsinden ileri giderek, Marksizmin ancak komünizm aşamasında mümkün olacağını öngördüğü devletin sönümlenmesini kapitalizmin başarmakta olduğu bir iş gibi gösteriyor. Burada, Marksistler için tartışmaya değer bir görüş olduğu için, tartışmak üzere değil, "küreselci" anaforun kimi eski Marksistleri ne duruma düşürdüğünü ortaya koyduğu için değinip geçiyorum. Bizim için kapitalizm altında devletin sönümlenmesi kabul edilebilir, tartışılabilir bir sorunsal değildir.

Öte yandan, kanımca bu yanlışlara işaret etmek, emperyalizm-ulus-devlet ilişkisindeki gerçekten yeni durumları ve sürecin ilerlediği yönü görmeme türünden bir körlüğe yol açmamalıdır.

Ulus-devletin bugünü ve geleceğiyle ilgili olarak, bu konudaki tuhaf tartışmanın labirentlerine dalmadan olgunun teorik, pratik ve siyasal cephesiyle ilgili özet tez ve saptamalar öne süreceğim. Buna, biri formüle edilmiş ancak geliştirilmemiş, öteki formüle edildikten sonra analitik ve verisel olarak da işlenmiş iki yaklaşımdan söz ederek başlayacağım.

Yalçın Küçük, *Tekeliyet 2*'de, Hannah Arendt'in 1951'de yazdığı *The Origins of Totalitarianism* kitabında dile getirdiği görüşleri tanıtır ve çözümlerken, Arendt'in, "Emperyalizm, kapitalizmin son aşaması olmak yerine burjuvazinin siyasal yönetiminin ilk aşaması olarak kabul edilmelidir" formülasyonunu aktardıktan sonra şunları yazar:

> Filozof Arendt, otuz yıllık bir geçiş döneminden sonra ... gelen emperyalist düzenin ulus-devlet varlığını kemirdiğinden hiç kuşku duymamaktadır; yavaş yavaş, temelleri çökertilen ulus-devletin yerini, politize olmuş biznız konsernlerin ve bunların yarış ve rekabetinin aldığını tespit etmektedir.
> ... Hannah Arendt'in buradaki analizi ulus-devletin çözülüşünün

> Avrupa Yahudiliği üzerindeki yansımalarını ele almaktadır; bir kez emperyalist aşama, burjuvazinin devlet değerlendirmesini yeniden gözden geçirmeye itiyordu. Devletin her türlü adımı bir yana, varlığına karşı çıkma anlamında liberalizm sona eriyordu, çünkü, devletsiz emperyalizmi düşünmek mümkün olamamaktadır. Emperyalizm, devletçidir. Güzel, yalnız emperyalizm, diğer yandan ulus-devletin çözülmesi de demektir. Bu yeni çağ, emperyalizmin gelişine ve aynı zamanda Avrupa'nın eklipsine de tanıklık etmektedir.[167]

Arendt'in, emperyalizmin kapitalizmin son aşaması olmadığı görüşüne, egemen kapitalizmin ona esas niteliğini kazandıran aşamasının tekelcilik/emperyalizm olduğu formülasyonuyla katılıyorum. Formülasyon farkı, burjuvazinin yönetiminin ilk aşamasının emperyalizm olduğu yaklaşımına katılmamak anlamındadır. Burjuvazi bu aşamadan önce iktidara gelmiş, yönetimini kurmuştur. Emperyalizmin, kapitalizmin en son aşaması olmayıp da kendisi olduğunu söylemekte kanımca hiçbir yanlışlık yoktur; ancak kapitalizmin kapitalizm olması için feodalitenin bağrında oluşmaya başlayan ilk kapitalist ilişkilerden bu yana uzun bir tarih yaşanmıştır; kapitalizm önce ekonomik sonra da siyasal alanda egemen olmuştur ve ancak dünya çapında egemen ilişki olduktan, sermayenin merkezileşmesinde ve yoğunlaşmasında belli bir evreye ulaştıktan sonra emperyalizme gelinmiştir.

Yalçın Küçük'ün Arendt'ten esinlenerek dile getirdiği, "ulus-devleti çözen devletçi emperyalizm" formülü ise, kanımca bugünkü devlet durumunun diyalektiğini anlamamız için iyi bir ipucu veriyor. Yukarıda kısaca değindiğim gibi, bugün yaşanmakta olan kesinlikle bir devletsizleşme süreci değil; ama devletle uluslarötesi tekeller arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin ulus-devlet üzerindeki etkileri de göz ardı edilecek gibi değil.

Devletsiz yapamayan, ama ulus-devleti de çözmesi gereken emperyalizmin ve emperyalist devletin bugün içinde devindiği süreci doğru anlamak ve değerlendirmek gerçekten önemli.

Bu noktada, ikinci yaklaşımın sahibi David Harvey'in emper-

167 Yalçın Küçük, *Tekeliyet 2*, agy, s. 92

yalizm tanımına ve emperyalizmin ikili mantığına ilişkin görüşlerine başvurmakta yarar var.

David Harvey'in emperyalizm anlatımı şöyledir:

> Emperyalizm, dudaklarımızdan bir çırpıda çıkıveren bir sözcüktür. Fakat bu terimin öyle değişik anlamları vardır ki, bir polemik kavramından ziyade analitik bir kavram olarak tanımlanmaksızın kullanılması zordur. Burada 'devlet ve imparatorluk siyaseti' ile 'sermayenin zaman ve mekandaki birikiminin moleküler süreçleri' arasındaki çelişkili bir karışım olarak 'kapitalist emperyalizm' denen özel bir emperyalizm türünü tanımlıyorum. Yani gücünü bir ülkenin yönetilmesine ve bu ülke üzerindeki beşeri ve doğal kaynakların siyasi, ekonomik ve askeri amaçlarla seferber edilebilme yeteneğine dayandıran aktörler bakımından ayırt edici bir siyasi proje olarak emperyalizm ile, sermayeyi yönetmenin ve kullanmanın önemli hale geldiği belli bir zaman ve mekan içindeki siyasi-ekonomik sürecin yayılması olarak emperyalizm arasındaki karışım. Birincisiyle, dünya üzerindeki çıkarlarını korumak ve hedeflerine ulaşmak için mücadele ederken bir devlet (ya da siyasi bir güç bloku olarak hareket eden devletler topluluğu) tarafından izlenen ve kullanılan siyasi, diplomatik ve askeri stratejileri vurgulamaktayım. İkincisiyle ise, ekonomik gücün, üretim şekilleri, ticaret, sermaye hareketleri, para transferleri, işgücü göçü, teknoloji transferi, döviz spekülasyonu, bilgi akışı, kültürel etkiler ve benzeri aracılığıyla mekânda sürekli olarak yer değiştirmesi, ülkesel entiteler arasında gidip gelmesini (örneğin devletler ya da güç blokları) kastediyorum.[168]

Gücün "kapitalist" ve "ülkesel" teritoryal mantığı arasındaki çatışma ve birlik, sınırsız hareket olanaklarına kavuşan sermaye ile belli bir ülke üzerinde yükselen, varlığını toprağa bağlılıktan alan yerleşik ve statik devlet arasındaki çelişki ve gerilim günümüz dünyasının gerçeğidir.

Devletle tekellerin tek bir mekanizmada birleşmesine rağmen, tekelci kapitalist grupların ve ülke-devletlerin[169] güdüleri ve öncelikleri farklıdır. Sermaye sahibi kapitalistin güdüsü kâr etmek, daha

168 David Harvey, agy. s. 23-24

169 Geleneksel olarak "ulus-devlet" dediğimiz, ama bugün ancak "ulus"u teritoryal/ülkesel olarak anlarsak anlamlandırabileceğimiz devlet durumu için, "ülke-devlet" demenin daha doğru olacağını düşünüyorum.

çok sermaye biriktirmektir, sermaye sonsuz zaman ve mekânda hareket etmektedir. Devlet adamları ve siyasetçiler ise, kendi devletlerinin öteki devletler karşısındaki gücünü ve inisiyatifini korumak güdüsüyle, birim-mekân olarak "ülke" ile sınırlı bir çerçevede etkinlik gösterirler. Devletin kendisi sermaye gibi sonsuz zaman ve mekânda devinmemektedir. Karar alma süreçlerinin biçim ve yöntemleri, kurumlar arası hiyerarşi ve ilişkilerin kuruluş ve işleyiş mantığı da aynı değildir. Devlet aynı zamanda ekonomik bir aktördür; vergi düzenlemeleri, gelir dağılımı siyasetleri, planlama gibi yöntemlerle mali ve parasal müdahaleler yapabilmekte, sermaye hareketlerini denetleyecek olanaklara sahip bulunmaktadır. Sermaye ve para akışlarını tam denetim altına almak kapitalizm altında olanaklı değildir. Öte yandan, bu farklılıkları abartmamak, ayırımların anlayış kolaylığı sağlamaya yönelik soyutlamalar olduğunu unutmamak gerek. Harvey'in belirttiği gibi ülkesel ve kapitalist mantıklar karmaşık ve çelişkili yollardan birbirine bağlıdır ve bu iki mantık arasındaki ilişkiler işlevsel ve tek taraflı değil "problematik ve diyalektik"tir.[170] Yineleyelim: Tekelci dönemde ekonomi ve siyaset artık tek ve kaynaşmış bir etkinliktir. Devlet, sermaye birikimine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Her devlet, sermaye birikiminin içinde gerçekleştiği coğrafi, doğal, siyasal koşulları ülkesi lehine değerlendirmekte, her türlü değiş tokuş eşitsizliğini kendi lehine kullanmaya çalışmakta, bu süreçleri en iyi yöneten siyasal varlık olmaya devam etmektedir. Sermaye birikimi açısından emperyalist siyaset, devlet gücüyle elde edilebilecek her türlü eşitsizliği, kaynak avantajlarını kullanmayı gerektirir.[171]

Öyleyse emperyalizm için "güç" vazgeçilmezdir.

Hannah Arendt'in yaptığı ve David Harvey'in aktardığı bir gözleme göre, "Sonsuz zenginlik birikimi, sonsuz güç birikimine dayalı olmak zorundadır. ... Sınırsız sermaye birikimi süreci, gittikçe daha güçlenerek zenginliğini artırabilen 'sınırsız bir gücün' siyasi yapısına gereksinim duyar."[172]

170 David Harvey, agy. s. 27

171 Agy. s. 29

172 Agy. s. 29-30

"Sınırsız sermaye birikimi" ifadesi, kapitalizmin mantığını iyi anlatan, bugünkü güç siyasetini iyi açıklayan bir soyutlamadır.

Bu çözümlemeyi mantıksal sonuçlarına taşıdığımızda, üç yollu bir kavşağa varmamız kaçınılmazdır. Yollardan biri dünya devletidir; ikincisi G8'lerin şimdilik bu gereksinimi ikame etmesidir; üçüncüsü sonsuz sermaye birikiminin anarşik ve kaotik bir sonuca, bir tür barbarlığa evrilmesidir.

Bugün bir dünya devletine neden geçilmediği sorusunun zamanıdır. Kapitalist devletin ve ulusal pazarın oluşum döneminin ürünü olan ulus ya da ülke-devletin, üretim, ticaret ve bölüşümün dünya çapında örgütlenmesinin gerekli olduğu bir dönemin gereksinimlerine yanıt veremediği açıktır. Kapitalizmde siyasal örgütlenmenin büyüklüğünü teorik olarak pazarın büyüklüğü belirler. Salt teorik bir yaklaşımla, ulusal pazarın ulusal devleti, tek dünya pazarının da dünya devletini gerektirdiğini söylemek doğru bir akıl yürütmedir.

Nitekim, burjuva ideologlar da bu konu üzerinde duruyorlar. Farklı görüş ve eğilim içindeki birçok düşünür ve siyasetçi konuyu çeşitli yönlerden ele alıp irdeliyor. Bunlar arasında, yukarıda örneklerini verdiğim üzere, küreselleşme sürecinin "zaten" tek dünya devletine doğru ilerlediğini söyleyenler, "İmparatorluğun", yani ABD'nin bu işlevi yerine getirmekte olduğunu savunanlar, ABD'nin önderliğinde bir emperyalist güçler koalisyonunun adım adım dünyayı buraya götüreceğini öne sürenler var.

Avrupa'da refah devletinin, sosyal devletin çözülmesinden hoşnutsuz sosyal demokrat eğilimli düşünürlerden birinin, Jurgen Habermas'ın yaklaşımını özetleyip kısaca değerlendirmenin aydınlatıcı olacağını düşünüyorum.

Habermas, Türkçe'ye *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti* başlığıyla çevrilen kitabında bugünkü süreci çeşitli yönleriyle çözümledikten sonra, "... mevzi rekabetin gereklerine (perspektiften mahrum bir şekilde) intibak etmenin karşısına, küresel şebekeleri yakalayacak ve zapt-ü rapt altına alabilecek milletler-üstü siyaset tasarısı ile çıkan" bir stratejinin gerekli olduğunu belirtiyor.[173] Bu

173 Jurgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Haziran 2002, s. 104

tasarı Habermas'a göre, ulusal aktörlere karşı çelişkili bir beklenti içindedir. "Zira bu tasarı milli devletlerden, ancak ülke sınırları dışında *gerçekleştirilebilecek* bir programı, ülke sınırları içinde ve mevcut hareket imkânları içinde *uygulamalarını* beklemektedir."[174] Habermas'ın çıkış saptamalarından biri, küreselleşmenin sosyal devlet tarihsel bileşimini yıktığı ve şimdiye dek "sosyal devlet tarafından milli yapı içinde görülen işlevlerin milletler-üstü mercilere devredilmesi"[175] gerektiğidir. Habermas, kitabında ağırlıklı olarak Avrupa Birliği'nin bu gereksinime yanıt verip veremeyeceğini tartışıyor, uluslararası bir siyasal örgütlenmenin olası biçimleri üzerinde duruyor, örneğin dünya yurttaşlığı sağlayan bir siyasal statünün oluşturulması, yerleşik ve tam yetkiyle donanımlı bir uluslararası mahkemenin kurulması, BM Güvenlik Konseyi'nin eylem yeteneğine sahip bir yürütme organına dönüştürülmesi türünden öneri ve tasarıları ele alıyor.[176] Bütün bu çözümleme ve tartışmalardan sonra vardığı sonuç, dünya devletinin mümkün olmadığıdır. "Küresel pazarlarla baş edebilecek ve mevzi rekabet biçimini değiştirebilecek bir siyasetin, dünya devleti tarzında örgütlenmiş çok düzlemli bir siyasetin içine yerleştirilmesi mümkün olmamaktadır."[177], "... muhtelif hükümetlerin eylemleri arasında müspet bir koordinasyon sağlamakla yetinmeyen, aynı zamanda mevcut bölüştürme biçimlerine de müdahale edebilen küresel düzenlemelerin önünde (hâlâ) aşılmaz engeller bulunmaktadır."[178]

Neden? Habermas'ın bu soruya verdiği üç yanıt var. Birincisi, özellikle AB içindeki "yüksek sosyal standarda sahip ülkelerle" "daha düşük standartlara sahip olan" ülkeler arasındaki farklılıklardır[179], "Millet-sonrası bir demokrasi için gerekli olan ... meşruiyet şartı henüz yerine getirilmemiştir."[180] Ve yurttaşlar arasında

174 Agy. s. 105
175 Agy. s. 67
176 Agy. s. 138-139
177 Agy. s. 141
178 Agy. s. 135
179 Agy. s. 125
180 Agy. s. 130

dayanışmanın ve refah devleti uygulamalarının ulus sonrası bir federal devlette yaşama geçmesinin önünde yapısal engeller olmamakla birlikte, "dünya toplumunun siyasi kültüründe, küresel bir cemaatleşme ve kimlik inşası için gerekli olan müşterek siyasi-etik boyut noksan kalmaktadır."[181]

Bunlara eklenecek fazla bir şey yok. Kapitalizmin bugünkü gelişme aşamasında dünya çapında bir siyasal örgütlenme teorik bir gerekliliktir; ancak önünde ciddi engeller var. Olgusal bakımdan ülke devletin temel işlevlerinin, sınıf mücadelesi ve kapitalist ekonomi üzerindeki belirleyici önemdeki rolünün devam ettiğini gösteren onlarca kanıt bir yana, asıl engel, dünya kapitalizminin eşitsiz olan, kapitalizm sürdükçe daha da eşitsizleşmesi kaçınılmaz yapısıdır. İster ülke-devlet birimleri, ister coğrafi bölgeler, ister bugün oluşmakta olan AB ve NAFTA gibi alt birlikler olsun, kapitalizm altında çeşitli bölgelerde üretim maliyetleri, işgücü değerleri, emek üretkenliği, üretici güçlerin gelişme düzeyleri eşitsizdir. Eşitliğin olmadığı yerde bütünleşme de, ancak içinde çatışma öğeleri de taşıyan çelişkili bir süreç olarak yaşanmakta, sistemin iç eşitsizlik ve çelişkileri nedeniyle entegrasyon süreçlerine çatışma ve patlamalar eşlik etmektedir. Bu sistemin en büyük açmazı, neden olduğu gelişmeleri, mantıksal sonuçlarına götürememesidir. Kapitalizm, nasıl üretici güçleri canlı emeği tümüyle gerekli olmaktan çıkaracak noktaya kadar, bu nokta kendi varlığını tehdit ettiği için geliştiremiyorsa, onun gibi eşitsiz ve ancak eşitsizlikle sürdürülebilen yapısı nedeniyle de tam ve tek dünya boyutlu bir entegrasyona gidememektedir.

Her sistem, olumlusundan çözemediği sorunu tersinden çözmeyi dener. Tersinden çözüm, emperyalist devletler hiyerarşisine paralel bir sermayeler hiyerarşisinin kaynaşmış ve mutlak egemenliği altında, eşitsizliğin yeniden yapılandırılması, ülke-devletlerin giderek kendi birimlerinde egemen otorite olmaktan çıkarılarak sömürgeleştirilmeleridir.

Emperyalizmi devletsiz düşünmek mümkün değildir. Emper-

181 Agy.s.141

yalizm, devletlerarası ilişkilerin ve ekonomik, siyasal ve askeri yönden güçlü devletlerin ötekiler üzerinde egemenlik kurma sürecinin ürünüdür. Emperyalizm ve ülke-devlet, biri olmadan öteki düşünülemeyecek bir kavram ikilisidir. Ama burada biraz durmak gerekiyor. Çünkü, emperyalizmin içinden geçmekte olduğumuz evresinde devlet ve emperyalizm ilişkilerinde dikkatle değerlendirilmesi gereken yenilikler, değişiklikler var.

On dokuzuncu yüzyılın ulus-devlet dalgası, mantığı gereği "ulusal pazar"ın inşasına, iç siyasal yapının güçlendirilmesine öncelik veriyordu. Adındaki "ulus", "ulusal" sözcüğüne rağmen hiç de etnik ve milliyetçi bir temelde kurulmayan ulus-devlet siyasal bir varlıktı ve bu durumuyla emperyalist gereksinmelere uygun bir temel ya da araç oluşturmuyordu. Ulusal sermayeler, ulusçuluk ve ırkçılık aşısıyla kendilerini emperyalist yayılmanın gereklerine uygun aktörler durumuna getirdiler. Böylece, ulus ve ulus-devlet temelli burjuva emperyalizmleri ortaya çıktı: İngiliz, Fransız, Hollanda, Alman, İtalyan emperyalizmleri...[182] Emperyalistlerarası rekabet ve çatışma iki büyük dünya savaşına yol açtı.

Şimdi bu geleneksel ulus-devlet emperyalizmleri ve genel olarak da devletlerarası ilişkiler temelinde kurulmuş uluslararası siyasal düzen değişiyor. Bu son derece çelişkili ve sürüngen bir süreçtir. Çünkü değişikliğin temel aktörü ülke-devletleridir ve olumlusundan çözüme gitmeyen her süreç gibi bu da sancılı, engelli bir yolda zikzaklarla ilerleyen bir süreçtir.

En başta, kapitalist üretimin, sermayenin hareketinin, artıdeğerin gerçekleşmesinin, işgücü sömürüsünün dünya ölçeğinde, devlet örgütlenmesinin ise esas olarak hâlâ ülkeler ölçeğinde olması, bu durumun kendisi yeni çelişkilerin kaynağıdır.

Bugün, devletlerarası çelişkiler ikincil, sınıflar arası çelişkiler başat çelişki durumundadır. Buna karşı, tüm devletlerin sınıf devleti olduğu, son çözümlemede temel ya da başat çelişkinin zaten sınıflar arasında olduğu, dolayısıyla bu formülasyonun yeni ya da gerekli bir şey anlatmadığı düşünülebilir. Şunları anlatıyor:

182 D. Harwey, agy. s. 39

Tekelci sermayenin çıkarı ile "ülke çıkarı" birbirinden ayrılıyor. Bu, siyasal sonuçları olan, son derece önemli bir ayrışmadır.

Emperyalist devlet, dünyanın paylaşımının ve giderek daha da artan eşitsizlikleri dayatmanın en önemli aracı olmaya devam ediyor. Ancak artık esas olarak, teritoryal bir yayılmanın değil, sermayenin zaman ve mekân olarak sınırsız hareketinin, derinliğine nüfuz etme etkinliğinin aracıdır.

Dünyanın neresinde, hangi ülkesinde olursa olsun tekelci sermaye grupları arasında, ülke-devletlerle bağlı ve sınırlı olmayan, tümüyle kendi dinamik ve inisiyatiflerine bağlı organik bir bütünleşme gerçekleşiyor. Emperyalizmin bağımlı ülke devletlerini kendi teritoryal alanında iktidarsızlaştırma, etkisizleştirme, bu ülkeleri sömürgeci yöntemlerle çekip çevirme uygulamalarıyla birlikte düşünüldüğünde ise bu bütünleşme, öncelikli amacı kendi ulusal pazarını elinde tutmak olan "ulusal burjuvazi" vb kategorilerin tarihe karışması anlamına geliyor. Ne var ki, ülke-devletleri yeniden sömürgeleştirmek de, emperyalistler açısından da yeni sorunlar doğuruyor. Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonra "tarihin sonunu" ilan eden Fukuyama'nın bugün "Devlet İnşası" başlıklı bir kitap yazıp, "terörizme karşı mücadele" adına sınıf mücadelesi ihtiyaçları için devleti güçlendirmekten söz etmesi bundandır.[183]

6. Devlet İktidarının Görünmez Eli

Kapitalist dünyanın bugünkü eğilimlerinden biri *yerelleştirmedir*. Yerelleştirme, sermayenin yalnız ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve kültürel gereksinimlerine de en iyi yanıt verecek bir yöntem olarak tüm dünyada öne çıkarılıyor.

Piyasacılığın, postfordizmin, tüketim merkezciliğin, bireyciliğin, postmodernizmin, kültürel parçalanmanın, çokkültürlülü-

183 Fukuyama, "çokuluslu şirketlerin, STÖ'lerin, uluslararası örgütlerin, suç kartellerinin, terörist grupların" hiçbirinin ulusal devletin yerini alamayacağı sonucuna varıyor: "Net bir cevabın yokluğunda, ulus-devlet egemenliğine geri dönmekten ve bir kez daha devleti nasıl güçlü ve verimli kılabileceğimizi anlamaya çalışmaktan başka seçeneğimiz yok." (Francis Fukuyama, *Devlet İnşası/21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişimi*, çev. Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, Mart 2005, s.142)

ğün, sivil toplumculuğun egemen kavram ve yönelim olduğu koşullarda kentin ve yerelliğin tanım ve işlevleri de değişiyor.

Kent ve yerellikler konusunun en önemli boyutu, bugün bütün-parça, merkez-yerel, üst-alt ilişkilerine eskisinden tümüyle farklı bir içerik kazandırılmakta olmasıdır.

Yerelleşme-yerelleştirme süreci ile, ulus-devlete, özellikle de az ve orta gelişmiş kapitalist ülke devletlerine biçilen yeni rol arasında yakın bir ilişki var. Çok yinelenen ve soruna sermayenin yaklaşımını iyi anlatan bir formülasyonla, "Ulusal devlet, global sorunların çözümünde çok küçük, kimi yerel sorunların çözümünde ise çok büyük kalıyor" deniliyor. Böylece ulus-devletin geleneksel işlev ve yetkilerinin hem emperyalist merkezler ve hem de kendisine bağlı yerel birimler karşısında azaltılmasının düşünsel gerekçesi "özlü" biçimde ortaya konulmuş oluyor.

Yerelleştirme süreci, bir desantralizasyon sürecidir. Merkezi siyasal iktidarın elinde bulunan planlama, karar verme yetkileri, yerel kamusal kuruluşlara, onlardan yarı özerk, özerk kamu kurumlarına, oradan da sermaye ve "sivil toplum örgütlerinin" oluşturdukları örgütlenmelere devrediliyor. Yerelleştirme, aynı zamanda bir özelleştirme mekanizmasıdır: Yerelleştirerek özelleştirme! Kamunun yalnız ekonomik değil, giderek toplumsal işlev ve etkinlikleri de, merkezden yerele, yerelden özele ve özelden de "yabancı" sermayeye geçiyor.

Kentler ve yerel yönetimler giderek sermayenin ve emperyalizmin doğrudan, birebir ilişki kurduğu birimler haline geliyor. Bugün, dünyanın birçok yerinden yüzlerce kent, doğrudan uluslararası kuruluşlarla ilişki kuruyor, projeler geliştiriyor, krediler alıyor, borçlanıyor vb.

Bu sürecin daha birçok yönü ve ayrıntısı var. Bunlara girmeden, yerelleştirme, "yerel yönetişim" süreçlerinin sınıf mücadelesi açısından kritik önem taşıyan birkaç noktasının altını çizeceğim.

En başta, yerelleştirme yönelimi dünya kapitalizminin çok önemli bir gereksinimini karşılamaya yardım ediyor. Kapitalizm, tarih sahnesine çıktığı, kendisini ilk kez egemen-yönetici sınıf yaptığı dönemlerden farklı olarak, toplumun ortak çıkarını temsil, toplumun

tümüne kamusal hizmet götürme misyon ve yükümlülüklerinden uzaklaşmıştır. Desantralizasyon, yerel birimlerin özerkliği, kamusal hizmetlerin yerelleştirilerek özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi bu amaca mükemmel hizmet ediyor. Kapitalist devlet gericileşiyor. *Kapitalizm, yerelleştirmeyi merkezi devlet ve siyaseti sorumluluk ve yükten kurtarmanın bir yöntemi olarak öne çıkarıyor.*

"Kabileleşme", "mikro milliyetçilik" eğilimleri günümüz kapitalizminin bir gerçeğidir. Söz konusu olan iki yönlü bir süreçtir. Emperyalizm, ekonomik, siyasal ve askeri cephelerde ileri derecede merkezileşmiş bir devletler hiyerarşisidir. Uluslararası askeri örgütlenmeler, tekeller, uluslararası ekonomik, mali, kültürel kuruluşlar, bunların tümü emperyalist örgütlenmelerdir. Uzatmadan ve ulusal devletin bugünü ve yarınıyla ilgili tartışmalara girmeden söylemek gerekirse, *bugün yaşanan asla bir merkezsizleşme ve devletsizleşme süreci değildir.*

Aynı madalyonun öteki yüzünde, bağımlı ülkelerin ulusal devletlerinin zayıflatılması, merkezi siyasal sorumluluk ve yetkilerin bağlı oldukları merkezle ve birbirleriyle her türlü bağı zayıflamış yerel birimlere devredilmesi, söz konusu yerelliklerin emperyalist merkezlerin doğrudan ilişki ve müdahalesine açık hale getirilmesi süreci bütün hızıyla işlemektedir. Bu sürecin, yukarıda değindiğim, sermayenin hareketi önündeki engelleri temizlemenin ötesinde *emperyalist merkezi otoriteyi güçlendirdiğini görmek gerekir.* Engels'in Rusya için söylediklerini bugüne uyarlayıp şöyle okuyabiliriz: *Tek tek yerelliklerin tüm ülkede benzer, ama ortak olmaktan uzaklaştırılmış çıkarlarıyla birbirlerinden izole edilmiş olmaları emperyalist despotluğu sürdürmenin önemli güvencelerinden birisini oluşturmaktadır.*[184]

Kaldı ki, sorunun kavranması açısından son derece önemli bir nokta daha var: Ulusal devletin, ekonomik, kamusal yetki ve işlevlerinin azaltılması, bu işlev ve hizmetlerin yerelleştirilmesi ve özelleştirilmesi, devlet iktidarının, baskı aygıtının zayıflatılması, devletin bu alanlarda küçültülmesi anlamına gelmiyor. Tüm kapi-

184 K.Marx-F.Engels, Selected Works in three volumes, agy..c.2, s.394

talist dünyada güvenlik, kolluk örgütlenmeleri güçlerini ve merkezi yapılarını koruyor, hatta pekiştiriyorlar.

Buradan son noktaya geçebiliriz. Ulus-devlet, başka şeylerin yanında bir sınıf mücadelesi birimi, işçi sınıfının pratik örgütlenme çerçevesi, sermaye iktidarının elle tutulur biçimde cisimleştiği alandır. Bugün, elbette ki yalnızca öznel niyetlerin değil, sistemin nesnellik kazanmış eğiliminin de bir sonucu olarak tam da bu çerçeve belirsizleşiyor. "Piyasanın görünmez eli"nden sonra kapitalizm şimdi de "devletin görünmez eli"ni icat etmiş bulunuyor. Siyaset, toplumsal ortamın dışına, uzağına itiliyor. Bunu başlıca iki yoldan yapıyorlar. Bir yol, Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi, üst birimler biçiminde örgütlenmeyle siyasal sorumluluğun *sahipsizleştirilmesi*, siyasal iktidarın doğrudan ulaşılamayacak, muhatap alınamayacak biçimde *anonimleştirilmesidir*. Merkezi devletin, işlev ve yetkilerinin yerel yönetimlere devri, bunlarla birlikte kamusal yükümlülüklerin yerele, oradan da özele kaydırılması, temsili demokrasi ulusal çapta ıskartaya çıkarılırken "yerel demokrasiciliğin" parlatılması bir kez daha merkezi siyasal iktidarı görünmez kılıyor... Sınıfsal olanın yerine bölgecilik, evrensel olanın yerine yerel bağnazlık, ülke çapında sınıfın sınıfa karşı iktidar merkezli mücadelesi yerine, orada burada saman alevi gibi yanıp sönen çıkışlar... Eğitimin, sağlığın, bugün kamu hizmeti kavramı içinde bildiğimiz başka etkinliklerin yerel yönetimlere devredildiğini düşünün. Böyle bir durumda, bu sorunlarla ilgili eleştiri ve muhalefetin muhatabı kim olacak, bu ülkenin farklı yerlerindeki emekçiler, öğrenciler, hastalar özünde aynı olan ama sistemin küçük birimlere bölerek farklılaştırdıkları sorunlarını kime nasıl anlatacaklar? Bu sorunlar için nasıl, hangi temelde ortak mücadele yürütecekler?

Kapitalist devlet, insanlık için artık kapitalizmle birlikte kurtulunması gereken bir kurumdur. Sosyalist dünya devleti ise toplumsal kurtuluşun en önemli araçlarından biri oluyor.

7. Kapitalizmin Sınırı Sorunu

Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya Önsözde söyledikleri önemli bir tartışmanın konusudur. Marx'ın ünlü sözleri şöyle:

> Hiçbir toplumsal düzen, içerebileceği tüm üretici güçler gelişmeden asla yok olmaz. Ve de yeni, daha yüksek üretim ilişkileri, hiçbir zaman, var oluşlarının maddi koşulları eski toplumun rahminde olgunlaşmadan ortaya çıkmaz. Dolayısıyla, insanoğlu önüne ancak çözebileceği görevleri koyar. Çünkü soruna daha yakından bakarsak her zaman görülecektir ki, görevin kendisi ancak çözümünün maddi koşulları varsa, ya da en azından olgunlaşma sürecindeyse gündeme gelir.[185]

Bu sözlerden çıkarılan iki uç yorumdan birincisi şöyle özetlenebilir: Kapitalizm, içerebileceği tüm üretici güçleri içermiş, nesnel sınırına, sonuna gelmiştir. Son demlerini yaşamaktadır; enternasyonalin sözleriyle "bu son kavgamızdır artık..." Devrimci bir iyimserlik ve ruh halinin de ürünü olan bu yaklaşım mücadeleci; ama esas olarak nesnel süreçlerin kaçınılmaz, durdurulamaz, doğrusal bir ilerlemeyle kapitalizmin sonunu getireceğini düşündüğü ölçüde kolaycıdır. Sürekli bunalım, sürekli devrimci durum teorilerine kaynaklık ediyor.

Bu yaklaşım, bugün sürümde değil. Bu yüzden, asıl ikinci yaklaşım üzerinde durmak gerekiyor.

Bu yaklaşımı şöyle özetleyebiliriz: Üretici güçler, kapitalizm altında varabilecekleri son noktaya, daha fazla gelişemeyecekleri kerteye gelmemiş, kapitalizm sonul sınırına varmamıştır. Bir ekonomik-toplumsal sistem için sonul sınır, kendi doğallığı içinde yıkılacağı noktadır. Komünizme geçiş için gerekli olgunluk düzeyi de budur. Kapitalizm henüz yolun sonuna gelmemiştir, "üretken güçleri muazzam bir tempoyla geliştirmeyi, dolayısıyla işçi sınıfının yaşam koşullarını da (şu veya bu ölçüde) geliştirmeyi" sürdürmektedir.[186]

Üretici güçlerin gelişmesi "son sınırı" olmayan bir süreçtir; kapitalizm koşullarında üretici güçlerin daha fazla ilerleyemeyeceği bir sınır teorik olarak vardır; ancak pratikleşme momentini, zamanını saptama olanağı yoktur. Bu süreçler, steril bir ortamda, labo-

185 K.Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz, Marx ve Engels, Selected Works in three volumes, Progress Publishers, Moskova, 1977 c. 1, s. 504

186 Rıza Yürükoğlu, *Sosyalizm Nedir?* Alev Yayınları, İstanbul 1999, s.187

ratuvarda yaşanmıyor. Geçmişten gelen, yeniden üretilen ve değişik yönlerde hareket eden yüzlerce bileşen, sürecin hızını, yönünü, içeriğini etkiliyor. Marx da, zaten, yukarıda verilen pasajda "maddi koşulların olgunlaşma süreci"nden söz ediyor. Ayrıca, hem Marksist teori, hem de toplumsal pratik, sosyalist devrim ve sosyalizm kuruculuğuna başlamak için sürecin ileri derecede olgunlaşmasının gerekmediğini defalarca gösterdi. Şimdilerde, "tarih böyle yaşansaydı" diyen aykırı tarih yazımları moda. Bu modaya uyarak, bir an için Ekim Devrimi'nin öngörülen Avrupa devrimleriyle tamamlanmış olduğunu varsayalım. O zaman, bu "kapitalizm olgundu, değildi" tartışması anlamsızlaşmayacak, dünya tarihi başka türlü yaşanmayacak mıydı? O zaman, üretici güçlerin kapitalizm altında kaydettiği gelişme, bambaşka bir içerik ve güzergâhta sosyalist iktidar altında gerçekleşmeyecek miydi?

Emek üretkenliğindeki artış, bugün zorunlu emeği sona erdirmeyi, üretimin dışına çıkarmayı olanaklı, hatta zorunlu kılan noktaya çok yaklaşmıştır. Artık olgunlaşmış bir süreçle karşı karşıyayız. Kapitalizm altında ise iş saatlerinin kısalması bile kör topal ilerliyor. Kapitalizmin sınırı tartışmasını doğrudan doğruya etkilememekle birlikte, bugün kapitalizm altında işçi sınıfının, emekçilerin yaşam koşulları da iyileşmiyor; kötüleşiyor.

Üretici güçlerin kapitalizm altındaki bilinçsiz (kapitalizmin bilinçli tek etkinliği artıdeğer sömürüsü ve kârdır) ama hızlı gelişimi, insanı bugüne dek kendi emeğiyle yapmak zorunda olduğu şeyleri, nesnelere yaptırılabilecek duruma getiriyor; canlı emek üretim sürecinin başaktörü olmaktan çıkıyor. Bunlar nesnel olarak kapitalist değer kavramını sorguluyor.

Artık neredeyse tümüyle toplumsallaşmış olan üretim ve üretim güçleri mülk sahipliğinin özel kapitalist karakteri nedeniyle gelişebileceği hızla gelişemiyor. Varılan düzey, toplumsal verimlilik açısından üretimin dünya çapında örgütlenmesini zorunlu kılarken, üretim ancak şirketler düzeyinde ve özel çıkarlar çerçevesinde küresel örgütlenebiliyor.

Kısacası, maddi koşullar komünizme geçmek için yeterince olgundur. Bugün, verili üretim güçleri düzeyi dünya çapında biyo-

lojik ve toplumsal olarak gerekli tüm insan gereksinmelerini karşılayacak bir üretimi gerçekleştirmeye, yani bir bolluk dünyası yaratmaya elverişlidir. Üretim süreçlerinin toplumsallaşma derecesi, merkezi planlamayı yalnız olanaklı değil, zorunlu kılıyor. İnsanın tüm özgürlüğü ve yaratıcılığıyla gelişmesinin koşullarını yaratan, doğayla insanı yeniden barıştıran bir toplumsal düzen kapitalizmin bütün pencerelerinden bize bakıyor.

Peki, bütün bu olgun ve geleceksiz haline rağmen, kapitalizmi tarihin çöplüğüne gönderecek toplumsal-siyasal özneler ortaya çıkıp bu misyonu üstlenmezse kapitalizm, kendi kendine kapitalizm olmaktan çıkıp başka bir şeye, komünizme evrilebilir mi?

Bin kez hayır! Kârı, eşitsizliği ve ayrıcalıklı olmayı varlığına eşdeğerde yaşam ilkesi yapan, insanın insanı sömürmesine, ezmesine dayanan, büyük bir ekonomik, siyasal ve askeri gücü elinde yoğunlaştıran bu sistemin evrimci bir dönüşümle kendini yok edeceğini düşünmek çok temelsiz bir düştür.

Kapitalizmin nesnel açmazlarına ve sonuna yapılan vurgu bu noktaya taşındığında, çok bilimsel, çok determinist bir örtü altında kapitalizme karşı savaşmama, teslim olma çağrısı yapılmış olur.

Kendi sonunu getirecek nesnel gelişmenin kendi iradesi dışında önlenemez bir gerçeklik olduğu noktada kapitalizm ne yapar? Ne yapmaz ki?

En başta, tüm maddi, ideolojik gücünü kullanarak işlerin bu noktaya gelmesini önlemeye çalışır. Önleyemezse bütün yıkım güçlerini harekete geçirir. İnsanları öldürüp, cansız varlıklara hiçbir zarar vermeyen nötron bombasını keşfeden, "dünya ekonomisinin canlı tutulması için çalışabilir durumdaki nüfusun yüzde 20'si yeter" diyen bir düzenin gözünü kırpmadan milyonlarca insanı ölüme göndermesini önleyecek etik ya da insani bir engel mi var? Gen teknolojisindeki geliştirmelerin yönü ve öngörülen uygulama alanları, Hitler'i aratacak korkunçlukta ırkçı, öjenik[187]

187 Öjenik, (İngilizce *eugenic*) soyaçekim, eşleştirme yöntemleri kullanılarak insan ırkının niteliğini geliştirmeyle ilgilenen çalışma dalı anlamına geliyor. Gen teknolojisindeki gelişmelerle birlikte, öjenik bir uygarlık yaratmanın koşulları olgunlaşıyor.

bir "uygarlığın" kapitalizmin gündemine girdiğini haber veriyor. Genlerle oynayarak insan türlerini yeniden düzenleme düşüncesi artık bir makine parçasını düzenleme düşüncesi kadar sıradan sayılıyor. Bazı gen mühendisleri, en çok 20-30 yıl içinde "gen zenginleri" ve "doğuştan olmalar" diye iki biyolojik sınıfın ortaya çıkacağını duyuruyorlar. Emperyalist kapitalizm, dünya nüfusunun yüzde 10'unu oluşturan gen zengini süperinsanlarla, yüzde 90'lık yoksul ve "doğal" kölelerden oluşan yeni türden bir köleci uygarlığa geçişe hazırlanıyor. Ve anlaşılması gereken bunun bir niyet sorunu olmayıp, kapitalist mantığın gereği olduğudur. En liberal yaklaşımda bile, tedavi edici ve düzeltici genetik müdahaleler arasındaki sınır belirsizdir. Pratik olarak özellik değiştirici müdahalelerde hedeflerin seçimini belirlemekte son söz "piyasa"nındır.

"Ya komünizm, ya barbarlık" ikilemi bugün her zamankinden daha günceldir.

Tarih, ara çözümleri elimine eden bir yoldan ilerliyor. Başta komünistler ve emekçi sınıflar olmak üzere, tüm insanlığı, herkesi, karar verme, taraf olma, savaşma sorumluluğuna çağırıyor.

8. Gerici Ara Dönem

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, dünya yeni bir döneme, gerici bir ara döneme, girdi. Eski dönemin kapandığı kesindir. Yeni, ya da ara dönemin öğeleri, ilişkileri ve güçleri ise yeni yeni oluşuyor. Bugün dünya, dünya kapitalist sistemi, emperyalizm tüm iç çelişki ve gerilimleriyle birlikte ilginç bir süreçten geçiyor.

Gerici ara dönemin ana çizgileri şunlardır:

Bir: Sosyalizmin çözülüşü ile birlikte, kapitalizm de bir başkalaşım sürecine girmiştir. "Reel sosyalizm" döneminde "teorik kapitalizm"den farklılaşarak "reel kapitalizm" biçimini alan sistem, şimdi aslına dönüşüyor.

Ekim Devrimi ve Sovyetler Birliği'nde yeni bir toplumsal düzen kuruculuğuyla başlayan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir dizi Doğu Avrupa ülkesindeki, Çin, Küba, Vietnam'daki devrimlerle

ilerleyen tarihsel süreç dünyanın üçte birinin emperyalist-kapitalist sisteme meydan okuması anlamına geliyordu. Bu meydan okuyuş, dünya devrimini, kapitalizmden dünya çapında kopuşu getirmedi. Ama, emperyalist-kapitalist sistemin yapısı, işleyişleri, ideolojisi, siyasetleri üzerinde başkalaştırıcı bir etki yaptı.

En başta bu ülkelerin varlığı emperyalist kapitalizmin önündeki dümdüz dünyayı engebeli hale getirdi. Kapitalizmin dünyalaşmasına, genişlemesine ve derinleşmesine sınırlar koydu. Daha önemlisi, "eşitlik", "toplumsal gereksinme" ve "kamu hizmeti" kavramlarını öncelikli toplumsal ilke sayan sosyalizm denemeleri kapitalizmi, düzenini savunmak üzere birtakım savunma ve bağışıklık önlemlerine başvurmaya zorladı. Kapitalist ülkeler işçi sınıfı hareketi, toplumsal-ekonomik haklar mücadelesinde önemli kazanımlar elde etti.

Çözülüşle birlikte kapitalizm, bir büyük engelden, varlığı, yapılanması ve işleyişleri üzerinde kurallar, sınırlar ve yaptırımlar koyan bir büyük basınç kaynağından kurtuldu.

Refah devletinin, kazanılmış emek mevzilerinin, toplumsal hakların bu kadar hızlı ve köklü biçimde tasfiye edilmekte oluşunun, büyük sermaye taarruzunun bu denli şiddetle, bu yaygınlıkta uygulanabilmesinin arkasındaki en temel neden budur. 15 yıl gibi kısa bir zaman dilimi içinde, yalnız refah devleti tasfiye edilmedi. İşçi sınıfı içindeki ayrıcalıklı bir toplumsal katman olan "işçi aristokrasisi"ne olan gereksinim de azaldı.

Devletin, kapitalizmin oluşumu ve gelişmesindeki rolü yeni biçimlerde sürüyor. Refah devletinin tasfiyesi, kuralsızlaştırma, esnek üretim, özelleştirme ve benzeri başlıklar devletin ne ekonomik alandan geri çekildiği/çekileceği, ne de kapitalist devletin düzenleyici toplumsal işlevlerinin sona erdiği anlamına geliyor. Sistemin yapısal krizleri ve sınıf mücadelesinin seyri, bu ikisinin şiddet derecesi, kapitalizmi çeşitli önlemler almaya, yeniden kurallaştırmaya zorlayabilir. Tez ise değişmiyor: Dünya çapında, kapitalizmin varlığına yönelen gerçek bir komünist sınıf hareketi dayatmadıkça, eski günlere, "refah devleti"ne dönülmesi mümkün değildir. Böyle bir hedef "gerçekçi" değildir. Doğru ve devrimci de değildir.

Emek-sermaye çelişkisi her zamankinden daha çıplak ve saf bir içerik kazandı. Sermaye, kârın en çok, işgücünün en ucuz olduğu yerde üretim yapmayı yalnızca teknolojik olanaklara borçlu değildir. Tarihin cilvesine bakın: Hâlâ bir "komünist" partisi tarafından yönetilen Çin, dünyanın en ucuz işgücü deposu, tüm dünyada işgücünün daha ucuza satın alınmasını olanaklı kılan bir çalışma kampına dönüştü.

İki: İki karşıt sistemli dünya koşulları üzerinde biçimlenen uluslararası siyaset zemini çözülmüş, "devletlerarası" ilişkiler düzeni bozulmuştur. Buna daha önce değindik.

Üç: Sosyalizmin çözülüşüyle birlikte, dünya kapitalist sistemi en büyük "ortak düşman"ından yoksun kalmıştır. "Terörizm"in bu boşluğu doldurması olanaksızdır. Ortak düşman yokluğu, emperyalistler arasındaki ilişkileri doğrudan ve birinci derecede etkilemektedir.

Bu durumun yol açtığı üç önemli sonuç var: Emperyalist yeniden paylaşımın, emperyalistler arası entegrasyon/çatışma süreçlerinin yeni koşullara uygun yeni biçimler alması; birbirinden farklılaşan emperyalist stratejiler geliştirilmesi; hegemonya kavramının içerik ve işlevinde değişme.

Emperyalistler arası bir savaşın, bugün pratik bir olasılık olmaması, emperyalist paylaşım kavgasının, rekabet ve çatışmanın ortadan kalktığı anlamına gelmiyor. Bir tarafında emperyalistlerin bulunduğu savaşlar sürüyor.

ABD ve Çin hızla ve büyük ölçeklerde silahlanıyorlar; Rusya hâlâ önemli bir askeri güçtür; AB kendi ordusunu oluşturmaya çalışıyor; Japonya teknik gücü yüksek bir askeri güç olmanın yollarını arıyor.

Çözülüşle birlikte, iki ucunda iki farklı sınıf iktidarının, iki farklı sistemin bulunduğu iki kutuplu dünyanın sona erdiği doğrudur. Kapitalist dünya ise tek kutuplu değildir. ABD dışındaki kutuplar henüz dünya çapında Amerikan hegemonyasına tek başlarına, ya da birlikte –bu birlik denkleminin nasıl, kimin kimle, kime karşı bağlaşıklığı ile oluşacağı ayrı ve kesin yanıtı şimdiden verilemeyecek bir sorudur– meydan okuyacak durumda değiller.

Ancak, çevrelerinde ekonomik etkinliklerin örgütlendiği dünyasal, bölgesel güç odakları biçimleniyor: AB, Çin, Japonya ve onların ardından da Rusya. Bu, birden çok odağın doğrudan çatışacağı bir durum değilse bile, birden çok stratejinin çatışacağı bir dünya demektir ve "emperyalizmin inisiyatif yitirmesi" bir yönüyle bu stratejilerin birbirini, bu aşama için kullanılabilecek yumuşak bir deyimle, "çelmelemeleriyle" ilgilidir.

Dört: Ortak düşman yokluğu, hegemonya kavramının içeriğinde, siyasal anlam ve işleyişinde değişikliklere yol açmıştır.

Kavramın köküne ve özellikle de reel sosyalizm dönemiyle birlikte kazandığı anlama baktığımızda, bu kavramın üç öğeyi birden içerdiğini görüyoruz: Taraflaşma; bağlaşıklık ve bağlaşıklar tarafından iradesine karşı konulamayan liderlik. Emperyalizm, reel sosyalizm karşısında bir taraftı; emperyalist ülkeler bu taraflaşmada birbirinin bağlaşığıydı ve ABD hegemonik güçtü. Hegemonya, kaba, fiziksel ya da askeri güce de, tümüyle demokratik, rızaya dayanan bir kabullenmeye de eşitlenemez. Siyasal bağlam ve güç ilişkilerine göre farklı anlamlar kazanabilen bir kavramdır. Hegemonik olanın bağlaşıklar üzerindeki otoritesi, esas olarak meşrulaştırıcı ideolojik/siyasal etkiyle karşı konulamaz askeri gücün bileşiminin sonucudur.

Beş: ABD'nin bugünkü hegemonyasının temel dayanakları zayıflıyor.

Kısaca şöyle: Sosyalizmin çözülüşü sonrası topu topu 15 yıllık bir zamandır. Sosyalizmi çözen antisovyet, antikomünist bir savaşa başarıyla önderlik eden ABD bu "zafer"in verdiği prestij ve krediyi kullanıyor. İkincisi, siyasal ve askeri güç bakımından şu anda alternatifsiz. Üçüncüsü, başka bir hegemon gücün sivrilmediği bir dünyada, ABD hegemonyasının bütün alanlarda inişe geçmesi önümüzdeki sürece daha önce eşi görülmemiş özgünlükte, çelişkili ve içinde büyük devrimci olanaklar barındıran bir karakter kazandıracaktır.

Burada, çok farklı anlamlarda kullanılan "imparatorluk" kavram ve tartışmalarına girmeden, geleneksel hegemonya kavramı bakımından inişte olduğu kanımca tartışmasız ABD'nin askeri gücüne

ve henüz elinde tuttuğu "zamana" dayanarak bir dünya egemenliği kurmayı denediği söylenebilir. Burada ise dünya sistemini büyük bir çelişki beklemektedir: Askeri güce dayanarak dünya egemenliği kurmanın gerekli koşulu, "küresel" düzensizlik ve çatışma ortamıdır. Bu ise kontrol edilmesi olanaksız bir sürece işaret ediyor.

ABD Ekonomisi Güçten Düşüyor

ABD artık, dünyanın en büyük üretim gücü değil, dünyanın en büyük tüketici gücüdür. ABD'nin hâlâ dünya ekonomisinin motoru olduğu söylenmektedir; ki doğrudur. Bu büyük ekonomi, büyük tüketimi ile dünya ekonomisinin çarklarını döndürmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra son derece özerk ve ileri derecede üretken olan ABD, bugün esas işi üretmekten çok tüketmek olan bir sistemin merkezidir. 1929'dan önce dünya sanayi üretiminin yüzde 44.5'ini ABD gerçekleştiriyordu (yüzde 11.6'sını Almanya, yüzde 9.3'ünü İngiltere, yüzde 7'sini Fransa, yüzde 4.6'sını Sovyetler Birliği, yüzde 3.2'sini İtalya ve yüzde 2.4'ünü Japonya). Şimdi ABD'nin üretimi AB'den düşük ve Japonya'dan biraz fazla.[188]

ABD ihracat kalemlerinde sanayi mallarının payı azalıyor. ABD dış ticareti hiçbir yerde fazla vermiyor.

ABD üretimdeki egemenliğini yitirir yitirmez, finans sermayesi eliyle üstünlüğü yeniden ele geçirmeye girişti. 1980'den bu yana, neredeyse her şeyin finanslaştırılması, esas olarak, ABD Hazinesi, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve diğer mali kurumlar aracılığıyla egemenliğin yeniden kurulmasını amaçlayan bir stratejinin gereğiydi. ABD bu stratejide geçici bir başarı sağladı. Ancak finans alanı en sonunda üretime bağlı olduğu için, 1990'lar boyunca dünya finans hareketlerinde ABD önce nispi, sonra da mutlak anlamda gerilemeye başladı. ABD'li şirketler, ABD'li finansal kurumlar hâlâ güçlüler, ama bugün ABD'nin borcunun büyük bir bölümü yabancılara.

188 Emmanuel Todd, *The Breakdown of the American Order/AFTER EMPİRE*, Translated by C. Jon Delogu, Columbia University Press, New York, 2003, s. 64.

ABD rezervleri düşüyor. 1950'de uluslararası güçlü paralar ve altın cinsinden dünya rezervlerinin yüzde 70'ine sahip olan ABD 2003 yılında yüzde 4'üne, gelişmiş ülke rezervlerinin ise yüzde 10'una sahipti. Dolar ise siyasal bir varlığa dönüştü.

2000 sonrasını ötekilerden ayıran temel özellik, iç ve dış dengelerin, yani kamu ve ödemeler dengesinin birlikte bozulması ve ABD'nin en büyük kamu ve dış açıklarla yüz yüze kalmasıdır (2003'te 400 milyar dolar; 2004 sonu 500 milyar dolar). Son beş yıl içinde ABD cari işlemleri, denge durumundan kronik açıklar veren bir konuma geldi. Bunları kapatmanın temel yöntemi, öteki ülkelerin dış hesaplarında "fazla" vermeleri ve bu fazlanın finansal işlemlerle ABD'ye çekilmesidir. ABD açıklarını dünyaya "finanse" ettirmektedir. Doğru deyişle, ABD ekonomisi dünyanın geri kalanından kaynak aktararak ayakta kalmaktadır.

2003 sonunda 2.4 trilyon dolara varan borçlanmanın 2009 yılında 7 trilyon dolara, kişi başına ise 24 bin dolara ulaşacağı tahmin ediliyor (Center for Economic Policy Research).[189] ABD'nin net dış borç miktarı ulusal gelirin 22'sine ulaştı.[190]

Bu koşullarda ABD ekonomisinin geleceği, kurallarını koyduğu, ama kendisinin o kurallarla bağlı olmadığı bir dünya sistemine, o da egemen güç konumunu korumasına bağlıdır. Bu hedefin karmaşıklığı ve kırılganlığı ortada. ABD ekonomisi giderek daha az ürettiği gibi, giderek daha az tasarruf ediyor. Asya ülkeleri, özellikle de Çin, yüksek tasarruflarını ABD'ye borç vererek, ihracat yaparak güçleniyorlar; ABD de borçlanarak tüketimini sürdürüyor. Dünya ekonomisi bugün, bu tuhaf ve kararsız denge üzerinde deviniyor. Yüksek işsizliğin sürdüğü, büyüme hızları düşen durgun Avrupa, cari işlem fazlası yaratarak ABD'ye kaynak aktaran yoksul ülkeler nesnel olarak bu dengenin kaybedenler tarafında ve

189 Son üç paragraftaki veriler, Bağımsız Sosyal Bilimciler'in Mart 2005 tarihli "2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler" başlıklı metnin "Kapitalist Dünyanın Hegemon Gücü Olarak ABD Ekonomisindeki Gelişmeler" adlı ekinden alındı. www.bagimsizsosyalbilimciler.org

190 Korkut Boratav, "Uluslararası Dengesizlikler Üzerine Bir Tartışma", Cumhuriyet, 15 Mart 2006

Boratav'ın deyimiyle "saadet zinciri"nin dışında kalıyorlar. ABD için bu kadar borcun, Asya için ise bu kadar alacağın fazla geleceği bir kırılma noktası öngörülüyor.[191] Böyle bir durumda, doların hızla değer yitirmesi, faizlerin artması, giderek düşen iç talebin ABD ekonomisini durgunluğa ve küçülmeye sürüklemesi, dış açıkların daha da artması, bütün bunların zincirleme etkiyle ihracatçı ülke ekonomilerinin büyümesini olumsuz etkilemesi olasıdır. Sonuç olarak, ABD ekonomisi ve onun üzerinden dünya ekonomisi son derece kırılgan ve krizlere gebe bir dönemden geçiyor.

ABD Emperyalist "Evrensellik" İddia ve İdeolojisini Yeniden Üretemiyor

Soğuk Savaş dönemi, ABD'nin kendini evrensel değerlerin savunucusu olarak gösterebildiği bir dönemdi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu özelliğini esastan yitirdi. Soğuk Savaş dönemi boyunca tüm siyasal etkinliğini üzerinde inşa ettiği, kendisini "özgürlükçü" bir süper güç olarak sunmasına olanak veren evrensel ideolojik araçları kaybetti. Antikomünizm, ikiz kardeşi antisovyetizm, "insan hakları" ve "hür dünya" savunuculuğu artık etkili araçlar değiller.

Evrensellik, hiç olmazsa belli konularda aynı ölçü ve standartları esas almayı gerektirir. ABD ise bugün içeride ve dışarıda, "çifte" değil "çoklu" standart kullanıyor. Kendi topraklarında beyazlarla renkli derililer, Avrupa kökenli Amerikalılarla, Afrika ve Latin kökenliler arasındaki ayrımcılık derinleşiyor ve sivriliyor. Arap ve İslam dünyası, İsrail yanlısı ABD'yi "büyük şeytan" olarak algılıyor. Irak direnişinde bu ideolojik etkinin de önemli payı var. Katrina trajedisi ABD yurttaşlarının dünyanın ayrıcalıklı insanları olduğu efsanesini yerle bir etmiştir.

Daha önemlisi, "küreselleşme" ve "terörizme karşı savaş" başlıkları altında yürütülen, dünya halklarından daha çok kaynak aktarmak, emeği daha yoğun sömürmek, yaşamı ve kültürü tektipleştirmek, bunlara karşı tüm direnme mevzilerini yok etmek

191 Agy.

üzerine kurulu taarruza karşı tepkiler baş hedef olarak ABD'ye yöneliyor.

ABD emperyalist siyasetlerini, egemenlik mücadelesini, esas olarak tüm öteki alanlardaki gerilemesini kapatacak askeri gücüne dayandıran bir strateji izliyor.

Dünyanın en büyük ve şimdilik karşı konulamaz askeri gücü olduğu doğru, ancak bu güç sınırsız ve mutlak değil.

ABD'nin gerileyen ekonomik gücünün, askeri harcamaları karşılamaya daha ne kadar yeteceği en azından belirsizdir. Ekonomik dayanakları azalan bir askeri güçle yeryüzü sömürüsünü ve egemenliğini bugünkü düzeyinde sürdürmek ise olanaksızdır.

Askeri uzmanlar, ABD'nin deniz ve hava kuvvetleri bakımından üstünlüğünün tartışılmaz olduğunu söylerken, kara kuvvetlerinin görece zayıf ve güçlendirilmesinin zor olduğu görüşünde birleşiyorlar. ABD'nin, dünya egemenliği için ihtiyaç duyduğu kuvvet gösterisini Afganistan, Irak gibi askeri bakımdan zayıf güçlere karşı yapması, İslam dünyasını karşısına alması, kısacası "kolay" hedefler seçmesi gücünün değil, zayıflığının belirtileridir.

"İmparatorluktan Sonra"sı üzerine akıl yürüten burjuva yazarlar, ABD'nin Avrupa için koruyucu olmaktan çıkıp potansiyel bir saldırgan konumuna geçebileceğinden, Rusya-Avrupa-Japonya yakınlaşmasının ABD'yi dengeleyecek bir askeri güç oluşturabileceğinden, Japonya'nın isterse 15 yılda ABD'ye denk teknik-askeri güç yaratabileceğinden söz ediyorlar.[192]

Olanaklar, Olasılıklar

Askeri güç ilişkileri alanına, jeopolitik ve jeostratejik tartışma ve değerlendirmelere daha fazla girmeden, ABD dışındaki emperyalist odakların durumlarını ayrıca ve özel olarak ele almadan söylenebilecek olan şudur: *ABD geriliyor. Öteki emperyalist odaklar şimdilik tek başlarına ya da birlikte bu gerileyen emperyalist güç karşısında bir karşı hegemonya odağı oluşturamıyorlar, mücadele sürüyor, emperyalist sürtünme ve çatışma öğeleri birikiyor.*

192 Emmanuel Todd, agy. s. 57, 195

Dünya çapında ve özellikle de Ortadoğu ve Önasya'da bu birikimlerle tarihten, farklı kültür ve uygarlıklardan gelen sorunlar birbiri üstüne biniyor.

Türkiye, emperyalistlerarası paylaşım ve hegemonya mücadelelerinin, uluslararası, tarihsel sorunların üst üste bindiği bir siyasi coğrafyanın ortasında. Türkiye'nin iç çelişkileriyle, emperyalist odaklar ve stratejiler arasındaki çelişki ve sorunların karşılıklı ilişkisi Türkiye'nin iç gerilimlerini artırmakla kalmıyor, aynı zamanda Türkiye'yi emperyalist paylaşım ve çatışmaların, bölgesel ikilemlerin bir parçası, mücadele alanı haline getiriyor. Emperyalist odakların birbirilerini çelmelemeleri, ABD işgalciliğine karşı yükselen Irak direnişi, AB'nin genişlemeyle birlikte derinleşen iç çelişkileri ve benzeri nedenlerle ABD ve AB emperyalizmleri inisiyatif yitiriyorlar. Emperyalist merkezlere tammamen teslim olmuş Türkiye kapitalizminin bugün yaşadığı bocalama ve tıkanıklığın önemli nedenlerinden biri emperyalist stratejilerin karşılaştığı engel ve tıkanmalardır. Başka bir deyişle, iç ve dış dinamikler birbirlerini bugüne dek hiç olmadığı kadar doğrudan ve şiddetle etkiliyorlar.

Avrupa'da sınıf mücadelesi keskinleşiyor ve daha da keskinleşecektir.

Bu sürecin en azından Avrupa'da sınıf mücadelesini nasıl etkileyeceğinin ilk işaretleri ortaya çıkmaya başladı. AB Anayasası'nın Fransa ve Hollanda referandumlarında reddedilmesi, Fransa'daki 2006 bahar direnişi, Almanya seçimleri doğrudan yol açtıkları siyasal sonuçlardan çok, yansıttıklarıyla ciddi bir ilgiyi hak ediyorlar. Önemleri, ara dönemde ve emperyalist Avrupa'da işçi sınıfının, emekçilerin alttan gelen birikimini dışa vurmalarından geliyor.

Anayasa referandumlarında oylanan anayasa maddeleri değil, aynı zamanda bir refah devletini çözme, emeğe toplu saldırı operasyonu olan entegrasyon sürecinin kendisiydi. Almanya'da seçimlerle ortaya çıkan tablo da aynı eğilimi ortaya koyuyor. Bu seçimler açısından en önemli nokta, seçimlerde yüzde 8 oy alan Sol Parti'nin programı ve muhalefet çizgisi değil, ortaya çıkan düzen karşıtı sınıf enerjisidir.

Para birliği ve 2005 genişlemesiyle kimilerince geriye dönüşü

olmayan bir süreç olarak parlatılan Avrupa Birliği, bu belirtilerin ortaya koyduğunun da ötesinde derin bir bunalım içindedir. Siyasal bütünleşme süreci durma noktasına gelmiştir. 1980'den bu yana uygulanan neoliberal siyasetlere karşı toplumsal muhalefet gerçekten güçleniyor. Yeni katılan ülkeler AB'den aradıklarını bulamadılar. Yenisiyle eskisiyle bütün AB ülkeleri "ulusal çıkarları" öne çıkarmaya, bunu açık açık dillendirmeye başladılar. Ulusal hükümetler, stratejik ilan ettikleri sektörleri "devlet olarak" korumaya alıyorlar. Enerji sektöründe, "ulusal" şirketler, her şirketin "kendi" devleti tarafından kamu-özel şirket birleştirmeleri ve başka yollardan destekleniyor. AB'de ekonomik durgunluk sürüyor. İtalya ve İspanya'da durum kötüleşiyor. Para birliği de içinde olmak üzere, bugüne dek bütünleşme yolunda atılan adımlar sorgulanıyor.

Ara başlıktaki "Avrupa'da sınıf mücadeleleri keskinleşiyor ve daha da keskinleşecektir" öngörüsü bütün bu sayılanların temelinde yatan, emek-sermaye çelişkisinin kazandığı kimi yönleriyle gerçekten yeni denebilecek içeriğe dayanıyor. 1970'den bu yana 1990'larda daha da hızlanan bir tempoyla, Avrupa, deyim doğruysa, "Amerikan kapitalizmi modeline" geçmeye çalışıyor. Refah devletinin çözülmesi bu geçişin başka türlü dillendirilmesidir. En kısa ve özlü biçimde ortaya koymaya çalışırsam aynı süreçte emekle sermayenin karşılıklı durumlarını çok yakından ilgilendiren *iki önemli gelişme*, değişiklik söz konusudur.

Birincisi, birikmiş zenginlik, işçi sınıfının, emekçilerin ekonomik olanak ve kazanımları, emekçilerden ve birikmiş fonlardan alınarak tekellere ve büyük korporasyonların artık birer kapitalist olan üst düzey yöneticilerine aktarılıyor. *İkincisi*, kapitalizmin küreselleşmesinin, sermayenin hareketinin sınırsızlaşmasının doğrudan sonucu olarak emeğin dünya çapındaki rekabeti, emekgücünün "fiyatı"nı, ücretleri dünyanın en ucuz olduğu ülkelerdeki düzeye doğru çekiyor. Ricardo'nun belirttiği gibi, emekgücü arzının sınırsız olduğu koşullarda rekabetin ücretleri yaşamda kalabilme sınırına çekmesi kapitalizmin demir yasalarından biridir. Sorun şudur ki, emek arzı bugüne dek hiçbir zaman gerçek anlamda "sınırsız" değildi. Şimdi neredeyse sınırsızdır. Bu sürecin başındayız ve bu olgu en çok Avru-

pa işçi sınıfını tehdit etmektedir. Bütün veriler, Avrupa'da patlayıcı madde birikiminin yoğunlaştığını gösteriyor. Küçük ama son derece çarpıcı bir bilgi: Uluslararası bir kamuoyu araştırmasına göre, Fransa'da serbest piyasa ekonomisinin sistemlerin en iyisi olduğuna düşünenler ankete katılanların yalnızca yüzde 36'sını oluşturuyor. Bilgiyi aktaran kaynak Almanya'da da durumun farklı olmadığını kaydediyor. Çin'de ise yüzde 74 serbest piyasanın en iyi sistem olduğu yolunda görüş belirtiyor.[193]

Ana çizgilerini belirtmeye çalıştığım ara dönem, tehlikelerle olanakları iç içe barındırıyor.

Komünist ve işçi sınıfı hareketi için en büyük tehlike, ara dönemin akıntıları içinde bir ara akım durumuna düşmektir. Sol içindeki liberal ve milliyetçi eğilimlerin, değişim rüzgârlarıyla savrulanların sorunu da tam bu noktadadır. Deneyimli bir emperyalist "guru"nun Marksizm ve küreselleşme karşıtı hareketler hakkında küstah bir edayla yazdığı şu cümleler aslında son derece uyarıcıdır:

> Farklı inanç ve motivasyonların oluşturduğu bu karışım (küreselleşme karşıtlığını kastediyor-HY) yine de Marksizmin idealist fanatiklikle rasyonellik yanlısı tarihsel maddecilik arasında oluşturduğu anlamda kapsamlı ve sistematik bir küreselleşme karşıtlığı ideolojisi oluşturmamaktadır... karşı görüş, kapsamlı, ideolojik olarak cazip, alternatif bir ekonomik ve küresel düzen tasarımı ortaya koyamamıştır. Karşı görüş taraftarları asıl muhalif cepheye ilgi duysalar da net bir karşı saldırı gerçekleştirememektedirler.[194]

Sorun, komünist seçeneği oluşturma ve geliştirme sorunudur. Gerçek ve toplumsal ölçekte siyaset, ancak karşıt kutbun, antagonist ucun sivriltilmesiyle üretilebilir. İnsanlar, tümü birbirine benzeyen, hepsi aynı kapıya çıkan, hiçbir gerçek değişikliğin çağrıcısı olmayan "siyasetlerle" neden ilgilensinler?

Bu söylenenler bir bakıma devrimci olanaklarla ilgili bir ze-

193 William Pfaff, "Capitalism Under Fire", *International Herald Tribune*, 30 Mart 2006

194 Zbigniev Brzezinski, *TERCİH Küresel Hakimiyet mi Küresel Liderlik mi?*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s.198-196

min etüdü olarak değerlendirilebilir. Yeniden paylaşım ve geçiş dönemleri emperyalist zincirin en çok sürtündüğü ve gerildiği zamanlardır. Bu durumun kendisi ciddi bir devrimci olanaktır.

Bu genel saptamanın ötesinde, içinden geçmekte olduğumuz dönemin uç veren eğilimlerinden çıkartılabilecek öngörüler kanımca şunlardır:

Emperyalist merkezlerde sınıf mücadelesi keskinleşecektir.

Orta derecede gelişmiş, orta büyüklükteki kapitalist ülke ve yağmalanması sürmekte olan eski sosyalist ülke emekçileri, kendi sömürücü sınıflarına ve emperyalist merkezlere kaynak aktarmanın çift yönlü basıncına karşı mücadeleyi yükselteceklerdir.

Bundan sonraki gelişmeler hangi yönde olursa olsun, Venezuela örneği, antiemperyalist mücadelenin günümüzde ancak antikapitalist doğrultulu bir emekçi/yoksul halk hareketi çizgisinde başarılı olabileceğini göstermiştir. Küba devriminin gerçekleşmesi ve direnciyle birlikte Latin Amerika'daki gelişmelerin dünya üzerindeki etkileri hep bu kıtanın kendisinden öte olmuştur. Bu etkinin de katkısıyla önümüzdeki dönem antiemperyalist mücadelelerin yükselmesi ciddi bir olasılıktır.

Dönemin temel problemi ise, her yönden komünizmi çağıran bir nesnellikle, ona yanıt veremeyen bir öznellik olarak özetlenebilir.

Bütün göstergeler, dönemin devrimci seçeneğe "şans" tanıyacağını gösteriyor. Şans ise yalnızca ona hazır olanlara gülüyor.

İKİNCİ BÖLÜM

KOMÜNİZM VE DEVLET

BİR

KAPİTALİZMDEN KOMÜNİZME DEVRİM VE DEVLET

1. Siyasal devrim/toplumsal devrim ve restorasyon üzerine giriş notları

Her devrimin temel sorunu, devlet iktidarı sorunudur. Toplumsal devrim yolunda atılacak ilk adım iktidarın sınıfsal kaynağını değiştirecek olan *siyasal devrimdir.*

Toplumsal devrim, bir üretim biçiminden daha ileri bir üretim biçimine geçiştir. Geniş anlamda toplumsal devrim, koca bir tarihsel dönemi, çağı kapsayan, ekonomik, toplumsal, teknolojik, kültürel ilerlemelerin tümüdür. Geçiş süreçlerinde çeşitli üretim biçimleri ve bunların çeşitli öğeleri somut bir toplumda aynı anda ve iç içe bulunmaktadır. Yeni sınıfın ve yeni üretim ilişkilerinin tam egemenliği üretici güçlerin devrimden sonraki gelişmesiyle, Marx'ın kullandığı bir terimle "ekonomik-teknolojik devrim"in yol almasıyla gerçekleşmektedir.

Dar anlamda toplumsal devrim; siyasal iktidarın, varolan toplumsal sistemi temelinden değiştirecek yeni bir sınıfın eline geçmesidir. Bu tanımda toplumsal devrim ile siyasal devrim örtüşür.

Marx bu duruma, "toplumsal ruhta siyasal devrim" diyor. Her siyasal devrim toplumsal bir devrime yol açmaz. İktidarın sınıfsal kaynağının, iktidar blokunun sınıfsal bileşiminin değiştirilmesine de siyasal devrim demekte bir sakınca yoktur; ama bunlar toplumsal devrime yol açmayan iktidar değişiklikleri olarak kalırlar.

Toplumsal devrimin ve onun ilk adımı olan toplumsal ruhtaki bir siyasal devrimin teorik temelini Marx şöyle formüle etti:

> Gelişmelerinin belli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri, varolan üretim ilişkileriyle ya da aynı şeyin yasal ifadesi olarak, o güne dek içinde çalıştıkları mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu ilişkiler üretici güçlerin gelişme biçimleri olmaktan çıkıp, onlara ayakbağı olurlar. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. Ekonomik temelin değişmesiyle o koca üstyapı da tümüyle aşağı yukarı hızlı bir biçimde dönüşüme uğrar.[195]

Bir yanda sürekli gelişen üretici güçler, öte yanda gelişmelerinin belli bir aşamasında bunlara ayakbağı olmaya başlayan üretim-mülkiyet ilişkileri... Devrim bu ikisinin ve bunları temsil eden güçlerin çatışmasından doğuyor.

Marx ve Engels devrim teorisini bir üretim biçiminden başkasına geçiş süreçlerini, özellikle de burjuva devrimlerini inceleyerek geliştirdiler. Marx'ın teorik kurgusuna ve Marksist çevrelerdeki egemen yoruma göre üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki ilişkide daha hareketli ve dinamik olan üretici güçlerdir. Üretici güçler bir noktada varolan üretim ve mülkiyet ilişkileri içinde daha fazla gelişemez duruma gelecek; tıkanıklığı açmak için üretim biçimini değiştirmekten başka hiçbir yolun kalmadığı noktada toplumsal bir devrimin koşulları da olgunlaşacaktır. Kuşkusuz, bu aşırı yalınlaştırılmış, bir ölçüde de şemalaştırılmış anlatım Marksist devrim teorisinin doğru bir özeti olmaktan uzaktır ve buradaki amacım da devrim teorisini tartışmak değil. Bu okyanuslar kadar engin konuya burada değinmemin nedeni, üretici güçleri devrimci mayalanmanın dinamik, üretim ilişkilerini ise statik öğesi gibi alan vulgar bir kavrayışla araya mesafe koyma gereksiniminden

195 K. Marx-F. Engels, Selected Works, c.1.s.503-504 .

kaynaklanıyor. Bu kavrayışla yaşanmış ve yaşanacak devrimleri anlamak ve çözümlemek olanaksızdır.

Ne söylemek istediğimi daha iyi anlatmak, siyasal devrimle toplumsal devrim arasındaki ilişkiyi diyalektik doğasına daha uygun ortaya koymak üzere "burjuva devrimi" ile "sanayi devrimi" arasındaki bağ ve etkileşime bir kez daha dikkat çekmek istiyorum.

Önceki bölümlerde incelediğimiz iki burjuva devriminde de önce toplumsal ruhta siyasal devrim anlamıyla burjuva devrimleri gerçekleşmiş, sanayi devrimleri arkadan gelmiştir. Marx ve Engels, birçok yerde açıkça kapitalizmin tam yol alacağı gelişkin üretici güçler düzeyine sanayi devrimiyle ulaştığını yazdılar. Büyük ölçekli üretim, büyük kent nüfusu, proletarya ile burjuvazinin kapitalizmin iki temel sınıfı olarak yerlerini almaları ve mücadeleleri sanayi devrimiyle ete kemiğe büründü.

Eğer kapitalizm kendine uygun üretim güçlerine ancak sanayi devrimi ile, yani 1780'lerde ulaştı ise, burjuva devrimleri hangi işi gördü? En azından İngiltere ve Fransa burjuva devrimleri örneğinde kapitalist üretici güçlerin esas gelişmesi üst yapının burjuva sınıf tarafından alınmasından, mülkiyet ve üst yapı ilişiklerinin burjuvalaştırılmasından sonra gerçekleşti. Yani, üretim-mülkiyet ilişkilerindeki değişikliklerin üretici güçlerin gelişmesini hızlandırdığı tam bir etkileşim yaşandı. Birinci nokta budur.

İkincisi, toplumsal ruhta bir siyasal devrimin gerçekleşeceği koşulların doğması için üretici güçler ile üretim ilişkisi arasındaki çelişkinin son sınırına gelmiş, tam olgunlaşmış olması gerekmemektedir. Bu noktaya gelmeden de sıkışma ve bunalımlar başgösterebilir. Hatta, devrimler tarihi, devrimci krizlerin birçok durumda üretici güçlerin yeni üretim biçimine en olgun olduğu yerde değil, başka birçok nedenle çelişkilerin odaklaştığı ve keskinleştiği yerde çıktığını gösteriyor.

Bu iki saptamadan bir teze varmak istiyorum:

Toplumsal bir devrime büyüyen her siyasal devrim aslında "zamanından" öncedir. Devrim, her zaman "erken" gelendir. Ekonomik-toplumsal gelişme, yeni düzen kuruculuğunu başlatacak mi-

nimum bir düzeye erişmişse, yeni düzen öncülerinin kendilerini egemen güç durumuna getirecek devrimci atılıma girişebilecekleri koşullar da var demektir. Her siyasal devrimde, başı çeken sınıfsal özne, toplumda egemen ve çoğunluk *olduğu* için değil, kendisini çoğaltmak ve egemen kılmak *için* iktidara uzanır. Üretici güçlerin gelişme düzeyindeki eksiklikler sonradan tamamlanır; sistemin egemen olması için tamamlanması da gerekir. Yeni toplumsal düzenin egemen olması kapitalizmin doğumuyla dünya-tarihsel bir bağlama yerleşmiştir. Devrim; üretim-mülkiyet ilişkilerini değiştirerek üretici güçleri geliştirme, eylemlerini sürekli kılarak ve yayılarak da dünya çapında egemenliğini kurma inisiyatifidir. Devrimin "erken" gelen olmasının, ya da "geç" kalan devrimlerin bir türlü gelememesinin başka bir nedeni daha var: Uzun bir dönemi kapsaması kaçınılmaz olan bir üretim biçiminden ötekine geçiş süreci ile, iktidarın sınıf karakterinin değiştiği, yeni bir sınıfa geçtiği ani kopuş ve sıçrama eylemi farklı yasallık ve düzeneklerin etki alanı içindedirler.

Burjuva devrimlerini ve Ekim Devrimi'ni restorasyon süreçlerinin izlemesinin nedenini buralarda aramak gerekir!

Devrimle iktidarı alan yeni düzen kurucularının hemen her devrimde karşılaştıkları iki kritik sorun, devrim iktidarını toprağında sağlamlaştırmak ve yayılmaktır. Yayılamayan her devrimin içe dönerek iktidarını ve düzenini güçlendirmeye yönelmesi ise yasallık düzeyinde bir eğilimdir. Örneğin, Fransız Devrimi'nin Avrupa'da durdurulduğu dönem olan 1815-30 arası aynı zamanda bir restorasyon dönemidir. İlerleyemeyen bir devrim geri çekilerek tutunmak zorunda kalmaktadır.

Şimdi kısaca, feodal toplumdan kapitalist topluma geçişle, kapitalizmden sosyalizme geçiş süreçlerinin konumuz açısından son derece önemli ve farklı özelliklerine bakalım.

Feodalizmden kapitalizme geçiş özel mülkiyet ve sömürü ilişkileri üzerinde temellenen bir toplum biçiminden başka bir sınıflı topluma geçiştir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş ise özel mülkiyetli bir toplumdan üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ve sömürünün kaldırılacağı bir topluma geçiştir. Çok daha derin,

eski egemen sınıfların çok daha büyük direnişiyle karşılaşacak bir kopuştur.

Burjuva devrimleri, ekonomik ve ideolojik cephelerde evrimci ve kerteci (tedrici) bir süreç olarak ilerlemişti. Feodalitenin ekonomik gücü, kent tüccarlarına, manifaktürcülere geçmiş ve bu geçiş feodal iktidarı devrimden önce ekonomik olarak zayıflatmıştı. İşçi sınıfı ve proletarya için böyle bir şey söz konusu değildir. Ekonomik mücadele, grev vb burjuvazinin ekonomik iktidarını benzer ölçülerde zayıflatmamakta ve işçi sınıfınınkini güçlendirmemektedir.

Tüccar ve zanaatkâr, feodal toplumun çözülüşü sürecinde bilginin sahibi, yeni ideolojinin üreticisi oldular. İşçi sınıfı örneğinde bu da geçerli değil. Geleneksel zanaatkâr-emekçinin üretim araçlarından kopmasıyla başlayan proleterleşme süreci, aynı zamanda kafa emeği ile kol emeğinin ayrışması sürecidir ve "... bu daha büyük işbölümü, işçinin özel hünerini yok etmekte, bu hünerli işin yerine herkesin yapabileceği emeği koyarak işçiler arasında rekabeti artırmaktadır."[196]

Burjuva devrimleri, devrim diye anılmayı, feodalitenin siyasal iktidarı güzellikle vermemesi karşısında giriştikleri siyasal iktidar mücadelesi nedeniyle hak ettiler. Siyasal devrim burjuva devrimlerinin son halkası, gidebilecekleri son duraktı. Komünizme geçişte ise siyasal devrim yalnızca bir ilk adımdır.

Burjuva devrimleri tarihsel olarak feodalizmin olgunlaşıp, sonuna yaklaştığı bir dönemde ve ekonomik toplumsal açıdan en gelişmiş ülkelerde ortaya çıktılar. İlk sosyalist devrim ise kapitalizmin henüz kendi tarihinin başlarında olduğu bir dönemde ve az gelişmiş bir ülkede gerçekleşti. Burjuva devrimlerinden sonra yukarıdaki iki anlamıyla da restorasyonlar oldu; ama burjuva devrimleri bölümünde de altını çizdiğim gibi feodalizme dönüş olmadı. Dünyada bilinen bir feodal restorasyon örneği yoktur. Sosyalist iktidarlar altındaki restorasyon süreçleri ise kapitalizme dönüşle sonuçlandı.

196 Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara 1999, Beşinci basım, s.213

Bu giriş notları bizi kapitalizmden komünizme geçiş, proleter devrimi ve proletarya diktatörlüğü başlıkları açısından kritik önemdeki bir saptama-teze ulaştırıyor: Devlet iktidarı, her toplumsal devrim sürecinin önemli bir kaldıracıdır; ancak bu genel önermenin anlattığından çok daha yaşamsal ve nitelikçe farklı bir işlev olarak *komünist siyaset* kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin başat ve belirleyici aracıdır. Kapitalizmi burjuvazi inşa etmez. Kapitalizmin oluşumu kendiliğinden bir süreçtir. Komünizmin inşası ise bilinçli, yani örgütlü bir süreçtir.

Başka bir deyişle, komünizme geçiş ve kuruculuk dönemlerinde siyasetin, siyasal iradenin önemi ve rolü çarpıcı biçimde öne çıkmaktadır. İşçi sınıfı iktidarının, yönetiminin çeşitli uğraklarında karşılaşacağı nesnel dayatma ve açmazlar karşısında yoğunlaşmış bir siyasal irade ile sınırları zorlamaktan başka almaşığı yoktur. Çünkü, bunun alternatifi, nesnelliğe teslim olmak, kapitalizme dönüş dip akıntılarına kapılmaktır. Şöyle de formüle edilebilir: Nesnellik, burjuva devrimlerinde ve genel olarak kapitalist toplumda siyasal iradeye uymak zorunda olduğu sınırları gösterir; komünizme geçişte ise siyasal irade üzerindeki uyarıcı ve keskinleştirici etkisiyle ulaşılabilecek, zorlanacak hedeflere işaret eder.

2. Geçiş dönemi, proletarya diktatörlüğü: Kavramsal çerçeve

Kapitalizmden komünizme geçiş hem devrimci ve hem de kurucu bir süreç olmak zorundadır: Siyasal devrim, işçi sınıfı iktidarı ve ne kadar süreceği önceden bilinemeyecek bir toplumsal kuruculuk dönemi.

Geçiş döneminin devlet biçimi proletarya diktatörlüğüdür. Bilindiği gibi, Marx sınıf mücadelesi teorisine esas katkısının proletarya diktatörlüğü olduğunu söylemiştir.

Kavram ve içeriği

"Diktatörlük" sözcüğünün iticiliği ve yöneten sınıflarca komünistlere karşı ne denli ikiyüzlüce ve oportünistçe kullanıldığı

ortada. Bu yüzden, bu kavramın içeriği kadar, yarattığı olumsuz çağrışımlar da tartışma konusu oluyor. Felsefi, hatta siyasal içeriğine katılsalar bile, bu nedenle komünistlere "proletarya diktatörlüğü" kavramından uzak durmayı salık veren iyi niyetlilerin sayısı az değil.

1970'li yıllarda "Avrupa Komünizmi"nin moda olduğu zamanlarda kavram dünya komünist hareketinde de çok tartışılmıştı; kimi önemli partiler proletarya diktatörlüğünü programlarından çıkarmışlardı.

Oysa "proletarya diktatörlüğü" kavramının püf noktası devletin *sınıf* karakteri, *geçişsel ve geçici* özelliğidir. Marksist teoride, bütün devletler bir sınıf diktatörlüğüdür. Burjuva demokratik devlet de, faşizm de sınıf diktatörlüğünün değişik biçimleridir. Bunun gibi, proletarya diktatörlüğünün de birbirinden farklı biçimlere bürünmesi olanaklı ve olasıdır. Proletarya diktatörlüğünü, tarihsel açıdan meşru, haklı ve demokratik kılan iki esas neden, çoğunluğun azınlık üzerindeki egemenliği olması ve devletin de sönümleneceği sınıfsız, sömürüsüz bir özgürlük toplumunu amaç edinmesidir. Buradan bakıldığında ve her demokrasinin özünde bir diktatörlük olduğu önermesinden hareket edildiğinde proletarya diktatörlüğü için "işçi sınıfının devleti", "sosyalist devlet", "halkın kendi kendini yönetimi", "halkın, halk için hükümeti" gibi Marx ve Engels'in çeşitli yazılarında kullandıkları terimler kullanılabilir; bu ilişkiye "proletarya demokrasisi" "sosyalist demokrasi" denmesinde de hiçbir sakınca yoktur. Öte yandan, hiçbir ikiyüzlülüğe de gerek yoktur. Proletarya diktatörlüğü, kapitalizmi, sınıfları ve eski topluma ait kalıntıları yok etmek için gerektiğinde baskı uygulamak durumundadır. Baskının dozu, düzeyi, proleter demokrasisinin biçimsel kurum ve işleyişleri, başta burjuvazinin ve karşıdevrimin direnci olmak üzere, dünya çapındaki ve iktidar coğrafyasındaki birçok koşula bağlıdır. Bunları seçmek, belirlemek, tek başına devrim iktidarının iradesine bağlı değildir.

"Diktatörlük" üzerine kısa notlardan sonra, neden "proletarya" diktatörlüğü sorusuna geçebiliriz. Bu soru birkaç yoldan yanıtlanabilir. Yollardan biri, Marx ve Engels'in ilk kullanışlarından son for-

mülasyonlarına, kavramın adım adım kazandığı anlam ve anlamların izini sürmek olabilir.[197] Başka bir yol, tüm tarihsel deneylerin bilgisiyle, bugünden bir bakışla kavramdaki "proletarya" kavramının ne olduğunu ve ne olmadığını, daha öznel bir anlatımla ne olması ve ne olmaması gerektiğini ortaya koymaktır.

İkincisini yapmaya çalışarak, uzatmadan ana noktaya geliyorum: Proletarya diktatörlüğü, sosyolojik ya da ekonomik bir sınıf-sallığa, "işçici" bir anlama değil, *siyasal* bir içeriğe sahiptir. Bir kez, proletarya, anlam ve kavram kökü bakımından, yaşamını emekgücünü satarak sürdürmek zorunda olanların tümünü, işçileri, işsizleri, kır ve kent yoksullarını kapsayan geniş bir kavramdır. İkincisi, bu ölçüde geniş, kendi içinde türdeş olmayan bir toplamın, iktidara, devlete kimliğini verebilecek bir bütünlük oluşturması yalnızca *siyaseten* olanaklıdır. İşçi sınıfı ya da sosyalist iktidar *siyasal bir bileşimden* başka bir şey değildir. Siyasal bileşimin söz konusu olduğu yerde öncülük ve hegemonya da olmak zorundadır. Siyasal bileşimi oluşturan, gözeten, geliştiren bir öncülük. Nesnellik, verili koşullar çetin olabilir; devrimci iktidar bağlaşıklığı yaşama geçirmede çok ve çeşitli engellerle karşı karşıya kalabilir; bunların üstesinden gelmek, çelişkili önlem ve araçları gerektirebilir. Koşullar ne olursa olsun değişmeyecek öncelik, sınıfsal bağlaşıklık ve kitle çizgisinin korunmasıdır. Çünkü, siyasal birliğini ve toplumsal desteğini koruyamayan bir proletarya devleti, iktidarını da koruyamaz.

Saf bir işçi devrimi, saf bir işçi iktidarı olanaklı değildir. En başta, iktidarı almak ve korumak için işçi sınıfı kendisiyle birlikte, yalnız yoksul köylülüğü ve kent yoksullarını değil, "tarihsel çıkarları çelişkili olan kitleleri"[198] de devrim sürecine kazanmak durumundadır. Yoksa devrim gerçekleşmez. Yine Balibar'ın sözleriyle,

197 Hal Draper, "Proletarya Diktatörlüğü"ne bir cilt ayırdığı dört ciltlik çalışmasında bunu yapıyor; kavramın Marx ve Engels'teki gelişimiyle ilgili geniş bilgi aktarıyor. Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution, Cilt III, The Dictatorship of the Proletariat*, Montly Review Press, New York, 1986

198 Etienne Balibar, agy. s. 102 "Tarihsel çıkarları çelişkili kitleler" ifadesi doğrudan ve tam bir sınıf aidiyetini anlatmamaktadır. Bu anlatım, sınıfsal soyutlama planında küçük burjuvaziyi çağrıştırmakla birlikte, küçük burjuvaziden öte, farklı sınıf ve katmanları kesen siyasal olarak aktif bir topluluğu, "kitle"yi öne çıkarmaktadır.

"eğer proleter devrim bir halk devrimi de değilse, proletarya diktatörlüğü olmaz"[199] Halk devrimi, o tarihsel anda "halk"ı oluşturan sınıfların, kendi eylemleri, talepleriyle devrime katılmalarıdır.

Daha önemli olarak, proletarya diktatörlüğü tanımlanabilecek bir kurumsallık, çerçevesi önceden çizilmiş bir siyasal rejim, kalıba dökülmüş bir örgüt modeli değil, *sınıfsal bir ilişki, bir sınıf mücadelesi ilişkisidir.* Bu tartışmada karşımıza çıkacak en büyük tehlike modelleştirme eğilimidir. Proletarya diktatörlüğü tarihsel bir eğilimdir. Paris Komünü'nde ve Sovyet deneyinde ortaya çıkan kurumlar bu tarihsel eğilimin somut dışavurumlarıdır. Bunlara da, daha öte anlamlar yüklememek gerekir. Bu örneklerin önemi, proletarya diktatörlüğü tarihsel eğilimini somut olarak, gerçekleştirerek kanıtlamış olmalarıdır. Proletarya diktatörlüğü bundan sonraki girişimlerde, "Komün tipi", "Sovyet tipi", ya da şimdiden adını ve tanımını hiç bilemeyeceğimiz *üçüncü bir tip* devlete gereksinim duyacaktır.

Tanım ve çerçeve

> Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinin ötekine devrimci dönüşüm dönemi yatar. Bunun karşılığı ise, *devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamayacağı bir geçiş dönemidir.[200]

Kapitalizmle komünizm arasında bir devrimci dönüşüm dönemi zorunludur; dönüşüm ve geçiş dönemine tanımını veren en önemli öğelerden biri devletin karakteridir.

Perry Anderson tarihsel materyalizmin temel önermelerinden birini şöyle formüle ediyor:

> Sınıflar arasındaki seküler savaşım son çözümlemede toplumun siyasal düzeyinde –ekonomik ve kültürel düzeyinde değil– çözülür. Başka bir deyimle, sınıflar varolduğu sürece, üretim ilişkilerindeki temel değişimlere damgasını vuran devletlerin kurulması ve yıkılmasıdır. 'Yukarıdan tarih' –sınıf egemenliğinin

199 Agy.

200 K.Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*

> bu olağanüstü karmaşık makinesi- 'aşağıdan tarih'ten daha az önemli değildir.[201]

Gerçekten de, bu kitabın birinci bölümünde gördüğümüz gibi, üretim ilişkilerindeki değişikliğin tarihi, aynı zamanda devletin tarihidir. Aşağıdan tarihin bütün savaşları devlet iktidarı üzerinedir ve "yukarıdan" tarihin temel aracı da devlettir.

Şimdi, proletarya diktatörlüğü üzerine temel Marksist önermeleri, kimi yerlerde yinelemeyi göze alarak özetleyelim.

Bir: *Komünist Manifesto*'nun sözleriyle proletaryanın ilk işi devlet erkini alarak kendisini yönetici sınıf konumuna yükseltmektir. Proletarya devlet erkini, sermayenin tümünü derece derece burjuvaziden söküp almak, bütün üretim araçlarını devletin, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek için kullanacaktır.

İki: Erki kendisinden önce alan bütün sınıflardan farklı olarak, proletarya devlet erkini aynen alıp kullanmayacak, tersine burjuva devlet makinesini parçalayacaktır.

Üç: Proleter devrim, yine kendisinden önceki bütün dönüşümlerden farklı olarak, devletin sınıf temelini değiştirmekle kalmayıp, kendisini yok etmeye yönelecektir.

Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* için yazdığı notlarda yer alan aşağıdaki pasaj Paris Komünü örneği üzerinden proleter devrimin devlete karşı karakterini çok açık ve net biçimde anlatmaktadır:

> Bu (Paris Komünü kastediliyor-HY) şuna ya da buna, Devlet iktidarının meşru, anayasal, cumhuriyetçi ya da emperyalist biçimine karşı bir devrim değildi. O Devlet'in kendisine karşı bir Devrim, halkın kendi toplumsal yaşamını kendisi adına toplumun bu doğaüstü düşüğünden geri alışıydı. Devleti yönetici sınıfın bir kesiminden bir başka kesimine aktaracak bir devrim değil, bu iğrenç sınıf egemenliği aygıtını çökertecek bir devrimdi... Komün, devletin kesin yadsınması ve dolayısıyla 19. yüzyıl toplumsal Devrimi'nin başlangıcıydı.[202]

---

201 Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State, Verso*, Londra 1993, s.11 .

202 Marx-Engels, *Archives*, Moskova 1934, c.III (VIII), s. 324, Aktaran Ralph Miliband, *Kapitalist Devlet*, Çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, Aralık 1989, s. 26-27

Devletin varlığı, ister burjuva ister proleter olsun, sınıfların, sınıf mücadelesinin varlığı demektir. Bu da, devletin, proletarya onu burjuvaziye karşı çevirdiğinde bile burjuva bir araç, burjuva kalıntısı bir araç olduğu anlamına gelir. Proletarya diktatörlüğünün varlık koşulu, tarihsel eğilimi kendini toplumsallaştırmak, giderek yok etmektir.

Dört: Proletaryanın devlet erkini alarak kendisini yönetici sınıf konumuna yükseltmesi, burjuva devlet aygıtını parçalaması ve yerine devletsizliğe doğru ilerleyecek yeni tipte bir devlet örgütlemesi arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. *Marksist devlet ve devrim teorisinin bütünsel ve ardışık mantığı, işçi sınıfının gerçekten egemen olmasını, eski devletin gerçekten ve bütün temel dayanaklarıyla parçalanmasını, yeni tipteki devlet örgütlenmesinin yeni bir içerikte biçimlenmesini emretmektedir. Bunlardan birindeki eksiklik, sürecin baştan sakatlanmasını ya da geriye dönüşlü olmasını getirecektir.*

Beş: Komünistlerin amacı, insan yaratıcılığının, özgürlüğünün önündeki bütün sınır ve engellerin yok edildiği, sömürünün, sınıfların olmadığı, kimsenin kimseye hükmetmediği komünist toplumdur. Proletarya diktatörlüğü, olanaklı ve zorunlu tek dönüşüm ve geçiş yöntemidir. Komünistlerle anarşistler arasındaki farklılık ve tartışmaların yoğunlaştığı nokta burasıdır.

Altı: Proletarya diktatörlüğü "en demokratik burjuva demokrasisinden milyon kez daha demokratiktir" çünkü, işçi devleti sömürü ilişkilerinin yeniden üretilmesini gerektirmeyen, yukarıda da belirttiğim gibi çoğunluğun çıkarına olan bir sınıf egemenliği biçimidir. Sömürücü sınıfların sömürülenler üzerinde örgütlü ve sistematik zor uygulaması *teorik bir zorunluluktur*; sınıfları ve devleti ortadan kaldırmayı amaçlayan proletarya devletinin baskı ve zor uygulaması ise ancak *tarihsel bir zorunluluk* olarak ortaya çıkar. Tarihsel zorunluluk olması geçici olması anlamına gelir. Proletarya diktatörlüğünün, içeriğine uygun biçimler yaratması da, Marksist devlet teorisi açısından yine teorik bir zorunluluktur. Temel fark biçime değil içeriğe ilişkindir.

Yedi: Tek ülkede sosyalizm pratiklerinin yol açtığı sonuç ve uygulamalar, Marksist devlet, proletarya diktatörlüğü ve komünizme geçiş teorisi açısından ancak bir tarihsel parantez olarak ele alınabi-

lir, ama asla teorikleştirilemezler. Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist ülkelerdeki somut durumu akılcılaştırmak için teoriyle oynamak bedeli ağır bir yanılgıdır. Kaldı ki, devletsiz, sınıfsız topluma tek tek ülkelerde değil dünya çapında ulaşılabilir. Bu, tek tek ülkelerdeki sosyalizm denemelerinin meşruluğunu ortadan kaldırmaz; ancak dünya devrimi, dünya çapında proletarya egemenliği oluşmadığı sürece komünist/devletsiz topluma geçilemez.

Sekiz: Komünist toplumun alt evresi sosyalizmden, üst evreye nasıl, hangi biçim ve süreçlerle geçileceğinin ayrıntılı yolunu hiç kimse önceden çizemez. Yapılabilecek olan, teorinin ve toplumsal ilişkilerin sunduklarından bu geçişin amacını, yönünü ve ilkelerini sürekli biçimde geliştirmektir. Engels'in 1890'da yazdığı gibi, "bugünden yapılabilecek tek şey ... daha sonraki gelişmenin *genel eğilimini* bulmaya çalışmaktır."[203] Engels, aynı mektupta, tartışmaya bütün katılanları, "sosyalist toplumu" (tırnak içine alan Engels-HY) sürekli olarak değişen ve ilerleyen bir şey olarak düşünecek yerde, hiç değişmemek üzere kurulmuş bir şey olarak düşündükleri için eleştirmektedir.

"Geçiş"[204] döneminin toplumsal/ekonomik karakteri

> Teorik olarak, kuşkusuz kapitalizm ile komünizm arasında, toplumsal ekonominin bu her iki biçiminin özelliklerini ve öğelerini barındırmak zorunda olan belirli bir geçiş dönemi yatar. Bu geçiş dönemi, ölmekte olan kapitalizmle doğan komünizm arasında –ya da bir başka deyişle, yenilmiş fakat yok edilmemiş kapitalizmle doğmuş ama henüz çok güçsüz komünizm arasında– mücadele dönemi olmak zorundadır.[205]

Lenin, aynı yazıda, proletarya diktatörlüğü döneminde "toplum-

203 Engels'ten C. Schmidt'e mektup, 5 Ağustos 1890, *Selected Works*, c. 3, Sol Yayınları, Aralık 1979, s.586

204 Dönemin "geçiş" sözcüğü ile kavramlaştırılmasına, özellikle de "geçiş toplumu"na haklı itirazlar var. Ben "devrimci dönüşümler" içeriğine bağlı kalmak koşuluyla "geçiş dönemi" demekte bir sakınca görmüyorum. İster "geçiş toplumu" ister "sosyalizm" densin, bu dönemin bağımsız bir toplumsal formasyon olarak değerlendirilmesinin ise yanlış olduğunu düşünüyorum.

205 Lenin, "Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Siyaset", 30 Ekim 1919, *Toplu Yapıtlar*, Progress Publishers, Moskova 1980, c. 30, s. 107

sal ekonominin temel biçimlerinin, kapitalizm, küçük meta üretimi ve komünizm" olduğunu, Rusya'nın proletarya diktatörlüğü dönemindeki ekonomik sisteminin "komünist ilkeler" üzerinde birleşmiş emeğin tüm devlet çapında mücadelesini temsil ettiğini, bu mücadelenin ilk adımlarının, küçük meta üretimine, henüz direnmekte olan kapitalizme ve küçük meta üretimi temelinde yeniden doğmakta olan kapitalizme karşı mücadele olduğunu yazıyor.[206]

Burada altı çizilmesi gereken, daha işin başında, birleşmiş emeğin devlet çapındaki mücadelesinin "komünist ilkeler" üzerinden yapılmasıyla ilgili uyarıdır. Lenin'i belirttiği tarihte Sovyetler Birliği'nde gerçekten komünist ilkelerin yaşam bulup bulmadığı değildir.

Proletarya diktatörlüğü, işçi sınıfı iktidarı altında kapitalizme, burjuvaziye, küçük meta üretimine karşı bütün cephelerde mücadele yürütülen bir dönemdir. Lenin, *Devlet ve Devrim*'de ve başka birçok yerde, proletarya diktatörlüğü dönemi için "sosyalizm" kavramını kullanıyor. Aktardığım yazısında olduğu gibi, dönemin öğelerini, ilkelerini sayarken ise sürekli olarak "komünizm"e göndermeler yapıyor. Bu konuya döneceğim.

En temel görev

Proletarya diktatörlüğünün temel görevi sınıfları ve meta kategorisini ortadan kaldırmaktır.

> Sosyalizm, sınıfların ortadan kaldırılması demektir. Proletarya diktatörlüğü sınıfları ortadan kaldırmak için her şeyi yapmaktadır. Ama sınıflar bir vuruşta yok edilemezler. Ve sınıflar proletarya diktatörlüğü döneminde hâlâ durmaktadır ve duracaktır. Sınıflar yok olduğunda proletarya diktatörlüğü gereksiz hale gelecektir. Proletarya diktatörlüğü olmaksızın sınıflar yok olmayacaktır.[207]

206 Çevirerek, kendi cümlelerimle aktardığım pasajın İngilizcesi şöyle: "The basic forms of social economy are capitalism, petty commodity production, and communism. ... The economic system of Russia in the era of dictatorship of proletariat represents the struggle of labour, united on communist principles on the scale of a vast state and making its first steps – the struggle against, petty commodity production and against the capitalism which still persists and against that which is newly arising on the basis of petty commodity production." (agy. s.108)

207 Lenin, agy, s. 114

Proletarya diktatörlüğünün temel görevlerinden biri, sınıfların, sınıfsal bölünmenin işçi sınıfı iktidarı altındaki döl yatağı olan küçük meta üretiminin kaldırılması olarak tanımlanabilir. Bu işlevini tamamladığı anda, bir sınıfın bir başka sınıf üzerindeki egemenlik ve baskı aracı olma tanımıyla proletarya diktatörlüğü sona erecektir.

Engels'in *Komünizmin İlkeleri*'nde yazdıkları, kanımca konunun teorik özünü son derece açık ve diyalektik biçimde ortaya koyuyor:

> Sınıflar işbölümüyle ortaya çıktılar ve işbölümü bugüne kadar olan biçimiyle tümden yok olacaktır... Toplumun komünistçe örgütlenmesi, bir yandan sınıfların varlığıyla bağdaşmaz, öte yandan, bu toplumun kurulmasının kendisi sınıfları ortadan kaldırmanın araçlarını sağlar.[208]

Bu süreç, görece uzun ya da kısa bir zamana yayılabilir. Ancak, proletarya diktatörlüğü altındaki devrimci dönüşümler dönemi hiçbir biçimde kalıcılaştırılamaz. Bu noktada bir tartışma olmaması gerekir. Geçiş dönemi, geçici bir dönemdir. Proletarya diktatörlüğü döneminin temel işlevi meta üretiminin ve sınıfların ortadan kaldırılmasıdır.

> Herkes, Marksizmin sınıfların ortadan kalkmasının teorik gerekçelerini ortaya koyduğunu bilir. Bu ne anlama gelir? Sosyalizmin zaferi için kapitalistleri devirmek yeterli değildir; proletarya ile köylülük arasındaki fark da ortadan kaldırılmalıdır... Sınıf mücadelesi yürütüyoruz ve amacımız sınıfları ortadan kaldırmaktır. İşçiler ve köylüler durdukça, sosyalizm gerçekleşmiş olmayacaktır. [209]

Altını kalınca çizelim: Söz konusu edilen yalnız kapitalist sınıfın, burjuvazinin değil, *sınıfların* ortadan kaldırılmasıdır!

Proleter devrim ve komünizme geçiş sorunlarına eşitsiz gelişme yasası ışığından bakan Lenin, komünizmin aşamaları ayrı-

208 Engels, *Komünizmin İlkeleri*, Ekim 1847, *Selected Works*, Progress Publishers, Moskova, Dördüncü Basım, 1977, c.1 s.93

209 Lenin, TY C.30, s.506

mının zamanla büyük önem kazanacağını, geçiş döneminin uzun sürebileceğini gördü ve yazdı.[210]

3. *Proletarya diktatörlüğü: Sorunlar*

İlk sorun, teorik-kavramsal düzeydedir. Proletarya diktatörlüğü, sosyalizm, sınıfsız toplum, komünizm, komünizmin alt ve üst evreleri... Yaygın kullanılan bu kavramlar, doğru ya da tanımlanmadan kullanıldıkları ölçüde büyük bir kavram kargaşasının kaynağı oluyorlar.

Proletarya Diktatörlüğü Üzerine çalışmasında Etienne Balibar şunları yazıyor:

> Yalnızca komünizm, sınıfsız bir toplum, bütün sömürü biçimlerinin ortadan kalktığı bir toplumdur. Ve kapitalist ilişkiler, sömürü ilişkilerinin mümkün olan en son tarihsel biçimini temsil ettiklerine göre, üretimde ve toplumsal hayatın bütününde, yalnızca komünist toplumsal ilişkilerin kapitalist ilişkilerle gerçekten uzlaşmaz, gerçekten birbirleriyle uyuşmaz oldukları anlamına gelir. Bu da dev bir teorik ve özellikle pratik önemi olan bir dizi sonuç; *Sosyalizmin, proletarya diktatörlüğünden başka birşey olmadığı* sonucunu doğurur. Proletarya diktatörlüğü, 'sosyalizme geçiş' değil, 'sosyalizme bir geçiş yolu' değil, sosyalizmin kendisidir.[211]

Balibar, proletarya diktatörlüğüyle özdeş anlam verdiği "sosyalizmin" sınıfsız, hatta sömürüsüz bir toplum olmadığı tanımını vererek; "Sosyalizm, maddi temelleri ortadan kaybolduğu ölçüde her

---

210 *Devlet ve Devrim*'de: "Siyasi bakımdan Komünizmin ilk ya da alt evresi ile üst evresi arasındaki farklılık, zamanla belki de çok büyük olacak." (Lenin, TY, c. 25, s. 475) 1920'de, Tüm Rusya Merkezi Yürütme Komitesi'ne sunduğu rapordan: " Sosyalistlerin kapitalist bir toplumda nasıl mücadele etmeleri gerektiği zor bir sorun değildir ve çoktan çözülmüştür. İleri sosyalist toplumu tasarlamak da zor değildir. Bu problem de çözülmüştür. En zor görev, eski, alışılmış, bildiğimiz kapitalizmden henüz doğmamış ve henüz hiçbir sağlam temeli olmayan yeni sosyalizme pratikte nasıl geçileceği sorunudur. En iyi durumda bile bu geçiş yıllar alacak, bu yolda siyasetimiz birçok küçük aşamalara ayrılacaktır. Ve önümüzdeki görevin, siyasetin ve siyaset sanatının tüm zorluğu bu geçişlerin her birinin özel görevlerinin hesaba katılmasındadır." (Lenin, TY, c.30, s. 330-331)

211 Etienne Balibar, *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine*, Çev. M.A.Akay, Pencere Yayınları, İstanbul, Haziran 1990, s. 41-42

tür sömürünün ortadan kaybolmakta olduğu bir toplum olabilir ancak" diyerek ve Lenin'in proletarya diktatörlüğünün kapitalizmle komünizm arasındaki mücadele ile belirlenen bir geçiş dönemi olduğu biçimindeki formülünü tekrarlayarak[212], kavram tercihinin teorik bir yanlışa yol açmasına karşı önlemler almakta, ancak öteki kullanımlarıyla birlikte düşünüldüğünde kavramsal karışıklığa istemeden yardımcı olmaktadır. Proletarya diktatörlüğünü sınıflı bir sosyalizm, hatta "olgun ve gelişmiş sosyalizm" olarak tanımlayan, ya da uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının yok olmasıyla, proletarya diktatörlüğünün "tüm halkın devleti"ne dönüştüğünü vazeden yaklaşımlar büyük teorik yıkım ve karmaşa yaratmışlardır. Bu yaklaşımlara göre, sosyalizm sınıflı bir toplumdur; proletarya diktatörlüğü en temel görevini yerine getirmeden, komünizmin alt evresine varmadan başka bir devlete dönüşebilecektir; ve sosyalizm, içinde uzun dönem yaşanabilecek toplumsal ekonomik bir düzen, hatta üretim biçimidir!

Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki o çok ünlü pasajda komünizmin alt evresine "sosyalizm" demedi. Komünizmin alt evresini, "sosyalizm" olarak adlandıran Lenin'dir. Lenin proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş dönemini, ayrıca ve özel olarak "sosyalizm" diye kavramlaştırmamakla birlikte, bu dönem için de "sosyalizm" kavramını kullandı. Lenin sonrasında "sosyalizm", çok geniş bir yelpazade, proletarya diktatörlüğüyle başlayan ve Marx'taki "komünizmin alt evresi"ni de içine alan bir çerçevede kullanılageldi. Buna göre, devlet açısından yapılan bir tanımlamayla "sosyalizm" proletarya diktatörlüğü dönemiyle özdeşleştirildi ve proletarya diktatörlüğü de komünist toplumun birinci ya da alt evresine taşındı.

Bu satırların yazarı da içinde olmak üzere, çoğumuz bugüne kadar geçiş dönemine "sosyalizm" dedik ve birçok durumda komünizmin alt evresini de aynı kavramla adlandırdık.

Kavramları tanımlayarak kullanmak koşuluyla, kesin ve mutlak bölmelere ayrılması olanaksız toplumsal süreçleri, anlayış ve

212 Agy.s.131

çözümleme kolaylığı sağlayan soyutlamalarla şu ya da bu kavram altında evrelere ayırmak, daha önce tanımlanmış evrelerin başlangıç ve bitiş noktalarını yeniden tanımlamak mümkündür. Ve bu yalın haliyle ele alındığında söz konusu ayrımların, bir ölçüde biçimsel ve önemsiz olduğu kabul edilebilir. Ancak konunun kendisi bu denli yalın değil. Komünizmin alt aşamasıyla, proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş dönemini birleştirip bütün bu sürece "sosyalizm" demek kanımca büyük ve önemli bir teorik yanlışa yol açmaktadır.

Söz konusu aşamalandırma ve kavramlaştırmaları asıl önemli ve kritik yapan, Sovyet deneyimidir. 70 yılı aşan bu olağanüstü deneyim, kendisinden önceki teorik çerçevenin sınandığı bir toplumsal laboratuvardır.

1917 Ekim Devrimi, tek ülkede sosyalizm pratiği teorik modelden çok farklı, kendine özgü yollardan ilerledi; tanım ve isimlendirme farklılıkları ne olursa olsun, geçiş dönemi tüm öngörülerden uzun sürdü ve geriye döndü. Geçiş dönemi ile komünizmin alt evresinin adına "sosyalizm" denilen tek bir bütün olarak alınmasının nedeni kanımca budur ve bu formülasyon Sovyet deneyimi söz konusu olduğunda teorik açıdan son derece sorunlu ve kusurlu kalmaktadır.

Oysa, *Gotha Programının Eleştirisi*'nden *Devlet ve Devrim*'e kadar, bu iki metin başta olmak üzere, Marksizmin klasikleri sorunu başka türlü ve başka kavramlarla koyuyorlar. Özetle, proletarya diktatörlüğü kapitalizmden komünizme devrimci dönüşümler ve aynı anlama gelmek üzere geçiş döneminin devlet biçimidir; bu devletsizliğe geçiş misyonuyla yüklü, "devletli" bir toplumdur; "sosyalizm" diye kendi başına bir toplumsal ekonomik formasyon yoktur; geçiş sosyalizme değil komünizmedir; sosyalizm ancak komünizme referansla anlam ifade eden bir kategoridir: Komünizmin alt evresi. Komünizmin alt evresi "sosyalizm", sınıfsız toplumdur.

Süren kavram kargaşası, teorik bulanıklıklara yol açmakta; geçiş dönemini "sosyalizm" olarak adlandırmak onun devrimciliğin sürekli kılınması gereken geçici ve kapitalizmle komünizm arasındaki mücadele ile belirlenen bir dönem olma karakterini

sulandırmaktadır. Oysa, tekrarda yarar var, bu özellik proletarya diktatörlüğü kavramının olmazsa olmazlarındandır.

Geçiş terimleriyle düşünülmediği zaman, "proletarya diktatörlüğü sömürüsüz bir toplum mudur, yoksa yeni bir sömürü biçimi midir?" türünden saçma sorulara muhatap olmaktan kurtulmak olanaksız. Geçiş toplumu karakteriyle düşünüldüğü zaman tüm sorulara iç tutarlılığı olan yanıtlar verilebilecektir: Proletarya diktatörlüğü döneminde sınıflar vardır; sınıfların maddi temelleri ortadan kaldırılmakta, sömürünün yok edilmekte olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Kapitalist üretim ilişkisi tarihte mümkün en son sömürü ilişkisidir. Proletarya diktatörlüğü, bu üretim ilişkisinin, yani çeşitli biçim ve kalıntılar altında devam eden ilişkilerin ortadan kaldırılması sürecidir. Bunun için, geçici, sonucu mücadeleye bağlı bir dönemdir.

İşçi sınıfı egemenliği

Burada, iç içe iki sorun sivrilmektedir: İşçi sınıfı devlet erkini alarak kendisini nasıl egemen sınıf yapacaktır ve milyonlarca insandan oluşan bir sınıf nasıl yönetecektir?

Birinci soru devrim-erk sorununa ilişkindir ve hegemon sınıfın karakteri bakımından proleter olan devrim iktidarı hangi sınıfları içerecek, başka bir deyimle devrim iktidarı nasıl bir sınıf bağlaşıklığına, nasıl bir siyasal bloklaşmaya dayanacaktır sorularının kapısını açmaktadır.

Sorunun bu biçimde formülasyonuyla, saf işçi devrimini düşleyen ya da işçici (uvriyerist) bir proletarya diktatörlüğünü savunan anlayışlarla araya mesafe konulmuş olmaktadır.

Emekçi sınıfların çıkarlarını ve eylemlerini komünizm doğrultusunda ortaklaştırmak ancak onları bu sürecin *aktif öğesi* yapmakla olur. Proletaryanın demokrasisi aktif yığın demokrasisidir ve proleter demokrasisinin kendisinden öteye geçmesi yalnız sınıfsal değil toplumsal bir örgütlenmeyle olabilir. Proletarya kendisini ancak yığınsal bir eğitim okulundan geçmiş emekçiler kitlesi içinde yok edebilir.

Proletarya diktatörlüğünün bu tür bir sınıflar blokuna, aktif toplumsal bir bileşime dayanması onun proleter karakterini ortadan kaldırmayacaktır. Çünkü, devlet olarak örgütlenerek egemen sınıf konumuna yükselen işçi sınıfı hegemonyayı elinde tutacaktır.

> Marx ve Engels açısından ... proletarya diktatörlüğü, proletaryanın egemenliğinden daha fazla ve daha az hiçbir anlama gelmiyordu - işçi sınıfının politik iktidarı fethetmesi, devrimden hemen sonraki dönemde bir işçi devletinin kurulması ... kelimenin tam anlamıyla proletaryanın hakim sınıf olarak örgütlenmesi.[213]

Buradan ikinci soruya geliyoruz. Milyonları ifade eden bir sınıf nasıl egemen olacak, nasıl hükmedecektir? Bu, anarşist Bakunin'in Marx'a sorduğu soruydu. Şöyle soruyordu:

> 'Proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesi' ne demektir? Belki de bütün proletaryanın hükümetin başında durması mı? Almanya'da yaklaşık 40 milyon. Mesela 40 milyonun tümü hükümetin üyesi mi olacak?[214]

Marx, bu soruları karşı sorularla ve Paris Komünü'nün pratiklerine başvurarak yanıtladı:

> Mesela bir sendikada yürütme komitesini tüm sendika mı oluşturuyor? Fabrikadaki bütün bölümler ve onlara bağlı değişik işlevler sona mı erecektir? Ve Bakuninist yapıdaki 'aşağıdan yukarı'da herkes 'yukarıda' mı olacaktır? Öyleyse 'aşağı' yoktur. Yine aynı biçimde, yerelliğin (Gebiet) ortak çıkarlarını Komünün (Gemeine) bütün üyeleri birlikte mi yönetecekler? Bu durumda, Komün ile yerel yönetim arasında hiçbir fark kalmayacaktır.[215]

Daha ilginci, Marx'ın Bakunin'in "40 milyonun tümü hükümetin üyesi mi olacak?" sorusuna verdiği yanıttır:

---

213 Hal Draper, *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması -Max'tan Lenin'e-* Çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s.37

214 Aktaran Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, c. III, Montly Review Press, New York 1986, s. 116

215 Marx-Engels, *Werke*, Dietz Verlag Berlin, 1962, c.18, s. 634

> Elbette! Komünün özyönetimiyle olduğu zaman. 'Halkın tümü yönetecek ve yönetilen olmayacak'.[216]

Marx, Komün tipi bir yönetimde, tüm sınıfın, hatta tüm halkın kendini yönetmeye katılmasını sorunun çözümü olarak görmektedir. Proletaryanın sınıf egemenliği, işçi sınıfının ve giderek halkın, artık toplumun üstüne çıkmış özel bir organı gerektirmeyen toplumsal işlerin örgütlenmesine *katılmasıyla, yönetmesiyle* yaşama geçecektir. Ancak, bu, bir anda proletarya diktatörlüğünün ilanıyla kolayca gerçekleşecek bir durum değildir. Tarihsel örnekler de öyle olmadığını göstermiştir. Paris Komünü, işçi sınıfı egemenliğinin somutlanmasıydı; iktidarda tutunamadı. Rusya'daki İşçi, Köylü ve Asker Sovyetleri, Paris Komünü tipinde bir örgütlenme olarak doğdu; daha uzun, daha direngen ve zengin bir deneyim oldu; ama yozlaşmaktan, çürüyerek çözülmekten kurtulamadı. Bu iki örnek, gerçekleştirdikleri olağanüstü başlangıçlarla proletarya diktatörlüğünün örgütlenme ve işleyiş ilkelerini, aynı zamanda zorluk ve çelişkilerini ortaya koydular. Birinciler, her Marksist tarafından bir çırpıda sayılabilecek kadar iyi bilinmektedir: Merkezdeki proletarya diktatörlüğünü besleyen özerk yerellikler; ucuz, çabuk, basit çalışan bir devlet; tüm kamu görevlilerinin seçimle gelmeleri ve seçmenlerin bunları her an geri çağırma hakkına sahip olması; en yüksek devlet memurunun aylığının nitelikli bir işçi aylığını geçmemesi, halkın silahlandırılması vb.

Sorun, sıkıntı ve başarısızlıklar, teorik ilkelerin yaşama uygulanması noktasındaki çelişki ve uyumsuzluklardan, olumsuz nesnel koşullarla, bunlara devrimci yanıtlar üretemeyen öznel zaaflardan kaynaklandı. Bu sorunun temelinde, proletaryanın, işçi sınıfının egemenliği açısından koşulların yeterince olgunlaşmadığı bir dönemde yönetimi alması yatmaktadır. Burada karşımıza siyasetin her zamanki ikilemi çıkmaktadır. Siyaset, dünyanın en pratik, belli ölçülerde de pragmatik etkinliğidir. İktidarı hedeflemeyen, aldıktan sonra da amaç ve ilkeleri doğrultusunda kullanmayan bir ha-

216 Agy. Bu iki cümleyi Almanca aslından aktarıyorum: "Certainly! (Orjinalinde İngilizce-HY) Da die Sache mit der Selbstregierung der Gemeine angfangt. Das ganze Volk wird regieren, und es wird keine Regierten geben."

reket siyasal değildir. "İktidar için iktidar"ı amaçlaştıran bir siyasal hareket ise komünist sıfatını hak edemez. Tarihsel deneyimden çıkarılması gereken "ikili" ders budur. Ekim Devrimi sonrası tarih bu dersi son derece acımasız biçimde öğretmiştir. Yaşananları tek boyutlu biçimde, "koşulların zorlaması"yla açıklayan, hiçbir şeyin zaten başka türlü olamayacağını savunan nesnelci yaklaşımların ise herhangi bir ders çıkarması olanaklı değildir.

Komünizme ulaşmak için, proletarya diktatörlüğünden, Paris Komünü/Sovyet *tipinde*, ya da onların aynı doğrultuda, bugünden düşünemeyeceğimiz *üçüncü tipte* bir devlet örgütlenmesinden başka hiçbir yol yoktur. Kapitalizmden, sınıfların, meta ve değer kategorilerinin kaldırıldığı komünist topluma (ilk evreye) kadar proletarya diktatörlüğü devam edecektir. Bugün için önemli ve anlamlı olan, bu aşamadan sonra devletin nasıl, hangi uğraklardan geçerek adım adım eriyip gideceğinden çok, ne kadar uzun sürerse sürsün tanımlanan teorik ve tarihsel görev tamamlanmadıkça bu devletin varlığını koruması gerektiği saptamasıdır. Böyle baktığım için, daha "devletçi" görünen yaklaşımlardan farklı olarak, proletarya diktatörlüğünün temel görevlerini tamamlamadan "tüm halkın devleti"ne dönüşebileceğini savunan tezlere katılmıyorum. Tüm halkın devletine dönüştüğü zaman devlet, siyasal niteliğini yitirecektir. Sovyetler Birliği'nde 1961'de, proletarya diktatörlüğünün tüm halkın devletine dönüştüğünün ileri sürülmesi hem teorik, hem siyasal açılardan sorunludur. Teorik olarak sorunludur, çünkü sınıfların varlığını sürdürdüğü, emperyalist-kapitalizmin var olduğu koşullarda, devletin sınıf ve diktatörlük nitelikleri ve sınıf mücadelesi sürer, ortadan kalkmaz. Proletarya diktatörlüğünün varlık nedeni, yinelemiş oluyorum, kapitalist sınıfı, burjuvaziyi değil, *sınıfları ortadan kaldırmaktır.* Pratik ve siyasal açıdan da sorunludur. Çünkü, Sovyetler Birliği'ndeki en önemli sorun, aktif yığın demokrasisinin yaşama geçirilememesidir; emekçi halkın devlet yönetimine, işlerine kitlesel katılımının sağlanamamasıdır.

Lenin, 1916'de "P. Kievsky'ye Yanıt" başlıklı yazısında bunu çok açık koymuştu:

> Sosyalizm, her devletin, dolayısıyla her demokrasinin sönümlenmesine yol açar. Ancak sosyalizm yalnızca burjuvaziye, yani toplumun azınlığına karşı uygulanacak şiddet ile, gerçekten eşit ve tüm nüfusun, tüm devlet işlerine ve kapitalizmi ortadan kaldırmanın tüm karmaşık sorunlarına evrensel katılımı demek olan tam gelişmiş demokrasiyi gerçekten birleştiren proletarya diktatörlüğü aracılığıyla yürütülebilir.[217]

Amaçla kaynaşmış ve ikili işlev üstlenmiş bir araç tanımlanmaktadır burada. Amaç, devletin sönümleneceği bir toplumdur. Araç proletarya diktatörlüğüdür. Bu araç, en başta burjuvaziye ama gerekli olduğunda öteki sınıflara da şiddet uygular ama aynı zamanda tüm halkın katılımının koşullarını oluşturur. Bu ikinci işlev, esas amaca bağlanma halkasıdır ve proletarya diktatörlüğünün, burjuvaziye uyguladığı şiddeti haklılaştıran da budur.

Lenin, 4 Mart 1919'da Komünist Enternasyonal'in Birinci Kongresi'ne sunduğu "Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü Üzerine Rapor ve Tezler"de, yukarıdaki genel yaklaşımını daha da somutlaştırarak, "emekçi halkın kitle örgütleri"nden söz etmektedir:

> Devlet iktidarının parçalanması, tüm sosyalistlerin ve hepsinden önce de Marx'ın ortaya koyduğu bir hedeftir... Ancak, bunun pratikte başarılması yalnızca Sovyet, ya da proleter demokrasisi aracılığıyla olanaklıdır. *Çünkü, bu demokrasi, emekçi halkın kitle örgütlerini sürekli ve şaşmaz bir biçimde devlet yönetimine kattığı için, herhangi bir devletin tam olarak ortadan kalkmasının koşullarını hemen hazırlar.*(abç)[218]

Burjuva devlet aygıtı parçalanmalıdır, çünkü burjuva devlet, iktidarın kitlelerden ayrılmasına dayanmaktadır. Devletin parçalanmasında *aslolan emekçi yığınları iktidardan ayıran duvarların yıkılmasıdır.*

Proletarya diktatörlüğünün önündeki doğru yol, katılımcı, giderek özyönetimsel bir örgütlenmeyi gerçekleştirmektir. "Öz-

217 Lenin, TY, c. 23, s. 25

218 Lenin, TY, c. 28, s. 466. Türkçesi, V. İ Lenin, *Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*, Çev. Metin Çulhaoğlu, NK Yayınları, İstanbul, Nisan 2003, s. 138.

yönetimsel" derken Yugoslavya modelini vb kastetmiyorum. İşçi sınıfının karar ve yönetim süreçlerine aktif katılımından, kendi sınıf iktidarında kendi kendini yönetecek duruma gelmesinden söz ediyorum.

Proletarya diktatörlüğüne model ve reçeteler önermek anlamsızdır. Yöntem ve ilkeler üzerinde durulabilir. Böyle bakıldığında, işçi sınıfı kitlelerinin aktif yığın katılımına en uygun örgütlenme biçimi merkezi örgütlenmedir. Merkeziyetçi devlet, federatif bir devletten yalnız daha etkin değil, daha demokratiktir de. Çünkü merkezi devlet, toplumun genelini, bugününü ve yarınını ilgilendiren süreçlere karışma, karar verme yetkisinin tüm yurttaşlarca kullanılmasına da temellik eder. Bir örnek vermek gerekirse, kantonlara, komünlere dayanan İsviçre'de bu küçük birimlerde yaşayanlar, diyelim yaya kaldırımlarının 30 santim genişleyip genişlemeyeceğine referandumla son derece "demokratik" ve doğrudan bir yöntemle "karar" verilebilmekte, ama ülkenin ve yurttaşların yazgısını belirleyen en önemli kararlar sahne gerisindeki bir avuç insanın elinde kalmaktadır. Ayrıca, yerel, bölgesel vb özgürlükler ve olanaklar merkezi devlet tarafından çok daha iyi sağlanabilir. Yerel birimlerin, kendi sorumluluk alanlarında özerkliği ise merkeziyetçilikle çelişmeyen, tersine hem merkezi destekleyen, hem de akılcı, yalın, ucuz ve çabuk örgütsel/yönetsel işleyişlerin güvencesi olabilecek bir düzenektir. Bürokratik merkeziyetçi uygulamalardan çıkarak, öteki koşulların eşit olduğu, yani baskı, şiddet ve ayrımcılığın olmadığı durumlarda küçük ve yerel örgütlenme ve işleyişlerin daha demokratik olduğunu ileri sürmek saçmadır. Yerel bir siyasal birimin, yalnızca yerelliğinden, küçüklüğünden gelen bir demokratikliği yoktur. Siyasal işleviyle merkezi devletin eriyip gideceği aşamada ise devlet örgütlenmesinin içeriği, organlaşması da değişecektir.

Proletarya diktatörlüğünün proletaryaya yönelmesi

Proletaryanın aktif biçimde devlet yönetimine katılmaması, gerçekten yöneten sınıf durumuna gelememesi, Lukacs'ın belirttiği gibi proletarya diktatörlüğünün, proletaryaya, kendisine yönel-

mesine ve biz ekleyelim, giderek deformasyonuna, restorasyonuna ortam hazırlar. Proletarya devleti iki düzeyde kendisine yönelebilir. Birine, *amaç disiplininden kopuş, ötekine işçi sınıfından kopuş* diyebiliriz. Amaç disiplininden kopuş, proleter devletin varlık nedeninden, komünizme geçişe önderlik, toplumsal kuruculuk özgörevlerinden uzaklaşmasıdır. Komünizme doğru ilerlemeyen, bu ilerleyişin gerektirdiği uluslararası ve ulusal koşulları yerine getiremeyen işçi sınıfı devletinin yozlaşması kaçınılmazdır. Komünizme doğru ilerlemeyen toplum ve devlet geriler. Çünkü kendiliğinden devrimci ve komünizan olmayan koşullara karşı devrimciliği sürdürmenin birinci ilkesi temel amaca bağlılıktır; komünizmi esas alarak ilerlemektir.

Bu yapılamaz ya da genel olarak amaç doğru saptansa bile komünizme doğru yürüyüşün maddi kitlesel gücü olan işçi sınıfının, emekçilerin aktif, doğrudan katkısı sağlanamazsa, *sınıf olarak proleterlikle birey olarak proleterlik* arasındaki açının yeni çelişkilere kaynaklık etmesi de önlenemez. Kapitalizm altında bu çelişki, proleterin kendi özel kişiliği ile kendisine zorla kabul ettirilmiş koşullar arasındadır. Sınıf mücadelesi paradoksal biçimde ve sürekli olarak bu çelişkiyi beslemektedir. Sınıf, başka bir sınıfa karşı savaştığı kadar sınıftır ve sınıf bireylerinin sınıfa tâbi oluşu, sınıf varoluşunun olağan koşuludur. Ama bu durumun kendisi de bir sorundur. Örgütlü olduğu ve mücadele yürüttüğü, yani oluştuğu ölçüde, aslında soyut bir kavram olan proletarya düşüncesi, tek tek proleter bireyler üzerinde bir egemenlik kurmaktadır. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde bu ilişkiyi şöyle formüle ettiler:

> ... Sınıf, bireylere karşı bağımsız bir varlık edinmeyi başarmıştır; bu yüzden bireyler yaşam koşullarını önceden belirlenmiş olarak bulurlar ve yaşamdaki konumları, kişisel gelişmeleri kendilerine sınıfları tarafından verilir; ona bağlı olurlar. Bu, tek tek bireylerin işbölümüne bağımlı oluşlarıyla aynı şeydir ve ancak özel mülkiyetin ve emeğin kendisinin yıkılmasıyla ortadan kaldırılabilir.[219]

219 Marx-Engels, *Selected Works*, c. 1, s. 65

Burjuva egemenliği ve sınıf mücadelesi koşullarında sorun böyle konulabilir. Proletarya diktatörlüğünün, işçi sınıfı egemenliği adına bu ilişkiyi yeniden üretmesi ise onun temellerini kemirecek çok büyük bir problem oluşturur.

Marx bu sorunu görmüş ve proleter bireylerin özgürleşmesini devlet sorunuyla bağlamıştır:

> Proleterler, eğer kendilerini bireyler olarak ortaya koymak istiyorlarsa, bugüne kadarki varlık koşullarının kendisini, yani emeği yok etmelidirler. Böylece onlar toplumu oluşturan bireylere, kolektifin ifadesi olarak verilen biçim ile kendilerini karşıtlık içinde bulurlar; bu biçim devlettir! Bu nedenle, kendilerini bireyler olarak gerçekleştirmek için devleti yıkmak zorundadırlar.[220]

Bütün bunlar, kendi iktidarı altında proletaryanın temel tarihsel görevini yerine getirebilmesinin esas olarak devlet ve siyasetle ilişkisine, ideolojik siyasal etkinliğine bağlı olduğunu anlatıyor.

Proletaryanın varlık koşullarının, emeğin, yani emek-değer yasasının yok edilmesi, kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin kritik görevidir. Proleter devrim ve iktidarla birlikte, emeğin değişim değeri ve meta olma durumu sona ermekte, kâr güdüsü üretimin temel düzenleyicisi olmaktan çıkmakta, artıdeğerin kapitalist sınıfın üyeleri tarafından mülk edinilmesi ortadan kalkmaktadır. Artı ürüne tasarruf ise, ekonomik değil, toplumsal ve siyasal yöntemlerle düzenlenmiş ve biçim değiştirmiş olarak sürmektedir. İşçi bireyin çalışma ve yaşam koşullarındaki somut değişiklik, içerikteki muazzam farka denk değildir. Böyle bir denklik, özellikle de proletarya diktatörlüğünün ilk dönemlerinde olanaklı da değildir. Durumun kendisi sorundur.

Bu sorunun ***tek*** çözümü, işçi sınıfının, öncü, kurucu sınıf misyonuna, bilincine sahip, yöneten bir güç haline getirilmesidir. İşçi sınıfının ve emekçi halkın, kendi düzenine, sonuçları kendisini de ilgilendiren olumsuz gerçekleri de bilerek, bunlarla savaşarak sahip çıkması dışında hiçbir şey bu sorunu ortadan kaldıramaz. Yö-

220 Agy. s. 67

netme ve evrensel kurtuluş *sorumluluğunun sahibi en azından ortağı olmayan* büyük kitleler ve bireyler yalnızca "daha iyi yaşamak" isterler. Bunda yadırganacak ya da kızılacak bir şey de yoktur. Ama "daha iyi yaşamanın" kapitalizmin gücünü ve tüketim kültürünü sürdürdüğü bir dünyada, başka türlü tanımlanıp, toplumsal norm haline getirilmedikçe, bencilliğin ve bireyciliğin kendini sürekli olarak ürettiği gübrelik olacağı ve olduğu da açıktır.

Çalışma ve yaşam koşullarında somut karşılığını bulmadığı zaman, "toplumun genel çıkarı", "nihai kurtuluş için özveri" türünden belgiler sıradan işçi için fazla bir şey ifade etmeyecek, buna karşılık zorlukları, hatta "kıtlığı" eşitçe paylaşma,[221] toplumsal dayanışma, ortak bir gelecek için hep birlikte özveri bilincinin yerleşmesine ciddi katkı yapacaktır. Daha yoğun ve uzun çalışan, ya da giderek daha az ve kısa çalışmayan, ama çok daha önemlisi üretim ve bölüşümle ilgili karar süreçlerinde söz sahibi olmayan bir işçinin, yaptığı işe de, toplumsal-siyasal süreçlere de kayıtsız ve yabancı kalması kaçınılmazdır. Nesnel koşullar gerçekten de üretim artışını, verimliliği, iş disiplinini dayattığı zaman bu sorun daha da kritikleşmekte, böyle bir durumda, proletarya diktatörlüğü elindeki bütün ideolojik siyasal olanakları kullanarak işçi sınıfını ya toplumsal seferberliğe kazanmayı başarmak, ya da sorunu baskı ve zorla çözmek gibi bir ikilemle karşı karşıya kalmaktadır. Bu problem üzerinde düşünen George Lukacs'a kulak vermekte yarar var:

221 2003 sonbaharında Küba'yı ikinci kez ziyaretimden sonra, soL dergisinin 28 Kasım 2003 tarihli 207. sayısında yayımlanan "*Küba sosyalizmi: Siyasal, örgütlü ve katılımcı*" başlıklı makalede şunları yazmıştım: "Sosyalizm, en başta eşitlikçidir ve Küba önderliği varlığı ve gerektiğinde yokluğu da Küba yurttaşlarıyla paylaşıyor. Parti yöneticileri son derece sade, saydam ve halkın içinde bir yaşam sürdürüyorlar. Evleri, "yiyecek sepetleri", giydikleri, içtikleri aynı. Aynı yazgıyı paylaşıyorlar. Halk, bundan o kadar emin ki, örneğin bir Havanalı, 'dövize ihtiyacımız olduğu için karidesleri yemeyip ihraç etmemiz gerekiyor, bu yüzden de yemiyoruz, ama Fidel de yemiyor' diyebiliyor." Komünist toplum, yokluk ve kıtlık üzerine değil, bolluk üzerine kurulacak, ancak, şimdiye dek yaşanmış örneklerin, en başta Sovyet deneyiminin gösterdiği gibi, işçi sınıfı iktidarının tarihsel ve somut koşulları, onu sanayileşme, üretici güçleri geliştirme, tarımın kolektifleştirilmesi, tüketim maddeleri azlığı türünden sorunlarla yüz yüze getirebiliyor. Bunların toplumsal yaşamı, insanları doğrudan ilgilendiren sonuçlarında da ortaklık, eşitlikçilik bu noktada büyük bir önem kazanabiliyor.

> Proletarya iktidarının en zorlayıcı olgularının (yani, her proleterin sonuçlarını kişisel olarak yaşadığı mal kıtlığı ve yüksek fiyatların), iş disiplininin gevşemesi ve üretim düşüşünün dolaysız sonuçları olduğu doğrudur. Alınacak önlemlerle bireyin yaşam düzeyinin yükseltilmesi, ancak bu olguların nedenleri ortadan kaldırılınca mümkün olur. İki çıkış yolu olabilir. Ya proletaryayı oluşturan bireyler, kendilerini ancak gönüllü olarak iş disiplinini güçlendirmekle kurtarabileceklerini kavrarlar, dolayısıyla üretim artışı sağlanır; ya da bunu başaramazlarsa, bu duruma uygun kurumları yaratırlar. İkinci durumda proletaryanın kendi üyeleri olan bireyleri, yani proleterleri, sınıf çıkarlarına uygun biçimde davranmaya zorlamasını sağlayan bir hukuk sistemi meydana getirirler: Proletarya, diktatörlüğünü kendine karşı yöneltir... Ancak, bu yöntem gelecek için büyük tehlikeler taşır. ... O zaman gelişmeler, nihai amacın ortaya çıkışını ve gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürecek bir yön kazanır.[222]

Sorun aslında, Lukács'ın örneklendirdiğinden daha geniş boyutludur. İşçi sınıfının kendi düzenine, içinde olduğu emek süreçlerine yabancılaşması, yalnız üretimde düşüş ve ekonomik sıkıntı dönemlerinde değil, ekonomik büyümenin, gönencin arttığı dönemlerde de görülebilecek bir eğilimdir ve görülmüştür.

Proleterin birey olarak özgürleşmesinin kalıcı çözümü emeğin zorunluluk olmasından çıkmasına, emek-değer yasasının aşılmasına, bunu gerçekleştirmek ise proletarya diktatörlüğü altında ekonominin, üretimin nasıl, hangi ilke ve önceliklere göre planlanacağı, etkin yığın demokrasisinin, halkın devleti yönetmesinin hangi araç ve yöntemlerle sağlanacağı türünden son derece çetin ve karmaşık bir dizi sorunun üstesinden gelmeye bağlıdır. Devrimci geçiş dönemlerinde gerekli olan işçi ve emekçi kitleleri amaçlara seferber eden siyasal yaratıcılıktır.

---

222 George Lukács, "Komünist Üretimde Ahlakın Rolü", Aktaran: Istvan Meszaros, *Devrim Sonrası Toplumlarda İktidar ve Muhalefet* içinde, Çev: Ayhan Özkan, Metis Y. İstanbul, Şubat 1984, s.127

Devlet ne olacak? Devlet ne yapacak?

Birinci soru, Marksistlerle anarşist/liberter/liberal yaklaşımlar arasındaki ana tartışma konusunu oluşturuyor.

Anarşistlerin proletarya diktatörlüğüne itirazları esas olarak üç noktada toplanabilir. Birinci olarak, anarşistler burjuva diktatörlüğünün parçalanmasıyla birlikte devletin de ilga edilebileceğini ve edilmesi gerektiğini savunurlar. İkinci olarak, bu savunuyu komünistlere yönelttikleri bir eleştiriyle birleştirirler: Michael Bakunin'in ünlü sözleriyle, "bir diktatörlüğün, kendini ebedileştirmekten başka bir hedefi olamaz ... özgürlük ancak özgürlükle yaratılabilir."[223] Üçüncü olarak, anarşistler, proletarya diktatörlüğü düşüncesinin, sosyalizmin ancak merkezi devletle ve devletçi yöntemlerle oluşturulabileceği varsayımından hareket ettiğini, bu varsayımın insanın özüyle ilgili bir başka varsayımdan çıkarıldığını ileri sürerler: Bu varsayıma göre insan, egemen-otoriter yol göstermelerden yoksun olursa ortaklaşa ve dayanışma içinde çalışıp yaşayamaz. Anarşistlere göre, sosyalizmin işçiler ve halk kitleleri adına, onların irade ve istekleri dışında devlet tarafından adım adım gerçekleştirilmesi modeli bu varsayımlardan çıkar. Oysa, insan doğası, dayanışmaya ve işbirliğine yatkındır.vs.

Lenin ise, devletin hemen ve tümüyle ilga edilmesinin mümkün olmadığını savunmakta, anarşist ütopya ile proletarya diktatörlüğü altında mümkün olanı birbirinden ayırıyor:

> Bürokasiyi her yerde, aniden ve tamamen ortadan kaldırmak söz konusu olamaz. Bu bir ütopyadır. Fakat eski bürokratik mekanizmayı derhal parçalamak ve derhal, yavaş yavaş her türlü bürokrasiyi gereksiz hale getiren ve ortadan kaldıran yeni mekanizmanın inşasına başlamak, bu ütopya değildir, bu Komün'ün deneyimidir, bu devrimci proletaryanın doğrudan, dolaysız görevidir.[224]

Bürokrasiyi, aniden ve tümüyle ortadan kaldırmak söz konusu değildir; çünkü, devlet denilen büyük ve gelişmiş organizmanın

223 Michael Bakunin, *Devlet ve Anarşi*, Aktaran R. Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s. 65

224 Lenin, *Devlet ve Devrim*, Çev. Süheyla Kaya, İsmail Yarkın, İnter Yayınları, Kasım 1995, İstanbul,s. 63-64.

kendini yeniden üretme, direnme gücü bir yana, devleti yok etme eyleminin burjuva toplumundan çıkmış haliyle, *bugünkü insan*la yürütülmesi zorunluluğu devam etmektedir. Kritik nokta burasıdır. Komünist devrimcilik, bakışını ve davranışını değiştirerek insanı değiştirme eylemini başlatmaktadır; ancak yeni toplumun insan öğesini kitlesel ölçekte oluşturmak, toplumsal bir devrimi, proletarya diktatörlüğü altında yaşanması gereken bir devrimci dönüşümler dönemini gerektirmektedir. Devletin hemen ilgasını önermek ve bunun olabilirliğini insanın özüne ilişkin idealist önermelere dayandırmak, aslında devletsizliğe geçişin pratik görevlerinden uzak durmak anlamına gelir. Lenin'in sözleriyle:

> Biz ütopyacı değiliz. Birdenbire, herhangi bir yönetim olmadan, herhangi bir tabiyet olmadan yapılabileceği 'düşü' görmüyoruz. Proletarya diktatörlüğünün görevlerini yadsımaya dayanan bu anarşist düşler Marksizmin özüne yabancıdır ve gerçekte sadece, sosyalist devrimi insanların başkalaşmış olacağı bir zamana ertelemeye hizmet eder. Hayır, biz sosyalist devrimi şimdiki insanlarla, tabiyet olmadan, denetim olmadan, 'ustabaşı ve muhasebeci' olmadan yapamayacak insanlarla gerçekleştirmek istiyoruz .[225]

Öte yandan, Bakunin'in sorusu durmaktadır: Diktatörlük, kendini ebedileştirme amacı gütmeyecek midir? Her diktatörlüğün teorik olarak böyle bir eğilim taşıdığını kabul etmek gerekir. *Ancak, proletarya diktatörlüğü teorisinin her cümlesi, kendini ebedileştirmeyecek bir devlet düşüncesine dayanmaktadır.* Devrimden başlayarak bütün süreç bu amaca hizmet etmek durumundadır. Yukarıda kısaca, geçerken değindiğim Paris Komünü toplumsal örgütlenme ilkeleri bu konuda örnek oluşturacak nitelikte bir çerçeve vermektedir. Ekim Devrimi pratiği de devrimin başlangıcı ve sovyetik örgütlenme anlamında olumlu, daha sonraki süreçler anlamında olumsuz deneyim ve dersleri içeriyor.

Sözcük oyunu gibi gelmesin, proleter devlet örgütlenmesi de devlet işlevlerinin sürekliliğini sağlayacak personel anlamında "bürokrasisiz" yapamaz, ancak bu devletin "bürokratik" olması

225 Agy. s.63-64

anlamına gelmez. Örneğin, iki Paris Komünü ilkesi, önemli görevlere seçimle gelme ve geri çağrılma hakkı, nitelikli işçininkinden daha yüksek olmayan ücret, yalın ama bürokratikleşmeye karşı son derece etkili önlemlerdir. Lenin bunlara "*herkesin* denetim ve gözetim işlerini yapabilir hale gelmesiyle, yani *herkesin* bir süre için 'bürokrat' durumuna gelmesiyle, kimsenin 'bürokrat' olamaması için gerekli önlemlerin hemen alınması"nı ekliyor.[226]

Sovyet deneyiminde her şey bir yana, şu geri çağırma ilkesinin hiçbir dönemde yaşam bulmaması yalnızca koşullarla açıklanacak bir durum değildir.

Devlet görevlilerini bürokrat ve memur olmaktan çıkarmak, proleter devletin vazgeçilmez ama kuşkusuz zaman alacak işlerinden biridir.

İkinci sorunun yanıtı son derece yalındır: Devlet kendini yeniden örgütlerken, toplumu da yeni biçimde örgütleyecektir.

4. Toplumun yeni biçimde örgütlenmesi

Proletarya diktatörlüğü, burjuva diktatörlüğünden yalnızca egemen sınıfın farklı olmasıyla, güç kullanımıyla değil, esas olarak emeğin toplumsal örgütlenmesinde kapitalizmden daha yüksek bir düzeyi temsil etmesiyle ayrılır. Proletarya diktatörlüğü, emeğin ve toplumun yeni baştan, yeni biçimde örgütlenmesidir. Toplum, en küçük hücresinden başlayarak ve küçük birimler biçiminde örgütlendiği ölçüde doğrudan katılım-yönetim işleyişleriyle merkezi proleter devletin tabanı da sağlamlaşacaktır. Sivil yurttaş örgütlenmeleri, yalnızca kendi özel konularında değil, devlet ve toplum örgütlenmesinin bütün sorunlarında söz ve karar hakkına sahip olmalıdır. Aşağıdan müdahale ve denetim mekanizmaları, üst-alt ilişkisinin yerine yetki ve sorumluluğu enine yayan biçimde oluşturulmalı, merkeziyetçilik toplum *çapındaki* konularla sınırlı tutulmalıdır.

226 Lenin, *State and Revolution*, TY, c. 25, s. 486

Devletin küçültülmesi/büyütülmesi

Burjuva devletin küçültülmesinde ilk eylem, devletin parçalanmasıdır. Devletin parçalanması ise, hükümet binalarının, ya da devlet görevlilerinin fiziksel parçalanması değil, devlet yapısının, organlarının dağıtılması, bunların hukuksal ve fiili varlığına son verilmesidir. İleri derecede merkezi, her yere dal budak salmış devasa bir aygıtın dağıtılması, onun bütünsel yapısının, temel organlarının birbirinden koparılmasıyla mümkündür. Proleter devrimin burjuva dönüşümlerinden farkının, ikincilerin devleti sürekli olarak yetkinleştirmesine karşılık onun devleti parçalaması olduğunu hep yineliyoruz. Bu düşüncenin, yeni devlet oluşturulurken de izlenmesi gerekir.

Devletin yok edilmesini önceleyecek olan, bu çerçevede devletin küçültülmesi değil, bütün yapı, işlev ve işleyişleriyle toplumsallaştırılması, bu anlamda büyütülmesidir. Herkesin yönetici olması, devlet işlevlerinin milyonlarca insanın eylemli katılımıyla yerine getirilmesi... İşçi sınıfı devletini sönümlenmeye yaklaştıracak olan, devletin tüm toplumu içine alacak kadar büyümesidir.

1918'de Lenin, Sovyetler'in kararname ya da parti kararıyla kurulmadığını,"partiler üstü" ve devrimci deneyin ürünü olduğunu söylüyor.[227] 1918 Mart'ında 7. Kongre raporunda, "Bizim için emekçi halkın tümünü devlet iktidarına çekmek önemlidir. Bu devasa güçlükte bir görevdir. Ama sosyalizm bir azınlık eliyle, partiyle uygulanamaz."[228] diyor. Lenin ölümüne dek, halkın devlet yönetimine katılımındaki tıkanıkları aşamak için büyük çaba gösteriyor. "Bürokrasiye karşı savaşta bizim yaptıklarımızı dünyada hiçbir devlet yapmamıştır" dedikten sonra, bürokratik kimi engelleri devrimle kaldırdıklarını, ama henüz emekçi halkı hükümet işlerine katacak bir aşamaya varamadıklarını "*emekçi halkın* hükümet organı" olması gereken Sovyetler'in gerçekte "proletaryanın ileri kesimlerinin *emekçi halk için* hükümet organı" olduğunu söylüyor.[229]

227 Lenin, Toplu Yapıtlar, agy. c. 25, s. 497

228 Agy. c. 27, s. 135

229 Agy. c. 29, s. 183

Aynı sürece bir başka açıdan, partiden de bakabiliriz. Böylesi koşullarda, devrimci partinin bağımsızlığı ve doğru siyaseti tüm proletarya diktatörlüğü dönemi boyunca en önemli güvencedir. Devletle özdeşleşmiş bir parti bağımsızlığını koruyamaz, ideolojik mücadele yürütemez, halk kitlelerinin sözcülüğünü yapamaz, komünizme ilerlemenin öznel gücü işlevini yerine getiremez. Devrimle birlikte, devrimci parti iktidar partisi, yöneten parti olacaktır, bu kaçınılmazdır. Ancak, iktidar partisi olmak, partinin *devletleşmesini* zorunlu kılmaz. Parti ile devletin farklılıklarının korunması ve ikisi arasında geçiş döneminin amaçlarına uygun bir ilişkinin kurulması kuşkusuz karmaşık ve bugünden ayrıntılandırılamayacak bir iştir. Ancak ilkesel yaklaşım partinin devlet *aygıtından* da bağımsız yapısının korunmasıdır. Bağımsızlıkla kastedilen, partinin devletten el çekmesi ya da "devlet işleri devlete, parti işleri partiye" türünden pratikte hiçbir geçerliliği olmayacak bir tür yabancılaşma değildir. Verili nesnellik ve güncellikte karşılaşılan sorunlara pratik ve çoğu zaman da pragmatik çözümler getirmek, uluslararası alanda ödün ve uzlaşmalar siyaseti gütmek, içeride devrim iktidarının toplumsal temelini korumak üzere manevralar yapmak durumunda olan devlet iktidarından farklı olarak, yapılmakta olanların komünizme yürüyüş açısından taşıdığı anlamı kitlesel ölçekte bilince çıkaran, öncüyü kendi devletinin pratiklerine karşı bile kuşkucu, eleştirel bir dirilikte tutan, hepsinden daha önemli olmak üzere toplumu aydınlatmak ve siyasal birliği sağlamlaştırmak üzere ideolojik üretimi sürekli kılan öncü parti yaşamsal önemdedir. Proletarya diktatörlüğü, öncü partiden işçi sınıfına ve emekçilere güç ve enerji aktaran bir ilişkidir. Güç kaynağının sağlam ve bağımsız olması gerekir.

Proletarya diktatörlüğü kurum ve işleyişlerinin bir bölümü, Paris Komünü ve Sovyetler deneyiminden çıkartılmıştır: Burjuva egemenliğinin göstermelik "kuvvetler ayrılığı" yerine yasama ve yürütme işlevlerini seçilmiş ve her an geri çağırılabilir halk temsilcilerinden oluşan ve yürütmenin yasamaya bağlı olacağı tek bir organda birleştirilmesi; yalnız milletvekillerinin, belediye başkan ve meclis üyelerinin değil bütün önemli kamu görevlilerinin seçimle

göreve gelmesi yöntemiyle yürütmenin yasama üyeleri, yurttaşlar ve öteki kamu görevlileri tarafından denetlenmesi; yargıçların da seçimle işbaşına gelmesi, yargıç güvencesi, savcı ve yargıçların devlet kurumlarından idari ve mali özerkliği, yargının bağımsızlığının güvence altına alınması; devlet organlarının görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesinde siyasal, yönetsel, mali güç ve inisiyatifin belli organlarda ileri derecede yoğunlaşmasının önlenmesi, böylece yalnız aşağıdan yukarıya değil, yatay denetlemenin de koşullarının yaratılması.

Proletarya devletinin alacağı yapı ve biçimler konusu son derece karmaşık bir konudur. Bu yapı ve biçimler, önceden tasarlanıp, projelendirilemezler. Bu sorunları yaşanmış en önemli deneyim olan Sovyet pratiği üzerinden geliştirmeye çalışmak da, Sovyet sosyalizm denemesinin kendi özgül koşulları, kısıtları nedeniyle ufkun en baştan sınırlanmasına yol açmaktadır. Görece geri bir ülkedeki deneme üzerinden, diyelim ki silahlı kuvvetlerin nasıl ele alınacağı, nasıl örgütleneceği sorularına yanıtlar üretmek olanaklı değildir. Bütün bunları burada çizmeye çalıştığım genel teorik, tarihsel devlet bağlamı içinde düşünüp değerlendirmek gerekir.

Sendikalar, meslek, kadın, gençlik örgütleri ve her türden sivil örgütlenmeler, devletin resmi uzantıları değil, temsil ettikleri toplumsal kesimlerin çıkar ve istemlerini devlete karşı da savunabilen özerk yapılardır. Grev, protesto, toplantı, gösteri ve propaganda hakları güvence altındadır.

Ulusal örgütlenmelerin aşılması

Proletarya diktatörlüğü devletten başlayarak her türlü ulusal örgütlenmenin aşılması dönemidir. Devletsiz toplum, komünizm, yerel değil enternasyonal bir durumdur. Dünyanın herhangi bir yerinde devlet erkini alan proletarya, varlığını ve eylemini dünya devriminin çıkarlarına tâbi kılmak, dünya proletarya diktatörlüğünün gerçekleştirilmesi için gereken her şeyi yapmayı temel görevi saymak durumundadır. Yalnız kalmış, soyutlanmış bir proletarya diktatörlüğü tutunamayacağı gibi, çok özel tarihsel koşulların yar-

dımıyla tutunabilse bile egemen olduğu topraklarda komünizme geçemez. Proletarya diktatörlüğünden komünizme geçişle ilgili olarak söylenen her şey, gerçek karşılığını ancak uluslararası süreçlerde bulacaktır. Bu, dünya proletarya diktatörlüğünün oluşturulması sürecidir. Öte yandan, dünya proletarya diktatörlüğünün, dünyanın tümünde ve aynı anda, eşzamanlı devrimlerle gerçekleşmesi olası görünmüyor. Ulusal örgütlenmeleri aşmak ise olanaklıdır. Ulusal örgütlenmeler, devlet olarak örgütlenmiş proletarya ile kapitalizm altındaki proletaryanın devrimci enternasyonalist birliğiyle aşılabilir. Proletarya diktatörlüğünün başat misyonu bu anlamda, proletarya enternasyonalizmini yaşama geçirmektir. Bu da her şeyden önce, kendisini her türlü ulusal çıkar ve eğilimin dışına çıkarmayı gerektirir.

Kültür devrimi

Proletarya diktatörlüğü bir kültür devrimi dönemidir. Kültür devrimi, insanın bakışını, doğumundan ölümüne kadar yaşamına rengini veren bütün davranış biçimlerini, tek sözcükle yaşama bilincini ve biçimini değiştirme etkinliği olarak tanımlanabilir. Geçiş dönemi, yalnız devletin değil, burjuva toplumun ahlâkını, alışkanlıklarını taşıyan insan bireyinin de dönüştürüldüğü bir dönem olmalıdır. Bu dönüştürme eylemi, belli bir ekonomik-toplumsal temel üzerinde yükselecektir. Ancak ekonomik temeldeki gelişmeler, olanakların nesnel sınırları, güçlükleri nedeniyle olduğu kadar, bizzat ekonomik temelin komünizm amacına uygun doğrultuda geliştirilmesinin ekonomik olmaktan çok ideolojik siyasal tercihler yapmayı gerekli kılması nedeniyle de bu dönüşüm otomatik olarak gerçekleştirilemez. Komünizm, yalnız kapitalizmden devraldığı maddi yapı ve ilişkilere değil, bunlardan daha dayanıklı olan ideolojik-kültürel yansımalara, günlük yaşamdaki biçimlere, kapitalizmin zihinlerdeki sultasına da saldırmak durumundadır. Kapitalizm, insan bilincinden tasfiye edilmeden yenilemez. Kültür devrimi, komünizmin kapitalizme ideolojik taarruzudur. Proletarya diktatörlüğü altında bu taarruz, çoğu zaman anlaşıldığı gibi kuru ve resmi propaganda yöntemleriyle gerçekleştirilemez. Top-

lumun gözeneklerinden, bağrından fışkıran bir eylemlilik, kitle seferberliği biçiminde olduğu zaman hedefine ulaşabilir.

Kültür devrimi, başta devletin kendisi ve organları olmak üzere, kurulması zorunlu, yok edilmesi hak olan her şeyi aşağıdan parçalayarak devrimi sürekli kılma yöntemidir.

Sömürü toplumlarından miras kalan ve sürmekte olan işbölümünün elimine edilmesi komünizme ilerleyişin önemli koşullarından biridir. Bu işbölümünün somut anlatımı olan kadınla erkek, kafa emeğiyle kol emeği, yönetenle yönetilen farklılaşmalarının ortadan kalkması, bunların kaynağı olan toplumsal ekonomik koşulların köklü biçimde dönüştürülmesine bağlıdır.

Mülkiyet ve planlama

Proletarya diktatörlüğünün, geçiş döneminin bütün içeriği komünizm amacı ve yürüyüşü tarafından belirlenir; ekonomisi de öyle. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin kaldırılması, emeğin sömürüsüne son verilmesi ve üretim ve dağıtımın tüm toplumun ihtiyaçlarına yanıt verecek biçimde merkezi olarak planlanması geçiş döneminin genel kabul gören üç ilkesel düzenlemesidir.

Birincisi mülkiyet, ikincisi planlama olmak üzere iki noktaya değineceğim.

Tartışmalı konulardan biri devlet mülkiyetiyle ilgilidir. Kapitalist toplumda devlet mülkiyeti, özü itibariyle kapitalist mülkiyettir. Kapitalist mülkiyetin proletarya tarafından kullanılmaya en uygun biçimidir. Biçimin uygunluğu, her durumda amaca uygun kullanılacağı anlamına gelmez. Lenin'in *Yaklaşan Felaket*'te devlet kapitalizmiyle ilgili olarak yazdıkları, aynen devlet mülkiyeti için de geçerlidir:

> Sosyalizm, devlet-kapitalist tekelinin bir adım ötesinden başka bir şey değildir. Ya da, bir başka deyişle, sosyalizm, tüm halkın çıkarlarına hizmet etmesi sağlanan ve o ölçüde kapitalist tekel olmaktan çıkmış devlet-kapitalist tekelinden başka bir şey değildir.[230]

Devlet gibi, devlet mülkiyetinin de kapitalist karakterini yitirmesi aynı ölçüye "tüm halkın çıkarlarına" hizmet etmesine bağlı-

230 Lenin, Toplu Yapıtlar, c.25, s. 362.

dır. Bu da, devlet mülkiyetinin nasıl ve kim tarafından kullanıldığı sorusuna bağlanmaktadır. Devlet mülkiyetinin kâğıt üzerinde tüm toplumun mülkiyeti olması, bu tür mülkiyetin halk tarafından fiilen ve eşitçe kullanılmasının güvencesi değildir. Tersinden bakıldığı zaman, devlet mülkiyetini hukuken kişisel mülk edinmek mümkün değildir; ama üretim ve özellikle de büyük tüketim araçları üzerinde kişisel zilyetlik ve kullanım mümkündür. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki bürokratik yozlaşmada devlet mülkiyetinin bu fiili zümresel kullanımı da bir rol oynamıştır. Daha önemlisi üretim araçlarının kullanımı ile ilgili karar süreçlerinden dışlanan üreticinin devlet mülkiyetine yabancılık duyması kaçınılmazdır. *Sonuç olarak, devlet mülkiyetiyle ilgili sorun hukuksal değil siyasaldır.* Öyleyse, üretim araçlarının doğrudan üreticinin denetim ve tasarrufu altında olmadığı her durumda "mülkiyet" bir durum ve sorun olarak varlığını bir biçimde sürdürecektir. Çünkü mülkiyet, toplumsal işbölümünden ayrı düşünülemeyecek bir kategoridir. Özel mülk edinme, ilk büyük toplumsal işbölümüyle, aileyle birlikte başlamıştır. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde, aile içindeki doğal işbölümünden, bu işbölümünün "...kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları ... mülkiyeti" içerdiğini kaydettikten sonra şunları yazdılar: "Aile içindeki bu gizli kölelik, henüz çok ilkel olmasına rağmen, modern ekonomistlerin *başkasının emekgücünden serbestçe yararlanma yetkisi* (abç) diye tanımladıkları mülkiyet tanımına denk gelen ilk mülkiyettir. Dahası, işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir: Birinde faaliyete göre anlatılan şey, ötekinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir."[231]

Mülkiyetin başkasının emekgücünden yararlanma biçimindeki bu tanımı, toplumsal işbölümü varlığını koruduğu sürece, kolektif mülkiyet biçimlerinin, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması anlamına gelmeyeceğini anlatmaktadır. Özel mülkiyetin kolektif ve kişisel biçimler alması olanaklıdır. Örneğin, kapitalizmde de bugün egemen olan mülkiyet biçimi kolektif, anonim mülkiyettir. Devlet mülkiyeti bir kolektif mülkiyet biçimidir. Devlet egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elindeyse, devlet mülkiyeti

231 K. Marx-F. Engels, Selected Works in three volume, agy. c. 1, s. 34.

adım adım doğrudan üreticilerin denetim ve işlemi altına girecek ve ancak o zaman tüm sonuçlarıyla özel mülkiyet olmaktan çıkacaktır. Doğrudan üreticilerin denetim ve tasarruf'una geçmeyen devlet mülkiyeti ile komünist topluma gidilemez.

Bir de tüketim araçları üzerindeki özel mülkiyet konusu var.

Kapitalizmden komünizme devrimci dönüşümün ilk eylemlerinden biri, Engels'in *Komünizmin İlkeleri*'ndeki sözleriyle özel mülkiyete saldırmak, *Komünist Manifesto*'nun anlatımıyla, "tüm sermayeyi burjuvaziden derece derece çekip almak, bütün üretim araçlarını, devletin, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek..."tir. Özel mülkiyete doğrudan saldıran daha ileri önlemleri gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanılmayacak olduktan sonra devlet proletaryanın hiçbir işine yaramayacaktır. Bunlar biliniyor. Ne var ki, bütün bu formülasyonlarda kastedilen *üretim araçları* üzerindeki özel mülkiyettir. Oysa, tekelci kapitalist egemenlik, bugün karşımıza tüketim araçları üzerindeki özel mülkiyeti de önemli bir sorun olarak çıkarmış bulunuyor.

> Kapitalist ilişkinin işçi sınıfı ve diğer emekçi yığınların bilincinden tasfiyesi ... yalnız üretim araçlarının değil, tüketim araçlarının da toplumsallaştırılmasıyla mümkündür.[232]

Coşkun Adalı, giyim kuşam, kitap, plak, fotoğraf, disket vb türünden özel eşyalar düzeyinde, yani genelde başka birisinin işine yaramayacak eşyalar üzerinde özel mülkiyetin kabul edilebilir olduğunu belirttikten sonra "tüketim araçları"ndan neyi kastettiğini şöyle tanımlıyor:

> Kapitalizmin günümüzdeki birikim modelinin dayattığı, bu birikim modelinin sembolü haline gelen, sosyal işlevi ekonomik işlevi kadar önemli olan, haklı bir ihtiyacı bambaşka bir düzleme yansıtarak haksız bir isteme dönüştüren ve bütün bu nedenlerden dolayı kapitalist bilincin öz taşıyıcısı olan tüketim araçlarını kastediyorum.[233]

---

232 Coşkun Adalı, *Sosyalizmin Sorunları Üzerine Açılım Tartışmaları* içinde, Sorun Yayınları, İstanbul Mayıs 1992, s. 70

233 Agy. s. 76-77

Tüketim araçlarını toplumsallaştırma neden bu kadar önemlidir? Adalı'nın bu soruya yanıtı, "kapitalist bilincin üretim araçları üzerinden değil, tüketim araçları üzerinden yaşıyor olması", biçimindedir. Aktarıyorum:

> Kapitalist bilinç tepeden, dar kapitalist mülkiyetten aşağıya doğru yayılıyor. O zaman bu kapitalist bilincin, üretim araçlarının mülkiyeti üzerinden yaşıyor olması lazım. Hayır! İşçi, emekçi hiçbir zaman 'Benim şöyle bir tankerim olsa ... bir özel televizyon istasyonum olsa vb' şeklinde düşünmüyor. ... şöyle düşünüyor: 'Bir renkli televizyonum olsa... bir videom olsa... bir arabam olsa... bir evim olsa vb.' Yani kapitalist bilincin ifadesi tüketim araçları üzerindeki mülkiyet duygusu biçimini alıyor. İşin püf noktası bu.
> Üretim ölçekleri o kadar büyümüş, kendisi üretime o kadar yabancılaşmış ki, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti artık işçiye somut bir şeyler anlatmaz hale gelmiş.[234]

Sonuç olarak, kapitalist bilinç kendi yarattığı ihtiyacı toplumsal olarak karşılayamadığı ölçüde, belli tüketim araçlarına sahip olma ayrıcalığını körüklüyor. Yine Coşkun Adalı'nın sözleriyle:

> Tüketim aracının kendisi değil, verdiği hizmet bir ihtiyaç. Bu ihtiyacın, o tüketim aracının özel mülkiyeti bazında karşılanması kapitalizmin insanlara dayattığı bir ilkellik. Bütün bu tüketim araçları sosyal ve kültürel gelişmenin bugünkü aşamasında meşru bir ihtiyaca yanıt veriyor. Bu meşru ihtiyacın varlığını reddedersek kendimiz gayri meşru bir zemine kaymış oluruz. Ama bunların dağıtımını özel mülkiyet bazında yapacağım diye uğraşıp durursak da kapitalist bilinci ... durmadan yeniden ve yeniden üretiriz, insanlar arasındaki tüketim yarışını desteklemiş ve sosyalist bilincin derinleşmesini kendi elimizle engellemiş oluruz.[235]

Kapitalizmin yarattığı tüketim araçlarına sahip olma tutkusu gerçekten bir ilkellik. Ancak, aynı sorgulamayı kapitalizmin yarattığı "ihtiyaçlar" için de yapmamız gerekir. Bunları meşru ve haklı

234 Agy. s. 73-74

235 Agy. s. 79-80

saydığımız noktada bir döngünün içine düşmek kaçınılmazdır. "İhtiyaç" gibi, "sosyal kültürel gelişme" de nötr kavramlar değildir. Tüketim araçları, kapitalizmin yarattığı ihtiyaç kavramına göre üretiliyor, ya da kapitalizm, bu araçları üreterek ihtiyaç haline getiriyor. İnsanlara neyin gerçek ihtiyaçları olduğunu düşünecek zaman ve olanak bırakılmadığı gibi, aslında çokluk içinde seçenek de bırakılmıyor. Kârın ve ihtiyaçların sınırsızlığı kapitalizmin birbirini tamamlayan iki önemli güdüsüdür. Marksizm adına kemer sıkmanın, çileciliğin savunusunu yapmak yanlıştır. İnsanın ihtiyaçları, Marx'ın "hayvani ihtiyaçlar" dediği beslenme ve barınmadan ibaret değildir. Ancak, bu hayvani ihtiyaçların kaynakların "kıt"lığı nedeniyle karşılanamadığı bir dünyada, kâr güdüsüyle "ihtiyaçları" sınırsız hale getiren kapitalizm "toplumsal" değil, kendi "sınıfsal" ihtiyaçlarına yanıt vermektedir.

Bilim ve teknoloji, büyük bir insanlık birikimi olarak üretim ve tüketim alanında alternatif olanaklar sunmaktadır, ancak hangi alternatifin seçileceğini her zaman kâr ve rekabet güdüleri koşullamaktadır. Kapitalizm, belirli bir tekniği bir başkasına rastlantıyla ya da toplumun bütünü açısından daha iyi olduğu için değil, kârını azamileştirdiği için tercih etmektedir. Eleştiriye buralardan başlamak gerekir. Komünizme de buralardan gidilecektir. Kapitalizmin dışına çıkma, yeni bir toplumsal düzen kurma iddiasında olanlar, kapitalizmin ihtiyaç kavramını reddetmek, kendi ihtiyaç kavramlarını kurmak zorundadırlar. Bu noktadan sonra şunu söyleyebiliriz: Aslında, kapitalizm altında ihtiyaç-üretim-tüketim akılcılığı bozulmuştur. Kâr marjını azamileştirmek, bencil ve doymaz çıkarlarını karşılamak için milyonlarca insanı aç bırakan, savaşlarla milyonlarca insanı ölüme gönderen, yeryüzünü ekolojik ve toplumsal olarak yaşanmaz hale getiren kapitalizmin gerçek insan ihtiyaçlarıyla hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Kapitalizmin yaptığı, ençok kârı elde etmek üzere meta üretmek, bu metalara talep yaratmak için de onları ihtiyaç olarak sunmaktır. Güya, bilim ve teknoloji insanlığa hizmet etmekte, günlük yaşamı kolaylaştıran yüzlerce yeni tüketim aracı icat edilmekte, böylece, kapitalizm altında toplumsal ihtiyaç ve yaşam kalitesi yükselmektedir. Oysa, genel

olarak ve tek tek örnekleriyle düşünüldüğünde, tüketim araçları neredeyse tümüyle insanın özgürlüğünü, yaratıcılığını, kendini gerçekleştirmesini engelleyen prangalar olmaktadır.

Komünist ihtiyaç kavramı da, özellikle proletarya diktatörlüğünün ilk dönemlerinde, toplumsal önceliklere uygun tüketim araçları üretimi yoluyla, muhtemelen bireylere çok fazla seçim hakkı tanımadan, ama üretimin-tüketimin gerçek ihtiyaç kavramıyla bağını yeniden kuran bir tarzda belirlenecektir. Komünizme doğru ilerledikçe standart üretim azalma eğilimi gösterecek ve ihtiyaçları karşılamanın belirli bir doyum noktasında E. Mandel'in deyimiyle, "edilgen tüketimden etkin tüketime doğru bir değişim"[236] gerçekleşecektir. İhtiyaçların daha büyük ölçüde bireyselleşmesinde yaratıcı çeşitliliğe ancak tüketici etkinliğiyle geçilecektir.

Merkezi plan

"Piyasa sosyalizmi" tam bir çözümsüzlüktür. Piyasa sosyalizmini savunanlar, bunun ne olduğu, nasıl işleyeceği üzerine olumlu tez ve çözümlemeler geliştiremedikleri için olsa gerek, merkezi planlamanın olanaksızlığı, kaçınılmaz olarak totaliterliğe, bürokratik merkeziyetçiliğe yol açacağı türünden argümanlar ileri sürüyorlar.

Bu yaklaşımların temel yanılgısı merkezi planlamayı teknik ya da salt ekonomik bir süreç olarak ele almalarıdır.

Tümüyle plansız bir ekonomi yoktur. Örneğin kapitalist tekeller, ekonomik ticari etkinliklerini kısa, orta ve uzun erimli ayrıntılı planlarla yürütüyorlar. Kapitalist devletler de, bu çalışmada ayrıntıyla üzerinde durduğum gelişme ve değişmeler çerçevesinde ürettikleri planlar temelinde hareket ediyorlar.

Proletarya diktatörlüğü altındaki merkezi planlamanın belirleyici özelliği, temel amacı teknik-ekonomik değil toplumsal ve siyasal olmasıdır.

Burada, bir parantez açmam gerekiyor. Bu bölümü yazarken problemli noktaların ilgi alanıma Sovyet deneyimin kendisi ya da

236 Ernest Mandel, "Sosyalist Planlamanın Savunusu", *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* içinde, Çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, Mart 1992, s. 83

yol açtığı tartışmalar üzerinden girdiğini fark ettim. Teorik açıdan proletarya diktatörlüğünün bu kadar ayrıntılı ele alınması gerekli ve doğru olmayabilir. En temel işlevi ve misyonu dışındaki somut biçimlenmesi, uygulamaları büyük ölçüde gerçekleşeceği somut koşullara bağlı bir dönemin sorunlarını somut biçimde ele almanın sınırları ve tehlikeleri olduğu açık. Ama öte yandan, Sovyet deneyimi yaşanmış tek ve en uzun deneyim olduğu, 70 yılı aşkın bir pratiğin sonunda gürültüsüz patırtısız çözüldüğü için bu deneyim boyunca ortaya çıkan ya da bu deneyim üzerinden tartışma konusu yapılan sorunları görmezlikten gelmek olanaklı değil. Bir dahaki komünizm kuruculuğu pratiğimizin daha gelişmiş bir üretici güçler temelinde, daha ileri toplumsal koşullarda gerçekleşeceği kesindir ve bu durumda tartışma çevrenimiz ve başlıklarımız da bambaşka olacaktır. Ama bu koşullar ne kadar gelişmiş, olgunlaşmış olursa olsun, kapitalizmden komünizme geçiş süreci, kapitalizmin gericiliğini, adaletsizliğini, devasa eşitsizliklerini yok etmek görevleriyle yüklü olacak, komünizme doğru ilerlerken kapitalizmin kalıt ve kalıntılarını temizlemek anlamında geçmişten devralınan sorunlarla boğuşulacaktır.

İki büyük ve evrensel sorun insanlığın önündedir: İnsanın biyolojik-fiziksel gereksinmelerinin karşılanması ve insanın kendi yazgısını eline alarak, yaratıcılığını ve özgürlüğünü gerçekleştirmesi.

İlkelinden bugüne, tüm toplumların çözmekle yükümlü oldukları birincil sorun, insanın maddi-biyolojik ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Milyonlarca yıllık evrimden sonra hâlâ gerçekleşmeyen de budur. "Büyük insanlık" bugün açlığın, yoksulluğun cenderesindedir.

Temel bedensel, bir bakıma hayvani ihtiyaçların *tüm insanlar için* karşılanması insan sorununun en kritik eşiğidir. Bu eşik geçilmedikçe, gerçek özgürlük, kardeşlik yoluna da girilemeyecektir. Çünkü insan, bu gereksinmelerin karşılandığı noktadan başlayacaktır.

Son derece görece bir kavram olan ekonomik "kıtlık" koşullarında insanın eşitliğe ne ölçüde "yatkın" olacağı, ayrıcalıklı mülk

edinme dürtülerine ne ölçüde gem vuracağı tartışılabilir elbette. "Piyasa sosyalizmi" savunucuları, kıtlığı özel mülk edinmenin yasası gibi alıyorlar. Bu noktayla ilgili olarak Mandel'in verdiği örneğin açıklayıcı olduğunu düşünüyorum:

> Edinmecilik yönelimleri daha çok özgüldür ve genel olarak mallardaki kıtlıktan, hatta tikel malların kıtlığından çok özgül ihtiyaçların göreli yoğunluğu ile ilişkilidir. Rolls-Royce çok güzel bir arabadır. Çok da kıttır. Birçok araba sürücüsü Rolls sahibi olmak ister. Gene de nüfusun ezici çoğunluğu, bir Rolls edinme uğruna çılgınca bir kapışma içinde değildir. Ne pahasına olursa olsun 'kıt bir Rolls' edinme uğruna tasarruf yapmak için her kuruşlarını hesaplamazlar. Vahşi bir edinmecilik duygusu beslemezler... Şu halde 'edinmecilik', 'genel olarak kıtlığın' kalkmasından çok önce körelebilir... En yoğun duyulan ihtiyaçların doyurulması ya da bu alanlarda bir tüketim doyumunun oluşması yeterlidir. Marx'ın sosyalizme bakışının üstünde yükseldiği varsayım budur. Bütünüyle gerçekçi ve akla uygun bir varsayımdır.[237]

Ekim Devrimi'nin ve sosyalizm denemelerinin önemi buradadır. Bu denemeler, emperyalist kuşatmanın, azgelişmişliğin olağanüstü zor koşullarına rağmen temel gereksinmelerin tüm insanlar için karşılandığı eşitlikçi bir toplumun olanaklı olduğunu gösterdiler. İşçi sınıfı ve bağlaşıkları dünyanın belli parçalarında siyasal erki alarak özgür topluma ve insana giden yolu inşa etmeye başladılar. Bu büyük başlangıç, cüretli yürüyüş, özgürlük toplumuna ve özgür insana ulaşamadı. Neden ulaşamadığı ve nerelerde yanlış yapıldığı haklı ve tartışılması gereken bir sorudur ve tartışıyoruz. Ama yapılarak kanıtlananın da hakkının verilmesi gerekiyor.

Proletarya iktidarında merkezi planlamanın temel ve başat işlevi eşitlikçi ve insanların gelecekleriyle ilgili kararları kendilerinin verdiği katılımcı bir toplumun maddi-teknik temellerini kurmaktır.

"Özgürlükçü", liberter sosyalizm savunucuları kavramlar dünyasında, yumurta küfesiz dolaşıyorlar. Kapitalist plan ile Sovyetler Birliği planlamacılığı arasında önemli bir fark olmadığını, hatta

237 Agy. s. 78

"çağdaş burjuva toplumlarında piyasanın belirleyici rolünün 'planlı ekonomilerle' kıyaslandığında daha az buyurgan" olduğunu ileri sürdükten sonra örneğin şunları yazıyorlar:

> Oysa sosyalizm, burjuva toplumunun bir kurumu olan 'piyasa'ya karşı Asyagil despotizmin, statokratik toplumun kurumu olan 'plan'ı savunmamalıdır: Sosyalizmin hedefi, 'plan/piyasa' paradigmasının dışında, üzerinde bir düzlemde yer almalıdır. Bu hedefte plan ve piyasa unsurlarının ikisi birden yer alacaktır; ancak bu iki sistemde de ortak olan ve kapitalist sömürünün temeli olan şey, üreticilerin kendi faaliyetlerinin ürünü olan birikmiş, maddileşmiş emeğin, canlı emek üzerindeki egemenliği, *inkâr edilecektir*. Merkezi (ülke ya da dünya ya da kent ya da bölge çapında) bir eşgüdüm faaliyeti, özerk üretici birimlerin gönüllü ve temsili ortaklığının sonucu olarak yol gösterici bir plan oluşturulabilir. Ama bu özerk birimlerin kendi bağımsız iradelerinin de özgürce etkileşimde bulunması, bu iradelerin birbirini tanıması ve birbirine göre değişmesi de şarttır.[238]

Paradigmaların çok farklı olduğu açık, ama bu alıntıyı aktarmamın nedeni farklı sosyalizm anlayışlarını uzun uzun tartışmak değil. Sosyalizmde plan ve piyasa unsurlarının nasıl yan yana olacağı türünden konuları da, bunun nasıl yapılacağı ortaya konmadığı sürece tartışmamız olanaksız. Sosyalizmin, "birikmiş maddileşmiş" emeğin, yani sermayenin canlı emek üzerindeki egemenliğinin inkârı olduğu türünden formüllere ise katılmamak olanaksız. Dahası, Sovyetler Birliği örneğinde üreticilerin plan süreçlerindeki karar verme yetki ve yeteneklerindeki eksikliklerin yaşamsal önemde sonuçlar doğurduğu da doğru.

Önerilenin ise gerçek yaşamda karşılığı yok. "Piyasa sosyalizmi", kapitalizmin karşıtı ya da sosyalizmin alternatifi değildir. Eşitlikçi ve giderek bolluk içinde özgür bir toplum kapitalist piyasanın sosyalizmle şu ya da bu biçimde bitiştirilmesiyle yaratılamaz.

Sorunun kritik noktası, merkezi plan ile toplumsal katılımcılığın (birimsel ve bireysel) birbirlerini dışlamayan biraradalığının nasıl sağlanacağındadır. Aslında soru son derece yalındır: Özel-

238 Bülent Somay, *Geriye Kalan Devrimdir*, Metis Yayınları, 1996, s. 140

likle, henüz ekonomik "bolluğun" gerçekleşmediği işçi sınıfı iktidarının ilk dönemlerinde, yukarıdaki alıntıda "özerk birimler" denilen yerel ve sektörel ekonomik birimlerin kendi kendilerini yönetmeleri ya da kendileriyle ilgili kararları özerkçe vermeleri ortak toplumsal çıkarlarla bağdaşır mı? Eşyanın doğası gereği bağdaşamaz. Hangi düzeyde olursa bir tür kıtlığın sürdüğü, toplumsal ekonomik olanakların sınırlı, gereksinmelerin sınırsıza yakın olduğu bir durumda tüm kaynak ve birikimlerin kesimsel ve güncel değil, genel ve uzun erimli hedeflere seferber edilmesi zorunludur. Yerel ve sektörel birimlerin kendi kendilerini yönetmeleri ise, dar ve kesimsel çıkarların öncelik kazanmasından başka hiçbir anlama gelemez. Böyle bir durumda bile söz konusu birimler arasında eşgüdüm gereksinmesi süreceği gibi "Pratik açıdan bakıldığında, bunun anlamı, farklı grupların çıkarlarının güç dengelerine bağlı olarak uzlaştırılmasıdır. Ve gerçekten de, bu tür bir uzlaşmanın piyasadan daha iyi işleyebilecek bir mekanizmasını tarif etmek..."[239] olanaklı değildir. Merkezi planlama yerine ademi merkeziyetçiliği, devlet mülkiyeti yerine, hisse senedi ya da kooperatif ortaklığını savunan, piyasanın sosyalizme de hizmet edebileceğini öne süren "piyasa sosyalizmi" bir çözümsüzlüktür. Piyasa için üretim, bilinmeyen tüketiciler için, bilinmeyen miktarlarda ve önceden öngörülemeyen sonuçlar için yapılan üretimdir. Verili bir toplumda üretim ve sınıf ilişkileri sorunlarının tek tek üretim ve hizmet birimlerindeki işçilerin doğrudan etkinliğiyle çözülebileceği görüşü, kapitalizmin en önemli hastalığı olan "üretim anarşisi"nin bir başka biçimde hortlatılmasından başka bir yere çıkmayacak ekonomist, sendikalist bir yaklaşımdır.

Merkezi planlama, en başta, planlama için gerekli, maddi, teknik, insansal kaynaklar önceden zaten yaratılmış olduğu ve kapitalizm de piyasa dışı mekanizmalara giderek daha çok başvurarak bu temeli hazırladığı için olanaklıdır. Sanayi devriminden bu yana, kapitalist gelişmenin temel tarihsel eğilimi emeğin nesnel toplum-

239 Erkin Özalp, "Teknolojik Gelişmeler Işığında Sosyalist Planlamada Yeni Olanaklar", *Türkiye Sosyalist İktisat Kongresi 2005 Bildirileri* içinde, NK Yayınları, İstanbul, Aralık 2005, s. 172

sallaşması olmuştur. Emeğin nesnel toplumsallaşması, planlı iş örgütlenmesinin altyapısının genişlemesi demektir.

Kapitalizm yalnız "üretim anarşisi" değil, aynı zamanda çok büyük kaynakların israf edilmesi, en önemli üretken güç olan nitelikli insan kaynağının atıl bırakılmasıdır. Merkezi planlama, en başta boşa giden kaynakları toplum hizmetine sokmaya, atıl insan gücünü toplumsal hedefler için seferber etmeye ve yepyeni kaynaklar yaratmaya yönelir. Varolan kaynakların "optimum kullanımı" ancak bunlardan sonra ve bunlarla birlikte bir anlam ifade eder.

"Merkez"in keyfi ve toplumsal ortak amaçlar bakımdan yerinde olmayan karar ve işlemlerinin önüne geçmenin ise düşünülebilecek iki etkili manivelası vardır: Halkın yalnız yerel ve sektörel yaşama, karar alma süreçlerine değil devlet yönetimine katılımı ve bu katılımı olanaklı kılacak yerel, sektörel, sendikal, mahalle, kadın, gençlik vb örgütlenmeleri. Merkezi planlama, teknik olmaktan çok siyasal bir süreçtir; siyasal kararlar alma, tercihler yapma etkinliğidir. Yerel ve sektörel birimler bu sürece hem kendilerini doğrudan, ya da dolaylı etkileyecek genel kararlarda söz ve yetki sahibi olarak, hem de kendi kesimsel talep ve hedeflerini bu genel içine yerleştirerek, öteki birimlerle ilişkilendirerek katılacaklardır.

Merkezi planlama, bugünkü teknolojiyle en katılımcı biçimde örgütlenebilir. Bugün pratik olarak dünya çapında tüm doğal ve ekonomik kaynaklar, ekonomik hareketler bilinebiliyor ve denetlenebiliyor. Bir örnek üretim planı ve modeli çerçevesinde yüzlerce farklı yerde aynı standart ürünün farklı parçaları üretilebiliyor, en uzak köşedeki bir üretim biriminin ya da küçük bir satış mağazasının bilgileri, anında, şaşmaz bir doğrulukla bir merkezden izlenebiliyor. Merkezi ve aynı zamanda demokratik-katılımcı bir planlamanın maddi-teknik temeli hazırdır.

İKİ

KOMÜNİST TOPLUM VE DEVLET

1. Teorik çerçeve

Marx'ın hep *Gotha Programının Eleştirisine Katkı* olarak geçen, özgün adı *Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları* olan çalışmasının konumuzu en çok ilgilendiren uzun pasajını aynen aktarıyorum:

> Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan kooperatif toplumda, üreticiler ürünlerini değiş-tokuş etmezler. Ürünler için harcanmış emek de, bu ürünlerin *değeri olarak*, sanki onların sahip olduğu maddi bir nitelik gibi belirmez. Çünkü şimdi, kapitalist toplumun tam tersine, bireysel emek artık toplam emeğin, dolaylı değil, doğrudan, ayrılmaz bir parçası olarak vardır...
> Burada karşı karşıya olduğumuz, kendi temelleri üstünde *gelişmiş* biçimiyle değil, tam tersine, kapitalist toplumdan *çıktığı* biçimiyle bir komünist toplumdur. Dolayısıyla bu toplum, her açıdan, ekonomik, moral ve entelektüel, hâlâ rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini taşır. Buna uygun olarak, bireysel üretici -kesintilerden sonra- topluma ne veriyorsa, o kadarını geri alır. Topluma vermiş olduğu, kendi bireysel emek miktarı-

dır. Örneğin, toplumsal işgünü, bireysel emek saatlerinin toplamından oluşur. Bireysel üreticinin bireysel emek zamanı, toplumsal işgününe kendi katkısı olan bölümdür, bundaki payıdır. Toplumdan, (ortak fon için harcadığı emeği ayırdıktan sonra) şu kadar emek harcamıştır diye bir sertifika alır ve bu sertifikayla tüketim araçlarının toplumsal stokundan emeğinin maliyeti kadar bir miktar çeker. Topluma belli bir biçimde verdiği emek miktarını, bir başka biçimde geri alır.

Açıktır ki, burada eşdeğerlilerin değişimi söz konusu olduğu için meta değişimini düzenleyen ilkenin aynısı geçerlidir. İçerik ve biçim değişmiştir, çünkü yeni koşullarda birincisi, kimse emeğinden başka bir şey veremediği gibi, ikincisi, bireylerin mülkiyetine de bireysel geçim araçlarından başka hiçbir şey geçememektedir. Ama bu ikincisinin tek tek üreticilere dağıtımı söz konusu olduğu kadarıyla, meta eşdeğerlilerinin değişiminde geçerli ilkenin aynısı yürürlüktedir. Bir biçim altındaki şu kadar emek, bir başka biçim altındaki eşit miktarda emekle değiştirilir.

Dolayısıyla, buradaki eşit hak, ilke düzeyinde hâlâ *burjuva haktır*. Ancak ilke ile pratik artık çatışma halinde değildir. Meta değişiminde ise eşdeğerlilerin değişimi yalnızca ortalama olarak vardır, tekil durumlarda yoktur.

Bu ileri adıma karşın, bu *eşit hak* hâlâ bir burjuva kısıtlamayla damgalanmıştır. Üreticilerin hakkı, harcadıkları emeğe *orantılıdır*. Eşitlik, ölçmenin *eşit bir standart* (yani emek) kullanılarak yapılmasından ibarettir.

Oysa bir kişi bir başkasından fiziksel ya da zihinsel olarak üstün olabilir ve aynı zaman içinde daha çok emek harcayabilir ya da daha uzun zaman emek harcayabilir. Oysa emeğin bir ölçü olabilmesi için yoğunluğuyla ya da süresiyle tanımlanması gerekir, yoksa ölçü olmaktan çıkar. Bu *eşit* hak, eşitsiz emek için eşit olmayan bir haktır. Sınıf ayrımları gözetmemektedir, çünkü herkes herkes gibi işçidir ama eşit olmayan bireysel yetenekleri ve dolayısıyla üretici kapasiteyi doğal ayrıcalıklar olarak sessizce gözetmektedir. *Bu yüzden, her hak gibi, bu da içeriğinde bir eşitsizlik hakkıdır.* Doğası gereği hak ancak eşit bir ölçünün uygulanmasından ibaret olabilir. Fakat eşit olmayan bireyler (ki eşitsiz olmasalar farklı bireyler olmazlar) ancak eşit bir ölçüye vurularak ölçülebilirler. Eşit bir görüş açısına sokularak yalnız belli bir yanlarından, örneğin

> bu durumda *yalnızca işçi* sayılmalarından kalkılarak, başka hiçbir özelliklerine bakılmadan başka herşeyi gözardı ederek ölçülebilirler. Dahası, bir işçi evlidir, öteki değildir. Birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır vb. Dolayısıyla eşit bir emek harcayarak ve böylece toplumsal tüketim fonunda eşit bir paya sahip olarak biri ötekinden gerçekte daha fazla alıyor olacaktır, daha zengin olacaktır vb. Tüm bu kusurlu yönlerin aşılabilmesi için, hakkın eşit olacağına eşitsiz olması gerekir.
>
> Ne var ki bu kusurlu yönler, kapitalist toplumdan uzun doğum sancıları sonucunda çıktığı andaki biçimiyle komünist toplumun ilk aşamasında kaçınılmazdır. Hak toplumun ekonomik yapısından ve bunun belirlediği kültürel gelişmeden asla yüksek olamaz. Komünist toplumun üst aşamasında, bireyin işbölümüne kölece bağımlılığının ve bununla birlikte, kafa ve kol emeği arasındaki antitezin yok olmasının ardından; emeğin yalnızca bir yaşam aracı değil, yaşamın temel gereksinimi olmasının ardından; bireyin her yönlü gelişimi ve kooperatif zenginliğin tüm sonuçlarının çok daha bolca akmasıyla birlikte; üretken güçlerin artmasının ardından – ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabilir ve toplum sancağına şunu yazar: Herkesten yeteneği kadar, herkese gereksinimi kadar.[240]

Bu metin üzerinde büyük bir tartışma, çok farklı yorum ve değerlendirmeler var. Nedenlerden biri, Marx'ın yukarıda aktardığım yazısı ve Engels'in *Anti-Duhring*'de yazdıkları dışında, geleceğin komünist toplumu ve geçiş sorunlarını doğrudan konu edinen yazı ve değinmelerin son derece sınırlı olmasıdır. Kısa değinmelerin değeri en başta bu nedenle sorgulanıyor. İkincisi, Marx ve Engels'in komünist toplumla ilgili tasarımlarını tümüyle ütopik sayanlar var. Üçüncü ve ilk ikisinden farklı olarak, komünizmin aşamalara ayrılması ve ilk evrenin "katkıya göre ödeme" ilkesiyle tanımlanması eleştiriliyor. "Ölçülebilen verimliliğe göre ödeme"nin, hangi evresi olursa olsun komünizmin değil, kapitalizmin ilkesi olduğu anımsatılıyor.[241]

240 K.Marx-F. Engels, Selected Works in three Volumes, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 17-19

241 Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s. 391

Öte yanda, söz konusu iki kaynaktaki değinmeleri kalıpçı bir anlayışla mutlaklaştıran, tüm problematiği bu alıntılar üzerinden irdeleyen eğilimler var.

Kanımca, söz konusu metinleri tek kalkış noktası yapan salt teorik, ya da tek başına geçiş sürecinin gerçekliğini esas alan salt pragmatik yaklaşımlar tek tek dile getirdikleri görüşlerin doğruluğu yanlışlığı bir yana, problemi doğru koyamıyorlar. Bir kez, böyle bir şeyi alıntılar üzerinden yapmaya çalışmak yöntem olarak doğru değil. Marx, Engels ve Lenin söz konusu olduğunda tek tek yazdıklarının ötesinde, teori ve yöntemlerinin "ruhuna", bütününe ulaşmak gerekiyor. Metinlerin lafızlarını mutlaklaştırarak da, yaşanmış geçiş deneylerini teorileştirerek de ilerlemek olanaklı değil. Teorinin etkisi ve zamana dayanıklılığı geleceğe ışık tutma, somutta olmayanı tasarlama, olabilirliğini bugünün dinamiklerinden çıkarma gücüne bağlı. Teori mutlak soyuttan değil somuttan üretiliyor. Bu nedenle ve özellikle de toplumsal süreçlerle ilgili teoriler, somutun en zengin biçimde bulunduğu geçmişi soyutlayarak geliştiriliyorlar. Varmak istediğim sonuç şu: Geçiş, komünist toplum ve aşamaları problematiği, teorik mirasın ulaşılabilir bütünlüğü ile en büyük geçiş denemesi olan Sovyet deneyinin sonuçlarını kapsayan, süzen bir yaklaşımla ele alınabilir.

Burada teorik ve bir ölçüde spekülatif iki soru soracağım. Birinci soru şudur: Marx'ın komünizmi aşamalara ayırmasının altında yatan gerekçeler neler olabilir? Ve bu soruya bağlı ikincisi: Marx'a göre, proletarya diktatörlüğüyle tanımlanan geçiş dönemi ile komünizm aşaması arasında nasıl bir ilişki vardır?

"Geçiş" dönemi, ya da komünizm içinde aşamalar, bir zorunluluktan doğar. "Kapitalizmden komünizme doğrudan, aşamasız geçiş olanaklıdır" önermesi, "kapitalizmin geliştirdiği üretici güçler temelinde komünizm kurulabilir" anlamına gelir ki bu tümüyle temelsizdir. Kapitalizm altında, üretici güçler komünizm için gerekli düzeye hiçbir zaman yükseltilemez. Kapitalizmin üretici güçleriyle, emek üretkenliği düzeyiyle, kapitalist devlet ve toplum örgütlenmesiyle ve kapitalizm koşullarında biçimlenmiş insanla ko-

münizm kurulamaz.[242] Ünlü pasajdaki, "kendi temelleri üzerinde gelişmemiş" "komünist toplum"dan kastedilen *komünizmin kendi temellerinin oluşturulacağı toplumdur*. Marx proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş dönemiyle, "rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini taşıyan" komünizmin alt aşaması arasındaki ilişkiye, fark ya da özdeşliğe ilişkin bir şey söylememiştir. Burada bir bulanıklık olduğu açıktır. Marx, geçiş dönemiyle, zorunluluğu ve proletarya diktatörlüğü kavramının genel tanımı ötesinde ilgilenmemiştir. Bunun nedeni ise, kanımca Marx ve Engels'in proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş dönemini, yeni bir ekonomik/toplumsal düzenin oluşturulup oturtulacağı, içinde uzun süre yaşanacak bir evre olarak değil, görece hızlı ve kısa bir komünizme giriş kanalı olarak görmeleriydi. Komünizme, komünizmin ilk evresine görece hızlı ve en azından en ileri kapitalist ülkelerin birkaçını içine alan devrimlerle ulaşılacak, komünist toplum, kendi temellerini geliştirerek üst aşamasına ilerleyecekti.

Bugün, uzun ve geri döndürülen bir geçiş döneminin, Sovyet proletarya diktatörlüğü deneyinin bilgisine sahip bizlerin geçiş döneminde tamamlanması gerektiğini düşüneceğimiz kimi görev ve önlemlerin Marx tarafından "komünizmin ilk evresi"ne katılması bu bakışın doğal sonucudur. Bu görevlerin geçiş döneminde mi, yoksa komünist topluma girişin yapıldığı ilk evrede mi yerine getirileceği, görevin tanımlanması (komünist toplumun kendi temellerini yaratma) karşısında hem teorik, hem pratik bakımdan ikincil önemdedir. "İkincil"lik vurgusu ile, aşamalandırmanın keyfi biçimde yapıldığını ve yapılabileceğini ima etmiyor, "geçiş dönemi", komünizmin evreleri tartışmasının "skolastik" bir tartışma olduğu görüşüne de katılmıyorum. Problemin zaman, mekân

242 Ama kapitalizmde var olan insanla başlamaktan başka çare de yoktur. Lenin'in 1919'daki 8. Kongre konuşmasında söyledikleri son derece ilginç ve öğreticidir: "Hiçbir zaman ütopyacı olmadık ve komünist toplumu lekesiz bir komünist toplumda doğup eğitilmiş olan lekesiz komünistlerin, lekesiz elleriyle kuracağımızı hiç hayal etmedik... Komünizmi, kapitalizmin enkazından inşa edeceğiz ve bunu ancak kapitalizme karşı mücadelede çelikleşmiş bir sınıf yapabilir. Çok iyi bildiğiniz gibi, proletarya kapitalizmin kusur ve zayıflıklarından özgür değildir. O, sosyalizm için mücadele etmekte, ama aynı zamanda kendi kusurlarına karşı mücadele etmektedir." (Lenin, TY, agy, c. 29, s. 108)

ve teorik önkabuller bakımından içerdiği başkalıklara rağmen, Marx ve Engels'in burada ve başka yerlerde yazdıklarının ve deneyimlerin bugünden bir bakışla çözümlenmesiyle soruna açıklık getirilebileceğini düşünüyorum.

Marx'ta komünist toplumun, özünde geçiş toplumunu izleyen tek bir toplumsal yapı olduğunu anımsayarak komünist toplumsal formasyonu, önce evrelerini bir yana bırakarak ele almak son derece yararlı olabilir. Kapitalist toplum teorik olarak nerede bitiyor ve komünist toplum teorik olarak ne zaman başlıyor? Eğer, kapitalizmden devrimle kopuş ve proletarya diktatörlüğünün kuruluşu kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin zorunlu adımıysa ve bu dönem geçiş dönemiyse bu sorunun yanıtını proletarya diktatörlüğünün hangi işi yapacağı ve ne zaman sona ereceği sorusuyla birlikte düşünmek durumundayız.

Bir önceki bölümde, proletarya diktatörlüğünün iki temel görevi meta üretimini sona erdirmek ve sınıfların varlığına son vermek olarak özetlenmişti.

Bunlar, kapitalizmin komünist topluma giriş için aşılması gereken iki önemli engelidir. Aşılmaları, komünist toplumun kendi temelleri üzerinde inşasına başlanması demektir. Buz kırılmış, yol açılmış, toprak yeni topluma hazır hale getirilmiştir. Bundan sonrası evrimci bir olgunlaşma süreci olarak algılanabilir. Bu aşamada çözülmesi gereken temel sorun, en olgun anlatımını emek-sermaye çelişkisinde bulan yabancılaşmış emeğin ortadan kaldırılmasıdır.

2. "Sosyalizm", meta, sınıflar

Komünist toplum teorik olarak nerede başlar?

Son söyleyeceğimi baştan yazıyorum: Komünist toplum, özel mülkiyetin, sömürünün, sınıfların, meta ilişkilerinin olmadığı, değer yasasının işlemediği, yabancılaşmış emeğin ortadan kaldırıldığı bir toplumdur. Komünizmin alt evresinde de, üst evresinde de bu kategoriler yoktur. Bunlar varsa henüz komünist toplum yoktur. Sorunu bu kadar kesin ve köşeli koymadan doğru bir teorik zeminde tartışmak olanaksızdır.

Kapitalist toplumun temel "ekonomik hücresi" metadır. Komünist toplum, meta ilişkilerinin antitezidir.

Komünizmin ilk evresinde var olan emeğe göre dağıtım, "meta üretimiyle bir koşutluk" oluşturur. Sorunun karmaşıklığının nedenlerinden biri budur. Ancak bu koşutluk, meta üretiminin kendisi demek değildir; çünkü emeğin ürünü metaya dönüşmemektedir. Marx, burada benzerlik ya da paralelliğin gerçek meta değişimiyle aynı şey olmadığını, *Eleştiri*'nin o çok yinelenen pasajında, "... üretim araçlarının ortak mülkiyeti temelindeki kooperatif toplumda üreticiler ürünlerini değiş-tokuş etmezler. Ürünler için harcanmış emek de, bu ürünlerin değeri olarak, sanki onların sahip oldukları bir nitelik gibi belirmez. Çünkü şimdi, kapitalist toplumun tam tersine, *bireysel emek artık toplam emeğin dolaylı değil, doğrudan, ayrılmaz bir parçası olarak vardır.*"[243] (abç) diyerek vurgulamıştır.

Komünist toplumun aşamalarını birbirinden ayıran esas etken, *dağıtım yöntemi değil, ulaşılan üretkenlik derecesidir.* Dağıtımın sınırını belirleyen "hak" ilkesi ancak toplumsal üretkenliğin ve zenginliğin artmasıyla aşılacaktır. Dağıtımın katkıya bağlı olması neden değil sonuçtur.

Komünist toplumun iki evresinde de değer kategorisi yoktur. Marx'ın söylediği, yalnızca, ilk evrede üretim sürecinde harcanan emek miktarını ölçme gereksiniminin devam edeceğidir. Değişim değerinin kaldırıldığı durumlarda bile, emek zamanı üretim maliyetinin ölçüsü olmaya devam eder. Ama değişimin olmadığı durum, meta ilişkilerinin sonu demektir. Çünkü ürünlerin meta olarak değişimi, işgücünün değişiminin bir yöntemidir, komünist toplumda bu olmayacağına göre değer kategorisi de olmayacaktır. Başka bir anlatımla, toplumsal emek, doğrudan harcanan emek zamanı ile ölçüldüğü zaman, değer yasası ortadan kalkacaktır.

Bu noktada, Engels'in *Anti-Duhring*'de yazdıklarına başvurabiliriz:

> Toplumun, üretim araçlarına sahip olduğu ve bunları üretim için doğrudan işbirliği içinde kullandığı andan itibaren, her bi-

243 Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*, *Selected Works*, .agy. c. 3 s. 17.

> reyin emeği, özgül yararlılığı ne denli çeşitli olursa olsun, başından itibaren ve doğrudan toplumsal emek olur. Dolayısıyla, ürünün içerdiği toplumsal emek miktarını artık dolaylı yoldan saptamak gerekmez; günlük deney, ortalama olarak ne kadar gerektiğini doğrudan gösterir... Doğrudur, o zaman bile, her bir tüketim maddesinin üretimi için ne kadar emek gerektiğini toplumun bilmesi hâlâ zorunlu olacaktır. Üretim planını, özellikle işgücü de içinde olmak üzere, elindeki üretim araçlarına göre düzenlemek zorundadır. Sonunda, çeşitli tüketim maddelerinin yararlarının birbirleriyle ve bunların üretimi için gereken emek miktarlarıyla karşılaştırılması, planı belirleyecektir. İnsanlar her şeyi çok basitçe, o çok övünülen 'değer'in karışması olmadan, yönetebileceklerdir.[244]

Değer, meta üretiminin bir kategorisidir ve onunla birlikte yok olur.

Komünist toplumun, Marx'tan sonra "sosyalizm" de denilen ilk evresinde işgücünün meta olmaya devam ettiği/edeceği tezi kesin olarak yanlıştır. Bu teze en iyi yanıtı, yine Engels'in *Anti-Duhring*'de yazdıklarında buluyoruz:

> ... nitelikli emeğe daha yüksek ücret ödeme sorununu nasıl çözeceğiz? Özel üreticilerin olduğu bir toplumda, nitelikli işçiyi eğitme giderlerini özel kişiler ya da aileleri ödüyorlar; nitelikli işgücüne verilen yüksek ücretin ilk önce kişilere gitmesi buradan doğuyor: Becerili köle daha yüksek fiyatla satılıyor, becerili ücretliye daha yüksek ücret ödeniyor. Sosyalistçe örgütlenmiş bir toplumda bu giderler toplumca karşılanıyor ve bu yüzden meyveleri, nitelikli emek tarafından üretilen değerler de toplumа aittir. İşçilerin kendisinin ek ücret istemeye hakkı yoktur.[245]

Bundan daha açık ve daha doğru olamaz! Herkes için eşit ve karşılıksız eğitimin kamu tarafından güvence altına alındığı bir toplumda eğitim farklılıklarının ücretlere yansıtılmasının hiçbir akla uygun açıklaması yoktur.

Özetlersek, komünizm, ilk evresinde de sınıfsız toplumdur. İş-

244 F. Engels, *Anti-Duhring*, Sol Yayınları, Çev. Kenan Somer, Mart 1977, Ankara, s. 483-84, İngilizcesi, *Anti-Duhring*, Progress Publishers, Moskova 1975, s. 366-7

245 *Anti-Duhring*, agy. s. 326, İngilizce s. 240

gücünün alınıp satılabildiği bir sistemin parçası olan meta, komünizmde var olamaz.

Şimdi, "komünizmin evreleri"ne dönebiliriz. Komünizmin aşamaları, toplumun üretici örgütlenmesinin karakteriyle, üretici güçlerin ve üreticilerin tarihsel gelişme düzeyiyle birbirinden ayrılır.

Engels'in 1890'da dağıtımla ilgili yazdıklarını okuyalım:

> Dağıtım yöntemi, özünde, dağıtılacak *ne kadar* şey olduğuna bağlıdır. Bu da *mutlaka* üretimin ve toplumsal örgütlenmenin ilerlemesiyle değişmek durumundadır... Oysa, tartışmalara katılan herkes tarafından 'sosyalist toplum' sürekli değişim ve ilerleme içinde bir şey olarak değil, bir kere oldu mu değişmeyen ve bu yüzden de değişmeyen bir dağıtım yöntemine sahip bir oluşum olarak algılanıyordu. Gerçekçi olarak yapılacak şey ise; 1) *başlangıçta* uygulanacak dağıtım yöntemini keşfetmeye çalışmak, ve 2) daha sonraki gelişmenin *genel eğilimini* bulmaya çalışmaktır.[246]

Bundan ötesini yapmaya çalışmak gerçekten ütopyacılık ve keyfilik olur. Kapitalizm eleştirimiz ne denli köktenci, gelecek özgürlük toplumunu tasarlama gücümüz ne ölçüde engin olursa olsun komünizm döneminin üretim, dağıtım ve bölüşüm biçimlerini bilemeyiz; çünkü üretimin ve toplumsal örgütlenmenin ilerlemesiyle birlikte yalnız maddi temel ve olanaklar şimdikiyle karşılaştırılamaz ölçeklere ulaşmış olmayacaktır, aynı zamanda bunların içeriği, mantığı değişecektir.

Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde ve *Gotha Programının Eleştirisi*'nde yaptığı, gelişmenin eğilimini ortaya koymaktan başka bir şey değildir.

Komünist toplum ancak, insanlar arasındaki toplumsal eşitsizliklerin tümüyle ortadan kaldırıldığı, insanal eşitsizliklerin ise hiçbir baskı ve ayrımcılığa neden olmadığı, insanın üretken-yaratıcı potansiyelinin önünün açıldığı bir özgürlük toplumudur ve bu topluma varmanın önkoşulu tüm insanların tüm maddi, özel ve toplumsal gereksinmelerinin tümüyle karşılanacağı bolluk koşullarına ulaşmaktır. Bu konuyla ilgili son alıntı *Kapital*'den:

246 *Engels'ten Smith'e Mektup*, 5 Ağustos 1890, *Seçme Yapıtlar*, c. 3, s. 484

> Şimdi, gözümüzün önüne, tüm bireylerin tekil işgüçlerinin bilinçli olarak toplumun birleşik işgücü olarak kullanıldığı, işlerini üretim araçlarının ortak kullanımıyla yürüten özgür bireyler toplumunu getirelim. ... Toplumumuzun ürünlerinin toplamı, toplumsal üründür. Bunun bir bölümü, yeni üretim araçları olarak kullanılıyor ve toplumsal olarak kalıyor. Ama öteki bölümü üyeler tarafından, yaşam araçları olarak tüketiliyor. Bu bölümün aralarında dağıtımı bu nedenle zorunludur. Bu dağıtım, toplumun üretken örgütlenmesi ve üreticilerin eriştiği tarihsel gelişme düzeyine göre çeşitli biçimler alacaktır. Salt meta üretimiyle paralellik kurabilmek için, her tekil üreticinin yaşam araçlarındaki payının, kendi emek zamanıyla belirlendiğini varsayalım. Emek zamanı bu durumda ikili bir role sahip olacaktır. Onun belli bir toplumsal plana göre paylaştırılması, yapılması gereken farklı işler ve toplumun çeşitli gereksinmeleri arasında doğru dengenin korunmasını sağlar. Öte yandan, her bireyin toplumsal emeğe yaptığı katkının ve toplam ürünün bireysel üretime ayrılmış bölümünden alacağı payın ölçülmesine de yarar. Bireysel üreticilerin hem emekleriyle, hem de onun ürettikleriyle ilgili toplumsal ilişkileri bu durumda çok basit ve anlaşılır bir durumdadır ve bu yalnızca üretim için değil, dağıtım için de böyledir.[247]

Başında "özgür bireyler toplumu" denmesine rağmen, payın katkıya bağlanmasından bu paragrafta Marx'ın komünist toplumun ilk evresini kastettiğini anlıyoruz. Dağıtım tarihsel gelişme düzeyine göre çeşitli biçimler alacaktır ve yaşam araçlarındaki payın her tekil üreticinin emek zamanıyla belirleneceği *varsayıldığında* bile emek zamanı toplumsal bir plana göre paylaşılacaktır. Meta üretimiyle koşutluk, bireysel üretime *toplumsal olarak ayrılan paydan* kimin ne kadar alacağının *ölçülmesinde* emek zamanının hâlâ ölçü alınmasından gelmektedir.

Bu artık meta üretimi değildir. Meta üretiminin giderek eriyen bir kalıntısıdır.

Bu kısa döküm, komünizmin aşamalara ayrılmasının yarattığı kimi karışıklıklara rağmen, en azından Marx ve Engels açısından komünist toplumun ilk evresinin, üretim araçlarının ortak kulla-

247 K.Marx, *Capital*, c. 1, s. 83, Progress Publishers, Moskova, 1983

nımına dayanan, meta üretiminin kalktığı, sınıfsız bir toplum olduğunu ortaya koyuyor.

Aşamalandıralım aşamalandırmayalım bu henüz kendi temelleri üzerinde oluşmuş bir komünist toplum değildir. Oraya, tek bir sıçramayla, devrimle değil, sıçramayı izleyen evrimci bir olgunlaşma yolundan ilerlenecektir. Bu olgunluk düzeyinde, kafa-kol emeği, kadın-erkek, kent-köy çelişkileri ortadan kalkacak, insansoyu gelişmesinin nitelikçe yeni bir evresine ulaşacak, insan-doğa ilişkisi kesin çözüme kavuşacak, devlet sönümlenecektir.

Komünizmin son derece önemli ve tüm geçiş dönemi boyunca yürüyüşü belirleyecek üç kavramı daha var. Bunlar, *emek üretkenliği, komünist emek ve özgürlük'tür.*

Lenin'in *Büyük Başlangıç*'taki Komünist Subotnikler (1919) yazısında belirttiği gibi, emek üretkenliği son çözümlemede, yeni toplumsal sistemin zaferinin başlıca koşuludur. Lenin şöyle devam ediyor:

> Komünizm, ileri teknikler kullanan, sınıf bilincine sahip, gönüllü ve bir araya gelmiş işçilerin –kapitalizmde mevcut olana kıyasla– daha yüksek emek üretkenliği demektir. Komünist subotnikler ise, *komünizmin gerçek anlamda* başlaması açısından olağanüstü önem taşımaktadır. Çünkü (parti programımızın oldukça yerinde biçimde belirttiği gibi) henüz *'kapitalizmden komünizme geçişte yalnızca ilk adımların atıldığı'* bir aşamada iken bu tür uygulamaların ortaya çıkması, ender bir durumun ifadesidir.[248]

Bu alıntı anahtar önemdedir. Komünist toplum, insanların toplumsal üretim ve hizmetlerden gereksinmeleri kadar alabilecekleri bir bolluk toplumudur... Kapitalizm, üretici güçleri geliştirmiştir ve geliştirmeye devam ediyor. Ancak iki çok temel sorunu çözemiyor: Sınırsız ve doyumsuz bir biçimde kâra endeksli olduğu, kârın tek kaynağı da değişken sermaye, insan emeğinin sömürüsü olduğu için, teknolojiyi ve emek üretkenliğini hem geliştirilebileceği kadar *geliştiremiyor*, hem de büyük insanlığın mutluluğunu, gönencini sağlayacak yön ve içerikte *geliştirmiyor*. Emek üretkenliğindeki artış, bugün zorunlu emeği sona erdirmeyi, üretimin dışına çıkarmayı

248 Lenin, TY, c. 29, s. 427, Türkçe kaynak: *Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*, agy. s.163

olanaklı, hatta zorunlu kılan noktaya çok yaklaşmıştır. Artık olgunlaşmış bir süreçle karşı karşıyayız. Ne var ki, kapitalizm altında iş saatlerinin kısalması bile kör topal ilerliyor, daha doğrusu içinde bulunduğumuz uğrakta ilerlemiyor. Kapitalizmin bugün değil 100 yıldır, iş saatlerini herkes için günde 4 saate indirerek varolan üretimi sürdürmenin olanaklı olduğunu, bugünkü üretim kapasitesinin dünyadaki tüm insanların tüm temel gereksinmelerini karşılamaya yeteceğinigösteren bilgiler var.[249] Emek üretkenliğindeki artışın, kapitalizm altında yol açtığı iki sonuç ise işsizlik ve bolluk içinde kıtlıktır.[250] Komünist toplumda, emek üretkenliğinde sağlanacak her artış, insanların daha az çalışarak, tüm gereksinmelerini karşılamasına, daha nitelikli yaşamalarına hizmet edecektir. Komünizm, bugünden düşünemeyeceklerimiz de içinde, en ileri teknikleri kullanacaktır bu amaç için.

Bunlar, konuyla ilgili herkesin bildiği şeyler ve bugünden gele-

---

249 İş saatlerinin kısaltılması, aslında kapitalizmin teorik sınırlarını aşmayan bir istemdir. Yine de, kapitalizm tarafından her seferinde ölüm kalım sorunu yapılıyor. 15 yıl kadar önce, bir dostum 4 saatlik işgünü istemini programa yazmak gerektiğini söylediği zaman çok şaşırmıştım. Yeni okuduğum bir kitaptan, aynı istemin ABD'de üstelik 1930'larda yasalaşacakken son anda geri çevrildiğini öğrendiğimde ise hiç şaşırmadım. Olayla ilgili kısa bilgiler şöyle: 1932'de ABD sendika ve işçi önderleri, "teknolojik işsizliğe" çözüm olmak üzere iş saatlerinin kısaltılmasını istiyorlar. Aralık 1932'de bir senatör, "işsizlikle baş etmenin tek pratik ve mümkün yöntemi" olduğu gerekçesiyle 30 saatlik iş haftası yasa tasarısı hazırlıyor. Tasarı senatodan 30'a karşı 50 oyla geçiyor. Temsilciler Meclisi Çalışma Komisyonu da tasarıyı oylanmak üzere Temsilciler Meclisi'ne gönderiyor. Başkan Roosevelt, son anda ve işadamlarıyla yaptığı toplantının ardından tasarıyı durdurmak üzere harekete geçiyor. İşçi önderlerini, sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkı veren bir yasa çıkarma karşılığında ikna ediyor ve tasarı geri çekiliyor. Roosevelt'in gerekçesi açık: Bu yasa, uzun erimde, ABD'nin denizaşırı ülkelerdeki rekabet yeteneğini olumsuz etkileyecektir. Jeremy Rifkin, *The End of Work*, New York, 1995 s. 26-29

Bir örnek daha vereceğim: 1918'de büyük Britanya'nın büyük kapitalistlerinden Lord Leverhulme, varolan üretimin örgütlenmesi durumunda, okul çağından emekliliğe kadar herkesin haftada bir saat çalışmasıyla tüm insanların gereksinmelerinin karşılanacağını hesapladığını yazıyor. (Aktaran, Palme Dutt, *Fascism and Social Revoltuion*, agy. s.15)

250 Şimdilerde eskimiş solcuların bile unuttukları kapitalizmle ilgili bu tür doğruların kapitalist ideolog ve siyasetçilerin ağzından duymak ilginç oluyor. Llyod George, 1933'te, "Birinci Dünya Savaşı, bu büyük savaş olmasaydı, er ya da geç aşağı yukarı şimdiki kaosa benzer bir şeyle karşı karşıya kalacaktık. Ekonomik sistemimizde yanlış bir şey olmalı, çünkü bolluk, kıtlık yaratıyor" demiş. Aktaran Palme Dutt, agy. 14

ceğin komünist toplumunu tasarladığımız zaman başka türlü düşünemeyiz. Öte yanda, kapitalizmin görece az geliştiği büyük bir ülkede başlayan ve 74 yıl süren komünizm denemesi var ve emek üretkenliği artışında kapitalizminkinden daha ileri bir düzeye ulaşılamamasının reel sosyalizmin çözülüşündeki payı haklı olarak tartışılıyor. Sovyetler Birliği'nin sanayileşmede, bilim ve teknoloji alanlarında kaydettiği dev adımlar, geriden başlanmasına rağmen emek üretkenliğinde çok büyük artışların sağlandığının kanıtıdır ve bu kazanımların kendisi daha ilerisinin de olanaksız olmadığının tanığıdır. Ne var ki, olanaklı olan gerçekleşmedi ve reel sosyalizm emek üretkenliği artışında kapitalizmi aşamadı. Tekrar dönmek üzere, bir ara not olarak kaydediyorum.

Lenin'in yukarıdaki sözlerine dönelim. Lenin "ileri teknikleri" emek üretkenliğinin bir öğesi olarak alıyor, ancak vurguyu tekniğe değil, insana, işçilere yapıyor. Kastedilen, sınıf bilincine sahip, gönüllü olarak bir araya gelmiş işçiler eliyle ulaşılacak emek üretkenliğidir. Böyle anlamaz, emek üretkenliğindeki artışı yalnızca teknolojik ilerlemelere indirgersek işin içinden çıkamayız. Komünist bakışta, emek üretkenliğinde artış da insan merkezli bir konudur. Komünist çevrenli bir emek üretkenliği, üretimin özgürce bir araya gelmiş insanlarca, onların belirlediği bir plan doğrultusunda, onların bilinçli ve gönüllü eylemiyle gerçekleştirildiği koşullarda yaşam bulabilir. Teknolojik temel, elbette son derece önemlidir, ama komünizm amacına ancak insanın bilinçli, insanal amaçlı denetimi altında hizmet edebilir.

İşçi sınıfının bilinci açısından ise proletarya diktatörlüğünden komünizme kadar olan süreçte, bu ikisini birbirine bağlayan bir süreklilik olarak "komünist emek" kavramı var.

Lenin, 1920 Nisanında, "Eski Toplumsal Sistemin Yıkılmasından Yeninin Yaratılmasına"da komünist emeği şöyle tanımlıyor:

> Kavramın net ve dar anlamı içinde komünist emek, toplumun yararı için karşılıksız harcanan emektir. Belirli bir görev olarak, belli ürünlere hak kazanmak amacıyla, önceden belirlenmiş ve yasal olarak saptanmış kotalara göre harcanan emek değil, kotalarla ilgilenmeyen gönüllü emektir. Ödül beklentisi olmayan,

> koşulu ödül olmayan emektir. Ortak yarar için çalışmak bir alışkanlık olduğu için ve ortak yarar için çalışmanın bir zorunluluk olduğu bilinci (ki artık bir alışkanlık olmuştur) yerleştiği için harcanan emektir- sağlıklı bir organizmanın gereksinimi olan emektir.
>
> Herkes için açık olmalıdır ki, biz, yani toplumumuz, toplumsal sistemimiz emeğin *bu* biçiminin geniş, gerçekten kitlesel ölçekte uygulanmasından hâlâ çok uzağız.
>
> (...) Subotnikler, emek orduları, emek askerleri... Bunlar sosyalist ve komünist emeğin çeşitli biçimlerdeki pratik gerçekleşmeleridir.
>
> (...) Yeni bir emek disiplini, insanlar arasında yeni toplumsal bağ biçimleri ve halkı emeğe kazanacak yeni biçim ve yöntemler yaratmak yıllar, on yıllar alacaktır.[251]

On yıllar, belki de daha çok alacağı açık. Ancak, toplumun yararı için karşılıksız emek, proletarya diktatörlüğüne ilk adım atıldığı andan itibaren gündemleştirilmesi, serpilip geliştirilmesi gereken bir normdur.

"Özgürlük" kavramı sınıfsal, toplumsal, tarihsel boyut ve ilişkileriyle tanımlanıp kullanılmadığı zaman son derece uçucu algılamalara yol açıyor. Marx'ta da özgürlüğün birbirinden çok farklı anlam ve içeriklerde kullanıldığını biliyoruz: Özgürlük kimi zaman bir olgudur, kimi zaman bir değerdir, kimi zaman insanın kendisini çevreleyen sahte cemaat yanılgılarından kurtulmasıyla elde ettiği bir kazanımdır, her şeyin fetişizmin egemenliğinde olduğu bir toplumda zorunluluğun bilincinde olan devrimciler dışında kimse özgür değildir vb... Özgürlük kavramı, ancak üretim süreci üzerinden ele alındığı zaman ete kemiğe bürünüyor. İnsanları bağımsız ve emeğini satma anlamında "özgür" üreticilere dönüştüren kapitalist işbölümü, bu bireysel üreticilerin birbirleriyle olan ilişkilerini, kendi iradelerine bağlı olmaktan tümüyle çıkarıyor. İnsanı kendi denetimi dışındaki bir toplumsal ilişkiler ağının nesnesi, parçası yapan burjuva toplumunda insan özgür değildir. Tek yaşam dürtüsü, artıdeğer yaratmak, tüm üretim araçlarını müm-

251 Lenin TY, c. 30, s. 517-18

kün olan en yüksek miktarda artıdeğer yutacak hale getirmek olan kapitalist kişi de özgür değildir. Marx *Kapital*'de meta fetişizmini ele aldığı bölümlerde özgür bir toplumun deyim uygunsa maddi temelinin ipuçlarını veriyor. Bu, özgürce bir araya gelmiş insanlar tarafından, onların saptadığı bir plan doğrultusunda *bilinçli* biçimde gerçekleştirilen bir üretim toplumudur.[252] Bu anlatıma göre, özgürlüğe ancak bir araya gelişleri gönüllülüğe dayanan, üretimi ortak bir plana göre yapan, bu planı yapmak için gerekli bilince sahip insanlar ulaşabilir. Marshall Berman'ın Marx'ın yazdıklarından çıkarak formüle ettiği gibi özgür olmak, kişinin özgür olduğuna ilişkin bir bilinci gerektirmektedir. Bu bilinç, kişinin eldeki olanakları değerlendirme, seçenekleri araştırma, tartma ve bunlardan çıkarak ne yapacağına karar verme yeteneğidir. Sorunun özü, kapitalist toplumdan devralınan sıradan insanın bu yetenekten yoksunluğudur. İnsanların çok büyük bir bölümü önlerinde nesnel olarak varolan seçme şanslarının *farkında* değildirler. Özgür eylem, eyleyenin değişik olanakların *farkında* olmasını, daha da önemlisi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesini gerektirir.[253]

Modern üretim toplumu, üretici insanın özgürleşmesi yolunda yeniden ve komünist tarzda örgütlendiğinde kitlesel yoksulluk ve bağımlılık yaratan sürecin kendisi bu kez kişisel gelişmenin ve yaratıcılığın kaynağı olabilecektir. Kapitalist sömürünün istemlerini karşılamak üzere yedek işçi ordusu olarak tutulan, yoksulluğa, yoğun sömürüye yazgılı kılınan, tek bir işi yapabilen işçi yerini çeşitli işleri yapmaya yatkın, üretimdeki olası değişikliklere ayak uyduracak, farklı toplumsal işlevleri kendi doğal yeteneklerini özgürce kullanarak yerine getirebilecek gelişmiş evrensel bireye bırakacaktır.

Sonuç olarak, kapitalizmden komünizme geçiş döneminde özgürlük, üretici insanın adım adım kendi yazgısını ele alacağı koşulların toplumsal ölçekte oluşturulması sürecidir.

Emek üretkenliği, komünist emek ve burada tanımlamaya çalıştığım içeriğiyle özgürlük komünist toplum kuruculuğunun en

252 K.Marx, *Capital*, agy. c. 1, s. 84

253 Marshall Berman, *Marksizmle Maceram*, Çev. Aylin Ülçer, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 61-65

başından itibaren gözetmesi, yönünü ve yürüyüşünü belirlerken ölçü alması gereken üç önemli burçtur.

3. *Komünizm ve devlet*

Şimdi, komünizmde devletin sönümlenmesi, eriyip gitmesi, devletsizliğe geçiş sorununa dönebiliriz.

Bir: Devletsiz toplum bir düş, bir ütopya değil bilimsel bir öngörüdür. Devlet, ezelden beri var değildir. Ebediyete kadar da var olmayacaktır.

İki: Devletsiz toplum, tıpkı sınıfsız, sömürüsüz toplum gibi komünistlerin nihai amacını anlatan bir hedeftir. Komünistler, son çözümlemede yalnız kapitalist devlete değil, her türlü devlete karşıdırlar.

Birincisinden başlayabiliriz.

Engels'in *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde belirttiği gibi:

> Toplumun sınıflara bölünmesiyle yakından bağlı olan belli bir ekonomik gelişme aşamasında bu bölünme devleti bir zorunluluk haline getirdi. Şimdi, hızla, üretimde bu sınıfların varlığının yalnız bir zorunluluk olmaktan çıkmakla kalmayıp, üretim için gerçek bir engel olacağı bir gelişme aşamasına yaklaşıyoruz. Bu sınıflar, vaktiyle nasıl kaçınılmaz biçimde ortaya çıktılarsa, o ölçüde kaçınılmaz olarak ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte devlet de kaçınılmaz biçimde yok olacaktır.[254]

Sınıflar işbölümüyle ortaya çıktılar. Özel mülkiyet ve devlet de. İşbölümü değiş-tokuşu, özel değiş-tokuş özel mülkiyeti gerektirdi; değiş tokuşun büyümesi pazarı, pazarın boyutlanması siyasal örgütlenme ihtiyacını doğurdu vb. Toplumsal işbölümü, toplumsal emeğin farklılaşması, bölünmesi üzerinden gelişti. Devletin ortaya çıkışı açısından kafa/kol emeği ayrımı ve onun bir biçimi olan kent/kır ayrımı önemlidir. Yönetim, polis, vergi vb'leri kentlerin gelişmeye başlamasıyla gerekli olmuşlardır. Marx bunun için komünizmi "işbölümünün ortadan kaldırılması"yla bağlamıştır.

254 Aktaran, Lenin, *Devlet ve Devrim*, TY, c. 25. s.399

Lenin, devletin tümüyle sönümlenmesinin ekonomik temelinin, komünizmin kafa ile kol emeği arasındaki antitezin yok olduğu bir yüksek gelişme aşamasına ulaşması olduğunun altını çizmiştir.[255]

Komünist toplumun üst aşamasına ancak ve ancak kafa/kol emeği, kent/kır, kadın/erkek farklılaşmalarının, bunların tümünün anlatımı olan toplumsal işbölümünün aşılmasıyla varılacaktır. Komünist toplum hükmetmenin olmadığı bir toplumdur ve bunun koşulu sömürü toplumlarından kalan işbölümünün sona ermesidir.

Devam edelim. Engels şöyle yazıyor:

> Devlet... tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendini gereksiz kılar... Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak göründüğü ilk eylem –üretim araçlarına toplum adına el konması–, onun devlete özgü son eylemidir de... Kişilerin hükümeti (gouvernement), yerini, şeylerin idaresine (administration) ve üretim işlemlerinin yönetimine (direction) bırakır. Devlet 'ilga' edilemez, söner.[256]

Engels'in, 1875'te Bebel'e yazdığı mektupta vurguladığı gibi, kendisi ve Marx için, devlet, proletaryanın düşmanlarına karşı kuvvete dayanarak baskıyı örgütlemede, mücadelede, devrimde kullanmak zorunda olduğu "geçici bir kurum"dan başka bir şey değildir.

Marx'ın anarşistlerle ideolojik mücadele ve polemiklerindeki "devletçi" vurgularından, komünist toplumda devletin nasıl bir dönüşüme uğrayacağı sorusunu ortaya atmasından, devletin sönümlenmesini bilimsel bir önerme olarak benimsemediği sonucunu çıkarmak da, Engels'i daha az "devletçi" olmakla ya da Lenin'i devlet konusunda çubuğu anarşist görüşler doğrultusunda bükmekle eleştirmek de doğru yaklaşımlar değildir. *Manifesto*'da, *Felsefenin Sefaleti*'nde devletin sönümlenmesini açıkça formüle eden, daha önce aktardığım gibi Paris Komünü'nü "devletin kendisine karşı bir devrim" olarak tanımlayan bizzat Marx'ın kendisi

255 *Devlet ve Devrim*, TY. c. 25, s. 473

256 F. Engels, *Anti-Duhring*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, İkinci Basım, Mart 1977, s. 443-4

değil midir? Devletin "sönümlenmesi", "eriyip gitmesi", "devletsizlik" kavramlarının Marksistler tarafından her yerde ve her zaman kamu erkinin siyasal niteliğini yitirmesi, bir sınıfın ötekini ezme işleviyle devletin ortadan kalkması anlamında kullanıldığı son derece açık bir gerçek değil mi?

Devlet, toplumsal gelişmeye paralel olarak, değişime uğrayacak, zaman içinde kimi işlevleri azalıp yok olurken, kimi işlevleri başkalaşacak, kimi işlevleri toplumsallaşacak, kim bilir bugünden hiç düşünemeyeceğimiz yeni işlevler belirecek ve sonunda "devlet", bildiğimiz devlet olmaktan çıkacaktır. Öteki sınıf ya da sınıflar üzerindeki baskı işlevi ortadan kalktığı anda siyasal devletin sönümlenmesi süreci de başlayacaktır. Komünizmin ileri aşamasında da, "şeylerin" örgütlenmesi, toplumsal yaşamın planlanması, eşgüdümü için somut biçim ve ilişkilerini şimdiden bilemeyeceğimiz bir örgütlülüğün gerekli olacağı ise açıktır.

İkinciye, devletin sönümlenmesinin, ortadan kaldırılmasının komünistlerin nihai hedefi olarak taşıdığı öneme gelince. Lenin'in kimilerince devlet tartışmasının dışında tutulması önerilen *Devlet ve Devrim*'inin en açık ve tartışmalı cümlesini bir kez daha anımsatıyor ve orada dile getirilen görüşe yüzde yüz katılıyorum. Lenin'in yazdığı şudur:

> Devletin ortadan kaldırılması *amacında* (italik Lenin'in-HY) anarşistlerle hiçbir ayrılığımız yoktur.[257]
> ... *Devletin ortadan kaldırılmasını önümüze nihai amaç olarak* koyuyoruz.(abç)[258]

Komünist yürüyüşün en yüce ilkesi amaç disiplinidir ve o da mücadelenin her aşamasında komünizm amacına bağlanmayı gerektirir.

Devletsiz toplumun bir amaç olarak konulması ve propaganda edilmesi, bugünün ideolojik/siyasal gereksinmeleri açısından da son derece gereklidir. Biz komünistler, her türlü baskı ve ezgiye karşıyız, yalnız eşitlikçi değil, kurtuluşçu ve özgürlükçüyüz. Bay-

257 Lenin, *Devlet ve Devrim*, TY. c. 25, s. 441
258 Agy. s. 461

rağımızın altındaki ikinci sözcük özgürlüktür ve programımızda özgürlüğe eşitlik yolundan gideceğimizi ilan etmiş bulunuyoruz.

4. İsimler ve tanımlar

Marx, Engels ve Lenin, kimi zaman teorik, kimi zaman da siyasal nedenlerle isimleri ve kavramları değiştirmekte, yenilemekte ikircim göstermediler.

Marx ve Engels, 1848'de o zamana dek kendilerinin de içinde sayıldığı "sosyalist" isminden ayrıldılar. Engels, bu ayrılışın gerekçesini *Komünist Parti Manifestosu*'nun 1890 Almanca Baskısına Önsöz'de açık seçik ortaya koydu:

> ... çıktığı dönemde, onu (Manifesto'yu-HY) sosyalist bir manifesto olarak adlandıramazdık. 1847'de, sosyalist dendiğinde, iki tür insan anlaşılıyordu. Bir yanda, çeşitli ütopik sistemlerin yandaşları, özelde her ikisi de daha o zamanlar giderek yalnızca ölmekte olan mezheplere dönüşmüş olan İngiltere'deki Owen'cılar ve Fransa'daki Fourier'ciler. Diğer yanda toplumsal kusurları, sermaye ve kâra en küçük bir acı vermeden, her derde deva muhtelif ilaçları ve türlü yamama faaliyetleriyle düzeltmek isteyen çok çeşitli toplumsal şarlatanlar. Her iki durumda da, işçi hareketinin dışında duran ve 'eğitimli' sınıflardan destek aramayı tercih eden kişiler. Bunların karşısında ... tek başına siyasal devrimlerin yetersizliğine inanan ve toplumun temelli bir dönüşümünü talep eden kesimi, o zamanlar kendisini komünist olarak anıyordu... 1847'de sosyalizm bir burjuva hareketi, komünizm ise işçi hareketi anlamına geliyordu. Sosyalizm en azından kıta Avrupa'sında, 'salon'lara kabul edilebiliyordu; komünizm içinse tam tersi geçerliydi. Ve biz daha o zamanlar, çok kararlı bir şekilde, 'işçi sınıfının kurtuluşu kendi eseri olmak zorundadır' diye düşündüğümüzden, bu iki isimden hangisini seçmemiz gerektiği konusunda bir an bile kuşku duyamazdık. O zamandan beri de bu isimden vazgeçmek aklımıza hiç gelmedi.[259]

"Komünist" güzel isminden "sosyal demokrasi"ye geçilmesinin de kendine özgü bir tarihi var. Lenin, Paris Komünü yenilgisinden

259 K.Marx-F. Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Çeviren Erkin Özalp, NK Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Mart 2003, s. 65

sonra, tarihin dingin örgütsel ve eğitimsel çalışmayı günün görevi haline getirdiğini, Komün'ün Paris'te yenildiği, Britanya işçilerinin emperyalist kârlarla baştan çıkarıldığı, burjuva ulusal hareketin Almanya'da zafer kazandığı, yarı feodal Rusya'nın uykuda olduğu 1871-1914 arasındaki dünya koşullarında Marx ve Engels'in oportünist "Sosyal demokrasi" terimine "katlandıklarını" yazdı.[260] Bunlara, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin işçi hareketi üzerindeki etkisiyle, seçim başarılarıyla ve teorik alandaki çabalarıyla kazandığı prestiji eklemek gerekiyor.

Lenin, 1917'de gerekçelerini sıralayarak bu kez "sosyal demokrasi" isminden koptu. *Nisan Tezleri*'yle aynı günlerde 10 Nisan 1917'de yazdığı "Devrimimizde Proletaryanın Görevleri/Proletarya Partisi için Platform Taslağı" başlıklı yazısında, partinin bilimsel olarak doğru ve proletaryanın politik olarak açıklığa ulaşmasına yardım edecek adının ne olması gerektiğini sordu ve dört gerekçe göstererek partinin komünist adını alması gerektiğini savundu.

Birinci gerekçesi şuydu:

> 'Sosyal-Demokrasi' adı bilimsel olarak yanlıştır. Partimiz ileriye, uzağa bakıyor: Sosyalizm kaçınılmazlıkla adım adım komünizme gelişecektir...
>
> Ve ikincisi: Partimizin adının ikinci bölümü de bilimsel olarak yanlıştır. Demokrasi bir *devlet* biçimidir, biz Marksistler ise *her türlü* devlete karşıyız.
>
> (...) Marksizm sosyalizme geçiş için *devletin gerekli olduğunu* tanır; ama (ve burası Kautsky ve şürekasından ayrıldığımız noktadır) burjuva demokratik cumhuriyetin bilinen parlamenter *devleti tipinde değil*, 1871'in Paris Komünü ve 1905'le 1917'nin İşçi Temsilcileri Sovyeti gibi bir devletin.
>
> (...) Üçüncü gerekçem: yaşayan gerçeklik, devrim, özellikle de sözcüğün gerçek anlamıyla devlet olmayan bu yeni tipte 'devlet', kuşkusuz zayıf ve embriyonik biçimde, daha şimdiden ülkemizde yerleşmiş durumdadır.[261]

260 Lenin, TY, c. 24, s. 86

261 Lenin, agy s.84-85

Bugün, kavramları sadeleştirmemiz gerekiyor. Proletarya diktatörlüğü/geçiş dönemi ve komünist toplum, gerekli ve yeterli kavramlardır. Proletarya diktatörlüğünün sürdüğü döneme "sosyalizm" denmesi, tanım doğru yapılır, doğru kullanılırsa teorik bir yanlışa yol açmayabilir. Ayrıca 70 yıllık dönem için bu kavramı sözlükten çıkarma olanağımız da yok. Yukarıda da açıkladığım gibi, esas teorik problem, proletarya diktatörlüğünün komünizmin alt evresini de içine alacak biçimde yayılmasından ve komünizmin teorik tanımını bozacak bir içerikte "sosyalist üretim biçimi/sosyalist düzen"ler icat edilmesinden kaynaklanıyor. Teorik metinlerde, bu noktaya dikkat etmek, titiz davranmak gereklidir.

"Reel sosyalizm" kavramı da aynı gereksinmeden çıkmıştır. Gerçekleşen haliyle "sosyalizm"in, "teorik sosyalizm"den farkını anlatmaktadır. Kanımca, kavram karışıklığına son vermek, Sovyetler Birliği'ndeki 70 yıllık dönemi, sürecin teorik karakterine uygun biçimde anlatmak için siyasal metinlerde "reel sosyalizm", "komünizm denemesi", "komünizm kuruculuğu" kavramlarını kullanmak uygundur.

Öte yandan, komünist toplumun, kendi içinde evreleri, konakları, gelişme ve olgunlaşma derecesi farkları olacaktır. Bunların teorik olarak tanımlanabilir, birbirinden nitelikçe ayırt edilebilir "aşamalar" olup olamayacağını şimdiden bilemeyiz. Önemli olan, sınıf, meta ve değer kategorilerinin aşıldığı, devletin bugünkü siyasal işlevinin sona erdiği, tek ülkede değil ancak dünya ölçeğinde kurulabilecek komünist toplum tanım ve hedefinde anlaşmaktır.

Özetlediğim ve önerdiğim yaklaşım bugünün pratik/siyasal gereksinmeleriyle de uyumludur.

Bugünkü dünya, komünizmin nesnel/maddi önkoşulları bakımından örneğin yüzyıl öncesiyle kıyaslanmayacak kadar olgundur. Kapitalist toplumun gerçek alternatifinin komünizm olduğunun güvenle ve cesaretle öne sürülebileceği bir dönemde yaşıyoruz.

Aşamalı devrim, asgari/azami program kategorileri hem teorik, hem de siyasal olarak aşılmıştır.

Sovyetler Birliği ve öteki ülkelerdeki komünizme geçiş denemeleri, yalnız proletarya diktatörlüğünün kurulmasının olanaklı

olduğunu göstermekle kalmayıp, eşitlikçi toplumsal ilişkiler yaratma, komünist toplumun "kendi" temellerini hazırlama yönünde de önemli yollar katettiler. Yurttaşlarına tam ve ayrımsız çalışma, dinlenme, yaşamının tüm dönemlerinde sağlık ve eğitimden parasız yararlanma başta olmak üzere kapitalist bir toplumda sözü bile edilemeyecek onlarca toplumsal hak ve özgürlük sağlayarak, yalnız iktidarları altındaki ülke insanları için değil, tüm insanlık için önem taşıyan, kapitalist ülkeleri de kendi yurttaşlarına daha fazla "sosyal hak" tanımaya zorlayan başarı ve kazanımlar gerçekleştirdiler. Bunlar, dün ve bugün yeryüzündeki tüm komünistlerin yalnız ekonomik/toplumsal değil, aynı zamanda ideolojik/siyasal kazanımlarıdır. Bu kazanım ve mirası reddeden hiçbir siyasal öznenin bugünü ve yarını kazanması olanaklı değildir.

Burada, asıl, sorunun, dünyadaki milyonlarca emekçinin bilincini ilgilendiren yönünü ele almamız gerekiyor. Sovyetler Birliği ve öteki ülkelerdeki geçiş süreçleri komünizme varmadan, söz konusu ülkelerde açık, yığınsal bir sınıf çatışması yaşanmadan, doğrudan ve askeri bir dış müdahale olmadan çözüldüler. Çözülüş, komünizm davası açısından bir sonuçtur. En antisovyet akımların bile etkisinden bağışık olmadıkları, hiç kimsenin en yalın haliyle, "doğru ve haklı bir şeyse, neden başarısız oldu, neden böyle çözüldü" sorularından kurtulamadığı bir sonuç. "Neden" ve "nasıl" sorularına, birçok yanıt verilebilir, çeşitli çözümleme ve açıklamalar getirilebilir. Kanımca, söz konusu denemeleri, zorunlu pratiklere teorik ve mutlak doğruluk atfeden doktriner bir edayla savunmak yapılacak en yanlış şeydir. Sözü uzatmadan söylemek gerekirse, Sovyetler Birliği'nde sosyalist düzenin, hele de "gelişmiş", "olgun" sosyalizmin kurulmuş olduğunu iddia etmek, bu yazı boyunca ortaya koymaya çalıştığım teorik gerekçelerin ötesinde komünizm davasının bugünkü savunusu için de elverişli bir zemin oluşturmuyor. Doğrusu, şimdiye kadar yapılanı sahiplenme tutumunu, eleştirel ve kavramsal yenilenme ve kopuş öğeleri de içeren bir yaklaşımla birleştirmektir.

ÜÇ

SOVYET DENEYİMİ

1. Ekim Devrimi

Ekim Devrimi, yalnız 20. yüzyılın değil, kapitalizmli dünya tarihinin en önemli olayıdır. İnsanlık, 1917 Ekim Devrimi ile uzun yürüyüşün, toplumsal kurtuluş ve özgürlük mücadelesinin çok önemli adımlarından birini atmıştır. Sovyetler Birliği'nde yeni bir toplumun inşası yolunda, engebeli, çetin bir yolda yürütülen 74 yıllık mücadele, öncesiyle ve sonrasıyla toplumsal tarihin son derece renkli, canlı, iniş çıkışlı, döngülü bir sahnesidir, daha önce görülmemiş zenginlikte bir toplumsal laboratuvardır.

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, komünistlerin ve karşıtlarının dikkatini, "neden çözüldü?" sorusuna çekmiş; bu soru, yalnız Sovyet sosyalizminin başarısızlığını değil, komünizmin "olanaksızlığını" ilan eden ideolojik bir yaklaşımın işaret fişeği olmuştur. Aslında, reel sosyalizmin ne olduğu, varlığı ve niteliği yaşadığı dönem boyunca da büyük tartışmaların, bitmez tükenmez polemiklerin konusuydu.

Bu tartışmalardan daha önemli olan, Ekim Devrimi'nin gerçekleşmiş, tutunmuş, Sovyet iktidarını kurmuş ve 74 yıl boyunca yeni bir toplum yaratmak için eksiğiyle fazlasıyla mücadele yürütmüş olmasıdır. Bu deneyimin maddi dünyamızda ürettiği doğrudan ve dolaylı sonuçlar, bıraktığı dersler söz konusu tartışmalardan ve çözülüş sonucundan daha az önemli değildir.

Ekim Devrimi, işçi sınıfının kişiliğinde tüm ilerici insanlığın emperyalist kapitalizme meydan okuması, dünya tarihsel yanıtıydı; dünyayı sarstı; yeryüzünü ve yüzyılı devrimcileştirdi.

Savaş sonrası, yalnız Rusya'da değil başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinde, Lenin'in "devrimci durum" tanımına uygun altüst oluşların yaşandığı, emperyalist zincirin yalnız Rusya'da değil, başta Almanya olmak üzere birden çok yerde zayıfladığı bir dönemdi.

Devrim, bu zayıf halkalardan yalnızca birinde, kapitalist gelişmişlik açısından görece en geri olanında, Rusya'da gerçekleşti.

Ekim Devrimi, Rusya, dünya ve özellikle de Avrupa üzerindeki etkisi açısından belirleyici önemdeki bir çelişkiyi bağrında taşıyarak gerçekleşti: Rusya kapitalist gelişmişlik açısından görece geri bir ülkeydi; öte yandan çarlık, otokratik ve katı yapısı nedeniyle kendisine yönelecek devrimci darbeleri etkisizleştirecek toplumsal-siyasal savunma mekanizmalarından yoksundu. Gramsci'nin işaret ettiği gibi, Rusya'da kapitalist devlet, baskıcı işlevi ve yalıtılmışlığı içinde cepheden gelecek ani bir saldırıya karşı son derece kırılgandı.[262] Başka bir anlatımla ve E. H. Carr'ın sözleriyle, kapitalizm, en tam ve güçlü biçimde geliştiği ülkelerde, kendi çevresinde endüstriyel işçi sınıfının geniş kesimlerini de saran ve devrim güçlerine karşı sistemin direncini uzun zaman ayakta tutan geniş bir kazanılmış haklar ağı kurmuştu.[263] Rusya'da böyle bir ağ yoktu. Daha "olgun" kapitalizmin bir devrimle yıkılması zor, yeni bir toplumsal düzene geçmesi ise görece daha kolay, buna karşılık Rusya'da toplumsal ruhtaki bir siyasal devrimin başarı şansı yüksek, yeni toplumun kurulması ise son derece zor ve sorunluydu. Bolşevikler, tarihin en zor ikilemlerinden biriyle yüz yüzeydiler: Gelişmiş kapitalizmin ileri üretim güçlerine, yetişkin, deneyimli işçi sınıfına değil, kapitalist gelişmişlik bakımından geri bir ülkenin yetersiz güçlerine, kaynaklarına dayanarak sosyalizm kuruculuğuna girişmek!

Bu çelişkili duruma Menşeviklerin getirdiği çözüm çok fark-

262 A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Londra 1971,. s. 120

263 E.H.Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923* c. 1 s. 55, Penguin Books,1983.

lıydı. Onlara göre, yaklaşan devrimde geri toplumsal ekonomik yapı, çarlığın varlığı, işçi sınıfının durumu, devrimin burjuva demokratik karakteri vb nedeniyle bir işçi sınıfı iktidarı söz konusu olamazdı. Menşevikler, yalnızca bir durumda sosyalist iktidarı olanaklı görüyorlardı: "Sosyal-Demokrasi iktidarı ele geçirme ve olabildiği kadar uzun süre elde tutma girişimi için bir tek durumda çaba gösterecektir – devrimin sosyalizmin gerçekleşmesi için şimdiden belli bir olgunluğa ulaştığı Batı Avrupa'nın ileri ülkelerine yayılması durumunda. Bu durumda, Rusya devriminin kısıtlı tarihsel sınırları önemli ölçüde genişleyecek ve sosyalist dönüşümler yolunda ilerleme olanağı oluşacaktır."[264] Menşeviklere göre Avrupa devrimi Rusya'da sosyalizmi olanaklı kılacaktı. Bolşevikler tersine, devrime Rusya'dan başlanabileceğini, Avrupa devriminin onu izleyeceğini savundular. Avrupa devrimi Rusya'da başlayanı tamamlayacaktı. İki öngörü de gerçekleşmedi. Bolşevikler iktidarı aldılar, tarihin en büyük ve çetin yürüyüşlerinden birini başlattılar; ancak sözü edilen çelişkiden hiçbir zaman kurtulamadılar.

Ekim Devrimi'ni dünya tarihsel anlamda önemli yapan, burjuva sınıf diktatörlüğünün, örgütlü işçi-emekçi halk yığınlarının bağımsız devrimci eylemiyle yıkılabileceğini; yeni tipte bir devlet ve toplum örgütlenmesinin, kapitalizmden komünizme geçişin teorik olarak tek olanaklı örgütsel biçimi olan proletarya diktatörlüğünün kurulabileceğini pratik olarak göstermiş olmasıdır. Teorik olasılığın pratik gerçekliğe dönüşmesi; bu gerçekliğin zaman içinde, teorik modelden uzaklaşmış, yozlaşmış ve karşıtına dönüşmüş olmasından bağımsız olarak büyük bir tarihsel değer taşımaktadır. Lenin, hayret verici bir uzak görüşlülükle ilk proleter iktidarın gerçekleşmiş olmasını "sosyalizmin inşası" başlığı altındaki işlerden çok daha önemli saydığını açıklıkla belli etmiştir.

> Rus devrimiyle kazanılmış olan geri alınamaz. Yeryüzünde hiçbir güç bunu silemez; yeryüzünde hiçbir güç Sovyet devletinin yaratılmış olduğu gerçeğini yok edemez. Bu tarihsel bir zaferdir. Yüzlerce yıldır devletler burjuva modele göre yaratıldı ve ilk kez

264 *Iskra*, 15 Mayıs 1905, Aktaran E. H. Carr, agy. s. 64

> burjuva olmayan bir devlet keşfedildi... Yönetim aygıtımız bozuk olabilir; ama icadedilen ilk buharlı makinenin de bozuk olduğu söyleniyor. Hatta hiç kimse bu ilk makinenin çalışıp çalışmadığını bilmiyor; ama önemli olan bu değil; önemli olan buharlı makinenin bulunmuş olmasıdır...Yönetim aygıtımız çok bozuk olsa bile, onun yaratılmış olduğu gerçeği değişmez; tarihin en büyük buluşu yapılmış, proleter tip bir devlet yaratılmıştır. Elde ettiğimiz büyük ve dönüşsüz kazanım budur. ... Ama bizim için ... bu yalnızca kapının açılması anlamına geliyor... Sosyalist bir temele hâlâ sahip değiliz. Bunu yaptığımızı düşünen komünistler büyük bir yanılgı içindedir. Bütün sorun, Ekim Devrimi'nin verdiği tarihsel hizmetle, çok kötü yaptıklarımızı, henüz yapmadıklarımızı ve daha defalarca yeniden ve ve yeniden yapmamız gerekenleri, kesin açık ve soğukkanlı bir biçimde ayırdetmektir.[265]

Bu ayrımı yapmayanlar Ekim Devrimi'ni doğru değerlendiremezler.

Ekim Devrimi ne değildir?

Sosyalizmin maddi önkoşullarının ancak minumum düzeyde oluştuğu, kapitalist üretim güçlerinin gelişme düzeyi açısından görece geri, toplumun % 85'lere varan büyük çoğunluğunun köylü olduğu bir toplumda işçi sınıfı öncülüğünde bir devrimin gerçekleşmiş olmasından çıkarılan yanlış bir sonuç var. Kısaca şöyle özetlenebilir: Ekim Devrimi, Marksist devrim teorisinden bir sapmadır; hatta Marksist anlamda bir toplumsal devrim olmaktan çok komplocu Bolşeviklerin fırsatlardan yararlanarak gerçekleştirdikleri bir darbedir! Çünkü Marksist devrim teorisi devrimin kapitalizm açısından gelişmiş ülkelerde olacağını öngörmüştür, oysa bu ülkelerde ne o gün, ne de bugün devrimler olmuştur vb.

Oysa, Ekim Devrimi'nden çıkarılması gereken sonuç tam tersi olmalıdır. Ekim Devrimi, devrimci durum koşullarıyla devrimci siyaset ve devrimci örgütün buluştuğu bir uğrakta ekonomik toplumsal temeldeki görece zayıflığa rağmen toplumsal-sınıfsal içeriği işçi sınıfının iktidarı almasıyla belirlenen bir sosyalist devrimi gerçek-

265 Lenin, *Toplu Yapıtlar*, agy. c. 33, s. 301

leştirmenin olanaklı olduğunu göstermiştir. Bundan, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyalist devrimin olanaklı olmadığı sonucunu çıkarmamak gerekir. Buradaki sorun, teoriden çok siyasete ilişkindir. Ekonomik toplumsal koşullar ne denli gelişmiş, devrimci durum ne ölçüde olgunlaşmış olursa olsun, işçi sınıfı ve emekçi kitlelerin bilinçli-örgütlü hareketinin ve komünist siyasal önderliğin, yani öznel öğenin olmadığı yerde bir toplumsal devrimden söz edilemez. Eski düzeni devirecek örgütlü gücün varlığı ve iktidara el koyması başarılı bir devrimin koşuludur. Ekim Devrimi'nden çıkarılması gereken en önemli derslerden biri budur!

Ekim Devrimi'nin, doğduğu topraklarla sınırlı kalması, dünya devrimine büyüyememesi ya da dünya devrimi tarafından tamamlanamaması ise, gerçekleşmesine yakın önemde bir kırılma noktasıdır. Devrim sonrası sürecin yönünü ve sonucunu belirleyen bu kırılmadır.

Devrimci Bolşevizmi, sonradan bir gerekçelendirmeyle "tek ülkede sosyalizm" perspektifiyle özdeşleştirmek tam bir yanılgıdır. Dünya devrimi perspektifi, Bolşevik devrimci irade ve cüretin esas kaynağıdır. Bu bir yana, Lenin ve Bolşeviklerin tek başına Rusya'da sosyalizmi kurmak türünden bir amaç gütmediklerinin en çarpıcı ve ikna edici kanıtı, devrim öncesi ve sırasında bir "sosyalist inşa" programı ortaya koymamış olmalarıdır. Lenin ve arkadaşlarının devrimden önceki ve devrimin ilk yıllarındaki temel görüşleri hep aynıydı: Devrime zayıf halka Rusya'dan başlamak olası ve olanaklıdır; Rus devrimi, Avrupa devriminin önsözü, ateşleyici kandili olacaktır; devrimin sonul zaferi, ancak ve en azından birkaç kapitalist ülkede gerçekleşecek devrimlerle güvence altına alınacaktır. Sonradan "Tek ülkede sosyalizm" diye tanımlanan olgu ise, önceden görülebilen bir şey değil, pratik bir durumdu.

Sovyetler Birliği'nin niteliği ile ilgili tartışmalar, Sovyetler Birliği'nde yalnız "reel sosyalizm"in değil, "gelişmiş", "olgun" sosyalizmin kurulduğundan, sosyalizmin hiç kurulmadığına; proletarya diktatörlüğünün görevini tamamlayıp "olgun" sosyalizm aşamasında "tüm halkın devletine" büyüdüğünden, Ekim Devrimi'yle kurulan proletarya diktatörlüğünün, şu ya da bu ta-

rihte "yozlaşmış işçi devleti"ne, "devlet kapitalizmi"ne, "bürokratik diktatörlüğe", "modern revizyonist bir devlet"e dönüştüğüne kadar zaman zaman birbirini tümüyle dışlayan, zaman zaman da kesişen bir çeşitlilik içeriyor.

Ve yine bu tezlerin her biri bu dönüşümün miladıyla ilgili olarak farklı tarihler veriyorlar. Örneklendirmek gerekirse, bu milat, parti içi muhalefetin yasaklandığı 1921-22; sol muhalefetin tasfiye edildiği 1927; parti içindeki tüm muhalefet gruplarının ezildiği 1936-39'lar, Komintern'in feshedildiği 1943; Stalin'in öldüğü 1953; ya da Hruşov'in iktidarını sağlamlaştırdığı 1956 ve sonrası olabiliyor.

Burada bu tezlerin ve dönüş noktasının çözümlemesine, tartışmasına girmeyeceğim. Genel bir yaklaşımla, Sovyetler Birliği ile ilgili olarak ileri sürülen bu tezlerden herhangi birinin sorunu teorik bütünsellik ve yeterlilikle ortaya koyup çözmediğini, bütün iddiaların tersine, doğru siyasal çizgi ve pratiklere temel hazırlamadığını düşünüyorum.

Ekim Devrimi'yle başlayan ve bugüne dek yaşanan süreç bir bakıma sosyalizmin ön tarihidir.

SSCB'li Dünya

Ekim Devrimi'yle birlikte dünya tarihi eşine az rastlanır, önceden tahmin edilmesi olanaksız, özgün bir sürece girmiştir.

Bugünkü dünya durumu, sosyalist solun varoluş biçimi, sosyalizmin sorunları ve perspektifleri bu sürecin ürünüdür. Öyleyse, özellikle sınıf mücadelesi ve siyaseti açısından önemli, kritik yanlarını öne çıkararak bu sürecin ana çizgilerini ortaya koymak gerekir.

Yalnız, daha önce yanıtlanması gereken bir soru var: Sovyet iktidarı nasıl ayakta kaldı ve uğradığı başkalaşım ne olursa olsun, nasıl bu kadar uzun yaşayabildi?

En başta, Ekim Devrimi gerçek bir halk devrimiydi. Geniş bir toplumsal tabana dayanıyordu (işçi-köylü bağlaşıklığı), en devrimci sınıfın hegemonyasına (işçi sınıfı), siyasal bir orduya (Sovyetler), deneyli bir öncü örgütlenmeye (Bolşevik Partisi) sahipti.

Toplumsal kökleri sağlam, siyasal öznesi devrimi gerçekleştirmeye olduğu kadar, koruyup sürdürmeye de yetenekliydi. Devrimin işçi temelinin toplumun büyüklüğü karşısındaki zayıflığını dengelemenin yolu olarak belirlenen işçi-köylü bağlaşıklığı, sosyalist nitelikli bir devrimin gerçekleşmesinde olduğu kadar iktidarda kalmasına da katkı yaptı ve bu katkının bedelleri de oldu.

İkincisi, Ekim Devrimi, Şubat'la Ekim arasındaki 9-10 ayın değil, iç savaşla birlikte düşünüldüğünde dört yıl süren büyük bir karşılaşmanın, devrim ve karşıdevrim güçleri arasındaki kıyasıya bir hesaplaşmanın çocuğu olan, dolayısıyla zaferi rastlantısal ve anlık olmayan bir kazanımdı.

Üçüncüsü, uluslararası koşullardır. Birinci Paylaşım Savaşı, hiç kimseyi tatmin etmeyen biçimde sonuçlanmış, birçok sorun çözülmeyip ertelenmişti. Emperyalist güçler arasındaki çelişkiler sürüyordu. Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinde ve tutunabilmesinde bu çelişkilerin de belli bir katkısı oldu. Emperyalist cephe hem kendi içindeki çözülmemiş çelişkiler, hem de ilk sosyalist devrimin kendisi için yarattığı tehlikeyi anlamadaki gecikme nedeniyle devrimin karşısına güçlü biçimde çıkamadı.

Dördüncüsü, Sovyet iktidarının yaşayabilmesinde, dünyanın altıda birini oluşturan geniş topraklara, zengin doğal kaynaklara, büyük bir nüfusa ve yoğunlamış bir sanayiye sahip olması da çok önemli bir rol oynadı. Emperyalizm, yalıtma ve kuşatma taktiklerinde başarılı oldu, ama Sovyet iktidarını deviremedi.

Ekim'in devrimci ve devrimcileştirici yanının körelmeye başlamasıyla birlikte Sovyet iktidarının yaşam dinamikleri de değişti. Sovyet iktidarının yaşamını sürdürmesi başka ve doğası gereği devrimci olmayan yasallıkların etkisi altına girdi.

Sovyetler, iktidarda kalmayı başardı ama bu başarı, kendisini var eden teorik-siyasal ilkelerden uzaklaştığı ölçüde önce gölgelendi; sonra da egemen sistem tarafından asimile edildi. Asimilasyonun tam Türkçe karşılığı bir şeyi değiştirerek kendine "benzetmek"tir. Kapitalist sistem, süreç içinde Sovyet düzenini kendisine benzetti.

Uluslararası burjuvazi Almanya'da, İtalya'da, Macaristan'da Sov-

yet iktidar deneme ve örneklerinin ortaya çıkmaya başlamasıyla, savaşın sonlarında galip ülkelerdeki kitlesel sola kayış ve eylemlilikle, bütün kapitalist ülkelerde kitlelerin ruh halinin değişip militanlaşmasıyla birlikte soruna başka türlü yaklaşmaya başladı. Emperyalistler için uluslararası ilişkilenin anlamı değişti. Amerikan, İngiliz ve Fransız emperyalistleri yüce gönüllü oldukları için değil, Alman işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesinden korktukları için savaşta yendikleri Almanya'yı tümüyle silahsızlandırmadılar. Kısa süre içinde büyük emperyalist güçler, Sovyet iktidarı karşısındaki tutumlarını netleştirdiler: Öncelikli hedef, devrimin yayılmasını önlemek, onu gerçekleştiği alanda yalıtmak ve kuşatmaktı. Emperyalizmin bu taktik önceliği, Avrupa devrimini yeniden ileriye çekme gücü olmayan devrim iktidarını uluslararası alanda geri çekilmeye mecbur etti.

Soğuk Savaş ve onun içindeki Sovyetler'in teorik ilke haline getirdiği barış siyasetinin emperyalist kamptaki izdüşümü komünist iktidarın ortadan kaldırılmasına değil, değiştirilmesine, asimile edilmesine yönelik bir stratejiydi. Başarılı oldu.

Devrimin ve sosyalist iktidarın başarısında önemli payı olan işçi-köylü bağlaşıklığı, değişen iç ve dış koşullarda devrimin yalnız uluslararası alanda değil içeride de, yalnız taktik manevra anlamında değil ideolojik ve siyasal olarak da geri çekilmesini getirdi.

Bu tarih, faşizmden Soğuk Savaş'a, sosyal devletten neoliberalizme, III. Enternasyonal'in feshedilişinden Avrupa Komünizmi'ne kadar yakın dönemlerin bütün önemli uluslararası gelişmelerine, ideolojik-siyasal biçimlenmelerine, dünya devrimci güçlerinin dizilişine, emperyalizme bağımlı ülkelerin bu bağımlılıktan kurtulma mücadelelerine damgasını vurmuştur. Sovyetler Birliği'nin çözülüşü bir tarih döneminin sonudur. Devrettikleri ve kalıt olarak bıraktıklarıyla, sosyalizm saflarında neden olduğu büyük çöküntü ve dağınıklıkla etkileri bittikten sonra da devam eden bir son.

2. Pratiğin teorileştirilmesi

Bir önceki bölümde, "Tek ülkede sosyalizm pratiklerinin yol açtığı sonuç ve uygulamalar, Marksist devlet, proletarya diktatör-

lüğü ve komünizme geçiş teorisi açısından ancak bir teorik parantez olarak alınabilir, ancak asla teorileştirilemezler." diye yazmıştım. Bu konuyu burada daha geniş tartışmak gerekiyor. Gerekiyor, çünkü Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle sonuçlanan tarihe damgasını vuran en önemli problemlerden biri budur.

Yalçın Küçük'ün katıldığım, sorunu iyi formüle eden anlatımıyla başlayabiliriz:

> Her pratik teori değil... Her zorunlu ve tarihsel açıdan 'doğru' pratik de teori değil."[266] "Sovyet marksizmi her pratiği teori düzeyine çıkarma hastalığına yakalanıyor ve bundan hiçbir zaman kurtulmuyor. Bu, burada, hem bir yeni politika uygulamaya konduğu zaman marksizm-leninizmin teorik gereği hem de ortadan kaldırıldığında marksizm-leninizmin kaçınılmaz sonucu olarak sunma anlamına geliyor. Bu ise teorinin ve marksizm-leninizmin gücünü ve inanırlığını yitirmesinin en önemli nedenlerinden birisi oluyor.[267]

Sovyet deneyimi ve komünist toplum

Lenin'in Ekim Devrimi'nin Rusya'nın azgelişmişliğinden ve işçi sınıfının gücünün sınırlılığından gelen iki önemli eksikliğine karşı geliştirdiği iki temel dayanak, Rusya'da iktidarı almayı ve korumayı olanaklı duruma getirecek olan işçi-köylü bağlaşıklığı ile Ekim Devrimi'ni tamamlayacak ve ileri çekecek olan Avrupa devrimiydi. İki dayanaktan birincisi, işçi-köylü bağlaşıklığı, siyaset teori ve pratiğine katkıydı. Sovyet iktidarının da toplumsal dayanağı oldu. Avrupa devrimi ise gerçekleşmedi. Avrupa devrimi ile ileri çekilemeyen Ekim Devrimi, köylülüğe daha çok dayanmak zorunda kaldı ve paradoksal biçimde köylü ağırlığı tek ülkede sosyalizm denemesinin yazgısını belirleyen önemli bir toplumsal etken oluşturdu.

Bu etkenin üzerinde ne kadar durulsa yeridir. İşçi köylü bağlaşıklığı, hiçbir zaman teorik bir ilke, Marksist teorinin içsel bir bile-

266 Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940*, Dönem Yayınevi, Üçüncü Basım, Ankara 1988, s. 43

267 Agy. s. 474

şeni olmadı. Bolşevikler, Ekim Devrimi arifesinde tarım programlarını siyasal nedenlerle değiştirdiler; Sovyet iktidarı, köylülüğün hiç olmazsa belli bir kesimiyle bağlaşıklık için, gerçek programlarından ve hedeflerinden uzaklaşmayı göze alarak toprakları parçalayıp köylülere dağıtmak zorunda kaldı. 1929'a kadar tarım, sosyalizme geçiş bağlamında değil, kentlerde yeni toplumu kurmakta olan işçi sınıfını besleyen bir kaynak olarak gündeme geldi.

1917'den 1990'a kadar olan 70 yılı aşkın zaman içinde meta ve değer kategorilerinin aşılamamasının inatçı toplumsal dayanaklarından biri bu noktadadır.

Aşağıdaki Lenin alıntıları bu noktayı aydınlatıyor:

> Öteki ülkelerde devrim olmadığı sürece, Rusya'daki sosyalist devrimi ancak köylülükle anlaşma kurtarabilir.
> (...) Ekonomik temeli, küçük tarımın ekonomik köklerini üç yılda yeniden biçimlendireceğini hayal eden bir komünist, yalnızca bir hayalcidir.
> ... Küçük çiftçinin düşünce ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmek birçok kuşağın işidir. Bu küçük çiftçi sorununu çözebilmenin tek yolu, maddi temel, teknik donanım, tarımda yoğun traktör ve makine kullanımı ve büyük ölçekte elektrikleşmeden geçer.
> (...) Köylü nasıl tatmin edilecektir ve onun tatmin edilmesi ne anlama gelir? ... Küçük çiftçiyi iki şey tatmin eder. Birincisi, küçük özel mülk sahibi için belirli bir değişim özgürlüğü gerekir ve ikincisi, meta ve ürünler elde edebilmesi gerekir. Yoksa, değişecek hiçbir şey olmadığı zaman bu değişim özgürlüğü, alınıp satılacak bir şey olmadığı zaman bu ticaret özgürlüğü neye yarar?[268]

Proletarya iktidarının ilk döneminde meta üretiminin varlığı kaçınılmazdır.

Sovyetler Birliği'nde meta ve değer kategorilerinin aşılamamasının temel nedeni üretici güçlerin, aynı anlama gelmek üzere toplumsal emeğin azgelişmişliğidir. Sovyetlerde ve başlarda dağıtım zorunlu olarak meta dağıtımı karakterinde olmuştur. Bunun eleştirilecek bir tarafı yoktur.

Öte yandan, meta-para ilişkilerinin komünizmle uzlaşmayaca-

268 Lenin, TY, agy. c. 32, s. 215-17

ğı teorik önermesi var. 1930'ların sonu ve 1940'ların başında savunulan "sosyalist toplumda, sınırlı ve değişmiş biçimde de olsa değer yasasının işlediği/işleyeceği" tezi bu gerilimden çıktı. Teorinin siyasete yedirilmesinin ilk örneklerinden biri oldu. Eleştiri noktalarından biri budur.

Buradaki ilişkinin şöyle özetlenebileceğini düşünüyorum: "Sosyalizmde meta kategorisi de, emek kategorisi de olur" yaklaşımı bir yandan teoriyi bozucu bir etki yaratırken, bir yandan da söz konusu kategorilerin varlığını meşrulaştıcı, dolayısıyla etkilerini ve giderek kendilerini ortadan kaldıran siyasetler izlenmesini zorlaştırıcı bir rol oynamıştır.

Burada işe karşımıza başka bir soru çıkıyor: Marx ve Engels'ten yukarıda aktardığımız pasajlarda tüm üretim araçlarının toplumsal mülkiyete geçmesiyle meta üretiminin son bulacağı söylenmiyor muydu? Sovyetler Birliği'nde bu gerçekleştiğine göre, meta ve değer kategorilerinin sürmesi nasıl açıklanacaktır?

Söylenen, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ile birlikte ve aynı zamanda "toplumsal emek"in egemen ilişki haline gelmesidir. Üretici güçlerin yetersiz gelişme düzeyinde üretimde harcanan emeğin tamamı doğrudan "toplumsal emek" değildir. Devlet sektörü içinde de meta üretimi vardır. Çünkü, üretimin çeşitli kollarında harcanması gereken emek miktarı ancak yaklaşık olarak saptanabilir, gerçekten zorunlu emek miktarı ancak sonradan bilinebilir. Emek, henüz pazar kategorilerini gereksiz hale getirecek ölçüde toplumsallaşmamıştır. Üretimin toplumsallaşma düzeyi henüz emeğin tam toplumsallaşmasına izin vermemektedir.

Bu, toplumsal gereksinmelerin henüz tamamen bilinemediği bir durumu anlatır. Bu bilinmediği zaman dağıtım nasıl planlanacaktır? Üretim araçlarının ve ürünlerin önceden dağıtımının gereğince yapılmasının olanaksızlığı, ticareti zorunlu kılar. Her üretim birimine belli bir hareket özgürlüğü tanımak zorunlu hale gelir. Bu verilmezse bundan büyük bir işgücü ve ürün israfı doğar. Meta ilişkilerinin ve pazar kategorilerinin "sosyalist" devlet sektöründe bile yer alması ve hareket özgürlüğü her birimin muhasebe özerkliğini ve oto finansman olanaklarına sahip olmasını gerektirir vb.

Sosyalist iktidar altındaki ilk dönemler düşünüldüğünde belli ölçülerde nesnel, verili bir durum.

Sovyet iktidarının ilk dönemlerinden daha ileri ve "olgun" dönemlerine yaklaştıkça sorunun başkalaştığını, teorik "geliştirmelerin" yanlışlara ebelik etmeye, komünist toplum hedefinin silikleşmeye, sınıfların ve meta üretiminin sürdüğü geçiş toplumunun kendi başına amaçlaştırılmaya başlandığını görüyoruz.

Burada süreç çözümlemesinden çok, sürecin ışıkları altında kimi zaman zorunlu, kimi zaman yararcı pratiklerin yol açtığı, yanlış teorileştirmelerle ilgileniyorum.

Meta üretimli ve sınıflı sosyalizm olur mu?

Yineleyerek devam edelim: Komünizmin alt evresi tanımıyla sosyalizmde, komünist toplumda meta üretiminin ve sınıfların varlıklarını sürdürecekleri tezi büyük bir teorik yanlışa yol açmaktadır. Yukarıda, komünist toplumda söz konusu kategorilerin neden olmayacağının teorik kanıtlarını ortaya koymaya çalıştım ve Sovyetler Birliği'ndeki sürecin nesnel zorluklarını teslim ettim. Bunlara, büyük sanayileşme ve kolektivizasyon atılımları başta olmak üzere, teorik modelde kapitalizm altında gerçekleştirilmesi gereken süreçlerin yaşanması zorunluluğunu, bu zorunluluğun yarattığı ek sorun ve güçlükleri ekleyebiliriz.

Sorun, bu büyük mücadelenin devam ettiği geçiş döneminde, üstelik komünizmin alt evresi tanımıyla "sosyalizmin" kurulmuş olduğunun teorik ve siyasal bir vargı olarak ortaya konulmuş olmasında.

Stalin 1936'da şunları yazdı:

> Bizim Sovyet toplumumuz, daha şimdiden özünde, sosyalizmi gerçekleştirdi; sosyalist düzeni yarattı, yani başka terimlerle Marksistlerin komünizmin birinci evresi ya da alt evresi dedikleri şeye ulaştı. Bu demektir ki, komünizmin birinci evresi, yani sosyalizm, ülkemizde daha şimdiden temel olarak gerçekleşmiştir.[269]

269 Stalin, 25 Kasım 1936, SSCB Anayasa Tasarısı Üzerine, *Leninizmin Sorunları*, *Sol Yayınları*, İkinci Baskı, Ankara, Kasım 1992 s. 627-628

SBKP'nin 1961'deki 22. Kongresi tarafından kabul edilen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulduğunu yineledi ve komünist topluma geçişi bir program hedefi olarak formüle etti:

> Parti, 1919'daki Sekizinci Kongresinde İkinci Programını kabul ederek, sosyalist bir toplumun inşası görevini duyurdu. Daha önce insan ayağının basmadığı alanlarda yürüyen ve zorlukları ve sıkıntıları yenen Sovyet halkı, Komünist Partisi'nin önderliği altında Lenin'in hazırladığı sosyalist inşa planını uygulamaya koydu. Sosyalizm, Sovyetler Birliği'nde tamamen ve kesinlikle zafere ulaştı. Partinin ikinci programı da, birincisi gibi gerçekleştirilmişti.
> (...) Bugün, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) üçüncü Programını, komünist toplumun kuruluşunu (öngören) bir programı kabul etmektedir.
> (...) Partinin en yüce hedefi, bayrağına 'Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar' yazacak komünist toplumu inşa etmektir. (İtalikler orijinal metinden.)[270]

Stalin ve SBKP programı açıkça, Sovyetler Birliği'nde komünizmin alt evresi anlamında sosyalizmin kurulduğunu, zafere ulaştığını açıkladılar. Yanlış olan budur. Bu yanlışa temel oluşturan teorik yanılgılardan biri ise, devletin baskı işlevinin sınıfların değil, kapitalist sınıfın varlığına bağlanmasıdır. Stalin 10 Mart 1939'da 18. Kongre'ye sunduğu raporda şunları söyledi:

> Sonuç olarak, sosyalist devletimizin işlevleri değişmiştir. Sömürü kaldırıldığına, sömürücüler artık varolmadıklarına ve artık baskı altında tutulacak kimse bulunmadığına göre, ülke içindeki askeri bastırma işlevi gereksiz duruma gelmiş, ortadan kalkmıştır. Bastırma işlevi, yerini kamu malı hırsız ve aşırtıcılarına karşı, sosyalist mülkiyetin korunması işlerine bırakmıştır.[271]

Buradan, proletarya diktatörlüğünün "tüm halkın devleti"ne dönüştüğü düşüncesine varmak için bir adım atmak yeterlidir.

Özetlersek, pratik süreçlerin teoriye uymadığı noktada, teori

270 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi 24. ve 25 Kongre Raporları ile Parti Programı*, Çeviren: Tuncer Tuğcu, *Kızılırmak Yayınevi*, Ankara, 1976, s. 261-262

271 *Leninizmin Sorunları*, agy. s. 731

pratik süreçlere uydurulmakta; sınıfların, meta ilişkilerinin yaşadığı bir komünist toplum düşüncesine varılmaktadır.

Sosyalizm bağımsız bir toplumsal formasyon mu?

Yukarıdaki yaklaşımın sorunu ortadan kaldırmadığı noktada ikincisi gelmiştir: Sınıfsız topluma, komünist topluma ulaşmayan, "geçiş toplumu" teorik çerçevesindeki toplumlar kapitalizmle komünizm arasında bağımsız bir üretim biçimi, bağımsız bir ekonomik/toplumsal formasyon olarak tanımlanmıştır! Bu, aynı ölçüde vahim bir teorik yanlıştır; teoriye "katkı"dır. Marx, Engels ve Lenin'de, kapitalizmle komünizm arasında bağımsız, kalıcı bir ekonomik toplumsal kategori, üretim biçimi yoktur.

Lenin'in 1921 Nisan'ında yazdıkları:

> Rusya'nın ekonomik sistemi sorununu inceleyen hiç kimsenin, bu ekonominin bir geçiş ekonomisi olma karakterini yadsımadığını sanıyorum. Herhangi bir komünistin, 'Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' teriminin varolan ekonomik sistemin bir sosyalist düzen olduğunu değil, Sovyet iktidarının sosyalizme geçişi başarma azmini ifade ettiğini yadsıdığını da sanmıyorum.
> Peki 'geçiş' sözcüğü ne anlama gelir? Bu, bir ekonomiye uygulandığında, bugünkü sistemin hem kapitalizmin, hem de sosyalizmin öğelerini, parçalarını, kırıntılarını içerdiği anlamına gelmez mi? Bu anlama geldiğini herkes kabul edecektir.[272]

Sosyalizmin, bir üretim biçimi, bağımsız bir toplumsal formasyon olarak tanımlanıp kullanılması zamanla yerleşti, üzerinde pek fazla düşünülmeden kabullenildi. Teorik formülasyonun ilk kez W. Ulbricht tarafından yapıldığı belirtiliyor.[273] Sosyalizmi ge-

272 Lenin, TY, *c*: 32, s. 330

273 Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*'nde (Tekin Yayınları, İstanbul 1991, s. 442) Rudolf Bahro'dan aktararak Demokratik Almanya'da yayınlanan, *Die Bedeutung und die Lebenschaft der Lehren Von Karl Marx*, (Berlin, 1966) başlıklı kalın bir kitapta W. Ulbricht'in bu formülasyonu yaptığını yazıyor. Elinizdeki kitabın düzeltmelerini yaptığım sırada edinip okuduğum, *1989 Berlin Duvarı Sosyalizmde Bir Dönemin Sonu* (Erkin Erkiner, İmge Kitabevi yayınları, Ankara, Ekim 2005) başlıklı kitapta Walter Ulbricht'in 1967'de *Kapital*'in yayımlanmasının 100. yılı dolayısıyla yaptığı konuşmada şunları söylediği aktarılıyor: "Sosyalizm toplumun gelişmesinde kısa süreli bir geçiş dönemi değil, dünya çapında kapitalizmden komünizme geçiş çağında göreli olarak bağımsız bir sosyoekonomik şekillenmedir." (s.78)

çici bir geçiş dönemi olarak değil, bağımsız bir üretim biçimi, bir toplumsal düzen olarak tanımlama düşüncesinin bir eğilim olarak çok önceden beri var olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Bunun önemi şurada: Komünizme doğru ilerlemeyen, varlığını komünizme referansla tanımlamayan, bütün gücünü komünist üretim biçimini, komünist toplumu kurmaya yöneltmeyen, gelişmesinin bir evresinde kendini donduran bir proletarya iktidarı geriye dönüşün taşlarını döşemiş olur.

1960'tan itibaren, iktidardaki komünist partileri komünizm aşamasına geçiş hedefini ertelemeye, programlarından çıkarmaya, komünizm yerine "olgun", "gelişmiş", ya da "ileri" sosyalist toplum kurma hedeflerini benimsemeye başladılar.

Sovyet yazarları Anatoliy Butenko ve Aleksandr Savçenko 1987'de şunları yazdılar:

> 1960 yıllarının başlarında Avrupa'daki sosyalist ülkeler, kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminin son aşamalarında idiler ve daha sonraki gelişmeleri için tarihsel imkânları formüle ediyorlardı.
>
> O zaman bazı bilim adamları tarafından savunulan görüşlere göre, kapitalizmden sosyalizme geçişi, hemen sosyalizmden komünizme geçiş izleyecekti. *Bununla birlikte bazı sosyalist ülkeler yakın hedeflerinin komünizme geçmek değil, gelişmiş sosyalizmi kurmak olduğu sonucuna vardılar.* (abç)
>
> (...) Sovyetler Birliği Komünist Partisi, daha 1966 yılındaki 23. Kongre'sinde tam kapsamlı komünist kuruluş formülünden vazgeçti ve 1967 yılında, gelişmiş sosyalizm imkânlarının kullanılmasını önerdi.[274]

Aynı kaynaktan, 1958'le 1980'lerin sonu arasında hemen bütün sosyalist ülke partilerinin "komünizme geçiş" hedefini programlarından çıkardıklarını öğreniyoruz. Bir örnek vermek gerekirse, "Bulgaristan Komünist Partisi'nin 1986'da yapılan 13. Kongre'sinde, komünizme yürüyüşün hızının abartıldığına işaret edilerek, prati-

274 Anatoliy Butenko, Aleksandır Savçenko, *Argumanti i Fakti*, No. 10 1987, Aktaran: Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991, s. 553

ğin de gösterdiği gibi olgun sosyalist toplumun kuruluşunun beklendiğinden daha uzun zaman alacağı kabul edildi."[275]

Komünizm hedefi, kongre raporlarında arada bir zikredilmekle birlikte geriye itildi. "Olgun", "gelişmiş", "sosyalist toplum" hedefi öne çıkarıldı. En gelişmiş sosyalist ülke, Sovyetler Birliği ise, 1961 parti programındaki yirmi yıl içinde komünist topluma ulaşma somut hedefini, "komünizmin maddi ve teknik temellerini atma" biçiminde değiştirdi. 1971'de yapılan 24. Kongre'nin, 1976'daki 25. Kongre'nin ve programa göre komünist topluma geçilmesi öngörülen 1980'den sonra 1981'de toplanan 26. Kongre'nin ana kavramları ise "gelişmiş sosyalizm", "gelişmiş sosyalizm dönemi" vb oldu.

Öte yandan, bu adım adım ilerleyen süreç bir başka teorik/siyasal yanlışla, 1961'de yirmi yıl içinde komünist toplumun ileri evresine ulaşılacağı önermesiyle, o da Stalin'in tek ülkede komünist toplum teorisiyle bağlıdır. Komünizmin hedef olmaktan çıkarılmasıyla, yirmi yıl içinde komünist topluma varılacağı biçimindeki program formülasyonu iki yönden birbirlerini beslemişlerdir.

Stalin'in 1939'da 18. Kongre Raporu'ndaki yaklaşımı şöyledir:

> Gördüğünüz gibi, şimdi yepyeni bir devletimiz, tarihte benzeri olmayan ve biçimi ve işlevleri bakımından, birinci evrenin sosyalist devletinden gözle görülürcesine ayrılan sosyalist bir devletimiz var.
>
> Ama gelişme bu kadarla kalamaz. Daha öteye, ileriye, komünizme doğru gidiyoruz. Devlet, komünizm döneminde de varlığını sürdürecek mi?
>
> Evet, eğer kapitalist kuşatma ortadan kaldırılmazsa, eğer dış askeri saldırı tehlikesi yok edilmezse sürdürecek. Ve kolayca anlaşılır ki, devletimizin biçimleri, iç ve dış durumda ortaya çıkabilecek değişiklikler uyarınca yeniden değişecektir.[276]

Stalin, emperyalist kuşatma altındaki tek ülkede komünist topluma geçilebileceğini söyleyerek ve devletli bir komünizm tanımlayarak iki paragrafta iki ağır teorik yanlış birden yaptı.

---

275 Agy.

276 Stalin, *Leninizmin Sorunları*, s. 731-2

Emperyalist kuşatma altındaki tek ülkede komünist topluma varma düşüncesi varlığını ve etkisini Stalin'den sonra da sürdürdü.

SBKP 1961 Programı'ndan okuyoruz:

> İçinde bulunduğumuz on yıl (1961-1970) zarfında Sovyetler Birliği, komünizmin maddi teknik temelini yaratarak adam başına istihsal bakımından kapitalizmin en kuvvetli ve en zengin memleketi Amerika Birleşik Devletleri'ni geçecek, emekçilerin maddi refahı ve kültürel-teknik seviyesi önemli derecede yükselecek, herkesin maddi ihtiyaçları giderilecek, bütün kolhoz ve sovhozlar yüksek verimli ve yüksek gelirli işletmelere çevrilecek, Sovyet insanlarının elverişli mesken ihtiyaçları genel olarak tatmin edilecek, ağır beden emeği ortadan kalkacak, SSCB en kısa işgünü uygulayan memleket olacaktır.
>
> İkinci on yıllığın (1971-1980) sonlarında komünizmin bütün halka maddi kültürel nimetler bolluğu sağlayacak maddi-teknik temeli atılmış olacak, Sovyet toplumu ihtiyaçlarına göre paylaştırma prensibinin hayata geçirilmesine tamamen yaklaşacak ve tek genel halk mülkiyetine tedricen geçiş sağlanacaktır. Böylelikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde komünist toplum genel hatlarıyla kurulmuş olacaktır. Komünist toplumun tamamen kurulması işi daha sonraki devrede sona erdirilecektir."
>
> Önümüzdeki on yıl zarfında endüstri ürünlerinin hacmi aşağı yukarı iki buçuk defa artırılacak ve ABD'nin sanayi istihsali seviyesi geçilecektir.
>
> 20 yıl zarfında en az altı defa artırılacak ve ABD'nin sanayi istihsalinin şimdiki genel hacmi çok geride bırakılacaktır.
>
> Bu amaçla, 10 yılda sanayide emek verimliliği iki defadan fazla, 20 yılda ise dört buçuk defa artırılmalıdır. 20 yıl sonra, Sovyet sanayiinde emek verimliliği, Amerika'daki emek verimliliğinin şimdiki seviyesini iki defa geçecek, SSCB'de işgününün kısaltılması sebebiyle de, saat başına istihsal bakımından, Amerika çok daha geride bırakılacaktır.
>
> ... Köy ahalisi kültür ve yaşayış şartları bakımından şehir ahalisiyle denkleşecektir.
>
> Şehir ile köy arasındaki sosyal-ekonomik ve kültürel yaşayış farklarının ortadan kaldırılması, komünizmin kurulmasının en büyük sonuçlarından biri olacaktır.

> Parti resmen ilan eder: Sovyet insanlarının şimdiki nesli komünizmde yaşayacaktır.[277]

Yineliyorum, Sovyetler Birliği'nin yirmi yılda komünizmin üst evresine geçeceği önermesiyle, komünist toplumun bir hedef ve referans kaynağı olmaktan çıkarılması, aynı madalyonun iki yüzüdür. 1961 Programında iş saatlerinin kısaltılması ve emek üretkenliğine vurgu türünden komünizan yaklaşımlar yer almakla birlikte, emperyalist kuşatma altındaki, farklı sınıfların var olmaya devam ettiği, meta ilişkilerinin sürdüğü bir ülkede bu kez komünizmin üst evresine varılacağı, üstelik de takvime bağlanarak ileri sürülebilmiştir. Lenin'den miras, en gelişmiş kapitalist ülkeye "yetişmek ve geçmek" hedefinin komünist topluma geçişin ölçütü haline getirilmesi daha da vahim bir yanlıştır. Komünizmin, daha hızlı kalkınma sağlamak türünden bir tanımı yoktur.

Şu değerlendirmeye katılmamak elde değil:

> ... komünizme, en ileri kapitalist ülkeye yetişildiği zaman geçilebileceğini ileri sürmek saçmalıktır; bu yalnızca en ileri kapitalist ülkenin komünist olabileceği anlamına geliyor. Ayrıca en ileri kapitalist ülke de, krizlerle de olsa sürekli olarak büyüdüğü için komünizm bir serap haline geliyor; neresinden bakılırsa bakılsın, yetişmek ve geçmek ile komünizmi özdeşleştirmek bir absürd'e dönüşüyor.[278]

Proletarya diktatörlüğünün, komünizmin ilk aşamasını da içine alacak biçimde uzatılmasının Sovyet deneyiminde, bu dönemin tüm öngörülerden daha uzun sürmesinden ve 74 yıllık bir "geçiş dönemi"nden söz etmenin yarattığı güçlükten kaynaklandığı açıktır. Ancak, bu güçlüğü gidermek, ya da hafifletmek için bulunan yol, özrün kabahatten büyük olduğu bir durumu anlatıyor: Geçiş dönemini kendi başına bir "düzen" haline getirmek!

Özetlemek üzere, Sovyet deneyiminde pratiğin teorileştirilmesinin somut örneklerini alt alta yazıyorum:

---

277 *SBKP Programı*, 1961, Tarihsiz, Sosyalist ülke basımı, s. 56-74

278 Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, *agy. s. 164*

Bir: Sınıfların, meta ve değer kategorilerinin yaşadığı bir komünizm teorisi.

İki: Proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş toplumunun "sosyalizm" adı altında bağımsız bir üretim biçimi, bağımsız bir ekonomik toplumsal formasyon olarak tanımlanması

Üç: Tek ülkede, emperyalist kuşatma altında komünist toplumа varılacağı, Sovyetler Birliği'nde varıldığı teorisi.

Dört: Baskıcı işleviyle devletin komünizmde de varolacağı teorisi.

Beş: Bu "teoriler" ışığında, Sovyetler Birliği'nde proletarya diktatörlüğünün "tüm halkın devletine" dönüştüğü saptaması.

Burada, bunlara, ideolojik/siyasal sonuçları son derece önemli ve yıkıcı olan, birbirine bağlı iki "teori" daha eklemek gerekiyor. Bunlar, "iki dünya pazarı" ve "kapitalizmle sosyalizmin barış içinde bir arada yaşaması" teorileridir.

"İki dünya pazarı"

Stalin'in, 1 Şubat 1952'de, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*'nın "V. Tek Dünya Pazarının Çözülüşü ve Dünya Kapitalist Sistemi Bunalımının Ağırlaşması Üzerine" bölümünden uzun bir aktarma:

> İkinci Dünya Savaşı'nın ve bu savaşın ekonomi üzerindeki etkisinin en önemli sonucu, bir tek, evrensel dünya pazarının çözülmesi olmuştur. Bu da dünya kapitalist sisteminin genel bunalımının daha sonraki ağırlaşmasını belirlemiştir.
>
> (...) İki karşıt cephenin varlığının sonucu şu olmuştur ki, bir tek ve evrensel dünya pazarı çözülmüş ve böylece günümüzde birbirine karşıt olan iki dünya pazarı ortaya çıkmıştır.
>
> (...) Bu işbirliği deneyimi (SSCB, Çin ve Avrupa halk demokrasileri arasındaki işbirliği kastediliyor-HY) göstermiştir ki halk demokrasilerinin Sovyetler Birliği'nden sağladıkları kadar etkili ve teknik nitelikte bir yardımı, hiçbir kapitalist ülke sağlayamazdı.... Sonuç olarak, bu ülkelerin sanayiinde son derece yüksek bir gelişme düzeyi gözlemekteyiz. Güvenerek diyebiliriz ki sanayiide böyle bir gelişme düzeyi ile bu ülkeler az sonra kapitalist ülke-

lerden meta ithal etmek zorunda kalmayacaklardır, üstelik kendi üretim fazlalarını ihraç etmek gereksinmesi duyacaklardır.

Bunun sonucu olarak, (Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa gibi) başlıca kapitalist ülkelerin ... dünya pazarları karşısındaki durumları ağırlaşacak ve işletmeler, üretimlerini daha kısmak zorunda kalacaktır. İşte dünya pazarının çözülmesi sonucunda dünya kapitalist siteminin genel bunalımının ağırlaşması özellikle bu anlama gelir.

Kapitalistler bunu çok iyi kavramaktadırlar, çünkü SSCB ve Çin gibi pazarların kaybını hissetmemek mümkün değildir. Bu zorlukların çarelerini 'Marshall Planı'nda, Kore Savaşı'nda, silahlanma yarışında, sanayinin askerleştirilmesinde aramaktadırlar. Ancak bu, boğulmakta olan bir insanın saman çöpüne tutunmak isteyen davranışına benzer.

Bu durumda, iktisatçıların karşısına iki soru çıkıyor:

a) Stalin'in kapitalizmin genel bunalımı döneminde pazarların nispi sağlamlığı hakkında İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ifade ettiği bilinen tezinin hâlâ geçerli olduğu iddia edilebilir mi?

b) Lenin'in, çürümesine karşın 'kapitalizmin bütünüyle eskisine göre çok daha hızlı geliştiği'ne ilişkin 1916 yazı başlarında ifade ettiği ünlü tezinin hâlâ geçerli olduğu iddia edilebilir mi?

Bence iddia edilemez. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yeni koşullar karşısında bu iki tezin eskimiş olduğunu kabul etmek gerekir.[279]

Söz konusu iki tezin eskimediklerini yaşam çok açık biçimde gösterdi.

Stalin'in yazdıkları birkaç açıdan değerlendirilebilir. Örneğin, SSCB'nin o tarihlerde halk demokrasilerine, daha sonraları ulusal kurtuluş savaşlarıyla bağımsızlığını kazanmış, "kapitalist olmayan yol"dan kalkınma çabasındaki ülkelere yaptığı ekonomik ve teknik yardımı hiçbir kapitalist ülkenin hiçbir başka ülkeye yapmadığı ve yapamayacağı saptaması sonuna dek doğrudur. Stalin'in SSCB'ye halk demokrasisi ülkelerinin katılmalarından duyduğu güvenle, ka-

279 J. Stalin, *Son Yazılar 1950-1953, Çev.* M. Gaziturhan, Üçüncü Basım, Ankara 1977, s. 88-90.

pitalizmin genel bunalımının ağırlaştığı sonucuna varması da, devrimci irade ile iyimserliğin birleştiği bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Stalin'in Türkiye'de özellikle de THKP-C'yi ve Mahir Çayan'ı yakından etkileyen pazar sorunu ile sistem bunalımı arasında kurduğu ilişki kapsamlı teorik tartışmalara konu yapılabilir. Sorunu burada, sonuncusuyla bağlı ama bunların tümünden farklı bir nedenle, iki dünya pazarı teorisi ile barış içinde bir arada yaşama teorisi ve siyaseti arasındaki bağ nedeniyle ele alıyorum.[280]

"Barış içinde bir arada yaşama"

Pazar sorununu yukarıdaki gibi ele almak, pazarları daralan kapitalizmin boğulmakta olduğunu söylemek, SSCB ve halk demokrasili ülkelerin, deyim uygunsa "ikinci dünya pazarı"nın, rekabet gücünü artırmasıyla, ekonomik/doğrusal gelişmesiyle dünya çapında üstün geleceği düşüncesini içinde taşıyor. Ve bu yaklaşım, Lenin'den ve hatta Stalin'den sonra,[281] "barış içinde bir arada

280 Lenin, ilk önemli yazılarından biri olan 1893 tarihli *"Pazar Sorunu Dedikleri Sorun Üzerine"*de Narodniklerle polemiklerinde, pazarın kapitalizmin ilk gelişmesinin önkoşulu olduğunu, kapitalizm bir kez gelişip yerleşti mi, artık onun gelişmek için, bu anlamda çözmesi gereken bir "pazar sorunu" kalmadığını, pazar sorununun bir coğrafi alan sorunu olmadığını, pazarın büyüklüğünü coğrafi alanların değil toplumsal işbölümünün belirlediğini, bu anlamda "sınır" ın teknik gelişmeler kadar sonsuz olduğunu, teorik olarak dış pazardan yoksun kalan kapitalizmin de gelişip genişleyeceğini ortaya koydu. (TY, C.1, s.79-125) *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde ve başka çalışmalarında konuyu aynı doğrultuda işledi. Lenin'in yazdıkları, Stalin'in pazar sorunu-bunalım ilişkisi üzerine söylediklerini çürütür niteliktedir.

281 "Stalin'den sonra da" çünkü iki dünya pazarı düşüncesinin yol açtığı teorik yaklaşım ne olursa olsun, Stalin aynı tarihte yazdığı yazılarda açıkça "artık kapitalist ülkeler arasında savaşlar kaçınılmaz değildir" görüşüne karşı çıkmıştır. Örneğin:
"Olabilir ki, koşulların yardımı ile, barış için savaş, orada ve şurada sosyalizm için savaşıma doğru gelişsin, ancak o zaman, bu, bugünkü savaş uğruna hareket olmayacaktır, ama kapitalizmi devirmek için bir hareket olacaktır."
"En olası olanı, bugünkü barış uğruna hareketin, barışın sürdürülmesi için bir hareket olarak başarı kazandığı taktirde, belirli bir savaşı önlemeye katkıda bulunması, onu bir süre için ertelemesi, bir süre için *belirli* bir barışı sürdürmesi, savaşçı bir hükümeti istifa ettirmesi ve onun yerine barışı geçici olarak sürdürmek eğiliminde olan bir hükümetin geçmesini sağlamasıdır. Kuşkusuz, bu iyi bir şeydir. Hatta çok iyidir. Ancak kapitalist ülkeler arasında genel olarak savaşların kaçınılmazlığını yok etmek için yeterli değildir. Yeterli değildir, çünkü barış hareketinin bütün başarılarına karşın, emperyalizm ayakta kalmaktadır. Bunun sonucu olarak da, savaşların kaçınılmazlığı olduğu gibi sürmektedir."
"Savaşların kaçınılmazlığını yok etmek için, emperyalizmi yıkmak gerekir." (J. Stalin, *Son Yazılar*, agy. s. 94-95)

yaşama"yı ideolojik yumuşama ve siyasal inisiyatifi emperyalizme kaptırmanın teorik referansı haline getirmiştir.

Ekim Devrimi'nin dünya devrimine açılamaması, ama öte yandan dünyanın altıda biri büyüklüğündeki bir coğrafyada tutunabilmesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın üçte birinde işçi ve halk demokrasileri bayrağının dalgalanması, bu teorik ve tarihsel açıdan istisnai durumun tam kestirilemese de uzun süreceğinin ortaya çıkması, kapitalizmle sosyalizmin aynı dünyada yan yana yaşayacakları bir zaman diliminin öngörülmesinin haklı ve anlaşılır nedenidir.

Bu durumu gören ve aynen böyle formüle eden Lenin'in kendisidir. 1920 tarihli, *Dış ve İç Konumumuz ve Partinin Görevleri* yazısından:

> Bizim için tek güvenli zafer olan uluslararası bir zafer kazanmadan bize kapitalist güçlerle yan yana var olabilme koşulları sağlayan bir konum edindik... bağımsız varolma hakkını kazandık."[282]
> "Savaştan barışa geçtiğimizi söyledim, ama biz savaşın geri döneceğini unutmadık. Kapitalizm ve sosyalizm yan yana vardukları sürece, barış içinde yaşayamazlar. Sonunda ya Sovyet Cumhuriyeti için, ya da dünya kapitalizmi için cenaze töreni olacaktır. Bu ara, savaşın ertelenmesidir. Kapitalistler savaşa gitmek için gerekçeler arayacaklardır.[283]

Bu kadar açık. Barış içinde bir arada yaşama geçici bir durumdur ve eninde sonunda süreç iki taraftan birinin ötekini yok etmesiyle sonuçlanacaktır!

Peki, sözü edilen geçici dönem pratik olarak neyi istemektedir? Lenin'in bu soruya verdiği yanıt son derece pratik, iki sözcükle özetlenecek kadar da yalın ve öğreticidir. Lenin, barışın dönem siyasetinin ana doğrultusu olduğunu söylüyor, çözümü "*ödün vermek*", hedefi de "*zaman kazanmak*" olarak formüle ediyor.

22-29 Aralık 1920'de yapılan 8. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'ne sunduğu rapordan:

---

282 Lenin, TY, c. 31, s. 412

283 Agy, s. 457

Savaştan kaçınmak istiyorsak, barış siyasetine ve ödünler vermeye devam etmek zorundayız.[284]

6 Aralık 1920, "Bir Aktivistler Toplantısında Konuşma"dan:

Biz ödünlerden büyük ekonomik kazanç sağlayacağız... Alarm durumunda olmalı ve komünist karşı-etkimizi her adımda ortaya koymalıyız... Bu da bir savaş türüdür.
(...) Ödünlerin varlığı savaşa karşı ekonomik ve siyasal bir argümandır. Bizimle savaşa gidebilecek devletler ödün alırlarsa bunu yapamazlar. Bu onları bağlar.[285]

Ve Komintern'in 1921'de toplanan III. Kongresi'nde söyledikleri:

Yabancı sermayeye, dış burjuvaziye ödünler vermeliyiz. Devlet tekelinden kesinlikle çıkarmadan, maden ocaklarını, ormanları, yabancı kapitalistlere kiralayacağız ve onlardan mamul mallar, makinalar vb alacağız...
...Yedi yıllık savaştan öyle bir yıkımla çıktık ki, sanayimizi restore etmemiz yıllar alacaktır. Geri kalmışlığımızın, zayıflığımızın ve şimdi öğrenmekte olduğumuz ve öğrenmemiz gereken derslerin bedelini ödemek zorundayız. Öğrenmek isteyenler okul taksitini öderler. Bunu herkese açıklamalıyız ve söylediklerimizi pratikte kanıtlarsak, büyük köylü ve işçi kitleleri bizi onaylayacaklardır, çünkü bu yolla koşulları hemen iyileşecektir ve çünkü bu sanayimizi restore etme olasılığını güvence altına alacaktır. Bunu yapmak bizi neye zorlar?
Dünyada yalnız değiliz. Kapitalist devletler sistemi içinde yaşıyoruz... Bir yanda sömürge ülkeler var ama onlar bize henüz yardım edemezler. Öte yanda kapitalist ülkeler var ama onlar bizim düşmanımızdırlar. Sonuç belli bir dengedir, evet doğrudur, çok zavallı bir dengedir... Ya tüm burjuvaziye karşı derhal bir zafer kazanacağız, ya da haraç vereceğiz.
Açıkça kabul ediyoruz ve gerçeği gizlemiyoruz. Devlet kapitalizmi sisteminde ödün, kapitalizme haraç vermek demektir. *Ama zaman kazanıyoruz. Zaman kazanmak, ... bizim yabancı yoldaşlarımız devrimleri hazırlarken, her şeyi kazanmak demektir*(abç). [286]

284 Lenin, TY, C.31, s.491

285 Lenin, TY, C. 31, s. 456-457

286 Lenin, TY, c. 32, s. 491-492

Bu son derece doğru ve devrimci "zaman kazanma" siyasetinin, zamanla bir tür "zamana teslimiyete" dönüşmesi acıdır.

Şimdi kısaca buna bakmamız gerekiyor. Değindiğim ve kısmen açmaya, durumları saptamaya çalıştığım bu konuların her birinin çok daha derin çözümlemeler istediğinin bilincindeyim. Bu kadarıyla bile, teorik, ideolojik ve de siyasal kırılma uğraklarını ayırt etmenin aydınlatıcı olduğunu düşünüyorum.

Barış içinde bir arada yaşama, inatçı bir çizgi olarak farklı dönemlerde kendini yeniden ve yeniden üretmiştir.

1946'da Yevgeniy Varga'yla başlayan, 1951'de Beria'nın yeniden formüle ettiği, 20. Kongre'nin "kurumsal" bir teori ve siyaset haline getirdiği, 26. Kongre'de Brejniyev'in "komünist hareketin büyük birleştirici ilkesi" olarak tanımladığı ve nihayet Gorbaçov'un "militarist olmayan emperyalizm" teorileriyle uç noktasına vardırdığı barış, barış içinde bir arada yaşama ve "barışçıl geçiş" siyasetlerinde, bu siyasetleri savunanların iktidar konumlarından *düşmeleriyle atbaşı giden bir süreklilik görüyoruz.*

Yalçın Küçük'ten aktarıyorum:

> Batılıların 'Varga Controversy' adını verdikleri bu tartışmada, bir tarafta Varga'nın 1946'da çıkan 'İkinci Dünya Savaşı Sonunda Kapitalizm İktisatında Değişmeler' adlı çalışması var ve buradaki görüşleri üç noktada özetlemek mümkün oluyor. Birinci nokta, Batı hükümetleri tekellerin çıkarlarının savunmakla birlikte zaman zaman bu bağlantıdan kurtulabiliyorlar ve burjuva sınıfının hükümeti oluyorlar; kuşkusuz, burjuva hükümeti olmaları, geniş halk yığınlarının özlem ve isteklerine daha duyarlı ve bağlı olmaları anlamına geliyor. İkincisi, Varga, Amerikan ekonomisinin gelecek on yıl içinde ciddi bir depresyon yaşamayacağını ileri sürüyor; savaş sonrasında geliştirilen planlama mekanizmalarının, önemli bir depresyonu önleyebileceğini yazıyor. Üçüncüsü, savaş sonrasında Batı ekonomilerinin Sovyetler Birliği'ne karşı artık bir savaş ihtiyacında olmadıklarını belirtiyor; durumun değiştiğini vurguluyor.
>
> (...) Varga, hem iki düzenin bir arada yaşayabileceğinin koşullarının oluştuğunu belirtiyor ve hem de tek tek kapitalist

ekonomilerin kendiliğinden sosyalizme dönüşebileceğini ifade ediyor.[287]

Birkaç yıl içinde Varga'nın başında olduğu enstitü kapatılıyor, Varga yukarıdaki görüşlerini dile getirdiği dergiden uzaklaştırılıyor. 20. Kongre'de de Varga rehabilite edilmiyor ancak görüşleri Kongre kararı oluyor.

Lavrenti P. Beria, NATO'nun kurulmasından sonra, 1951 yılında, Ekim Devrimi'nin 34. yıldönümünde yaptığı konuşmada "iki sistemin barış içinde bir arada yaşaması siyasal mutabakatları gerektirir" diyor. "Stalin'in ölümünden hemen sonra, muhtemelen 1953 yılı Nisan ayında yapılan bir dizi politbüro toplantısında Beria, İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı, yeni Amerika Başkanı General Eisenhower'ın yönetiminde Amerika'nın yeni bir savaş çıkarmayacağı görüşünü ileri sürüyor; Sovyet politikasının buna dayandırılması gerektiğini açıklıyor."[288] 1953 Haziran ayında tutuklanıyor.

20. Kongre, barış içinde bir arada yaşama siyasetini yeniden tanımlıyor. Yeniliği, Batılı bir kaynak, kendi dili ve yorumuyla doğru biçimde özetliyor:

> Kongre aynı zamanda komünizmi dışarıda daha çekici hale getirecek bir dizi ideolojik yenilenme getirdi. Lenin'in formüle ettiği ve Stalin'in kimi değişikliklerle yinelediği, Sovyetler Birliği ile emperyalist denilen devletler arasında savaşın kaçınılmazlığı doktrini şimdi savaşın 'yazgısal anlamda kaçınılmaz (fatalistically inevitable)' olmadığı okunacak biçimde değiştirildi. Bu yeni formülasyon, barış içinde bir arada yaşama teorisinin, bu kez onun bilinen geçici karakterinden söz etmeden yeniden onaylanmasının temelini döşedi.[289]

Böylece, barış içinde bir arada yaşama, Lenin'in formüle ettiği gibi, zaman kazanmak için başvurulan geçici bir siyaset olmaktan

287 Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s. 312-313

288 Yalçın Küçük, agy, s. 396-397

289 *The New Encylopedia Britannica*, 15. Basım, 1988, London, c. 28, s. 1012

çıkıp kalıcı bir ilke haline getirilmiş oldu. 20.Kongre'den sonra bu siyaset dünya komünist hareketine taşındı.

Sosyalist Ülkeler Komünist ve İşçi Partileri Temsilcilerinin 1957 Moskova toplantısı deklarasyonundan:

> Bu toplantıya katılan Komünist ve İşçi Partileri, bugüne dek geliştirilmiş ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongre kararlarıyla da kesinlik kazanmış bulunan kapitalist ve sosyalist sistemlerin barış içinde bir arada yaşayabileceklerine ilişkin leninist ilkenin, sosyalist ülkeler dış politikasının temeli ve halklar arasındaki barışın ve dayanışmanın güvenilir dayanağı olduğunu belirtirler.[290]

Ya da:

> Büyük Lenin'in öğretileri ışığında, sosyalist ülkeler, farklı toplumsal sistemlere sahip ülkelerle barış içinde bir arada yaşama ilkesini kendi dış politikalarının temel taşı yapmışlardır.[291]

1961'de toplanan 22. Kongre'de kabul edilen SBKP Programı:

> Sosyalist ve kapitalist ülkelerin *barış içinde bir arada yaşaması*, insan toplumunun gelişmesi için *nesnel bir zorunluluktur. Savaş uluslar arası anlaşmazlıkları çözmek için bir yol değildir ve olmamalıdır*. Barış içinde bir arada yaşama ya da felaket getirecek bir savaş – tarihin sunduğu seçenekler bunlardır.[292]

Seçenekler arasında dünya devrimi bulunmuyor.

Dahası var:

> Sosyalist ülkeler, tutarlı biçimde barış içinde bir arada yaşama politikasını izledikçe, dünya sosyalist sisteminin kapitalizmle olan yarış içindeki pozisyonlarını sürekli olarak güçlendirmektedirler... Barış içinde bir arada yaşama ilkesinin desteklenmesi, aynı zamanda, burjuvazinin, termonükleer bir savaşın kapitalist hakim sınıflarının da bağışlanmayacağını gören kesimin çıkarlarıyla uyuşmaktadır.[293]

---

290 *Dünya Komünist Hareketinin Ortak Belgeleri (1957-1976)*, Çev. Mehmet Güner, *Bilim ve Sosyalizm Yayınları*, Ankara, Ocak 1977, s.16

291 *1960 Moskova Komünist ve İşçi Partileri Temsilcileri Toplantısı Bildirisi*, agy.s.98

292 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi 24. ve 25. Kongre Raporları ile Parti Programı*, Çev. Tuncer Tuğcu, Kızılırmak Yayınları, Ankara 1976, s. 316

293 SBKP Programı, agy. s. 317

Burada, "iki dünya pazarı" teorisinin izleri var; ayrıca bu siyasetin kapitalist hâkim sınıfların bir kesiminin çıkarlarıyla uyuştuğu söyleniyor. "Teori" geliştiriliyor.

1960'lı yılların, Sovyetler Birliği'nin, kapitalizmle komünizm arasındaki mücadelenin geleceğine etkisi *yaşamsal düzeyde* olan politik gelişmesi ise Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin bozulmasıdır. Bu ilişkilerin, sonradan ideolojik içerik kazanan sorunlardan değil, Sovyetler Birliği'nin Çin'e atom bombası bilgilerini vermemesinden, Batı'nın ve ABD'nin güvenini kazanmak için Çin ile köprüleri atmayı tercih etmesinden kaynaklanıyor. Böyle yapmakla, SBKP ölümcül hatalarından birini işlemiş oluyor. ÇKP, SBKP'nin farklı sosyal sitemlere sahip ülkelerin barış içinde bir arada yaşamalarının "sosyalizme barışçıl geçiş", "sınıf mücadelesini reddetme", burjuvazi ve emperyalizmle "barışçıl işbirliğine" girme anlamına geldiğini söylediğini ileri sürerek eleştiriyor.[294]

Gerçekten de, SBKP MK, ÇKP'ye gönderdiği 30 Mart 1963 tarihli mektupta ve daha birçok yerde bu eleştirileri haklı çıkaracak görüşler savunuyor ve karşımıza yine barış içinde bir arada yaşama "ilkesi" çıkıyor. Mektupta şunlar söyleniyor:

> Emperyalizmin insanlığı tehdit ettiği böyle bir dünya savaşı mutlaka kaçınılmaz değildir. Güçler dengesinin giderek sosyalizmin lehine ve emperyalizmin aleyhine değişmesiyle ve barışçı güçlerin giderek savaşçı güçlere üstün gelmesiyle, sosyalizm dünyada kesin zafer kazanmadan da kapitalizm dünyanın bazı yerlerinde varlığını sürdürürken de, bir dünya savaşı olasılığının toplum hayatından sökülüp atılması gerçekten mümkün olacaktır.
>
> (...) Barış içinde bir arada yaşama ilkesinin şartlarından yararlanan sosyalist ülkeler, kapitalizmle iktisadi yarış alanında giderek artan zaferler kazanıyorlar. Hasımlarımız, bize karşı yürüttükleri yarışmayı kazanmanın kendileri için çok zor olduğunu anlıyorlar.[295]

294 *Renmin Ribao* (Halkın Gazetesi) ve *Hungçi* (Kızıl Bayrak) Yazı Kurulları'nın 6 Eylül 1963 tarihli, "SBKP Yönetimiyle Aramızdaki Ayrılıkların Kökeni ve Gelişmesi/ SBKP MK'nin Açık Mektubu Üzerine Yorum I," adlı yazısı. *Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi I*, Aydınlık Yayınlarının 1978 baskısından tıpkı basım, 1982 Januar, G-Lostar Anadolu Verlag, Frankfurt, s.124-1269

295 Agy, s. 85 ve 87

Brejniev dönemi, birçok konuda olduğu gibi Stalin sonrası dönemin aşırılıklarının törpülendiği, dengelendiği ve yeni dengelerin dondurulduğu bir dönemdir. Bu, burada tartıştığımız "barış içinde bir arada yaşama" teori ve pratikleri için de geçerlidir. Bu teori ve gerektirdiği siyasetler terk edilmemiş, geri alınmamış ancak dengelenmiştir. Denge, emperyalizmin saldırgan, militarist karakterine yapılan vurgudadır. 1964-1982 arasındaki on sekiz yıllık dönemde yapılan parti kongrelerinde, Brejniev ve öteki parti ve devlet önderlerinin yazı ve konuşmalarında "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi tekrarlanmış, hatta geliştirilmiştir. Öte yandan, bu metinlerde emperyalizmin "halkların ve sosyal gelişmenin düşmanı" olduğu belirtilmekte, örneğin "Uluslararasında barış ve dostluk politikasını sürekli olarak devam ettirirken Sovyetler Birliği emperyalizme karşı, saldırganların kötülük ve yıkma planlarının kesin reddi için mücadelesine devam edecektir. Geçmişte olduğu gibi, halkların demokrasi, ulusal bağımsızlık ve sosyalizm mücadelelerini sürekli olarak destekleyeceğiz"[296] denilmektedir.

Şubat 1976'da toplanan 25. Kongre Raporu'ndan:

> 24. Kongre, dış politika alanında da, bir Barış Programı önermişti. Bu programın temel amacı, dünya sosyalizminin güçlü birlik ve faaliyetine, onun tüm ilerici ve barışsever güçlerle olan ve giderek güçlenen birliğine dayanarak, uluslar arası ilişkilerin gelişmesinde bir dönüşü sağlamaktı. Bu, 'Soğuk Savaş'tan' farklı toplumsal düzenlere bağlı devletlerin barış içinde yaşamalarına yönelik bir dönüş olacaktı. Biz, Yüce Lenin'in şu buyruğuna sadık kaldık; 'Savaş tehlikesinin ortadan kalkmasına olmasa bile gerçekten barışa götürecek somut tedbir ve kararların bir an önce alınması..' (V. İ. Lenin, Collected Works, c. 33, s. 386)[297]

Bu, yeni bir formülasyondur. Soğuk Savaş'tan dönüş için barış içinde bir arada yaşama... Lenin'den alıntı, savaş tehlikesinin kalkmayabileceğine ilişkin güçlü bir ima taşıyor, vurguyu ilkeye değil, somut tedbir ve kararlara kaydırıyor.

Çizginin belgeler üzerinden izini sürmeyi burada bırakıyorum.

296 Agy, s. 41

297 agy, s. 141

Bu aktardıklarım, Garbaçov'un, "militarist olmayan emperyalizm" başta olmak üzere çözülüş ve çöküş teorilerinin gökten zembille inmediğini göstermeye yetiyor.

Yalçın Küçük, Hruşov'dan Garbaçov'a süreci şöyle özetliyor:

> Hruşov, Amerika ile uzlaşmak istiyor; ancak güvenemiyor. Garbaçov, Amerika'ya güvenmek için, Amerika'ya güven verme yolunu seçiyor... Garbaçov Amerika'ya güvenmek için, önce güven verebilmek amacıyla Varşova Paktı'nı ve sosyalizmi ortadan kaldırıyor.
>
> Hruşov, barış içinde bir arada yaşama politikasını ön plana çıkarıyor; Garbaçov ortak Avrupa evi formülünü ileri sürüyor.
>
> ... Her iki formülün ortak bir temeli var; her iki formül de teoriye sırt çeviriyor. Hem barış içinde bir arada yaşama ve hem de ortak Avrupa evi formülleri, sosyalizm teorisinden kesin uzaklaşmanın ötesinde önemli politika açılımlarının teoriyle bağlarını koparma anlamına da geliyor. Bu, Stalin ile başlamakla birlikte, Hruşov, Brejniev ve Garbaçov dönemlerinin temel çizgisini oluşturuyor. Giderek artan bir yoğunlukta teorik kaygıyı yitirme ve her türlü politik açılımları teoriden koparma, belki de Sovyet marksizminin, zaman içinde en belirgin özelliğidir; altının çizilmesi ısrarla gerekiyor.
>
> Bu bir süreç'tir. Stalin Lenin'e, Hruşov Stalin'e, Brejniev Hruşov'a ve Garbaçov da Brejniev'e göre teoriden daha kopukturlar; 1987 sonrası ile teoriden kopuş süreci tamamlanıyor.[298]

Eklemek gerek, buradaki içeriğiyle teoriden kopuş, aynı zamanda devrimci siyasetlerden kopuş anlamına geliyor.

3. Sovyetler Birliği'nin çözülüşü üzerine notlar

Reel sosyalizmin çözülüşü sorununa, farklı yöntemsel yaklaşımlardan ikisini ele alarak başlayacağım.

Bunlardan biri, "reel sosyalizm"i, "gerçekleşen sosyalizm budur ve ancak bu kadar olur" mantığıyla değerlendiren, neredeyse bundan sonraki sosyalizm denemelerini de geçmiştekileri aynen yinelemeye yazgılı sayan yaklaşımdır. Bu yaklaşım sahipleri, çö-

298 Yalçın Küçük, agy. s. 446-447

zülüşten sonra taban tabana zıt iki kampa ayrıldılar. Bir bölümü, yaşamların uzunca bir bölümünü iktidardaki Sovyet sosyalizmini hiçbir şeyine toz kondurmayan kraldan fazla kralcı bir tutumla savunduktan sonra, çözülüşle birlikte bu kez her şeyin yanlış olduğunu kanıtlamaya soyundular. Reel sosyalizm çözülür çözülmez, kapitalizmin erdemlerini keşfedip, reel sosyalizmi, bugünden geriye doğru sosyalizmin dışına atmaya çalıştılar.

Benzer yaklaşımı, komünizmden dönüş yolu olarak değil, reel sosyalizme sahip çıkma güdüsüyle, daha devrimci bir ruh haliyle seçenlerin bir bölümü ise Sovyetler Birliği ve SBKP savunusunu yer yer neredeyse "aslında çözülmedi", ya da "Gorbaçov'un ihaneti olmasaydı çözülmeyecekti" noktasına vardırıyorlar.

Birincilere, bugün büyük Ekim Devrimi ve büyük Sovyet kuruculuğu dönemiyle ilgili olumlu herhangi bir şeyi kabul ettirmek, beğendirmek olanaksız. İkinciler ise, toptan inkârcılığı, toptan savunmacılıkla karşılamaya çalışıyor, çok farklı içerik ve gerekçelere dayanan, tek tek alınıp çözülüşün "tek" ya da başlıca "nedeni" gibi sunulduğu, ya da abartıldığı ölçüde yanlışlığı apaçık olan tezleri eleştirmekle yetiniyorlar. Bu eleştiriler elbette bir değer taşıyor ve yapılması gerekiyor, ama "neden çözüldü?" sorusuna doyurucu yanıtlar veren, dersler çıkaran bir üretimle tamamlanmadığı zaman çok eksik kalıyor.

Bir de, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa süreçlerini tümüyle sosyalizm dışı sayan reddi mirasçı kolaycılık var. "Geri bir ülkede sosyalizm olursa böyle olur; böyle sosyalizm olacağına hiç olmasaydı" diye başlayan bu yaklaşımın yandaşları, "demokrasi" terbiyesinden geçmemiş Bolşeviklerin Ekim Devrimi'yle iktidara el koymasının yanlış olduğunu, hatta herhangi bir ülkedeki devrimcilerin iktidarı hedeflemesinin, "iktidara endeksli" siyaset yapmanın yanlış olduğunu ciddi ciddi ileri sürmüşlerdir.

Benimsediğim yaklaşım özetle şöyledir: Ekim Devrimi'yle başlayan komünizm denemesi sınıfsız topluma varmadan, bu anlamda sosyalizm kurulmadan geri çevrilmiştir. Lenin'in yukarıda aktardığım alıntısında da belirttiği çerçevede, ilk proleter devletin, proletarya diktatörlüğünün işleyen ve kendini üreten bir mekaniz-

ma olarak başarısını başarısızlığını tartışmak meşrudur. 1917'de Bolşevikler'in iktidarı almasını yanlış ve yersiz bulan görüşler ise apolitiktir. Ekim Devrimi ile başlayan ve çözülme ile sona eren tarih, içinde çeşitli uğraklar, dönemeçler, ilerleme ve gerilemeler olan bir süreçtir. Çözülüş, bu uzun tarihsel sürecin, biriktirdiklerinin, birbirinin üstüne gelen yüzlerce olgunun, atom taneciğinin ürünüdür. Reel sosyalizm değerlendirmesi, bu pratiğin herhangi bir uğrağına takılarak yapılamaz. Çözüm yolları yaşanmış tarihin herhangi bir anına dönüşte bulunamaz. Öte yandan, sorunun da, dersin de çıkarılacağı temel, teori ile pratiğin karşılıklı ışıklarıyla birbirlerini aydınlattıkları bu tarihtir. Sovyet tarihinde birden çok kırılma noktası vardır. Kendi içinde farklı önem derecelerine sahip bu noktaların her birinin incelenmesi gerektiğinde kuşku yok. Ama daha önemli olan, birbirine bağlandığı zaman bizi çözülüş durağına götürecek eğriyi ortaya çıkarabilmektir. Yaşanmış gerçekliği anlaşılır ve yararlanılabilir kılacak olan nokta operasyonu değil, süreç çözümlemesidir.

Çözülüşün tarihsel, ekonomi politik, uluslararası boyutları, nesnel ve öznel nedenleri var ve her şeyi açıklayan ve çözümleyen tek bir teorik inşa gerçekten kolay değil. Bunlar bir yana, bu kitabın konusuna ve amacına bağlı olarak, burada esas ilgi noktası çözülüşün teorik arkaplanı, ideolojik siyasal cephesi. Bundan önceki bölümlerde teorik arkaplanı göstermeye çalıştım. Burada, çözülmenin daha yakın ve doğrudan, ideolojik, siyasal ve örgütsel nedenlerini kısaca, tezler halinde sıralayacağım.

Bir: Sovyetler Birliği'nin çözülüşünün ideolojik ve siyasal altyapısını hazırlayan teori ve siyaset sapmalarının en önemli sonucu şudur: Sovyet toplumunu ve partiyi bir arada tutan komünist ilke ve bağlanma öğeleri süreç içinde gevşemiş ve incelmiş, SBKP komünizm kuruculuğuna ve dünya devrimine öncülük etme işlev ve misyonundan uzaklaşmıştır. Çözülmenin temel kaynağı ideolojik ve siyasal zaaflardır. İdeolojik çözülme, çözülmenin önceleyenidir.

İki: Sovyetler Birliği yukarıdan, parti ve devletin tepelerinden başlayarak çözülmüştür; çözülüşün somutlaşmasında emperyalist/kapitalizmin, tek dünya pazarının varlığı ve Sovyet toplumu

üzerindeki etkisi (dış dinamik) önemli ve ilk hareketi veren bir rol oynamıştır. Çözülüşün hiç kimsenin beklemediği kadar çabuk, hiçbir ciddi dirençle karşılaşmadan gerçekleşmesi ise, toplumdaki ve partideki başkalaşım, bozulma ve çürümenin (komünist/emekçi iç dinamiğin dumura uğramasının) sonucudur.

Üç: Aynı süreç Dünya Komünist Hareketinde bölünme, komünist ülkü ve ilkelerden, devrimci siyaset ve pratiklerden, proletarya enternasyonalizminden, dünya devrimi perspektifinden uzaklaşma ile koşut gitmiştir. SBKP çizgisine bağlı komünist partilerinin kendi ülkelerindeki devrimlerin, ya da devrim denemelerinin uzağında kalmaları, bu partilerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir tek devrim bile gerçekleştirememeleri SBKP çizgisi ile doğrudan ilgilidir.[299]

Dört: Avrupa Marksizminin ve daha özel bir kategori olarak Avrupa Komünizmi'nin SBKP üzerindeki etkisi ve Sovyetler-Avrupa etkileşimi iki taraf için de verili denge ve statükonun sürdürülmesi yönünde gelişti.

Beş: Çözülüş "reformları" Garbaçov ve ekibi eliyle adım adım uygulamaya konmuştur. Ancak, Garbaçov "reformları" sürecin başı değil, son halkasıdır. Garbaçov'lar, Yeltsin'ler SBKP üst yöneticileridir. Kendilerini gizleyebilmeleri, ya da adım adım karşıdevrimci bir noktaya gelmeleri kendileri kadar, onları yaratan parti ve toplum ortamının sorgulanmasını gerektirmektedir.

Altı: Bürokrasi bir sınıf değildir ve Sovyetler Birliği'nde çözülüşün toplumsal temeli de bürokrasi olmamıştır. Bu doğru. Ama Sovyetler Birliği'nde ve SBKP'de bürokratik bozulma ve yozlaşma

299 Çin, Küba, Kore, Vietnam, Nikaragua devrimleri örnektir. Çin devriminin Komintern ve SBKP çizgisini reddederek başarılmış olması; Küba'da Sovyetçi bir parti varken, devrimin başını 26 Temmuz gerilla hareketinin çekmesi, 1956'dan sonra Kore'nin Sovyetler'den ve Çin'den bağımsız bir tutum geliştirerek, "ideolojide ve siyasette bağımsızlık, ekonomide kendine yeterlilik ve ulusal savunmada kendi gücüne dayanma" ilkesini benimsemesi, Vietnam'ın iki güce karşı da eşit bir dostluk ve uzaklığı koruyarak "Ho şi Minh" tavrı diye bilinen bir çizgi geliştirmesi, Nikaragua devriminin Sandinist gerilla hareketi eliyle gerçekleştirilmesi. Ölümüne kadar El Salvador Farabunda Marti Halk Cephesi'nin başkomutanlığını yapan Cayetan Carpio'nun 1970'te silahlı mücadeleyi kabul etmediği gerekçesiyle El Salvador komünist partisinden ayrılması vb bir çırpıda akla gelen örneklerdir.

olduğu ve bürokrasinin çözülüşe karşı direnmek bir yana, kimi özneleriyle aktif, genel olarak da "hayırhah" bir tutum aldığı da doğrudur.

Bürokrasi bir sınıf değildir, ama o da toplumun sınıflara bölünmüşlüğünün ürünüdür. Bürokrasi bir örgüt biçimidir; bir sınıfın öteki sınıflar üzerindeki egemenlik aracı olan devleti çalıştıran kurumlaşmadır. İşbaşına atamayla gelen, devlet örgütlenmesinin, her türlü sürekli örgütlenmenin kalıcı ve zorunlu bir öğesi olan "görevliler"den oluşan kurumlaşma anlamıyla bürokrasi, tüm halk yönetim işlerine katılana, yani komünizme dek sürecektir. Lenin, bunun için, bürokrasinin kaldırılmasının, kongre kararlarının değil "tüm bir çağın" sorunu olduğunu yazmıştır.[300]

Öte yandan, bürokrasinin, daha uygun deyimle bürokratizmin, bir bozulmayı, amaçsal ve işlevsel bir eksen kaymasını anlatan olumsuz anlamı var. Kendisini ve yönetsel araçları amaçların önüne koymak, ortak işin çıkarını kişisel çıkarlara bağımlı kılmak, dikkati mevkilere vermek, düşünceler yerine biçim ve işleyişlere takılmak, günü kurtarmaya koşullanmak vb bu anlamdaki bürokratizmin belirtileridir.

Sovyet devlet ve parti örgütlenmesinde bu ikinci anlamıyla, bürokratik yozlaşma, bozulma yaşandı. Devlet ve parti önderleri ve kadroları Sovyet iktidarının tanımlanmış ortak amaçlarına yabancılaştılar. "Önder" ve "kadro" prototipi bozulmaya uğradı. Açık görüşlü, açık sözlü, önder komünist kişiliğin yerini, işleri idare eden, günü kurtaran bir "yönetici" tipi almaya başladı. Medeni cesaretsizlikle bulaşık kariyerizm serpildi. Etkili olmayı, üretkenlikte, katkıda, görüşlerine güvende değil, konumlarda, mevkilerde arayan tarz güçlendi. Gücünü, "derinliklerinden değil, bir kenarında oturdukları masadan alan ve masanın kaymakta olduğunu gördükleri zaman birer zavallıya dönüşen", "inançsız ve çok dinli"[301] kadrolar, "önderler" Sovyet düzeninin, partinin kendini savunamamasında, en kritik anda paralize olmasında belirleyici rol oynadılar.

300 Lenin, TY, c. 42, s.251

301 Yalçın Küçük, agy. s. 340

Kapitalist restorasyonun politik kadroları bunlardan devşirildi. Devletin, kamunun zenginliklerini yağmalayarak, Rusya kapitalizminin gerek duyduğu büyük kaynakları sağlayan onlardır. Bugünün büyük Rus kapitalistlerinin, oligarklarının arasındaki eski devlet ve parti yöneticilerinin sayısı hiç de az değildir.

Devlet ve parti işleyişinde biçimcilik, kırtasiyecilik, savsaklayıcılık, emir komutacılık eğilimleri, üretimdeki menajeryal "tek kişi" yönetimi vb de hiç kuşkusuz günlük yaşamdaki bürokratik bozulma örnekleridir. Bütün bunların sonucu olarak, toplumda ve topluma öncülük misyonu sürmesi gereken partide, siyasete ilgi, komünist özveri, zihinsel canlılık, eleştiri-özeleştiri, yaratıcılık, girişimcilik, kısacası, komünist enerji ve katılımcılık geriledi.[302]

Parti içi siyasal canlılık, tartışma, kolektif önderlik ortamının bozulmasında, esas olarak siyasal polis eliyle gerçekleştirilen ve çoğu ölümle biten kadro kırımının belirleyici önemde bir rolü olduğu açıktır. En üsttekiler de içinde olmak üzere, hiçbir parti ve devlet yöneticisinin kendi siyasal ve fiziksel varlığını güvende duymadığı koşullarda gerçek ve kolektif bir siyasal önderlikten söz edilemez.

Yedi: Sosyalizmden soğumuş, komünist toplum kurma heyecan ve coşkusunu çoktan yitirmiş, mutsuz, umutsuz, giderek Batı hayranı entelijansiya Sovyet düzeninin en önemli sorunlarından biriydi. Garbaçov reformlarının aktif aktörleri ve destekçileri esas olarak bu

302 1917 Ekim Devrimi'ne öncülük eden Bolşevik Parti tüm bu özelliklere sahipti. Birikim, donanım, özveri ve cesaretleriyle kalburüstü yetenekleriyle gerçekten önderlik kapasitesine sahip, birbirinin karbon kopyası olmayan, "yes men"lerden oluşmayan, farklılıklarını büyük bir zenginlik haline getiren bir önderlik kadrosu. Coşkulu, girişimci, disiplinli, gerçekten siyasallaşmış militanlar... Tüm partiye söz geçirebilen, tarihsel ve güncel görevleri yaratıcılıkla koyan, kendi öngörü ve bağlanmalarının bile tutsağı olmayan, amaç disiplininden kıl kadar sapmayan Lenin önderliğinde bir merkez ve her gün karşılaştığı binlerce sorunu kavrayıp çözebilen karar ve uygulama gücüne sahip yerel örgütler... Devrim sonrası dönemin, eşyanın doğasından, yaşanan çetin sürecin zorluk ve zorunluluklarından, kritik uğrakların "tartışma" değil yoğunlaşmış bir parti iradesi isteyen karakterinden, önder kadrodaki öncelik farklılaşmalarından, devlet ve parti aygıtları arasındaki içiçelikten, sorunların az ellerde yoğunlaşmış "otorite" ile üstesinden gelme kolaycılığından vb kaynaklanan etkenler partinin, özellikle de önderliğin gücünün zayıflamasına, partiiçi düşünsel canlılık, siyasallık, karar süreçlerine katılım reflekslerinin zaafa uğramasına yol açmıştır. Bu süreçte nesnel dayatmalarla, öznel yanlışlar iç içedir ve bu alanda tartışılacak çok şey var. Sonuç ise açıktır: Parti devrimci-öncü karakterini yitirmiştir.

kesimden çıktı. Sovyet düzeni en başta aydınları yitirmiştir ve kendi aydınını yaratamamıştır. Bilim akademileri, reel sosyalizmin verebileceği en ileri olanaklarla donatılmış memurlaşmış devasa "bilim insanları" kitlesinin, özellikle de toplumsal alandaki teorik ve bilimsel üretimi nitelikçe son derece güdük kalmıştır.

Sekiz: Kadınların kitlesel ölçekte siyasete katıldığı, eve ve çocuk bakımına bağımlılığını azaltacak altyapı koşullarının hızla oluşturulmaya başlandığı, A. Kollantay gibi birçok yönüyle öncü ve örnek bir kadının parti yönetiminde yer aldığı devrim sonrası dönemi, kadın eşitliği, kadınların siyasete katılımı başlıklarında gerilemelerin yaşandığı bir dönem izledi. Konuyu yalnızca satırbaşları biçiminde not ettiğim için bu önemli konunun da ayrıntılarına giremiyorum. Konunun, Şubat 1981'de toplanan SBKP 26. Kongre'sindeki ele alınış biçimi son derece çarpıcıdır. Bu kongrede "kadın sorunu", "nüfus sorunu" olarak, demografik sorun olarak ele alındı.[303] Kadın sorununun nihai çözümünün ancak komünizmde olabileceğini biliyoruz. Kadının eşitlik ve özgürlük mücadelesi bu nedenle komünizme yürüyüşün önemli dinamiklerindendir. Sovyetler Birliği'nde kadınların bu devrimci potansiyeli de değerlendirilememiştir.

Dokuz: Gençlik kaybedilmiştir. Siyasete, ideolojilere ilgisiz, emperyalist yoz kültürden ciddi biçimlerde etkilenen, hedonist bir gençlik 1980'li yılların yadsınamaz gerçeğidir.

On: Sovyetler Birliği'nde kapitalizmin restorasyonunun sınıfsal temelinin ne olabileceğiyle ilgili çeşitli teoriler ve görüşler ortaya atılmıştır. Küçük meta üretiminin kayıtlı ve kayıtdışı sektörleri bilinmektedir: Evlerinin önündeki küçük bahçelerde meyve sebze üretip kolhoz pazarında satan çiftçiler, "ek" iş yapan tamirciler, kuaförler, taksiciler vb. Ortada kapitalizme geçişin aktif aktörlüğünün bu top-

303 26. Kongre Raporu'nda kadınlarla ilgili bölüm aynen şöyledir: "Merkez Komitesi, etkin bir demografi politikasının hazırlanıp gerçekleştirilmesine ve nüfusun yapısı ile ilgili çetinleşen sorunlara büyük önem veriyor. Bu sorunların başlıca çözüm yolu, aileye, genç evlilere ve en başta kadınlara gösterilen özeni artırmaktır. Analık yükümlülüklerini, üretime ve toplumsal yaşama aktif katılma işleriyle uyumlaştırmanın bazen ne kadar zor olduğunu bilmeyen yoktur." (L. İ. Brejnev, *SBKP Merkez Komitesi'nin 26. Kongreye Sunduğu Çalışma Raporu ve İç ve Dış Politika Alanlarında Partinin Önünde Duran Ödevler*, TKP Almanya Yayını, 1981, s. 53)

lumsal kesimler tarafından gerçekleştirildiğiyle ilgili ciddi kanıtlar olmamakla birlikte, hızla büyüyen ve gelişen küçük meta üreticilerinin, devlet kurum ve araçlarını özel çıkarları için kullanarak zenginleşen "kapitalist yolcuların" Garbaçov reformlarının toplumsal desteklerini oluşturduklarından da kuşku duymamak gerekir.

On bir: İşçi sınıfının kendi devletine ve düzenine yabancılaşması sorunu. Sovyet işçilerinin toplumsal/tarihsel kazanımları ortadadır ve evrensel değerdedir. Sovyet işçi sınıfı bilinç olarak kazanımlarının farkındaydı; Sovyet iktidarının kendisine sağladığı yaşam koşullarıyla da ciddi bir sorunu yoktu. Kapitalist restorasyondan en çok kaybeden Sovyet işçi sınıfı oldu ve Sovyet işçileri sürecin hiçbir aşamasında çözülüşün destekçisi, savunucusu olmadılar. "Perestroyka"nın kötü, "glasnost"un ise işçi sınıfının yeni devrimci atılımına, devrimine zemin hazırlayacak bir olanak, "iyi bir şey" olduğuna ilişkin tezlerin hiçbir somut karşılığı olmadığı daha sürecin başlarında görüldü. *Ama, çözülüş sürecinin çok açık biçimde gösterdiği gibi, Sovyet işçi sınıfı kendi geleceği ile ilgili en önemli konuda, varlık yokluk sorununda, kazanımlarını koruma mücadelesinde edilgen ve kenarda kaldı.* 70 yılı aşkın deneyimin, bütün dönemlerindeki en önemli sorunlardan birinin, eşitlik, değer yasasının işleyişi başlıklarında yaşanması, maddi özendiricilerin olmadığı ya da kaldırıldığı zamanlarda çalışma verimliliğinin düşmesi, kapitalist restorasyona işçi sınıfından anlamlı bir sınıfsal tepki ve karşıtlığın gelmemesi vb ise Sovyet işçi sınıfının kendisini, kendi adına yazılan düzenin sahibi, yapıcısı ve geliştiricisi, daha önemlisi kendi sınıf çıkarlarını aşan yeni bir dünyanın taşıyıcısı, aktörü olarak görmediğini aynı açıklıkla gösterdi.

Kanımca sorunun kritik noktası budur ve bu sorun geleneksel "sınıf çıkarları" kavramıyla ilgilidir. Karl Polanyi'nin aşağıdaki saptamasının konuyla ilgili çok önemli bir ipucu verdiğini düşünüyorum:

> Aslında sınıf çıkarlarına bakarak toplumdaki uzun vadeli hareketlerin ancak kısıtlı bir açıklaması yapılabilir. Sınıfların kaderinin toplumun ihtiyaçları tarafından belirlenmesi, toplumun kaderinin sınıfların ihtiyaçları tarafından belirlenmesinden çok

> daha sık rastlanan bir şeydir. Belirli bir toplumsal yapı içinde sınıf kuramı işlerlik kazanır; ama yapının kendisi değişirse ne olur? İşlevini yitiren bir anda çözülüp yerini başka bir sınıfa, veya sınıflara bırakabilir. Ayrıca, sınıfların çatışma içindeki başarıları kendi üyelerinin dışında kalanlardan destek sağlayabilmelerine bağlıdır. Bu da, gene, kendi çıkarlarından daha geniş çıkarları karşılayabilmelerine bağlı olacaktır. Dolayısıyla toplumun bütününün içinde bulunduğu durumun dışında, ne sınıfların doğuş ve ölüşü, ne amaçları ve bu amaçlara ne dereceye kadar ulaşılabileceği, ne de aralarındaki dayanışma ve zıtlaşma anlaşılabilir.
>
> (...) Dolayısıyla, yalnızca sınıf çıkarları, hiçbir uzun dönemli süreci doyurucu biçimde açıklamakta kullanılamaz.[304]

Sovyet işçi sınıfı açısından sorun, uzun erimli, genel ve evrensel amaçlara değil, ekonomik, güncel, kısa erimli sınıfsal çıkarlara bağlanma noktasında boy verdi. İşçi sınıfı teorisinin temel taşı ise, bu sınıfın "kendisinden öte" evrensel bir sınıf olmasıdır. Konuya buradan bakmak gerekiyor.

Oysa ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyet işçi sınıfının "temel amacı, kazanımlarını konsolide etmektir. Bu amaç, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çözülüşünün tohumlarını oluşturuyor."[305] "Sovyet işçi sınıfı, kaba denebilecek bir sosyalizmin sahipliğini yapıyor; ücret eşitliğini, iş güvenliğini ve emperyalizmin tecavüzünden uzak olabilmeyi sosyalizm sayıyor."[306]

Tartıştığımız konuyla Sovyet işçi sınıfı çözümlemesinin birinci bağlanma noktası burasıdır: Kaba sosyalizm sahipliği, burjuva jargonla söylersek kazanılmış "yaşam standartlarının" korunması refleksi, içte ciddi bir tehlike görülmediği için esas olarak emperyalist tecavüzden uzak kalmaya, o da SBKP ve SSCB siyasetleriyle de örtüşen "barış"a bağlanmıştır. Statükocu bir barış ve barış içinde bir arada yaşama siyaseti Sovyet işçi sınıfı içinde taban ve destek bulmuştur. Konu dışı gibi görünse de, konuyla çok ilgili, Avru-

304 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2003, s. 217-218

305 Yalçın Küçük, agy. s. 324

306 agy. s. 488

pa işçi sınıfı hareketinde bir dönem çok etkili olan silahsızlanma ve barış hedefleriyle Sovyet işçi sınıfındaki bu eğilimin çakıştığını görmek gerekiyor.

SSCB ve SBKP ideolojik/siyasal çizgisi sonunda işçi sınıfını böyle karmaşık bir süreçte silahsız ve donanımsız bırakmıştır. Kuşkusuz, bu süreç"nesnel" bir durumdan, zorunluluktan beslenmiştir.

Daha önce üzerinde durduğumuz gibi Sovyetler Birliği'nde bu alandaki muazzam ilerlemelere rağmen emek üretkenliğinde, çağdaşı kapitalizmde varılan düzeye varılamamıştır. Proletarya diktatörlüğü altında, sanayileşme ve tarımın kolektifleştirilmesinde, emek üretkenliği artışında önemli başarılar elde edilmiş, ancak yeni bir toplumsal sisteme, komünizme ulaşmaya yeterli düzeye ulaşılamamıştır. Bu temel eksikliği belli ölçülerde dengeleyecek, proletarya diktatörlüğünün sınıfa yabancılaşmasını önleyecek olan etkenler, partinin komünist toplumu kurma mücadelesine önderlik etme yeteneği, ideolojik/siyasal etkinliği ve işçi sınıfının bilinç düzeyidir. Gördük ki, bu alanda devasa sorunlar vardır.

Proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş sürecinin uzun sürmesi, emperyalist kuşatma, kapitalizmin egemenliğindeki tek dünya pazarının varlığı ve reel sosyalizm üzerindeki etkileri, SSCB ve SBKP'nin dünya devriminden kopması, içeride işçi sınıfının komünist emek kavramından uzaklaşmasını getirmiştir. Subotnikler, Stehenov hareketleri dünya devriminin, komünizm kuruculuğunun gündemden uzaklaşmasıyla birlikte sonradan o ölçülerde canlanmayacak ölçüde sönümlenip gitmişlerdir.

Lukacs'tan alarak kullandığım, proletarya diktatörlüğünün kendine yönelmesinin ekonomik, toplumsal, ideolojik ve siyasal temelleri bunlardır. Kısa erimli ve dar sınıf çıkarları çevrenini aşamayan, sadece "daha iyi yaşamak" isteyen, giderek daha az ve kısa çalışmayan, üretim ve bölüşümle ilgili karar süreçlerinde söz sahibi olmayan işçi sınıfı, yaptığı işe de, toplumsal-siyasal süreçlere de kayıtsızlaşmış ve yabancılaşmıştır.

Çalışma saatlerinin azaltılması ve yönetime katılına, karar süreçlerinde söz sahibi olma yukarıda sayılanlar içindeki en komüni-

zan istemlerdir. Öte yandan, çalışmanın bir zorunluluk olmaktan çıkıp toplumsal ve baskı gerektirmeyen bir ihtiyaç haline gelmesinden *önceki bir uğrakta*, işe, üretime ilgisizlik ve yabancılaşmanın kendisi bir sorundur ve Sovyet somutluğunda, bu durumu "sosyalizmin olgunlaşmasının doğal sonucu"[307] saymak tümüyle yanlış bir değerlendirmedir. Sovyetler Birliği'nde "gelişmiş", "olgun" sosyalizm aşamasına gelinmemiştir. İşe ilginin azalması, komünizan bir yaşamın gerektirdiği boş ve "hoş zaman" isteminden değil, hem komünizm amacına, hem de Sovyet toplumunun zorunluluklarına, sorunlarına ilginin yitirilmiş olunmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç ve özet şöyledir: Doğru teori ve siyaset olmadan doğru pratik olmaz!

Ekim 2005 - Haziran 2006

307 Yalçın Küçük, agy. s. 487

Devlet, hem son derece somut, elle tutulur ilişkiler toplamı, hem de soyut bir kavramdır. Meşru şiddet, vergi toplama, yargılama ve cezalandırma işlevleri devletin tekelindedir. Devlet milyonlarca insanın gözünde "hakem"dir; "baba"dır; "kamu düzeni"dir; gözleri bağlı adalet dağıtıcısıdır... Bir kutsallık hâlesidir. Bunlar devleti, ideolojik ve siyasal mücadelenin de kritik konusu ve alanı durumuna getiriyor.

Devlet insan soyunun yarattığı en gelişmiş, en yetkin örgüttür; toplumun üzerine çıkan, sömürü, baskı ve ezgiyi sürekli kılan en büyük güç sistemidir. Sömürü ve baskıyı kaldırma mücadelesi devletsiz, iktidarsız yürütülemez. Devletten kurtulmadan, devleti yok etmeden özgür topluma, özgür insana ulaşmak ise hiç olanaklı değil.

Bu kitapta devlet, teori ile pratiğin ilişki ve etkileşimi içinde, teori ile pratiğin birliğinin en algılanabilir, çözümlenebilir bir veri olarak bulunduğu tarihsel süreç içinde inceleniyor.

"Tekelci", "emperyalist" devletin bugünkü varoluş biçimi ve kavramı olan "ulus devlet", emperyalist-kapitalist devletler arasındaki bütünleşme ve çatışma eğilimleri kitapta öne çıkarılan konulardan.

Devleti konu alan bir çalışma, Sovyetler Birliği'ndeki büyük denemeyi yok sayamazdı. Başlı başına bir teori ve tarih konusu oluşturan, çok etkenli, çok yönlü, çok boyutlu Sovyet deneyimi devleti merkeze koyan bir yaklaşımla değerlendiriliyor.

KİTAP
SKB 0525402 UVK

Yordam Kitap
ISBN 9944-5688-6-4
9 789944 568869